

*A Messiás
az egyházban*

II.

Hittankönyv

A MESSIÁS AZ EGYHÁZBAN II.

A MESSIÁS AZ EGYHÁZBAN

II. KÖTET

EGYHÁZTÖRTÉNET
A TRIENTI ZSINATTÓL A II. VATIKÁNI ZSINATIG

Hittankönyv a katolikus iskolák 9. évfolyama számára

Írta
TURAY ALFRÉD

Szerkesztette és lektorálta
BÁLINT ERZSÉBET

Felelős kiadó
DR. BEER MIKLÓS

ISBN 978 615 5484 01 8

Nyomdai munka
Kucsák Könyvkötészet és Nyomda, Vác

2017

5. A MESSIÁS EGYHÁZA AZ ÚJKORBAN

❖ A TRIENTI ZSINATTÓL AZ I. VATIKÁNI ZSINATIG (1545/63-TÓL 1869/70-IG) ❖

A Messiás egyházának történetében újkornak a Trienti Zsinattól az I. Vatikáni Zsinatig (Kr. u. 1545/63-tól 1869/70-ig) terjedő időszakot nevezzük.

a) *Az újkori egyház terjedésének történelmi háttere*

❖ az Európa politikai arculatát átrajzoló fontosabb történelmi események áttekintése ❖

Az újkori egyház történelmi hátterét formáló események közül az első a németalföldi szabadságharc (1566–1609), amely a spanyol fennhatóság alatt álló Németalföld területén vívott függetlenségi háború volt. Eredményeképp a németalföldi felkelők 1609-ben egy fegyverszünet keretében gyakorlatilag elismertették Spanyolországgal az Egyesült Tartományok (a mai Hollandia) függetlenségét.

A 17. század első felében zajlott le Európában a harmincéves háború (1618–1648), amely a földrészt minden hatalmát érintette. Kitörésének fő oka, hogy a Német-római Birodalom belső vallási és politikai ellentétekkel küzdött. A harcok a német területeket különböző (dán, svéd, francia stb.) hatalmi törekvések és szörnyű kegyetlenségek színhelyévé tették. A háborút a császárság északnyugati részén található Vesztfália tartományában megkötött béke zárta le 1648-ban. A békekötés alkalmával a császári címet névleges méltósággént meghagyva a Német-római Birodalmat több száz, külpolitikailag is önálló államra darabolták föl.

A 17. században a Brit-szigetek politikai térképét az abszolút monarchia államformáját megdőntő angol forradalomnak, a királyság helyreállításának és az alkotmányos királyság létrejöttét eredményező dicsőséges forradalomnak eseményei rajzolták át.

A spanyol örökösödési háború (1701–1714) kitöréséhez a közvetlen okot az adta, hogy az utolsó spanyol Habsburg uralkodó, II. Károly (ur. 1665–1700) a Bourbon-házi francia király unokáját tette meg örökösének, aki V. Fülöp néven el is foglalta a trónt. Ez nemcsak az osztrák Habsburgok, hanem több más hatalom érdekét is sértette. A kitörő háború nem csupán a megüresedett spanyol trón birtoklására, hanem az Európa feletti egyeduralom megszerzésére is irányult. A jogaikban sértett osztrák Habsburgok szövetségre léptek Angliával, Hollandiával, majd Portugáliával, a Savoyai Hercegséggel és az 1701-ben létrejött Porosz Királysággal. Spanyolországot és Franciaországot Bajorország támogatta. A háborút lezáró békekötésekben V. Fülöpöt elismerték Spanyolország királyának, de összes európai tartományát elveszítette. Anglia (1707-től: Nagy-Britannia) elfoglalta Gibraltárt, és Észak-Amerikában

területeket vett el a franciáktól. A Habsburg Birodalom megkapta Németalföldet, valamint a Nápolyi és a Szicíliai Királyságot.

A nagy északi háborúban (1700–1721), amelyet a svéd király kezdeményezett, Svédország a vele szemben álló szövetség (Oroszország, Dánia, Lengyelország, Porosz Királyság és Hannoveri Választófejedelemség) ellen harcolt. A háborút lezáró békekötés (1721) értelmében Svédország elveszítette a kontinensen lévő birtokait: Pomeránia (Rügen szigete és a Visztula torkolata közti tengermelléki terület) a Porosz Királysághoz került, a Balti-tenger melletti egyéb területek feletti hatalmat pedig az oroszok szerezték meg. I. Nagy Péter († 1725) orosz cár a békekötés után felvette a latin eredetű imperátor (győztes hadvezér, császár) címet, és Oroszország hivatalos elnevezését Orosz Birodalomra változtatta. Ezzel új nagyhatalom született.

A több földrészre is kiterjedő osztrák örökösödési háborúban (1740–1748) az egyik táborot Poroszország, Spanyolország, a Bajor Választófejedelemség és Franciaország képviselte, a másikat pedig a Habsburg Birodalom, Nagy-Britannia, Hollandia és az 1720-ban Torino székhellyel létrejött Szárd (Szárd–Piemonti) Királyság. A harcok a gyarmatokra is kiterjedtek. A háború kitörésének közvetlen oka az volt, hogy VI. Károly német-római császár halálát és leányának, Mária Terézia magyar és cseh királynőnek trónra lépését (1740) követően Európa uralkodói megkérdőjelezték, hogy Mária Teréziának joga volna a Habsburg-örökségre, melyet az 1723-as, *Pragmatica Sanctio* elnevezésű királyi rendelet biztosított számára. II. Nagy Frigyes porosz király lerohanta a Habsburg Birodalomhoz tartozó, bányászati kincsekben gazdag Sziléziát. Spanyolország az itáliai Habsburg-birtokokra, a Bajor Választófejedelemség pedig a Habsburg-uralom alatt álló Csehországra támadt. Az osztrák örökösödési háborút lezáró aacheni béke (1748) Európában csaknem teljesen visszaállította a háború előtti helyzetet: garantálta Mária Terézia jogát a Habsburg örökös (azaz az uralkodó uralma alá öröklés, s nem választás jogán tartozó) tartományokhoz; a franciáknak le kellett mondaniuk osztrák Németalföldről a Habsburgok javára; Mária Terézia észak-itáliai területeket adott át a Szárd Királyságnak; Szilézia pedig a poroszok kezébe került át. A békekötés értelmében a gyarmatokon is a korábbi állapotokat állították vissza.

A hétéves háború (1756–1763) fegyveres konfliktussorozata, amely a gyarmatokat is érintette, szembeállította a Nagy-Britanniával szövetséges Poroszországot a Habsburg Birodalommal, a birodalmat támogató Franciaországgal és más (orosz, svéd, kis német fejedelemségek) szövetségeseivel. A háború kitörésének oka egyrészt a francia és brit gyarmati vetélkedés, másrészt a Szilézia birtoklása miatti porosz–osztrák feszültség volt. Mivel az észak-amerikai összetűzésekbe a franciák és a britek indián szövetségeseket is bevontak, ezért a két gyarmati hatalom közti összecsapások itt „indián háború” néven váltak ismertté. Európában Mária Terézia az osztrák örökösödési háborúban elvesztett Sziléziát akarta visszaszerezni a poroszoktól. Mind az európai, mind a gyarmati konfliktusok 1763-ban értek véget, a Lipcse melletti Hubertusburg-kastélyban, illetve a Párizsban aláírt békével. A hubertusburgi békeszerződés elismerte a Porosz Királyság uralmát Szilézia felett, a párizsi béke pedig megfosztotta Franciaországot kanadai és indiai gyarmataitól a britek javára.

Az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) elsősorban Nagy-Britannia történelmét befolyásolta: a háború folyamán az észak-amerikai keleti parton lévő brit gyarmatok elszakadtak Nagy-Britanniától, és az 1776-os Függetlenségi Nyilatkozattal létrehozták az Amerikai Egyesült Államok elődjét.

A francia forradalom (1789–1799) Európa történetének meghatározó eseménysorozata a 18. század végén. A szabadság, egyenlőség és testvériség hármas jelszavát hirdető forradalmárok a két uralkodó rend (a földbirtokos nemesség és a papság) mellett a harmadik rend

(a polgárság és parasztság) számára is biztosítani akarták a jogokat az állam ügyeinek intézésében. Ennek érdekében megdöntötték az országot pénzügyi csőd közelébe vezető abszolút monarchiát (azt az államformát, amelyben a király az országgyűlést mellőzve, korlátlan hatalommal uralkodik). Ám a gazdasági és társadalmi válságot nem sikerült megoldaniuk. A forradalom folyamán előbb létrejött az angol mintájú alkotmányos monarchia államformája (a király uralkodik, de nem kormányoz), majd 1792-ben kikiáltották a köztársaságot. A következő évben kivégezték XVI. Lajos francia királyt. Az ezt követő események diktatúrába torkolltak. 1795-ben egy öttagú kormány, a direktórium kezébe került a hatalom. Négy évvel később a forradalom tehetséges, korzikai származású tábornoka, Bonaparte Napóleon († 1821) államcsínnel átvette a hatalmat. Hódító törekvései az 1799 és 1815 között zajló napóleoni háborúkhoz vezettek, melyek Európa jelentős részére, illetve Észak-Afrika, Ázsia és az Atlanti-óceán bizonyos területeire is kiterjedtek. Napóleon 1799–1804-ig első konzul (gyakorlatilag az ország diktátora), majd 1804–1814/1815-ig I. Napóleon néven a franciák császára lett. Sorra verte le az ellene alakuló európai katonai szövetségek hadseregeit: elfoglalta szinte egész Európát, s a meghódított országokból csatlós államokat hozott létre. A háborúk egyik következménye a Német-római Császárság hivatalos megszűnése lett. Miután Napóleon 1804-ben életre hívta a Francia Császárságot, II. Ferenc – az utolsó német-római császár († 1835) – létrehozta a Habsburg örökös tartományokat egyesítő Osztrák Császárságot, ő maga pedig I. Ferenc néven felvette az Ausztria császára címet. 1806-ban a Habsburg Birodalom két nagy egységre bomlott: az Osztrák Császárságra és a Magyar Királyságra. A napóleoni háborúk másik következménye a francia királyság helyreállítása lett: Napóleonnak az Orosz Birodalom elleni sikertelen hadjáratát (1812), illetve a belgiumi Waterloonál elszenvedett 1815-ös végső vereségét követően Franciaországban helyreállították a Bourbon-királyságot.

A Bécsi Kongresszus a 19. század elején rajzolta át Európa politikai arculatát. A kongresszus Európa legnagyobb uralkodóinak a napóleoni háborúkat lezáró tanácskozása volt (1814–1815), amelyen az orosz cár, a brit külügyminiszter, a porosz király és az osztrák miniszterelnök döntött a földrész új területi felosztásáról. A cél a francia forradalom előtti európai rend módosított helyreállítása és a nagyhatalmi egyensúly megteremtése volt. A kialakított rendszer fennmaradását a Szent Szövetség (1815) létrehozásával biztosították. Ez a szövetség az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király által Párizsban megkötött szerződés, amelyben megfogadták, hogy a keresztény gondolatvilág és az uralkodóházak közti együttműködés szellemében kölcsönösen segítséget nyújtanak egymásnak. A Bécsi Kongresszus döntése alapján jött létre 1815-ben a korábban felbomlott Német-római Birodalom területén a német államokat egybefogó Német Szövetség is, amelynek vezetője az 1804-ben alakult Osztrák Császárság lett. 1815-ben a Bécsi Kongresszus jóváhagyásával hozták létre Észak-Itáliában a Lombard–Velencei Királyságot, amely perszonálunióban állt az Osztrák Császársággal. Ugyancsak a kongresszus döntése alapján született meg 1816-ban a Szicíliai Királyság és a Nápolyi Királyság egyesítésével a Szicíliai Kettős Királyság. A két egyesített királyság élére egy Bourbon-házból való spanyol uralkodó került I. Ferdinánd († 1825) nápolyi–szicíliai király néven, aki az egyesítés előtt Nápolynak is és Sziciliának is királya volt.

Az 1848-as európai forradalmi hullám, amelyet a történészek „a népek tavaszának” is neveznek, a 19. század közepén változtatta meg az európai népek életét. A forradalmak kirobbanását megelőzően egész Európa gazdasági, pénzügyi válsággal küzdött. A földrész nyugati felén a választójog és a munkáskérdés, középső és keleti részén pedig a nemzeti függetlenségi törekvések és a jobbágykérdés növelte a politikai feszültséget. A forradalmak fő célkitűzései (alkotmányos kormányzás; a feudalizmus megdöntése; az itáliai és német területeken egységes állam létrehozása; nemzeti függetlenség stb.) a sajátos földrajzi, politikai és gazdasági helyzet-

Az 1867-es esztendő két nagy fordulatot hozott Európa nyugati és középső részének életében: a Német Szövetség helyébe lépett az Észak-német Szövetség, és a kiegyezés eredményeként megszületett az Osztrák–Magyar Monarchia. – Az osztrákok által vezetett Német Szövetség 1866-ban szűnt meg. A változás előzményeként Poroszország, amely saját vezetése alatt szándékozott megteremteni a német államok egységét, katonai szövetséget kötött Olaszországgal, majd hadat üzent Ausztriának. A porosz–osztrák háború folyamán Königrätz városánál a poroszok győzelmet arattak az osztrákok fölött. A háborút lezáró prágai békében (1866) Ausztria elismerte a Német Szövetség megszűnését. Ezt követően a poroszok létrehozták az Észak-német Szövetséget, amelyből kihagyták Ausztriát. Ez a katonai szövetség 1867-ben vált alkotmányos szövetséggé. – Az Osztrák–Magyar Monarchia megszületésének előzménye volt, hogy az 1848/49-es szabadságharcot orosz segítséggel leverő és a Magyar Királyságban önkényuralmat gyakorló osztrák uralkodóház 1867 elején kiegyezett a magyarokkal. A kiegyezés érvénybe léptetése, szentesítése érdekében 1867 júniusában I. Ferenc Józsefet (1848–1916-ig osztrák császár) Magyarország királyává koronázták. Ezt követően létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia, amelynek feje az osztrák császár lett. A monarchiában a külügyeket, hadügyeket és pénzügyeket közösen intézték, más tekintetben mindkét állam önálló volt.

❖ a földrajzi és a politikai színtér Nyugaton ❖

A vallásilag és politikailag megosztott Német-római Császárság erejét a 16. század második felében a németalföldi szabadságharc (1566–1609) gyengítette, amelynek folyamán létrejött a mai Hollandia. A harmincéves háború (1618–1648) idején a császárság darabjaira hullott.

Németalföld a 16. században spanyol fennhatóság alá tartozott: amikor ugyanis V. Károly 1556-ban lemondott német-római császári trónjáról, Spanyolországot és Németalföldet fiának, II. Fülöpnek (ur. 1556–1598) adta, a német-római császári címet pedig öccsének, I. Ferdinándnak (ur. 1556–1564). A függetlenségi háború kitörésének politikai oka az volt, hogy az uralkodók – háborús költségeik fedezésére – kizsákmányolták a németalföldi gazdag tartományokat. A vallási okot az szolgáltatta, hogy a katolikus császár, illetve utódja, II. Fülöp spanyol király üldözni kezdte a németalföldi tartományokban élő protestáns közösségeket. A hosszan elhúzódó összetűzéseket egy fegyverszünet zárta le 1609-ben: Spanyolország elismerte az Egyesült Tartományok (a mai Hollandia) függetlenségét.

A harmincéves háború kitörését megelőzően a Német-római Császárságot felekezeti megosztás jellemezte. A protestánsok 1608-ban létrehozták a birodalom protestáns fejedelmeinek szövetségét, a Protestáns Uniót. Az unió vezetője V. Frigyes pfalzi választófejedelem, a Rajnai Palotagrófság uralkodója lett. Válaszul 1609-ben Bajorország vezetésével megalakult a Katolikus Liga, amelyet a pápa és a Habsburgok spanyol ága által uralt Spanyolország is támogatott. A háború 1618-ban Prágában tört ki, amikor a cseh rendek (a kormányzatban szerepet kapó főurak és főpapok) fellázadtak II. Ferdinánd – német-római császár (ur. 1619–1637), magyar és cseh király – protestánsellenes és abszolutista politikája miatt: három császári tanácsost kihajítottak a prágai vár ablakán, s meghívták a cseh trónra a Protestáns Unió vezetőjét, V. Frigyes pfalzi választófejedelemet (1610–1623). II. Ferdinánd császár a Katolikus Liga segítségével 1620-ban a fehérvégi csatában legyőzte a cseheket. Ezt követően a spanyolok Pfalz déli vidékeit támadták meg, a bajorok pedig a választófejedelemség északi részeit vették birtokukba. Csehország a Habsburg örökös tartományok sorába süllyedt. A háború 1621-ben kezdett európai méreteket ölteni, amikor Hollandia szövetséget kötött Pfalzi Friggyessel, és megtámadta Németalföld spanyol fennhatóság alatt maradt déli részét. A protestáns Dán Királyság Hollandiával és Angliával szövetkezve 1625-ben avatkozott be a II. Ferdinánd császár ellen irányuló háborúba. A dán támadást a császári csapatok visszaverték, s Dániát 1629-ben a Lübecki béke aláírására kényszerítették. II. Gusztáv Adolf svéd király († 1632) a protestánsok védelmének jelszavával, valójában a svéd balti uralom megszilárdításának reményében 1630-ban avatkozott be a német-római császár elleni küzdelembe. A franciák 1635-ben Itália északi részét, Dél-Németalföldet és a Rajna vidékét vonták fennhatóságuk alá. I. Rákóczi György († 1648) erdélyi fejedelem 1644-ben Észak-Magyarországon támadta a Habsburg-birtokokat. Az egymás ellen harcoló felek a vesztfáliai békeszerződéseket 1648-ban több részletben kötötték meg. A békekötések eredményeként a Német-római Császárság 294, külügyeiben is független államra bomlott fel. Mivel a császár külpolitikai döntéseit és a törvényhozást a birodalmi gyűlés egyhangú jóváhagyásához kötötték, a gyűlés döntésképtelenné vált. A Habsburg uralkodóház azonban nem szenvedett teljes vereséget: az osztrák és a cseh tartományokban ugyanis felszámolta a rendiséget (a világi főurak és főpapok kormányzati szerepét), ami lehetőséget teremtett az abszolutizmus kiépítésére. Vallási szempontból a vesztfáliai béke a reformátusokra is kiterjesztette az augsburgi vallásbéke (1555) rendelkezéseit.

A 18. században két német állam emelkedett a többiek fölé: az egyik a császárság északi részén lévő Poroszország Berlin központtal, amelynek irányítója a Hohenzollern-dinasztia lett, a másik pedig a Bécs központú Habsburg Birodalom, amelyet a német-római császári címet névlegesen birtokló Habsburgok irányítottak. A két vezető német állam kezdetben még szövetségben állt, ám a század folyamán területi viták miatt szembekerült egymással.

A Brandenburgi Választófejedelemség és a Königsberg központú Porosz Hercegség egyesítésével 1701-ben jött létre a Porosz Királyság Berlin fővárossal. A királyság létrehozása azért vált lehetővé,

mert a spanyol örökösödési háború idején a brandenburgi választófejedelem katonai segítséget nyújtott I. Lipót német-római császárnak (1657–1705). A Magdeburgtól Königsbergig terjedő Porosz Királyság II. (Nagy) Frigyes uralkodása alatt (1740–1786) európai nagyhatalommá vált.

A Habsburg Monarchia (más néven: Habsburg Birodalom, Dunai Monarchia vagy Osztrák Monarchia) a 13. századtól kezdve az Osztrák Hercegségből, illetve a 14. századi osztrák örökös tartományokból (Karintia, Krajna, Tirol, Trieszt, Voralberg) bontakozott ki. A birodalom a 16. században Bécs központtal a Német-római Császárság része volt. A monarchia vezetői a német-római császár címet is birtokolták. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét (1648) követően, amikor a Német-római Császárság több száz önálló államra esett szét, a Habsburg Monarchia is önállósulni kezdett, s a 18. században a széthullott német birodalom államai között Poroszországhoz hasonlóan vezető szerephez jutott.

A spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) a két vezető állam még szövetséges volt: a Porosz Királyság az osztrák Habsburgokat támogatta a spanyol Habsburgok elleni harcban. Az osztrák örökösödési háború (1740–1748) folyamán azonban szembekerültek egymással: a háborút lezáró aacheni békekötéskor a poroszok megkapták a Habsburgoktól elfoglalt Sziléziát. A hétéves háborúban (1756–1763) folytatódott a szembenállás: az osztrákok a háború végére sem tudták visszaszerezni a poroszoktól Sziléziát.

A 19. század elején a napóleoni háborúk következtében a névleges osztrák vezetés alatt álló Német-római Császárság hivatalosan is megszűnt, és helyébe lépett az Osztrák Császárság. A háborúkat lezáró Bécsi Kongresszus (1814–1815) a német egység helyreállítása érdekében létrehozta az osztrákok által vezetett Német Szövetséget, amelynek Poroszország is tagja lett. A Német Szövetséget 1867-ben az Észak-német Szövetség váltotta fel: ezt Poroszország vezette, és Ausztria már nem volt a tagja. Az Osztrák Császárság ugyanebben az évben Osztrák–Magyar Monarchiává alakult.

Miután Napóleon 1804-ben életre hívta a Francia Császárságot, II. Ferenc – az utolsó német-római császár († 1835) – létrehozta a Habsburg örökös tartományokat egyesítő Osztrák Császárságot, ő maga pedig I. Ferenc néven felvette az Ausztria császára címet. 1806-ban hivatalosan is megszűnt a Német-római Császárság.

A Német Szövetséget a napóleoni háborúkat lezáró, illetve Európa újrafelosztásáról döntő Bécsi Kongresszus (1814–1815) az osztrákok vezetésével hozta létre. A Szövetség ügyeit Frankfurt am Main székhelyen a szövetségi gyűlés intézte, amely a német államok képviselőiből állt, az osztrákok elnöke alatt. Bécsben az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király megkötötte az 1848-ig érvényben levő Szent Szövetséget is. A porosz–osztrák ellentéteket azonban a Szent Szövetség sem tudta megszüntetni.

Az Észak-német Szövetség létrejöttének oka az volt, hogy a poroszok az osztrákok kizárásával akarták megteremteni a német egységet. Az 1848-as forradalmi események hatására a porosz miniszterelnök, Otto von Bismarck († 1898) háborút indított az osztrákok ellen. A poroszok győzelme után 1867-ben – osztrák területek nélkül – létrejött az Észak-német Szövetség. Miután a szövetségből kizárt osztrákok 1867-ben kiegyeztek a magyarokkal, az Osztrák Császárság Osztrák–Magyar Monarchiává alakult.

A Német-római Császárság területén a 16. századtól kezdődően új államalakulatként jött létre Svájc, Hollandia, Belgium és Luxemburg.

A vesztfáliai békében (1648) az európai államok elismerték Svájc önállóságát és a Német-római Császárságtól való függetlenségét. 1798-ban a francia csapatok gyakorlatilag megszüntették a kis államalakulatokból (kantonokból) álló köztársaságot, és a területen központi államként létrehozták a Helvét Köztársaságot. 1803-ban a franciák újra szövetségi alkotmányt adtak az önálló kantonoknak. A Bécsi Kongresszus elismerte Svájc határait, és szavatolta semlegességét. 1845-ben hét katolikus kanton a protestáns kantonokkal szemben megalakította a maga külön szövetségét (ném. *Sonderbund*), amelyet azonban két évvel később feloszlattak. 1848-ban Svájc Bern fővárossal mo-

dern szövetségi köztársasággá alakult, amelyben a kantonok önállóságát csak a szövetségi alkotmány korlátozta.

A modern Hollandia (holland: *Nederland*) a németalföldi szabadságharc (1566–1609) első szakaszában jött létre. A spanyol fennhatóság alatt lévő (a mai Hollandiát, Belgiumot és Luxemburgot magukban foglaló) németalföldi tartományok a 16. század közepén fellázadtak II. Fülöp király önkényuralmi politikája és központosító törekvései miatt. A spanyol helytartó terror bevezetésével próbálta helyreállítani a rendet. 1579-ben a déli tartományok kiegyeztek Spanyolországgal. Erre mintegy válaszul hét északi tartomány (köztük a vezető szerepet betöltő Holland) egyesült az Utrechti Unióban, és kimondta a spanyoloktól való elszakadást. Az állam függetlenségét az európai uralkodók hivatalosan a vesztfáliai békekötéskor ismerték el. Hollandia a 17. században ideiglenesen gazdasági nagyhatalommá vált, s számos gyarmatot alapított Ázsiában, illetve Amerikában. A francia forradalom idején a franciák az országot a batáv őslakosokra utaló névvel Batáviai Köztársasággá alakították (1795), majd I. Napóleon császár királyságot formált belőle (1806). A Bécsi Kongresszus döntése (1815) értelmében a mai Belgium, Luxemburg és Hollandia egyesítésével jött létre az Egyesült Németalföldi Királyság. Ez a királyság 1830-ban – Belgium függetlenedésével – bomlott fel, és helyébe Hága kormányzati székhellyel a Holland Királyság lépett.

A Németalföld déli tartományaihoz tartozó Belgium (flamand: *België*) a 16. században kezdődő szabadságharc idején Spanyol Németalföld néven Spanyolország birtoka maradt, de belügyeiben függetlenséget kapott. A 17. századi háborúk idején területének nagy részét franciák foglalták el. A 18. század elején Osztrák Németalföld néven az osztrák Habsburgok irányítása alá került. A francia forradalom során az országot Franciaországhoz csatolták (1795). 1815-ben a Bécsi Kongresszus döntése alapján Belgium az Egyesült Németalföldi Királyság részévé vált. A királyságon belüli holland fölény miatt 1830-ban Brüsszelben felkelés tört ki, és még ugyanebben az évben kikiáltották a Belga Királyság függetlenségét.

Luxemburg (francia: *Luxembourg*) hercegsége a 16. század elején a spanyol Habsburgok kezére került, a 17. század közepétől kezdve azonban fokozatosan a franciák vették birtokukba. A 18. században a hercegség az osztrák Habsburgok birodalmához tartozott. A francia forradalom idején francia csapatok foglalták el. A Bécsi Kongresszus a területet 1815-ben nagyhercegséggé nyilvánította, majd Belgiummal és Hollandiával együtt az Egyesült Németalföldi Királyság részévé tette. Az ország perszonálunióba került Hollandiával, és tagja lett a Német Szövetségnek is. A belga forradalmat követő évben (1831) a nagyhatalmak Luxemburgot független nagyhercegséggé tették, jöllehet nyugati részét Belgiumhoz csatolták, s a független, keleti országrész továbbra is perszonálunióban maradt Hollandiával.

Franciaország a 16. század második felében politikailag szétzilálódott, gazdaságilag meggyengült. A következő században azonban újra megerősödött: a pazar udvartartásáról „Napkirálynak” is nevezett XIV. Lajos uralkodása (1643–1715) idején a királyság fénykorát élte. Ekkor kezdődött meg a francia gyarmatosítás is.

A 18. században a Francia Királyság válságba jutott. Különösen nagy veszteséget okozott számára a hétéves háború, amely az országot és osztrák szövetségését szembeállította Nagy-Britanniával, valamint Poroszországgal. A háborút lezáró párizsi béke (1763) a franciákat megfosztotta kanadai és indiai gyarmataitól. A királyság életében gyökeres változást hozott a tíz évig elhúzódó 1789-es nagy francia forradalom, amelynek folyamán felszámolták a Bourbon uralkodóház királyi hatalmát, és létrehozták a Francia Köztársaságot (1792–1804).

A Francia Császárságot a korzikai származású Bonaparte Napóleon tábornok teremtette meg. Császári uralma (1804–1814 és 1815) azzal kezdődött, hogy ideiglenesen szinte egész Európát – Britannia kivételével – francia felügyelet alá vonta. A kudarcba fulladt oroszországi hadjárat (1812), majd a lipcsei vereség (1813) után azonban Napóleon birodalma összeomlott. A Bécsi Kongresszus a császárt száműzetésbe küldte. A királyság helyreállításának sikertelen kísérletét követően Napóleon visszatért száműzetéséből, de második uralma mindössze száz

napig tartott: 1815-ben a brit–porosz haderők a belgiumi Waterloo városának közelében döntő győzelmet arattak fölötte. Napóleon megadta magát a briteknek, akik a Dél-Afrikától nyugatra lévő Szent Ilona szigetére száműzték. A királyság helyreállításának újabb kísérleteit először az 1830-as, majd az 1848-as forradalom hiúsította meg, amelyben kikiáltották az 1852-ig fennálló II. Francia Köztársaságot. Ezt követően az államcsínnyel uralomra jutó III. Napóleon létrehozta a II. Francia Császárságot (1852–1870).

A 16. századtól kezdődően a skandináv világ – Dánia, Norvégia, Svédország – politikai térképe is átrajzolódott. A térségben jelentős változásokat hozott a nagy északi háború (1700–1721), amelyet a svédek a velük szemben álló orosz, lengyel, szász és dán szövetség ellen vívtak. A napóleoni háborúkat lezáró Bécsi Kongresszus döntése (1814) alapján Dánia elszakadt Norvégiától, de megkapta Grönlandot, Norvégia pedig a Svéd Királysággal került perszonálunióba.

A harmincéves háborúba való sikertelen beavatkozásai következtében a Kalmari Unióhoz tartozó Dán Királyság a 17. században jelentős területeket veszített. A 18. század elején, a nagy északi háborúban azonban svéd fennhatóság alatt álló területeket szerzett. A napóleoni háborúk időszakának második felében Dánia Franciaország szövetségese volt. Ezért a Bécsi Kongresszus 1814-ben elvette tőle Norvégiát; ugyanakkor Grönland a birtokába került. Az 1848-as forradalmi mozgalmak hatására az ország fővárosában, Koppenhágában alkotmányozó nemzetgyűlés ült össze, s a következő évben az alkotmányos monarchia kormányzati rendszerét kényszerítették a királyra.

A Kalmari Unióhoz tartozó Norvég Királyság a 16. században ténylegesen is Dánia része lett: a főváros, Oslo (amely 1624-ben a Christiania nevet kapta) elveszítette jelentőségét, hiszen a király Koppenhágában élt. A francia forradalom és a napóleoni háborúk befejeződése után Norvégia elszakadt Dániától, s a Bécsi Kongresszus döntése alapján a Svéd Királysággal került perszonálunióba. Svédország – amely már a 16. század elején kilépett a Kalmari Unióból – a dánok, a lengyelek, majd az oroszok ellen folytatott háborúiban növelte területeit. A harmincéves háborúban észak-német vidékeket is fennhatósága alá vont. A nagy északi háborúban kezdeti sikerek után 1714-ben súlyos vereséget szenvedett el I. Péter orosz cártól, akinek csapatai feldúlták Stockholmot. Az ország nagyhatalmi helyzete meggyengült. A napóleoni háborúk idején a Svéd Királyság elvesztette a Finn Nagyhercegséget, de a Bécsi Kongresszus döntése alapján 1814-ben perszonálunióba került Norvégiával.

A balti államalakulatok (Litvánia, Lettország és Észtország), valamint Finnország a 16. századtól kezdődően a svéd, az orosz, a porosz, az osztrák és a lengyel hatalmi érdekek ütközési területeivé váltak. Életükben az első nagy változást a livóniai háború (1558–1583) hozta, amelyet Oroszország, Svédország, Dánia, Lengyelország és Litvánia vívott a mai Lettország és Észtország területéért. A 17. században a svéd–lengyel háború (1621–1629), a következő évszázad elején pedig a nagy északi háború (1700–1721) változtatta meg a Baltikum politikai térképét. A 19. századra a térség szinte teljesen orosz uralom alá került.

A lengyelekkel perszonálunióban lévő Litvánia az orosz megszállástól tartva a lublini egyezmény (1569) alapján teljes egységre lépett Lengyelországgal: ettől kezdve a két országnak közös szenátusa és országgyűlése volt. 1795-től Litvánián az oroszok és a poroszok osztoztak. A Bécsi Kongresszus (1814–1815) után az országnak szinte egész területe orosz uralom alá került. A 19. század folyamán a litvánok a lengyelekkel együtt részt vettek az orosz cár elleni felkelésekben, ám ezeket a felkeléseket az oroszok vérbe fojtották. • Az orosz fennhatóság alatt álló Lettországban a livóniai háború folyamán fokozatosan a lengyelek vették át az uralmat. A 17. századi svéd–lengyel háborúban az országot a svédek szerezték meg. A 18. században a mai Lettország területét újra az oroszok vették birtokukba. • A mai Észtország területe a svéd–lengyel háború befejezésekor (1629) teljesen a svédek birtokába került. A nagy északi háború lezárulása (1721) után az észtek által lakott területeket Oroszországhoz csatolták. Az észt nemzeti és függetlenségi mozgalom a

19. században vette kezdetét. • A Svédországhoz tartozó Finn Hercegség a 16. század végén nagyhercegséggé lett. A svédek és az oroszok két évszázadon keresztül számos háborút vívtak egymással a finn területekért. A harc 1809-ben orosz győzelemmel végződött: a saját kormányval rendelkező Finn Nagyhercegség Oroszország részévé vált. Az orosz cár Turku (svéd: Åbo) helyett Helsinkit tette meg a nagyhercegség fővárosává.

A Brit-szigeteken Anglia, Skócia és Írország sorsa a 16-17. században szorosabban összefonódott egymással, mint a korábbi időkben. Az angol polgári forradalmat (1640–1660), a királyság helyreállításának időszakát (1660–1688) és a „dicsőséges forradalmat” (1688–1689) követően a britek – Európában elsőként – létrehozták az alkotmányos monarchiát.

Az angol forradalom a brit történelem válságkorszaka, amelyben az Angliát, Skóciát és Írországot magában foglaló abszolút monarchia (a korlátlan hatalommal rendelkező uralkodó által irányított királyság) köztársasággá, majd diktatúrává alakult. Amikor a Stuart-dinasztiából származó VI. Jakab skót király I. Jakab néven az angol trónra lépett (ur. 1603–1625), először egyesültek egy személy uralma alatt a szigetek. Ekkor kezdődött meg Amerika gyarmatosítása is. A Stuart-házból származó I. Károly (ur. 1625–1649) kísérletet tett a parlament nélküli kormányzásra, és rá akarta erőltetni a kálvinista presbiteriánus Skóciára az anglikán egyházszervezetet. Mindez 1640-ben az angol polgári forradalom kitöréséhez vezetett. A forradalom idején kivégezték a királyt, és Anglia egy időre köztársasággá lett. Vezetője a hadsereg főparancsnoka, O. Cromwell († 1658) volt, aki felekezeti tekintetben a kálvinizmus szélsőséges irányzatához, a püspöki és a presbiteri rendszert, valamint az államegyház eszméjét elutasító puritánok vagy függetlenek (latin eredetű szóval: independensek) közé tartozott. Cromwell 1653-ban a parlamentet feloszlatta katonai diktatúrát vezetett be.

A királyság helyreállításának időszakában (1660–1688) a parlament visszahívta az ország trónjára a forradalomban kivégzett király fiát, II. Károlyt (ur. 1660–1685). A király ígéretet tett arra, hogy elismeri a változásokat, de ígéretét nem tartotta meg, és megkísérelte helyreállítani a királyi egyeduralmat. Megerősítette az anglikán egyház püspöki szervezetét, de kedvezményeket tett a katolikusoknak is. A király halála után öccse, a katolikus II. Jakab (ur. 1685–1688) foglalta el Anglia, Skócia és Írország trónját. Ám azzal, hogy a katolikusoknak engedményeket tett, és befolyásolni igyekezett a választásokat, ő is szembekerült a parlamenttel.

II. Jakab uralkodásának a „dicsőséges forradalom” (1688–1689) vetett véget. A parlament 1688-ban a holland helytartót, II. Jakab vejét, a protestáns Orániai Vilmost († 1702) hívta meg az angol (skót és ír) trónra. Jakab elmenekült, így Vilmos vér nélkül vehette át a hatalmat: a forradalom ezért kapta a „dicsőséges” jelzőt. 1689-ben a király elfogadta az „Alkotmánylevelet” (angol: *Bill of Rights*), az újonnan megszülető alkotmányos monarchia alapvető jogszabályát.

1707-ben az angol és a skót parlament, valamint a két ország pénzügyi rendszerének egyesítésével létrejött Nagy-Britannia Egyesült Királysága. Az amerikai függetlenségi háborúban (1775–1783) az Egyesült Királyság vereséget szenvedett.

Az Egyesült Királyság a 18. század folyamán részt vett Európa nagy háborúiban, és jelentősen növelte gyarmatainak számát is. A század második felében kezdődő ipari forradalom (szövőgép, gőzgép feltalálása, kohászati újítások bevezetése stb.) hatására gazdaságilag a világ legfejlettebb országává lett. Az amerikai függetlenségi háborúban, vagyis a brit fennhatóság alá tartozó tizenhárom észak-amerikai gyarmat Nagy-Britannia ellen vívott csatáiban az Egyesült Királyság vereséget szenvedett, de még így is a legnagyobb gyarmatbirodalom ura maradt. A század végén elfojtotta a francia forradalom hatására kitört ír függetlenségi felkeléseket.

1801-ben az Egyesült Királyság kormányzata egyesítette a londoni és a dublini parlamentet: így Írország is Nagy-Britannia Egyesült Királyságának részévé vált. I. Viktória királynő uralkodása (1837–1901) alatt a brit hatalom és a világuralomra törő külpolitika (imperializmus) a fénykorát élte.

Az ír függetlenségi törekvéseknek a brit kormány makacsul ellenállt. Az 1845-től kezdődő és a termést minden évben elpusztító burgonyakór miatt az írek között éhínség dúlt, illetve tömegesen

kivándoroltak Angliába és Amerikába. 1858-ban alakult meg az Ír Köztársasági Testvériség azzal a céllal, hogy ha kell, erőszakkal is kivívják a függetlenséget: az 1867-es felkelésüket azonban a britek leverték.

Spanyolország a 16. században megerősödött, de erre az idősakra esett a birodalom hanyatlásának kezdete is. A spanyol örökösödési háború végén (1714) Spanyolország a Pireneusi-félszigeten kívül minden európai birtokát elveszítette. A 19. század elején a britek véget vetettek Spanyolország tengeri hatalmának, a század közepén pedig a „karlista” háborúk tették bizonytalanná az ország belpolitikai és gazdasági helyzetét.

II. Fülöp (ur. 1556–1598), a spanyol Habsburg-ág első uralkodója, területeket foglalt el Itáliától, s gyarmatává tette a róla elnevezett délkelet-ázsiai szigetszoportot, a Fülöp-szigeteket. 1580-ban – egy trónöröklési vitát kihasználva – elfoglalta Portugáliát. 1588-ban azonban a tengeren vereséget szenvedett Angliától, egy évtizeddel később pedig a szárazföldön a franciáktól. A 17. században Spanyolországot jelentős területi veszteségek érték: a század elején kénytelen volt végérvényesnek tekinteni a holland vezetéssel egyesült észak-németalföldi tartományok elszakadását, és 1640-ben Portugália függetlenné válását is. • A spanyol örökösödési háború (1701–1714) a trónigényt támaztó osztrák Habsburgokkal, valamint a velük szövetséges Angliával és Hollandiával állította szembe Spanyolországot. A spanyol király megvédte ugyan trónját, de a háborút lezáró békekötések országát eredeti határai közé szorították. A század második felében az ország helyzete belpolitikai szempontból megszilárdult, de a francia forradalom idején külpolitikailag bizonytalanná vált. • 1805-ben a britek a délnyugat-spanyolországi Trafalgar-foknál megsemmisítő csapást mértek a spanyol–francia flottára, és ezzel összeomlott a spanyolok tengeri hatalma. A napóleoni háborúk alatt az ország egy időre francia megszállás alá került. • Mivel VII. Ferdinánd († 1833) a leányát, a későbbi II. Izabellát (ur. 1833–1868) tette meg örököséül, a király öccse, Don Carlos, majd utódai polgárháborúkat robbantottak ki a spanyol trón megszerzéséért. Ezek az úgynevezett „karlista” háborúk bizonytalanná tették az ország helyzetét. A királynőt végül forradalom buktatta meg és kényszerítette száműzésbe.

Portugália 1580-ban spanyol uralom alá került, de 1640-ben függetlenné vált Spanyolországtól. – A 18. század második felében a király átengedte a hatalmat főminiszterének, Pombal márkinak († 1782), aki a felvilágosult abszolutizmus szellemében kormányzott. A napóleoni háborúk alatt a franciák szállták meg az országot. A király Brazíliába menekült, majd a franciák kiűzése (1811) után visszatért, hogy folytassa az alkotmányos monarchiává lett állam irányítását.

A spanyol uralom alatt álló Portugália elveszítette az indiai-óceáni és a kelet-afrikai gyarmatainak jelentős részét. Függetlenségének kivívása (1640) után elnyerte Anglia gazdasági támogatását. A század végétől kezdve az uralkodók önkényuralmi módszerekkel, rendeletek útján kormányoztak. • A 18. század második felében I. József Emánuel (ur. 1750–1783) gyenge uralkodónak bizonyult: az ország vezetését teljhatalmú főminiszterének, Pombal márkinak engedte át, aki az 1755-ös nagy liszaboni földrengés után újjáépítette a fővárost. • A napóleoni háborúk alatt francia csapatok vonultak be Lisszabonba (1807): VI. János király (ur. 1792–1826) Brazíliába menekült. A francia megszállókat brit segítséggel csak 1811-ben sikerült kiűzni az országból. A Brazíliából 1821-ben visszatérő király kénytelen volt beleegyezni, hogy Portugália kormányzati formája alkotmányos monarchia legyen. Brazília az uralkodó távozása után elszakadt Portugáliától, és függetlenné vált. A király halálát követően Portugáliában állandósultak a belpolitikai harcok, amelyek csak a század közepén értek véget. Az 1860-as években az országban lehetővé tették a szabad kereskedelmet, polgári törvénykönyvet adtak ki, s a megmaradt gyarmatokon eltörölték a rabszolgaságot.

Itália a 16. századtól osztrák, francia és spanyol érdekellentétek hálójában vergődött. Legjelentősebb államai közé tartozott a Velencei Köztársaság, az osztrák fennhatóság alatt álló Lombardia, a Savoyai uralkodóház birtokában levő Piemont, a viszonylag független Pápai Állam, valamint a spanyol alkirályok által kormányzott Nápolyi, illetve Szicíliai Királyság. –

A 18. század első felében északon egyrészt az osztrák Habsburgok gyarapították hódításait, másrészt 1720-ban Piemont megszerezte Szardínia szigetét, és felvette a Szárd (Szárd–Piemonti) Királyság nevet. A Pápai Állam továbbra is független maradt. A Nápolyi Királyság és a Szicíliai Királyság rövid Habsburg-uralom után 1735-ben a spanyol Bourbonoké lett.

A francia forradalom idején Napóleon tábornok Észak-Itáliában létrehozta a Ciszalpin (Alpokon inneni) Köztársaságot, majd 1798-ban Rómát és a Nápolyi Királyságot is elfoglalva megteremtette Itália hevenyészett és átmeneti egységét.

Az Itáliát megtámadó Bonaparte Napóleon 1797-ben Milánó központtal létrehozta a Ciszalpin (Alpokon inneni) Köztársaságot. Ugyanebben az évben a Pápai Állam ellen fordult. VI. Pius pápa (1775–1799) fegyverszünetre kényszerült, majd szembeszállt Napóleonnal. Ő azonban a pápai seregeket legyőzve békekötésre és hadisarc fizetésére kényszerítette az egyházfőt, s a Pápai Állam északi területeit a Ciszalpin Köztársasághoz csatolta. A béke nem volt tartós. 1797 decemberében a pápai katonaság a szabadságot és köztársaságot követelő tüntetők közé lőtt, s az egyik golyó kioltotta egy francia tábornok életét is, aki a tüntetők között tartózkodott. A francia direktórium ekkor felmondta a békét, s parancsot adott Róma elfoglalására. 1798-ban a francia fegyverektől támogatott római lázadók kimondták a pápa letételét, és kikiáltották a köztársaságot. Az egyházfőt a franciák először Észak-Itáliába, majd Franciaországba hurcolták, ahol a következő évben meghalt. 1798-ban Napóleon csapatai a Nápolyi Királyságot is elfoglalták: a királyi pár a Szicíliai Királyságba menekült, amelyet a brit hajóhad a napóleoni háborúk teljes tartama alatt meg tudott védelmezni. 1799-ben a franciák kikiáltották a Nápoly ókori nevére utaló Parthenopéi Köztársaságot. A köztársaság azonban csak néhány hónapig állt fenn: F. Ruffo († 1827) diakónus bíboros Palermóban megszervezte az ellenforradalmat, majd a főként útonállókból, elítéltekből, parasztokból és katonaszökevényekből álló hadseregével fosztogatva és mészárolva végigvonult a köztársaság területén. 1799 júniusában elfoglalta Nápolyt. A bíboros a köztársaságpártiaknak és a franciáknak szabad elhajózási lehetőséget ígért. A Sziciliából H. Nelson († 1805) brit admirális segítségével visszatérő király azonban kivégeztette a köztársaságpárti vezetőket.

A 19. század elején Napóleon első konzulként a Szárd (Szárd–Piemonti) Királyságot a Francia Köztársasághoz csatolta, a Ciszalpin Köztársaságot pedig Itáliai Köztársasággá keresztelte át. E köztársaságból francia császárként 1805-ben Itáliai Királyságot formált. A királyság fővárosa Milánó, s uralkodója az itáliai királlyá koronázott Napóleon lett. Napóleon császár 1806-ban másodszor is megszállta Nápolyt, ahol először testvérét, majd sógorát tette meg királynak. A franciák 1808-ban foglalták el Rómát, s 1810-ben a Pápai Államot egyesítették a Francia Császársággal.

Miután Napóleon 1804-ben népszavazással császárrá választotta magát, helyzetének megerősítésére Párizsba hívta VII. Pius pápát (1800–1823), hogy az egyházfő koronázza őt császárrá. A pápa teljesítette kívánságát, ám a koronát mégsem ő, hanem Napóleon vette föl az oltárról, s tette a maga, majd felesége fejére. Ezt követően Napóleon különféle zsarolásokkal az egyház belügyeibe való beavatkozás eltűrésére, sőt hatalmi céljainak teljes kiszolgáltatására akarta kényszeríteni a pápát. Mivel az egyházfő ellenállt, Napóleon 1808-ban parancsot adott Róma elfoglalására: a francia csapatok bevették az örök várost. A következő évben a pápát Rómából az itáliai Savona városába hurcolták, majd 1810-ben a francia kormányzat a Pápai Államot egyesítette a Francia Császársággal. 1812-ben a fogságban lévő és súlyosan beteg pápát Napóleon a franciaországi Fontainebleau városába vitette. Itt 1813-ban az egyházfőre kényszerített egy megegyezés-tervezetet, amely szerint a pápának le kellett volna mondania a Pápai Állam vezetéséről és más egyházfői jogairól. Napóleon tervei azonban nem sikerültek, mert az 1813-as lipcei csatában ellenfelei győztek. Ezért a császár 1814-ben a pápát visszavittette Savona városába, majd visszaengedte Rómába.

A Bécsi Kongresszus 1814-ben Itáliában visszaállította a korábbi helyzetet, amely nagyjából megfelelt a napóleoni hódítások előtti állapotnak: Velence és Lombardia területén létrejött az osztrákokhoz tartozó Lombard–Velencei Királyság. A Szárd (Szárd–Piemonti) Királyság

önállóvá lett. A kongresszus helyreállította a Pápai Állam területi egységét is, miközben az államhoz csatolta a Genovai Köztársaságot. A kongresszus határozata alapján 1816-ban a Szicíliai Királyságot és a Nápolyi Királyságot (mindkettő hivatalos megnevezése Szicíliai Királyság volt) Szicíliai Kettős Királyságként egyesítették. Ennek az államalakulatnak uralkodója I. Ferdinánd nápolyi–szicíliai király lett, aki 1816-ig IV. Ferdinánd néven Nápoly és III. Ferdinánd néven Szicília uralkodója volt.

A Szicíliai Kettős Királyságból kiinduló 1848-as forradalmi hullám a szétagolt itáliai államok uralkodóit demokratikus reformokra kényszerítette, és átrajzolta Itália politikai arculatát. – Az egységes Itália 1861-ben jött létre. Első uralkodója II. Viktor Emánuel († 1878) szárd–piemonti király lett. 1870-ben az olasz csapatok megszállták Rómát, a Pápai Állam központját.

Az 1848-as palermói forradalom hatására a Szicíliai Kettős Királyságban a Bourbon-házból való uralkodó alkotmányt adott ki. A Pápai Állam politikai fejét, IX. Pius pápát († 1878) a nép reformintézkedésekre, majd menekülésre kényszerítette. 1849-ben kikiáltották a Római Köztársaságot. A pápa 1850-ben csak az időközben politikát váltó franciák segítségével térhetett vissza Rómába. Ettől kezdve azonban hallani sem akart alkotmányos kormányzásról: államtitkára visszaállította a gyűlölt rendőrállamot. A szárd–piemonti uralkodó új alkotmányt adott népének. A Lombard–Velencei Királyság forradalmairól elűzték az osztrákokat, és kikiáltották a köztársaságot. Lombardia 1859-ben csatlakozott a Szárd (Szárd–Piemonti) Királysághoz, a Velencei Köztársaság pedig újra osztrák fennhatóság alá került.

Az egységes Itália megteremtése az újjászervezés (olasz: *risorgimento*) folyamatában történt, és C. Cavour († 1861) szárd–piemonti miniszterelnök, valamint G. Garibaldi olasz szabadsághős nevéhez fűződik. Cavour a piemonti uralkodóház alkotmányos uralmának kiterjesztésével akarta az ország egységét megvalósítani. Garibaldi köztársaságpárti volt, de elfogadta, hogy Itália egységét a szárd–piemonti király uralma alatt hozzák létre: Szicíliából kiindulva és észak felé haladva foglalta el Itália területeit, majd hatalmáról lemondott, és az irányítást átengedte II. Viktor Emánuel szárd–piemonti királynak. 1861-ben – Velence és a Pápai Állam kivételével – létrejött az egységes Olasz Királyság, amelynek uralkodója II. Viktor Emánuel, első miniszterelnöke pedig Cavour lett. Az osztrák fennhatóság alatt álló Velencét 1866-ban csatolták Olaszországhoz. 1870-ben II. Viktor Emánuel engedélyt kért a pápától, hogy az ország nyugalmanak és egységének biztosítása érdekében királyi csapatai megszállhassák a Pápai Államot, amely a korábbi harcok folyamán területének mintegy háromnegyed részét elveszítette. Miután IX. Pius a kérést visszautasította, a Rómát védő francia csapatokat pedig a porosz–francia háború miatt kivonták a városból, az olasz királyi csapatok elfoglalták Rómát.

A 16. században három részre szakadt Magyarország nyugati és északi részét Pozsony fővárossal a Királyi Magyarország alkotta, amelyen a Habsburgok uralkodtak. Az ország középső területe, a hódoltság, török fennhatóság alatt állt. Az ország keleti része a korlátozott függetlenséggel rendelkező Erdély és a Partium volt. – Mind a Királyi Magyarországon, mind Erdélyben különféle tervek születtek és kezdeményezések történtek az országrészek egyesítésére. Ezek közé tartozott a Királyi Magyarországon Zrínyi Miklós, a szigetvári hős törökellenes küzdelme (16. század), a hadvezér és költő Zrínyi Miklós harca, valamint a sikertelen Wesselényi-féle összeesküvés (17. század). Az Erdélyi Fejedelemség területéről kiinduló országegyesítési kísérletek Báthory István (16. század), Bocskai István, Bethlen Gábor és Thököly Imre (17. század) nevéhez fűződnek.

A török kiűzésére és az ország egyesítésére irányuló első jelentős kísérletet Zrínyi Miklós († 1566) horvát bán hajtotta végre. Zrínyi az 1566-os ostromban elveszítette ugyan Szigetvárat, és maga is hősi halált halt, de küzdelme nem volt hiábavaló: 1568-ban az osztrák császár és a török szultán Drinápoly (ma: törökországi Edirne) városában aláírta a békeszerződést, amely több mint két évtizedre megállította a további török terjeszkedést. • A 17. században a szigetvári hős dédunokája,

a hadvezér és költő Zrínyi Miklós († 1664) a Habsburgok segítségével igyekezett megszabadulni a törököktől. Miután azonban kegyvesztett lett a bécsi udvarnál, az utódjául kinevezett Montecucoli († 1680) győzte le a török hadat Szentgotthárdnál. Az ütközetet követő vasvári békét (1664) azonban a Habsburgok úgy kötötték meg, mintha a törökök győztek volna: a további török támadásokat elkerülendő kezükön hagyták korábbi hódításaikat. • A szegyeteljes vasvári békekötés után gróf Wesselényi Ferenc († 1667) nádorispán (a király után a legfőbb közjogi méltóság) a törökökkel szövetkezve akart a Habsburgoktól megszabadulni. Az általa kirobbantott felkelés halála után is folytatódott: ám a törökök nem támogatták és a Habsburgok előtt felfedték, ezért a felkelés vezetői Bécsbe menekültek bocsánatért. A császár azonban nem kegyelmezett: az összeesküvés vezetőit 1671-ben kivégeztette.

A három nemzetből (székelyekből, szászokból és románokból) álló Erdélyi Fejedelemség Báthory István uralkodása (1571–1586) alatt szilárdult meg. A fejedelem (1576-tól lengyel király is) fő célja az volt, hogy létrehozzon egy Lengyelországot, Litvániát, Erdélyt és Magyarországot magában foglaló, Habsburg- és törökellenes államszövetséget. Tervét azonban nem tudta megvalósítani. • Az Erdélyi Fejedelemség területéről Bocskai István († 1606) bihari főispán (a vármegye élén álló tisztviselő) 1604-ben indított függetlenségi harcot a Habsburgok ellen. A következő évben török támogatással Magyarország és Erdély fejedelmévé választották. A császárt 1606-ban a bécsi béke megkötésére kényszerítette, amelyben az uralkodó elismerte az erdélyi alkotmányt, az erdélyi rendek fejedelmválasztási jogát és a székelyek korábbi kiváltságait. Bocskai rövid életű fejedelemségének erőszakos halála vetett véget. • Az erdélyi származású Bethlen Gábor török támogatással lett Erdély fejedelmévé (1613–1629). Fő célja a Magyar Királyság egységének helyreállítása volt: ezért a harmincéves háború kitörése után a cseh rendekkel szövetkezve harcot indított a Habsburgok ellen. 1620-ban a besztecerbányai országgyűlés Magyarország fejedelmévé, majd királyává választotta. Egy évvel később azonban kénytelen volt a Habsburgokkal békét kötni: lemondott királyi címéről, ennek fejében hét felső-Tisza-vidéki vármegyét kapott. • A Thököly-féle felkelés sem járt sikerrel. Az észak-magyarországi származású Thököly Imre († 1705) gróf 1678-ban bujdosókból és szegénylegényekből toborzott kuruc katonáival támadást indított a királyi Magyarországot védelmező császárpárti katonák, a labancok ellen. 1682-re Thököly elfoglalta az ország északi részét, és a szultán támogatását élvezve felvette a Felső-Magyarország fejedelme címet. 1690-ben török segédcsoportoktól támogatva bevonult Erdélybe, ahol fejedelmévé választották. A császáriak elől azonban menekülnie kellett. 1697-ben a Magyarország ellen indított török hadjárat mellé állt, ám a törökök veresége az övét is jelentette: 1699-től száműzetésbe kényszerült.

Az ország egyesítése I. Lipót magyar király, német-római császár († 1705) uralkodása idején, a 17. században valósult meg. Az osztrák csapatok magyar közreműködéssel 1686-ban visszafoglalták a törököktől Budát, majd az ország területének jelentős részét. A Partium is visszatért Magyarországhoz, de a történelmi Erdélyt a császár nem csatolta az országhoz, hanem korlátozott önállósággal rendelkező kormányzóságként (lat. *gubernium*) közvetlenül a bécsi udvar fennhatósága alá helyezte. 1699-ben a törökök a szerbiai Karlóca falu mellett kötött békében kénytelenek voltak lemondani magyar hódoltsági területeik legnagyobb részéről.

A 18. századi Magyarország életére a Habsburgok központosító törekvése nyomta rá bélyegét. A bécsi udvar önkényuralmi politikája az 1703-tól 1711-ig elhúzódó és a szatmári békekötéssel befejeződő Rákóczi-szabadságharchoz vezetett.

1703-ban II. Rákóczi Ferenc († 1735) fegyverbe szólította az ország lakosságát, és a tiszaháti felkelés élére állt. 1704-ben a gyulafehérvári országgyűlés Erdély fejedelmévé választotta őt, az 1705-ös szécsényi országgyűlésen pedig a magyarországi rendek is vezérlo fejedelmükévé választották. A kuruc állam azonban gazdasági nehézségek és a külföldi támogatás elmaradása miatt nem tudott megerősödni. 1710-re a szabadságharc Északkelet-Magyarországra szorult vissza. 1711-ben a kurucok főparancsnoka – Rákóczi távollétében és tudta nélkül – kiegyezett a császáriakkal, és megkötötték a szatmári békét. Rákóczi néhány társával együtt Franciaországba, majd Törökországba emigrált.

A szabadságharc bukása után hazánk ismét betagozódott a Habsburg Birodalomba. Mária Terézia (osztrák uralkodó főhercegnő, 1740–1780 között magyar és cseh királynő), majd fia, II. József (osztrák főherceg, 1765-től 1790-ig német-római császár, 1780-tól cseh, horvát és magyar király) végrehajtott ugyan reformokat, de a Habsburg Birodalom részének tekintették az országot. A 18. században kezdődött meg az erdélyi románok és az észak-magyarországi szlovákok nemzeti öntudatra ébredése, és a század végének eseménye a Habsburgok ellen irányuló Martinovics-féle összeesküvés is.

Magyarországon a királyi végrehajtó hatalom legfőbb testülete a 18. század elején a Pozsonyi Helytartótanács lett. Mária Terézia uralkodása alatt az ország gazdasági és kulturális élete fellendült. Az uralkodónő egységesítette a jobbágyi szolgáltatásokat, és szabályozta az iskolaarendszert. • II. József, aki nem koronáztatta meg magát, és ezért „kalapos királynak” nevezték, a Habsburg Birodalom központosítására és megújítására törekedett. Rendeleteiben megszüntette az örökös jobbágyságot, felszámolta a vármegyei önkormányzati rendszert, a Helytartótanácsot Pozsonyból Budára költöztette, és a közigazgatás nyelvét a németet tette. • A 18. században megkezdődött az erdélyi románság nemzeti öntudatra ébredése: a számbelileg jelentősen gyarapodott románok nemzetük elismerését, jogegyenlőséget és köztelherviselést követeltek. • A Magyar Királyságban lakó szlovákok között is megerősödött a nemzeti összetartozás gondolata: az észak-magyarországi területeket a 18. század végétől kezdték Szlovákia (*Slovensko*) néven emlegetni. • 1794-ben Martinovics Ignác († 1795), a ferences szerzetesből lett politikus mozgalmat indított a független köztársaság megteremtése érdekében. Összeesküvését azonban a bécsi udvar felfedte, és a mozgalom vezetőinek többségét kivégeztette.

A 19. századi magyar történelem 1825–1848 közötti szakaszát reformkornak nevezzük: a magyar politikusok törvényes úton végrehajtott reformokkal, vármegye- és országgyűlések keretében megvalósított társadalmi és gazdasági változások révén igyekeztek biztosítani az ország viszonylagos önállóságát.

A reformkor vezéregyenységei közé tartozott: gróf Széchenyi István nagybirtokos († 1860); Kossuth Lajos, a köznemesi családból származó politikus († 1894); Deák Ferenc jogtudós († 1876); gróf Batthyány Lajos politikus († 1849); báró Eötvös József író, politikus († 1871). A reformok megvalósítási módjában Széchenyi és Kossuth nem értett teljesen egyet. Széchenyi mérsékeltabb, óvatosabb volt, és ellenezte Kossuth Béccsel szembe forduló, gyors, radikális reformprogramját: úgy gondolta, vetélytársa nem az észhez szól, hanem az érzelmeket akarja felkorbácsolni, és békés fejlődés helyett forradalmat fog előidézni. A közvélemény azonban Kossuth programja mellé állt.

Az 1848–49-es európai forradalmak új lehetőséget kínáltak az ország függetlenségének elnyerésére. Magyarországon is kitört a forradalom, amely a szabadságharcban folytatódott. 1849 tavaszán a magyar országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. Az osztrák császár, I. Ferenc József († 1916) az orosz cártól kért segítséget, s a magyar szabadságharc 1849 augusztusában elbukott.

1848. március 15-én Pesten kitört a forradalom. A végrehajtó hatalmat a Budán székelő Helytartótanácsból az országgyűlésnek felelős kormány vette át. A kormány miniszterelnöke gróf Batthyány Lajos lett. A forradalom vezető erejét alkotó nemesség ragaszkodott kiváltságaihoz, és nem tanúsított megértést a nemzeti törekvések iránt sem, ami a nemzeti célokat a forradalom ellenségeivé tette. Ezt a bécsi udvar kihasználta, és Jellasics horvát bánt († 1859) Magyarországra ellen küldte. 1848 szeptemberében a Batthyány-kormány lemondott, és a hatalom a Kossuth vezette Országos Honvédelmi Bizottmány kezébe került. Jellasics szeptember 11-i támadásával megkezdődött a szabadságharc. A Bizottmány csapatai eleinte sorozatos vereséget szenvedtek, s csak az 1849-es tavaszi hadjárat hozott jelentősebb sikereket. Az országgyűlés, amely közben Debrecenbe költözött, 1849-ben a Habsburg-házat trónfosztottnak nyilvánította. A szorult helyzetbe kerülő osztrák császár az orosz cártól kért segítséget. A túlerővel szemben a magyar seregnek már nem volt esélye. 1849 augusztusában Kossuth a hadsereg fővezérének, Görgey Artúrnak adta át a teljhatalmat,

aki a kilátástalanná vált helyzetben az Arad megyei Világosnál az oroszok előtt letette a fegyvert. A vereséget követően kivégezték gróf Batthyány Lajost és a fegyverletétel után osztrák fogságba került tizenhárom honvéd tábornokot (aradi vértanúk). Az ország politikai vezetői, élükön Kossuth-tal, száműzetésbe kényszerültek.

A szabadságharc leverése után önkényuralmi rendszer következett, amelyet A. Bach († 1893) osztrák belügyminiszterről Bach-korszaknak nevezünk. Ez az önkényuralmi időszak az 1867-es kiegyezéssel, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulásával szűnt meg. A Monarchiában a magyar kormány fennhatósága kiterjedt a történelmi Magyarország egész területére, így Horvátországra és Erdélyre is.

A Bach-korszak (1851–1859) önkényuralmi politikájára a magyar társadalom nagy része passzív ellenállással válaszolt: ez a közügyektől való elzárkózásban, a hatalommal való együttműködés megtagadásában, az uralkodói rendeletek végrehajtásának késleltetésében stb. állt. 1865-ben Deák Ferenc és köre jelezte, hogy hajlandó az 1848. évi törvények közös akarattal történő módosítására. 1867-ben megtörtént a kiegyezés: I. Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázták, aki kinevezte a második felelős magyar kormányt gróf Andrássy Gyula († 1890) miniszterelnökletével. Megszületett a két egyenrangú tagállam, az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság szövetsége: az Osztrák–Magyar Monarchia.

Az albánok, a horvátok, a bosznia-hercegovinai szlávok, a szlovének és a csehek sorsát a 16. és a 19. század közti időszakban a Habsburg Birodalom, illetve a török hódoltság kötötte össze. Lengyelországot az oroszok, a poroszok és az osztrákok többször feldarabolták, és a Bécsi Kongresszus is három részre osztotta.

Az oszmán-török fennhatóság alatt élő albánok közül a 16-17. század folyamán – földbirtokaik megtartása vagy az adóterhek elkerülése érdekében – sokan áttértek az iszlám hitre. Az áttérő hegylakókat a törökök a hódoltság csendőreiként alkalmazták. A 18. század második felében felerősödő albán függetlenségi törekvések sikertelenek maradtak. Az európai forradalmak kései hatásként csak a 19. század második felében kezdődött meg az albánok nemzeti öntudatra ébredése, s vetődött fel az egységes Albánia létrehozásának gondolata.

Horvátország osztrák–magyar fennhatóság alatt álló részében az ország belügyeit az I. Ferdinánd († 1564) király által kinevezett bán intézte a horvát országgyűlés támogatásával. A törökök ellen vívott háborúk, illetve a karlócai békekötés (1699) után Horvátország ismét az örökös tartományként kezelt Magyarországhoz tartozott, de területének egy részét a Habsburgok határőrvidékké nyilvánították. I. Napóleon császársága idején az országnak a Szávától délre eső része francia uralom alá került. Az 1830-as években kezdett kibontakozni a horvát nemzeti mozgalom, és megerősödtek a horvát–magyar ellentétek is. Az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc leverésében Horvátország segítséget nyújtott az osztrákoknak, de 1849-től a horvátok is szenvedtek az osztrák önkény és a németesítés miatt. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés Horvátországot (a Dráva és a Száva közti Szlavóniával együtt) Magyarországhoz csatolta, míg Dalmácia osztrák terület maradt. 1868-ban létrejött a horvát–magyar kiegyezés, amely szabályozta a két ország viszonyát, és Horvátországnak széles körű autonómiát biztosított.

A török uralom alatt lévő Bosznia és Hercegovina a 16. század végén vilajet (a legnagyobb török közigazgatási egység) rangjára emelkedett. A szultánok hozzájárultak a három nemzetiség (bosnyákok, szerbek és horvátok) által lakott tartomány gazdasági és kulturális fellendüléséhez: Szarajevó és Mostar jelentős gazdasági és kulturális központtá vált. A karlócai békekötés után Bosznia-Hercegovina maradt az Oszmán Birodalom legnyugatibb tartománya. A 17-18. században a török hatalom fokozatosan gyengült a hódoltságban, s a boszniaiak részéről megkezdődtek a függetlenségi törekvések. A 19. század elején induló felszabadító háborúk azonban nem jártak sikerrel.

A Habsburg-tartományok közé tartozó szlovén területeken a karlócai békekötés után szűnt meg az oszmán-török támadások veszélye. A 18. században Mária Terézia és II. József uralkodása alatt a szlovén gazdasági élet fellendült, és a kultúra is virágzásnak indult. I. Napóleon császársága idején

Szlovénia francia fennhatóság alá került. Az 1848-as forradalom folyamán Bécsben megalakult a Szlovén Társaság, amely egy független szlovén királyság létrehozását sürgette.

Csehország a harmincéves háborút kirobbantó nemesi felkelés leverése (1620) után hosszú időre az osztrákok tartománya lett: az ország ügyeit a Bécsbe költöztetett Cseh Kancellária intézte. A felvilágosodás korában nemzeti megújulás kezdődött: megalakult a Királyi Cseh Tudományos Társaság és a Cseh Nemzeti Múzeum. A 19. század első évtizedeiben kibontakozó ipari forradalom révén a cseh területek a Habsburgok birodalmának ipari központjaivá váltak. 1848 tavaszán Prágában is kitört a forradalom, amelyet azonban az osztrákok vérbe fojtottak. Az Osztrák–Magyar Monarchia megszületése után a csehek a magyarokéhoz hasonló jogokat követeltek, de ezeket nem kapták meg.

Lengyelországban a litván eredetű Jagelló uralkodóház utolsó királya az orosz veszély miatt a lublini unióban (1569) államközösségre lépett Litvániával, amellyel korábban csak perszonálunióban kapcsolódott össze. A két ország ettől kezdve úgynevezett nemesi köztársasággá vált, amelynek élén a két ország nemesei által választott király állt. Ebben az időszakban Lengyelországhoz tartozott a mai Fehéroroszország és Ukrajna nyugati része, így a fehéroroszországi Breszt (lengyel: *Brześć*; litván: *Breszt-Litovszkė*), illetve az ukrajnai Lviv (lengyel: *Lwów*) városa is. A 17. században Lengyelország számos alkalommal kényszerült háborúba Oroszországgal, Svédországgal és a poroszokkal, miközben nagy területi veszteségek érték. A 18. század elején a nemesi köztársaság orosz befolyás alá került, és annak a parlamenti gyakorlatnak következtében, amely szerint egyetlen nemes is megakadályozhatta bármely törvény elfogadását, lassan működésképtelenné vált. A század folyamán a meggyengült országot Oroszország, a Habsburg Birodalom és Poroszország három lépésben (1772, 1793, 1795) felosztotta. Az első felosztás után Lengyelország nyugati része a poroszoké, keleti részének széles sávja az oroszoké lett, a déli részt, a Krakótól délkeletre fekvő Galíciát Lwów (német: *Lemberg*) fővárossal az osztrákok vették birtokukba. A Bécsi Kongresszus 1815-ben Lengyelországot újra felosztotta: a nyugati részt (Poznań vidékét) Poroszországnak adta, a déli területeket (Galíciát) Lemberg városával együtt a Habsburg Birodalomnak ítélte, de Krakót szabadállamnak nyilvánította, a keleti részen lévő Lengyel Királyságot (az úgynevezett Kongresszusi Lengyelországot) pedig az Orosz Birodalomhoz csatolta.

❖ a földrajzi és a politikai színtér Keleten ❖

Az Oszmán Birodalom a 17. század végén kezdett visszaszorulni a meghódított európai területeiről: a nyugati államok 1699-ben megállították az oszmán hódítókat (karlócai békekötés). Ezt követően az isztambuli török vezetésnek egyre súlyosabb társadalmi és gazdasági nehézségekkel kellett szembenéznie, miközben nagy területi veszteségekkel járó háborúkba is belesodródott. Kis-Ázsiában, a bolgárok által lakott vidékeken, Ciprus szigetén és Albániában a törökök meg tudták őrizni hatalmukat, de 1822-ben függetlenné vált tőlük Görögország, és a század közepére Szerbiát (a szomszédos Montenegróval együtt), valamint Romániát már csak gyenge szálak fűzték az Oszmán Birodalomhoz.

Kis-Ázsiában az oszmán megszállás alatt lévő Kis-Örményország lakói gazdasági és kulturális szempontból súlyos veszteségeket szenvedtek. Hasonló volt a helyzet a Balkán bolgárok által lakott területén, Ciprus szigetén és Albániában is.

Az oszmán megszállás alatt élő görögök 1821-ben indítottak függetlenségi harcot a törökök ellen, s a következő évben a görög nemzetgyűlés kinyilvánította az ország függetlenségét. A törökök heves ellenállása miatt a görögök oldalán brit, francia és orosz szövetségesek is beavatkoztak a küzdelmekbe. Az európai nagyhatalmak előbb hallgatólagosan, majd 1832-ben kifejezetten is elismerték Görögország függetlenségét. A görögök először a bajor, majd a dán uralkodóházból választottak maguknak királyt.

A török hódoltságban élő Szerbia lakosai közül a 18. században sokan magyarországi területekre vándoroltak. 1804-ben a törökök által uralt területeken élő szerbek fellázkodtak megszállóik ellen,

és orosz segítséggel időlegesen kivívták Szerbia önállóságát. Ezt a felkelést azonban 1813-ban a törökök leverték. 1815-ben kezdődött el az újabb függetlenségi harc, amelynek eredményeként M. Obrenović főherceg († 1860) 1817-re önálló fejedelemséget hozott létre. 1867-ben a török helyőrségek elhagyták a szerb városokat, s ezzel Szerbia visszanyerte függetlenségét, amit az európai nagyhatalmak csak tíz évvel később ismertek el. • A szűk hegysorosai miatt nehezen ellenőrizhető Montenegró területén az oszmán uralom sosem volt túlzottan erős: a fejedelemség az oszmánokhoz tartozott, ténylegesen azonban a 17. század végétől független volt.

Havasalföld és Moldva román vajdaságai a 17. században viszonylagos függetlenséget kaptak az oszmán vezetőktől. A következő évszázadban azonban újra szigorú török irányítás alá kerültek: a vajdaságokban a törökök által kinevezett fejedelmek uralkodtak, akik az oszmán szultán hű kiszolgálói voltak. A 18. század második felében Oroszország védnökséget szerzett a két fejedelemség fölött. A 19. század közepén Havasalföld és Moldva az európai nagyhatalmak közös védnöksége alá került. 1859-ben a két vajdaság közös fejedelmet választott A. I. Cuza († 1873) személyében. 1862-ben a vajdaságok egyesültek: a két kormány és a két parlament összevonása után Bukarest fővárossal létrejött az egységes Román Fejedelemség, amelynek függetlenségét azonban a nagyhatalmak csak évekkel később ismerték el.

Az Oszmán Birodalom hatalma a 19. századra a déli és a keleti határvidéken is meggyengült. A század első felében a modernizálódott Egyiptomban a szultán uralma már csak névleges volt. Jeruzsálemet és környékét, a szíriai Antióchiát és az Edesszától keletre fekvő területeket – rövid időszakokat leszámítva – Isztambul ellenőrzése alatt tartotta. Örményországon és Grúzián a törököknek a perzsákkal, majd az oroszokkal kellett osztozniuk.

Egyiptomot az oszmánok a mamelukok közül választott pasa (magas rangú katonai és közigazgatási tisztviselő) és bejek (főhivatalnokok) irányítása alá helyezték. A mamelukok hatalmát a 18. század végén Napóleon nyirbálta meg, majd M. Ali pasa († 1849) számolta fel véglegesen uralmukat. A szultánnal szembe forduló pasa Egyiptom kormányzója lett, megszerezte a teljes politikai, gazdasági hatalmat, és megteremtette a modern Egyiptomot. Ettől kezdve az ország már csak névlegesen tartozott az Oszmán Birodalomhoz. 1869-től a Szezi-csatornáért versengő franciák és britek tették félgyarmattá Egyiptomot.

Jeruzsálem és környéke a 16. századtól kezdve az oszmán-törökök fennhatósága alatt állt. Csupán 1833 és 1840 között tartozott Egyiptomhoz, amikor Ibrahim pasa († 1848) – Ali pasa legidősebb fia – birtokolta a Szentföldet.

A szíriai Antióchia (Antakya) és környéke a 16. századtól kezdve Jeruzsálemhez hasonlóan Isztambul fennhatósága alatt állt. Az oszmán uralom rövid időre megszakadt, amikor az egyiptomi Ibrahim pasa 1831-ben elfoglalta Szíriát, és 1840-ig uralta a területet.

Az Edesszától délkeletre fekvő vidékeket (a mai Irak területét), amelyek a 16. században oszmán fennhatóság alá kerültek, a következő évszázadokban a perzsák többször megtámadták. 1747-től a térséget rövid megszakításokkal grúz származású mameluk tisztek kormányozták, akik viszonylagos függetlenséget kaptak az isztambuli szultántól. Bagdad és környéke 1831-ben került közvetlenül oszmán irányítás alá, ekkor a törökök megkezdték a közigazgatás nyugati mintákhoz igazodó átalakítását.

Örményországot a 16. századtól a perzsa Szafavidák és az oszmán-törökök uralták. A 17. század elején a perzsa sah több tízezer örményt telepített át Perzsiába. Az elhúzódozó oszmán–perzsa háborúskodás miatt azonban egy idő után megkezdődött az elhurcolt örmény családok visszaköltöztetése. A 18. század elején a perzsa sah csatát veszített az oszmánokkal szemben, és 1732-ben arra kényszerült, hogy Örményország nagy részét átengedje a törököknek. Az orosz–perzsa háború (1826–1828) idején az örményországi Jereván és a keleti részen lévő Karabah térsége orosz uralom alá került.

Grúzia nyugati része a 16. században oszmán-török, keleti része pedig perzsa fennhatóság alatt állt. 1783-ban a keleti grúzok az oroszok pártfogása alá helyezték magukat. A 19. század elején

Oroszország fokozatosan egész Grúziát bekebelezte: 1801-ben Kartli és Kaheti, 1810-ben pedig Imeriti olvadt bele.

A Moszkvai Nagyfejedelemségből a 18. századra kialakult az Orosz Birodalom, amelynek fővárosa Szentpétervár lett. A cárok északon megszerezték a Balti-tenger térsége feletti hatalmat, délen pedig a Fekete-tengerig jutva uralmuk alá hajtották a Krím-félsziget lakóit. A Bécsi Kongresszus (1814–1815) után az Orosz Birodalom a Szent Szövetség vezetőjeként jelentős befolyást gyakorolt az európai országok sorsára is. A 19. században a cárok a Kaukázus megszerzésével, valamint Közép-Ázsia jelentős részének és a távol-keleti vidékeknek meghódításával tovább növelték a birodalom területét. Európára gyakorolt befolyásukat a század közepén veszítették el.

Oroszországban a Rurik-dinasztia kihalása után 1613-ban a Romanov uralkodóház kezébe került a hatalom. Az 1654-ben kezdődő orosz–lengyel háború eredményeként Oroszországhoz csatolták Ukrajna keleti részét. I. (Nagy) Péter cár (ur. 1682–1725) Moszkva helyett Szentpétervárt tette meg az Orosz Birodalom fővárosává, és megszerezte a Balti-tenger feletti uralmat. A származását tekintve porosz II. (Nagy) Katalin (ur. 1762–1796) felvilágosult uralkodóként Oroszországot európai nagyhatalommá és udvarát európai kulturális központtá tette. Uralkodása idején Oroszország megszerezte a Krím-félszigetet, és Lengyelország háromszori felosztásakor tovább növelte területeit. I. Sándor cár (ur. 1801–1825) Svédországtól elhódította Finnországot, és 1812-ben sikerrel akadályozta meg Napóleon támadását. A Bécsi Kongresszus után Oroszország a Szent Szövetség vezetőjeként több évtizedre az európai monarchiák legfontosabb védelmezője, „Európa csendőre” lett. A 19. században kiterjesztette hatalmát a Kaukázusra, Közép-Ázsia jelentős részére és a Távol-Keletre egészen Vlagyivosztokig. Európai befolyását a krími háború (1853–1856) idején veszítette el. Ebben a háborúban az Oszmán Birodalom Franciaországgal, Nagy-Britanniával és Piemonttal szövetkezve harcolt I. Miklós orosz cár ellen.

❖ a földrajzi és a politikai szintér az Európán kívüli világban ❖

A mai Kanada államának alapjait Észak-Amerika területén francia gyarmatosítók a 17. század elején teremtették meg: létrehozták Québec városát, az Új-Franciaországnak nevezett gyarmat központját. Az indián lakosok és az angol gyarmatosítók elleni küzdelemben azonban a franciák alulmaradtak. Így 1867-ben a britek hozták létre a Kanada (Québec és Ontario), Új-Brunswick és Új-Skócia tartományokból álló államszövetséget, a Kanada Domíniumot.

Kanada őslakói eszkimók és különféle indián törzsek voltak. A francia gyarmatosítók a 17. században jelentek meg a mai Új-Skócia, Új-Brunswick és Québec területén. A század elején alapították az Új-Franciaországnak nevezett gyarmat központját, a mai Québec városát. Ezt követően a Szent Lőrinc-folyam mentén településeket hoztak létre (többek között a mai Montreal elődjét). A gyarmati Új-Franciaország létrehozásának terve azonban az indiánok és az angol gyarmatosítók ellenállását is kiváltotta. Az őslakos irokéz indiánok és a velük szövetséges angolok (britek) gyakran veszélyeztették a francia létesítményeket. A 18. század elején Új-Skócia és Új-Brunswick brit kézre került. A hétéves háború (1756–1763) folyamán – amely Észak-Amerikában a franciák által támogatott huronok és a britekkel szövetségben lévő irokézek közötti „indián háború” néven vált ismertté – a britek fokozatosan átvették a franciák által meghódított vidékek fölötti hatalmat: Québec területe teljes egészében brit kézbe került; a Halifax székhelyű Új-Skóciában a kitelepített franciák helyébe brit telepéseket költöztettek. 1774-ben a brit parlamentnek a Québec helyzetéről alkotott törvénye a brit koronához hűséges telepések által lakott Ontario területeit is Québechez csatolta, de türelmet tanúsítva a francia telepések iránt szavatolta a korábbi francia intézmények visszaállítását. A területileg kibővült Québecbe bevándorló britek megjelenése azonban feszültségeket gerjesztett a francia és a brit telepések között. Ezért 1791-ben kettéosztották Québec tartományát: az Ottawa folyótól keletre lévő Alsó-Kanadát (Québec székhellyel) a francia nyelvű kanadaiak kapták meg, a nyugatra eső területet, Felső-Kanadát (Toronto székvárossal) pedig a britek.

A két Kanada 1840-ben egyesült újra Kanada tartomány néven. Az egyesített tartományok székhelyévé Ottawa városát jelölték ki. 1867-ben a brit parlament létrehozta a Kanada (Québec és Ontario), a Fredericton székhelyű Új-Brunswick és a Halifax központú Új-Skócia tartományokból álló államszövetséget: a Kanada Domíniumot. Az államszövetséget létrehozó okirat szerzői azért használták a latin *dominium* (fennhatóság, uradalom) szót a királyság helyett, mert nem akarták megsérteni az Egyesült Államok királyságellenes polgárait, ugyanakkor jelezni kívánták, hogy Kanadát Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királysága önálló kormányzattal rendelkező gyarmatának tekinti. Az államszövetség fővárosa Ottawa lett.

A Kanada Domínium 1867-ben

Az Észak-Amerika keleti partjain lévő brit gyarmatok lakói a függetlenségi háború (1775–1783) folyamán elszakadtak Nagy-Britanniától, és létrehozták a mai Amerikai Egyesült Államok (angol *United States of America*; rövidítve: *USA*) elődjét. 1776. július 4-én a telepesek a pennsylvaniai Philadelphiában kihirdették a Függetlenségi Nyilatkozatot, amely kimondta a 13 brit gyarmat elszakadását az anyaországtól.

A mai Amerikai Egyesült Államok területének keleti részén az Atlanti-óceán partvidékét a 17. században angliai, skót és ír bevándorlók, valamint németek, hollandok és svédek foglalták el. A Nagy-Britanniát Franciaországgal szembeállító és a gyarmatokra is kiterjedő hétéves háború (1756–1763) után az amerikai telepesekben felvetődött a függetlenség gondolata. Függetlenségi törekvéseiket a brit kormány rossz gyarmati politikája is erősítette: a hétéves háború költségeinek egy részét London különféle adók kivetésével, illetve vámrendeletekkel a gyarmatokra próbálta hárítani. A brit kormány és az amerikai telepesek szembekerülésének első jele Massachusettsben a „bostoni teadélután” volt: 1773. december 16-án a brit vámrendeletek ellen tiltakozó telepesek egy csoportja a bostoni kikötőben megrohan három brit hajót, és teaszállítmányukat a tengerbe szórta. A Nagy-Britannia és az amerikai brit telepesek közötti politikai és gazdasági érdekellentétek 1775-ben fegyveres összecsapáshoz, az amerikai függetlenségi háború kitöréséhez vezettek.

A függetlenségi háborút követően a korábbi brit kolóniákból létrejött az USA 13 alapító tagállama. A keleti partvidék északi telepeiből alakult meg New Hampshire, Massachusetts, Connecticut és

Rhode Island. • A partvidék középső részén lévő telepekből született meg New Jersey, Pennsylvania, Delaware, New York és Maryland állama. • A partvidék déli részén lévő kolóniákból jött létre Virginia, Georgia, Dél-Karolina és Észak-Karolina. A párizsi békében (1783) Nagy-Britannia elismerte az Egyesült Államok létét. 1787-ben megalkották az USA alkotmányát. Az Államok első elnöke 1789-ben a függetlenségi háború győztes hadvezére, G. Washington († 1799) lett. 1790-ben az amerikai kongresszus úgy döntött, hogy szövetségi fővárost épít Maryland és Virginia szövetségi államok területén, a Potomac folyó torkolatöblénél. Ez a város 1791-ben a Washington nevet kapta. Mivel területe egybeesik Kolumbia szövetségi választókerületével (angol *District of Columbia*), a Washington D. C. névvel is szokták jelölni. Vermont is 1791-ben csatlakozott az Egyesült Államokhoz.

Az USA területi gyarapodása 1776 és 1870 között

Az 1776-tól 1870-ig terjedő időszakban hódítások, földvásárlások és önkéntes csatlakozások révén új államokkal bővült az USA területe.

A 18. század végén Kentucky 1792-ben, Tennessee pedig 1796-ban csatlakozott az alapító államokhoz. Az 1800–1820 közötti időszakban Ohio 1803-ban lett az USA tagállama, a Napóleontól megvásárolt Louisiana pedig 1812-ben csatlakozott az Államokhoz. Indiana 1816-ban, Mississippi 1817-ben, Illinois 1818-ban, Alabama pedig 1819-ben lett tagállammá.

Az 1820–1850-ig terjedő időszakban Maine 1820-ban vált az USA tagjává, míg a korábban Louisiánához tartozó és a Napóleontól megvásárolt Missouri területe 1821-ben csatlakozott az Államokhoz. A Napóleontól megvásárolt Arkansas 1836-ban lett USA-tagállam. A Nagy-tavak vidékén lévő Michigan 1837-ben csatlakozott az USA-hoz. A spanyoloktól megvett Florida és a Mexikótól elszakadó Texas 1845-ben vált USA-tagállammá. A korábban Louisiánához tartozó Iowa, amelyet az USA Napóleontól vásárolt meg, 1846-ban, Wisconsin 1848-ban csatlakozott az Államokhoz.

A 19. század közepétől kezdődő időszakban a mexikói spanyolok uralma alól felszabaduló Kalifornia 1850-ben csatlakozott az USA-hoz. Minnesota 1858-ban, Oregon pedig 1859-ben lett tagállam. Kansas 1861-ben, Nyugat-Virginia 1863-ban, Nevada 1864-ben és Nebraska 1867-ben csatlakozott az Államokhoz. Az USA ugyanebben az évben vásárolta meg az oroszoktól Alaszka területét.

A 19. század közepére éles gazdasági és politikai ellentét alakult ki a gyorsuló ütemben iparosodó északi és az ültetvényes (rabszolgatartó) déli államok között. 1860-ban a rabszolgaságot ellenző A. Lincoln († 1865) lett az Államok elnöke. Ekkor 11 déli állam kilépett az Unióból, és megalakították az Amerikai Államok Konföderációját. Észak és Dél között kitört a polgárháború (1861–1865), amely az északiak győzelmével ért véget. Ekkor az államok közössége újra egységesé vált.

Latin-Amerika Közép- és Dél-Amerika újlatin (spanyol, portugál, francia) nyelvű államainak összefoglaló neve. A 16. századtól kezdődően a spanyolok és a portugálok nagy gyarmatbirodalmakat hoztak létre ezen a területen, de kisebb gyarmatokat a franciák, a hollandok és az angolok is létesítettek. A gyarmatok a következők voltak: Új-Spanyolország Alkirályság, Új-granadai Alkirályság, Guyana, Peru Alkirályság, Brazília, Río de la Plata Alkirályság. E gyarmatokból jöttek létre a 16–18. században Latin-Amerika mai államai. Ezeknek az államoknak a többsége az argentin J. de San Martín († 1850) és a venezuelai S. Bolívar († 1830) által vezetett latin-amerikai függetlenségi háborúk (1813–1830) folyamán, illetve ezt követően nyerte el függetlenségét.

Az Új-Spanyolország Alkirályság (1535–1821) létrejöttékor magában foglalta Mexikót, az Antillákat, a közép-amerikai földhidat és a dél-amerikai földrész északi vidékét. A 16–19. században ebből az alkirályságból született meg az aztékok egykori birodalmának örököseként a mai Mexikó, az Antillákon Kuba, Jamaica, Haiti, Santo Domingo (1844-től Dominikai Köztársaság), Puerto Rico, Trinidad és Tobago, valamint az Észak- és Dél-Amerikát összekötő földhídon Guatemala, a 19. század közepétől Brit Honduras (ma: Belize) néven ismert terület, Honduras, El Salvador, Nicaragua és Costa Rica. • A dél-amerikai földrész északi részén az Új-granadai Alkirályságból született meg 1819-ben a Spanyolországtól függetlenné váló Nagy-Kolumbia (a mai Kolumbia, Panama, Ecuador és Venezuela). Ezek az államok – Panama kivételével – közvetlenül Nagy-Kolumbia felbomlása (1830) után nyerték el teljes önállóságukat. • A dél-amerikai kontinens északi részén lévő Guyana területének megszerzéséért a 17-18. században a britek, a hollandok és a franciák is versengtek. A 19. század elején nyugati része a briteké lett, középső területét, Suriname-ot a hollandok kapták meg, és keleti vidéke, Francia Guyana francia fennhatóság alá került. • A kontinens nyugati partján lévő Peru Alkirályság (1543–1821) az inkák egykori birodalmának romjain a 16. században jött létre Lima központtal. Alapításának idején magában foglalta a spanyolok által uralt Dél-Amerika nagy részét. Ebből az alkirályságból született meg a 19. század első felében a független Peru és Chile. • Brazília a Portugál Királyság gyarmata volt. A 17. századtól kezdve a portugál telepesek rabszolgavadász expedícióikkal fokozatosan birtokukba vették a szárazföld belsejét is. Brazília népessége a leigázott indián őslakosságból, a portugál telepesekből és az Afrikából rabszolgaként behurcolt feketékből alakult ki. A portugál király a Bécsi Kongresszuson Portugáliával egyenrangú királyság rangjára emeltette a gyarmatot. Brazília 1822-ben szakadt el

Latin-Amerika a 18. században

Portugáliától, és Rio de Janeiro fővárossal önálló állammá lett. • A Buenos Aires központú Río de la Plata Alkirályság (1776–1810) a mai Argentína, Uruguay, Paraguay és Bolívia területét foglalta magában. Ezek az államok 1810 után váltak önállóvá.

Az afrikai földrésznek a Szaharától délre lévő belső területe (Fekete Afrika) a 19. századig szinte teljesen ismeretlen volt a keresztény európaiak számára. A 16. század portugál, majd a következő századok francia, holland, német és brit gyarmatosítói a kontinens belsejében élő törzsekkel nem, csak a partvidékek lakóival kerültek kapcsolatba. E vidékek közül jelentősebbek voltak: az észak-afrikai Algéria és Marokkó, a nyugat-afrikai Szenegál, Sierra Leone, Libéria, Dahomey, a Kongó torkolata, a dél-afrikai Jóreménység foka, a kelet-afrikai partoknál Monomotapa, Madagaszkár szigete és Etiópia (Abesszínia).

Afrika a 18. században

Az arab kalózok által uralt Algéria a 16. században a spanyol fenyegetéssel szemben az oszmán-török szultán fennhatósága alá helyeztette magát. Az ország francia gyarmatosítása 1830 körül kezdődött meg. • Marokkó arabok megszállta területének partjain a portugálok és a spanyolok a 16. század során kezdtek támaszpontokat létesíteni. Az arab uralkodók ugyanabban az időszakban kereskedelmi kapcsolatba léptek különféle európai államokkal. A franciák a fontosabb kikötőkben kormányhivatalokat hoztak létre. A 17. század közepén az arab uralkodóház szembefordult az európaiakkal, s felszabadította a portugálok, illetve spanyolok által uralt parti településeket: csak Ceuta és környéke maradt a spanyolok kezén. A 19. század közepe táján Franciaország próbálta kiterjeszteni hatalmát az országra: a franciák szétszórták a marokkói csapatokat, s ettől az időszaktól kezdve az ország az egymással versengő európai hatalmak ütközési zónájává vált. • A mai Szenegál területének gyarmatosítását a 17. század közepén a franciák kezdték meg. A 18. század második felében rövid

időre britek szállták meg, majd újra a franciák fennhatósága alá került. A 19. század közepére francia gyarmattá vált. • A nyugat-afrikai Sierra Leone vidékét a portugálok fedezték fel 1461-ben. A 16. század elején angol rabszolga-kereskedők vették birtokukba. 1787-ben az angolok az USA-ból felszabadított rabszolgákat telepítettek vissza, és megalapították Freetown városát. A 19. század elejétől kezdve az ország fokozatosan brit gyarmattá lett. • Libériát szintén a portugálok fedezték fel 1461-ben. 1822-ben az Amerikai Kolonizációs Társaság felszabadított rabszolgákat telepített vissza az ország part menti részeire. Első nagyobb településüket, a későbbi fővárost J. Monroe amerikai elnökről nevezték el Monroviának. 1847-ben vált a települések együttese Afrika első köztársaságává. • A Guineai-öbölben lévő Dahomey (ma: Benin) partvidékén a 15-16. században jelentek meg az első portugál telepések. Gyarmatosító tevékenységük nyomán virágzó rabszolga-kereskedelem bontakozott ki, a terület ezért kapta a Rabszolga-part elnevezést. A 18-19. században a partvidék a brit és francia gyarmati vetélkedés színhelyévé vált. • A Kongó folyó torkolatánál a bantu Kongó Királyság tengerparti vidékein a portugálok a 16. században számos kereskedőtelepet és erődöt létesítettek. Az erődök az egyre jobban kibontakozó és elsősorban Brazíliába irányuló rabszolga-kereskedelem központjai lettek. • A Jóreménység fokának közelében lévő Fokvárost a 17. század közepén hollandok alapították. A holland, német és francia telepések,

akiket a holland *boer* (paraszt) szóról búroknak neveztek, kiirtották vagy elűzték a bantu törzseket, amelyek már korábban magukba olvasztották a busman és hottentotta őslakókat. A 19. század elején a britek szállták meg Fokföldet. • A délkelet-afrikai Monomotapa bantu birodalom parti részeit (a mai Mozambik területét) a portugálok a 16. századtól kezdve fokozatosan gyarmatosították, és a 17. századtól kezdve a rabszolga-kereskedelem egyik fontos állomásává tették. • Az Indiai-óceánban lévő Madagaszkár szigetének partvidékét a 16. században portugálok, hollandok, később angolok hódították meg. A 17. században a franciák is telepet hoztak létre a szigeten, amelynek partvidéke időközben a kalózkodás és a rabszolga-kereskedelem egyik bázisává vált. A 17-18. században törzsi királyságok léteztek a szigeten (egy ilyen királyság ura volt a magyar származású Benyovszky Móric is a 18. században). A 19. század elején a bennszülött királyok uralmukat az egész szigetre kiterjesztették, és kapcsolatot kerestek Európával: a Madagaszkári Királyságban megerősödött az európaiak, elsősorban a britek befolyása. • A Vörös-tenger afrikai partján lévő Etiópiát (az etióp magassíkról Abesszíniának is nevezett területet) a 16. században Egyiptom felől érkező oszmán-törökök támadták meg. Ekkor az etióp uralkodó (a négus) a nyugati keresztény hatalmak segítségét kérte. A portugál, spanyol és itáliai csapatok a törököket észak felé szorították. Ezt követően az ország középső és déli területein élő etiópok elzárkóztak a nyugatiak elől, s a 19. század közepéig szinte teljes elszigeteltségben éltek. A Szezei-csatorna megnyitásával (1869) Etiópia az európai hatalmak gazdasági és katonai versengésének színterévé változott.

Dél- és Délkelet-Ázsia vidékei – Perzsia (ma: Irán), Afganisztán, India, Nepál, Bhután, Ceylon (ma: Sri Lanka) és Hátsó-India – a 16. századtól kezdve elsősorban a gyarmatosítás révén kerültek kapcsolatba az európai világgal.

A Mezopotámiától keletre fekvő Perzsiát (a mai Irán és Nyugat-Afganisztán területét) a 16. század elejétől a türkmén eredetű Szafavidák síta muszlim dinasztija uralta. Nagy Abbász sah (ur. 1588–1629) meghódította Grúziát, Örményországot és rövid időre Mezopotámiát (a mai Irakot) is. A 16. század végén a sah Ispahán (Iszfahán) városát tette meg birodalmának központjává. 1722-ben afgán szunnita muszlim lázadók döntötték meg a Szafavidák birodalmát. Ezt követően a türkmén eredetű Afszárda uralkodóház (1736–1749) alapítója, Nadír sah kiűzte Perzsiából az afgánokat, és meghódította egész Afganisztánt. Nadír halála († 1747) után Afganisztán önállósult, a Perzsia feletti uralmat pedig a kurd eredetű Zand-dinasztia (1750–1796) vette át. Ekkor Siráz lett Perzsia fővárosa. A Zand uralkodóházat 1796-ban a türkmén eredetű Kádzsáridák dinasztija követte, amely Teheránt tette meg fővárossá. A perzsák az oroszok ellen vívott háborúban a 19. század elején jelentős területi veszteségeket szenvedtek.

Afganisztán területének nyugati része a 16-17. században a perzsa Szafavidák felügyelete alá tartozott, keleti része pedig a mongol-török alapítású Nagy-Mogul Birodalomhoz. 1747-ben – a perzsa Nadír sah meggyilkolása után – afgán törzsek létrehozta egy államalakulatot, amelynek élére afgán származású sah került. Az állam fővárosa Kandahár lett, amelyet a század végén Kabul váltott fel. A 19. század folyamán és a 20. század első felében az ország többször is harcot vívott a brit gyarmatosítók ellen.

India a 16. században még nem volt egységes állam. Északi része (a mai Pakisztán területét is beleértve) a Nagy-Mogul Birodalomhoz tartozott. A déli rész egymással vetélkedő királyságok sokaságából állt. A gyarmatosító európaiak kihasználták ezt a széttagságot. A nyugati partvidékét először a portugálok hódították meg, akik Goát tették meg gyarmatuk fővárosává. A portugálokat a 17. században az angolok, a hollandok és a franciák váltották fel. A gyarmati versengésből a Nagy-Mogul Birodalom meggyengülése után, a 18. század derekán a Brit Kelet-indiai Társaság került ki győztesen. A Társaság a helyi uralkodókkal kötött szerződések és háborúk révén a 19. század közepére szinte egész Indiát hatalma alá vonta. A brit hadsereg indiai katonáiról elnevezett szipojlázadás (1857–1859) után a britek arra kényszerültek, hogy feloszlassák a Brit Kelet-indiai Társaságot, és Indiát közvetlenül a brit korona fennhatósága alá helyezték.

Az India és Kína közé ékelődő Nepál területén a 16. században különféle indiai és tibeti eredetű népcsoportok éltek. A 18. század közepén a gurka törzsek egy sah vezetésével egyesítették a terü-

leten lévő királyságokat. Erőteljes terjeszkedésüket a britek csak háborúk árán tudták megállítani. Katmandu, az ország fővárosa a 19. század elején brit helytartót kapott. Annak ellenére, hogy a Brit Kelet-indiai Társaság ellenőrizte külpolitikáját, Nepál meg tudta őrizni korlátozott függetlenségét.

Bhután területén, amely a 17. század elején szakadt el Tibettől, buddhista szerzetesek teokratikus államot hoztak létre. A teokrácia (istenuralom) olyan uralmi rendszer, amelyben a legfőbb hatalom a papság vagy a papi hatalommal is rendelkező király kezében van. A század közepétől azonban a központi hatalom meggyengült, s az ország anarchiába süllyedt. Ennek ellenére a 18. század elején eredményesen tudott védekezni a mongolokkal szövetséges tibetiek támadásai ellen. A század végén Bhután összeütközésbe került a Brit Kelet-indiai Társasággal, amely a 19. század közepére az ország jelentős részét ellenőrzése alá vonta.

Dél- és Délkelet-Ázsia a 18. században

Ceylon (1972-től: Srí Lanka) szigetén, a szingaléz őslakosok és az indiai eredetű tamilok hazájának nyugati részén a 16. században a portugálok kereskedőtelepeket létesítettek, és felépítették Colombo városát. A portugál gyarmatosítókat a 17. században a hollandok, majd a következő században a britek váltották fel. 1815-re az egész sziget a brit korona közvetlen közigazgatása alatt álló területté, azaz koronagyarmattá lett.

A Hátsó-indiai vagy Indokínai-félszigethez tartozó Burma (ma: Mianmar) területén, a birmán törzsek hazájában, a 17. században jelentek meg az angol, holland és francia gyarmatosítók. A következő évszázadban a kínaiak négy hadjáratban sikertelenül támadták az országot, amely a 19. század elejétől kezdve fokozatosan brit fennhatóság alá került. • Sziámban (ma: Thaiföld), ahol főként a mongol eredetű thai törzsek éltek, a franciák a 17. század végén hoztak létre kereskedelmi telepeket. 1776-ban burmai csapatok támadták meg az országot, és elpusztították korábbi fővárosát, Ajutthaja városát is. Az ország lakosai csak a század végén tudták kiűzni a burmaiakat. Ezt követően Bangkok lett Sziám fővárosa. A 19. század közepén a sziámi király kereskedelmi szerződést kötött Nagy-Britanniával, majd több más európai országgal. Ennek köszönhetően Sziámnak, bár területeinek egy részét a század végére elveszítette, Délkelet-Ázsiában egyedül sikerült elkerülnie a gyarmatosítást. • Laosz, a dél-kínai lao és a kambodzsai eredetű khmer törzsek országa, a 16. században három királyságra szakadt. Ezt követően uralkodóik egymással, illetve a burmai, a sziámi és a vietnami hódítókkal is állandó harcban álltak. A 18. században mindhárom államalakulat sziámi fennhatóság alá került. A 19. században a franciák fokozatosan kiszorították Sziámot a meghódított területekről. • Kambodzsza, a khmerek hazája a 16. századtól kezdve hol a sziámi királyok,

hol pedig a vietnamiak csatlósállama volt. A 19. század közepén a királyság a franciák védnöksége alá helyeztette magát. Ettől kezdve az ország Phnompen fővárossal Francia Indokína részévé vált.

- A mai Vietnam, ahol vietnami, thai, khmer és kínai népcsoportok laktak, a 16. században északi és déli térségre szakadt: az északi részt Hanoi központtal Tonkin és Annam északi vidéke, a délit pedig Saigon központtal Annam déli területe és Kokinkína alkotta. A két országrészt vezető két uralkodócsalád elkeseredett harcot vívott egymással. Az egységes Vietnámot a 19. század elején Gia Long († 1820) császár hozta létre francia segítséggel. A császárság fővárosa ekkor az ország középső részén található Hue lett. Ezt követően azonban a franciák katonai hódításaikkal fokozatosan aláásták Vietnam függetlenségét: 1867-ben elfoglalták és gyarmatosították Kokinkínát, majd fokozatosan ellenőrzésük alá vonták az egész országot.
- A Maláj-félsziget déli részén lévő Malakkai Szultanátus a 16. században portugál fennhatóság alá került. A portugál gyarmatosítókat a következő századokban holland, angol, majd ismét holland hódítók váltották fel. A 19. század elején Malakka a Brit Kelet-indiai Társaság felügyelete alatt brit gyarmattá vált. A Malakkától délre fekvő Szingapúr szigetország hasonlóképpen brit koronagyarmattá lett.

Az indonéz szigetvilág (a Nagy-Szunda-szigeteken Szumátra, Jáva, Borneó és Celebesz; a Kis-Szunda-szigetek; a Maluku-szigetek, valamint Nyugat-Pápua, azaz Új-Guinea szigetének nyugati része) a 16. században az őslakosok és az arab kereskedők keveredéséből formálódó muzulmán királyságok sokaságából állt. A portugálok a század elején érkeztek a fűszereiről híres Maluku-szigetekre. Az őket követő spanyolok, hollandok és britek versengéséből a hollandok kerültek ki győztesen: a 17. század végétől a Holland Kelet-indiai Társaság (1602–1799) a Jáva szigetén található Batávia (Jakarta) székhellyel már szinte az egész indonéz szigetvilágot uralta. A társaság államosított gyarmataiból – Új-Guinea nyugati részét leszámítva – 1800-ban jött létre Holland Kelet-India.

A Nagy-Szunda-szigetekhez tartozó Szumátrát a 16. században kicsiny muzulmán szultánságok uralták. A következő században a hollandok e királyságokat sorra uralmuk alá hajtották. Az északon lévő Aceh Szultánságot azonban nem tudták bevenni.

- A Szumátrától délre fekvő Jávát a 16. század végétől először portugál kereskedők látogatták, de a következő század elején a hollandok elűzték őket: 1619-ben elfoglalták Jakarta városát, és Batávia néven ázsiai gyarmatbirodalmuk központjává tették. A Holland Kelet-indiai Társaság a század folyamán a sziget egészére kiterjesztette hatalmát.
- Borneó (indonéz: *Kalimantan*) szigetén a 16-17. században önállósult iszlám fejedelemségek kezében volt a hatalom. A fejedelemségek közül a sziget északi részén lévő maláj eredetű Brunei Szultanátus volt a legjelentősebb, amely egy ideig igényt tartott az egész sziget feletti uralomra is. Az európaiak terjeszkedésének köszönhetően a sziget közigazgatási egysége megbomlott: területén a holland és a brit kereskedelmi társaságok osztozkodtak: a 19. században Észak-Borneó brit, Dél-Borneó pedig holland érdekeltségi területté vált.
- Celebesz (indonéz: *Sulawesi*) szigetén a 16. századtól a portugálok, a következő évszázadban pedig a hollandok létesítettek kereskedelmi telepeket. A sziget 1800-tól Holland Kelet-India részévé vált.
- A Kis-Szunda-szigeteken, illetve a szigetívhez tartozó Flores szigetén a 16. században a portugálok jelentek meg. A 17. században a hollandok vették birtokukba a területet, amely a 18. század végén Holland Kelet-India részévé vált.
- A fűszereiről híres Maluku jelentősebb szigetein (Ternate, Halmahera, Ambon stb.) a 16. században először portugálok alapítottak kereskedelmi telepeket. A portugálokat a 17. században a Holland Kelet-indiai Társaság szorította ki a területről, amely a 18. század végén Holland Kelet-India tagjává lett.
- Új-Guineát a 16. században spanyolok szolgálatában álló portugálok fedezték fel, és a bennszülött őslakosok bodros hajának alapján a pápua (maláj *pepuah*: göndör hajú) nevet adták a sziget lakosainak. Az Új-Guinea név a később érkező spanyol fölfedezőktől származik. A terület birtoklásáért a spanyolok, az angolok és a hollandok versengtek. A 17. századtól a keleti részt az angolok, a nyugatit pedig a hollandok kezdték meghódítani. Nyugat-Pápua 1828-ra szinte teljesen a hollandok uralma alá került, de területét nem csatolták Holland Kelet-Indiához.

A Dél-kínai-tengeren és a Csendes-óceánban lévő Fülöp-szigetek (Luzon, Visayan-szigetek, Mindanao stb.) a 16. századtól kezdve spanyol fennhatóság alatt álltak. Bár a maláj–polinéz

eredetű filippínók és indonéziaiak által lakott területre a japánok, a hollandok és a britek is igényt tartottak, a spanyol fennhatóság mintegy háromszáz évig fennmaradt.

A Fülöp-szigeteket, amelyek II. Fülöp spanyol trónörökösről kapták nevüket, a 16. század elején a spanyolok szolgálatában álló portugál F. Magellán († 1521) fedezte fel. A spanyolok fővárossá a század második felében Manila városát tették meg.

Az indonéz szigetvilág és a Fülöp-szigetek a 19. század elején

Belső- és Kelet-Ázsiában, Kína, Mongólia, Korea és Japán területén az európai hódítóknak nem voltak sikereik. Ám a 16–19. században hosszabb-rövidebb időre ezek az ázsiai országok is kapcsolatba kerültek a gyarmatosítókkal.

A 16. századi Kínában uralkodó Ming-dinasztia székhelye Beijing (Peking) volt. 1644-ben a Pekingtől északra élők mandzsuk foglalták el a várost, és megalapították a Qing (más írásmódban: Csing) uralkodóházat. Az elkínaiasodó mandzsuk alatt érte el az ország a legnagyobb kiterjedését. A 18. század elején Kína bekebelezte Tibetet, majd a század második felében Burmát és Vietnámot is hűbéresévé tette. A nyugati országokkal folytatott kereskedelem azonban káros hatással volt az ország életére. Az európaiak a kínai termékekért ugyanis ópiummal kezdték fizetni. Mivel népbetegséggé vált az ópiumtól való függőség, a kínai császár 1839-ben betiltotta az ópiumkereskedelmet. Ekkor kitört az első ópiumháború, amelynek végén (1842) a vesztes Kína átengedte Nagy-Britanniának Honkongot, megnyitotta a brit és francia hajók előtt öt kikötőjét, s jóvátételt fizetett. A második ópiumháború (1856–1860) után Bejingt brit és francia csapatok szállták meg, s Kína újabb városokat nyitott meg az európaiak előtt. • A mongolok uralma alatt lévő Tibetben a 16. században a mongol kán a lhásza kolostor buddhista szerzetesi előljáróját (a lámát) a „tudás óceánja” (dalai láma) címmel ruházta fel, és elismerte Tibet legfőbb uralkodójának. Ám 1720-ban kínai csapatok szállták meg a területet, és Lhásza élére kínai helytartót állítottak. • A malájok és kínaiak lakta Tajvan szigetének 1590-ben a portugál gyarmatosítók az Ilha Formosa (Gyönyörűség-sziget) nevet adták. A portugálokat a 17. században a spanyol, majd a holland hódítók váltották fel. A század végén azonban a sziget a kínaiak fennhatósága alá került. • A délkelet-kínai partoknál lévő Makaó egy 16. századi szerződés alapján Portugália tengerentúli tartománya, illetve a Kína és Japán felé irányuló portugál kereskedelem fontos közvetítő állomása volt. Ezt a szerepét a 19. században Hongkong vette át, amely egy 1842-es szerződés alapján a Brit Birodalomhoz tartozott.

Mongólia, a Dzsingisz kán által alapított Mongol Birodalom örököse a 16. századra végleg elvesztette nagyhatalmi szerepét. Az összeomlott birodalom maradványrészei a 17. században fokozatosan mandzsu-kínai uralom alá kerültek: a Qing-dinasztia uralkodói a területet Belső- és Külső-Mongólia néven kínai tartományokká tették.

A Koreai-félszigeten a 16. században a kínai befolyás alatt álló Li-dinasztia (1392–1910) tagjai voltak uralmon. A század végén, a nagy japán támadás idején Korea (rég neve: Csoszon) a kínaiak segítségével űzte ki a megszállókat. A 17. században a félsziget Kína csatlósálmává lett. Politikai szempontból az ország a 19. századig szinte teljesen elzárkózott a külvilágtól: Kínát leszámítva mindenféle kapcsolatot megszakított a külfölddel.

A 16. századi Japánban a sogunátus kormányzati rendszere volt érvényben: a tényleges hatalmat nem a császárok, hanem a nemesi származású harcosok (szamurájok) vezetői, a sogunok, vagyis a katonai vezérek gyakorolták. A 17. század elejétől kezdve a sogunok szinte teljesen elszigetelték Japánt a külvilágtól. A 19. század közepén egy amerikai hajóhad kényszerítette őket az elzárkózási politika feladására. 1867-ben az utolsó sogun visszaadta a hatalmat a császárnak. Tokió (korábban: Edo) 1868 után lett az ország fővárosa és a császárság székhelye.

Belső- és Kelet-Ázsia a 18. században

Ausztrália (korábbi nevén: Új-Hollandia) kontinensének felfedezése és európai gyarmatosítása a 17. században kezdődött. A földrész a 19. század elején kapta a latin *terra australis* (déli föld) kifejezés alapján az Ausztrália nevet.

Ausztrália kontinensén a 17. században először hollandok szálltak partra, s a földrészt Új-Hollandiának nevezték el. 1770-ben a brit James Cook kapitány feltérképezte a keleti partvonalat, amelynek az Új-Dél-Wales nevet adta, és királyi utasításra brit fennhatóság alá vonta. 1788-ban alapították Sydney városát, amelyet eleinte fegyenctelepnek használtak. A 19. század elején az egész földrészt Ausztráliának nevezték el, és brit koronagyarmatnak nyilvánították. 1868-tól Nagy-Britannia már nem küldött fegyenceket Ausztráliába, s a területén lévő brit gyarmatok egyre inkább önálló életet kezdtek élni.

A Polinéziát, Melanéziát és Mikronéziát magában foglaló Óceánia felfedezése és gyarmatosítása a 16. és 19. század közti időszakban történt.

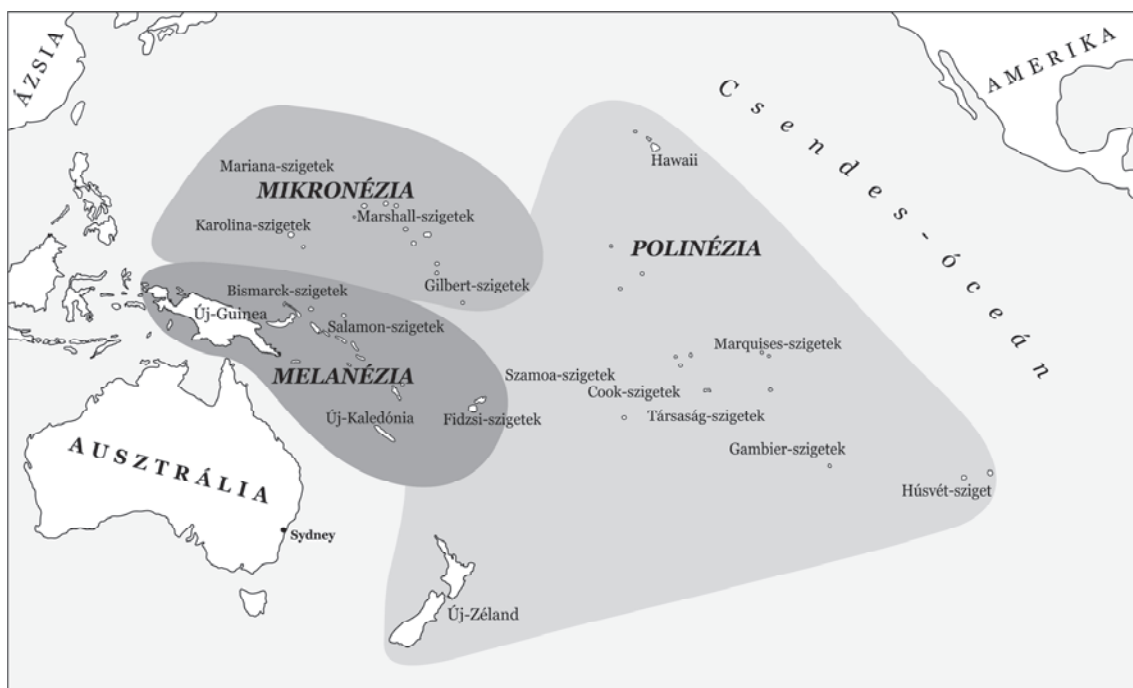
Polinézia egy hatalmas háromszög alakú térség a Csendes-óceánban. A háromszög csúcsait északon a Hawaii-szigetek, délen pedig Új-Zéland és a Húsvét-sziget alkotja. A háromszögön belül található főbb szigetcsoportok: a Gambier-, a Társaság-, a Cook-, a Marquises-, a Szamoa-szigetek stb. Polinéziában elsőként a hollandok és a britek kezdték meg a gyarmatosítást.

A Hawaii-szigetek európai felfedezője J. Cook volt, aki 1773-ban megbízójának, Lord Sandwichnek tiszteletére a Sandwich-szigetek nevet adta a területnek. A 19. század első felében a szigetekeken lévő bennszülött királyság feletti hatalmat a britek, a franciák, majd a század közepén a földrajzilag viszonylag közeli amerikaiak igyekeztek megszerezni. A szigetek fővárosa 1845-től az Oahu szigeten található Honolulu. • Új-Zélandot hollandok fedezték fel a 17. században. J. Cook 1769-ben brit birtokká nyilvánította. 1832-től Ausztráliából igazgatták. A harmincas években kezdődött meg az európai telepések bevándorlása. A telepések 1856-ban alakítottak először kormányt. Új-Zéland fővárosa 1865-től Wellington. • A Csendes-óceán délkeleti részén található Húsvét-sziget a nevét egy holland tengerésztől kapta, aki 1722 húsvét vasárnapján érte el a szigetet. 1770 körül Chile spanyol kormányzója a hollandokat és a briteket megelőzve spanyol uralom alá vonta a területet. 1774-ben – miután a spanyol uralom megszűnt – a brit J. Cook készíttette el a sziget első földrajzi térképét, és mérette föl a régészeti szempontból fontos emlékeket (többek között a

sziget partjai mentén elhelyezett hatalmas kőszobrokat, amelyeknek eredete és rendeltetése még ma is rejtély). 1786-ban XVI. Lajos francia király is végeztetett tudományos kutatásokat a szigeten. A spanyol, a brit és a francia kutatók és telepesek által terjesztett különféle betegségek megtizedelték a bennszülött lakosságot. 1859 és 1861 között perui rabszolga-kereskedők több száz őslakost vittek el a szigetről. 1866-ban egy francia katonatiszt hozott létre egy kis európai birodalmat a területen, miközben a megfogyatkozott létszámú bennszülött lakosságot a sziget nyugati részébe száműzte. • A Gambier-szigetcsoporthoz 1797-ben brit felfedező nevezte el egy angol admirálisról. A polinéziai bennszülött királyok uralta szigeteket – amelyek közül a legnagyobb Mangareva – 1844-ben a francia kormányzat jóváhagyása nélkül franciák foglalták el. A bennszülött király halála után 1857-ben a katolikus misszió vezetője tekintette magát Mangareva urának és Franciaország hivatalos képviselőjének. • A Társaság-szigetcsoporthoz 1769-ben J. Cook kapitánytól kapta a nevét. A szigetek birtoklásáért britek és franciák versengtek. 1842-ben a franciák vonták védnökségük alá a szigetcsoporthoz legnagyobb szigetet, Tahitit, amelynek fővárosa Papeete lett. • A Cook-szigetek brit gyarmatosítását 1773-ban J. Cook kezdte meg, akiről a szigetcsoporthoz elnevezték. • A Marquises-szigeteket a 16. században spanyolok fedezték fel, akik az utazásukat támogató perui márkiról nevezték el a szigetcsoporthoz. Két évszázaddal később J. Cook is járt a szigeten. 1791-ben először amerikaiak foglalták el az északi részeket, majd a franciák az egész területet. • A Szamoa-szigeteket (ma: Kelet- vagy Amerikai Szamoa és Nyugat-Szamoa) európai részről először a hollandok fedezték fel, de 1768-ban franciák nevezték el Navigátor-szigeteknek. Az 1830-as évek végétől kezdve a terület őslakói eredményesen küzdöttek a francia, a brit, a német és az amerikai gyarmatosítási törekvések ellen.

Melanézia (Új-Guinea szigetének keleti része, Bismarck-szigetek, Salamon-szigetek, Új-Kaledónia, Fidzsi-szigetek stb.) feltárása és kezdeti gyarmatosítása portugálok, spanyolok, hollandok és britek nevéhez fűződik.

Új-Guinea szigetének keleti felét a 16. században portugálok és spanyolok derítették fel. 1860-ban német kereskedelmi cég vette birtokába az északkeleti part egy részét, a sziget délkeleti részére pedig brit telepesek költöztek be. • A sziget közelében lévő Bismarck-szigeteket (amely a

Ausztrália és Óceánia a 19. században

19. század végén, a német védnökség idején kapta nevét Bismarck kancellárról) hollandok fedezték fel a 17. század elején. • A Salamon-szigetekre Európából a 16. században perui spanyol hajósok jutottak el először. A felfedezők, akik Guadalcanal szigetén aranyat találtak, úgy vélték, Salamon király kincsére bukkantak, ezért nevezték el a szigetcsoportot a bibliai Salamonról. A 18. században brit bálnavadászok, kereskedők és rabszolgavadászok zavarták meg az őslakosok nyugalma, akik hamarosan elkezdtek öldökölni a betolakodókat. • Új-Kaledónia szigetcsoportjának nevét Skócia latin neve (*Caledonia*) alapján 1774-ben J. Cook kapitány adta. 1853-ban egy francia–brit megegyezés alapján a szigetcsoport, ahol még emberevő törzsek is éltek, a franciák birtokába került, akik eleinte fegyenctelepnek használták. • A Fidzsi-szigeteket a 16. században hollandok fedezték fel. A szigetcsoportot 1774-ben J. Cook nevezte el Fijinek. Az őslakók hírhedt kannibálok voltak, ezért európaiak a 19. század elejéig nem települtek be a szigetekre. A század közepén kitört belháborúban egy törzsi vezér a britek pártfogását kérte, akik ellenőrzésük alá is vonták a területet.

Mikronézia szigeteit (a Mariana-, a Karolina-, a Marshall- és a Gilbert- vagy Kiribati-szigeteket stb.) a 16. századtól kezdve elsősorban spanyolok és britek vették birtokukba.

A Mikronézia északnyugati részén lévő Mariana-szigetcsoportot a 16. században a spanyol király szolgálatában álló portugál utazó, F. Magellán († 1521) fedezte fel, és a 17. században a spanyolok nevezték el IV. Fülöp király özvegyéről, Habsburg Mária Annáról. A térség legnagyobb és legdélebbi szigete Guam. • A portugálok által felfedezett Karolina-szigeteket a 16. században spanyolok foglalták el, s 1686-ban a korabeli király, II. Károly († 1700) tiszteletére ők adták a szigetcsoportnak a Karolina nevet. • A Marshall-szigeteket európai részről a spanyolok fedezték fel a 16. században. A szigetcsoport az angol hajóskapitány, J. Marshall nevét viseli, aki 1788-ban végzett kutatásokat a területen. • A brit és amerikai hajósok által feltárt Gilbert-szigetcsoport (helyi nyelven Kiribati-szigetek) a 19. században Th. Gilbert brit hajóskapitányról kapta nevét, aki 1788-ban először írta le a szigetegyüttest. A 19. század elején nyugati bálnavadászok, kereskedelmi hajók és rabszolga-kereskedők látogatták a területet.

b) Az újkori egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése

❖ a felekezetekre tagolódott nyugati egyház ❖

A 16. századi hitújítástól kezdődően Krisztus nyugati egyháza megosztott formában, egymást meg nem értő és gyakorta egymás ellen harcoló felekezetek, önálló hitvallással (lat. *confessio*) rendelkező konfessziók gyanánt élte át az „ellenreformációnak” is nevezett vallási türelmetlenség időszakát. A protestantizmus terjedése egyes országokban akadályozta a katolikus egyházszervezet kibontakozását, illetve fejlesztését. Ezekben az országokban a Szentszék eleinte nem egyházmegyét, hanem apostoli prefektúrákat vagy apostoli vikariátusokat állított fel. Az apostoli prefektúra olyan részegyház, amelyet nem alakítottak egyházmegyévé, és élén apostoli prefektus áll, aki felszentelt papként a pápa nevében gyakorolja az egyházkormányzatot. Az apostoli vikariátust általában címzetes püspök kormányozza a pápa nevében. Az egyetemes egyház megosztott állapotában nézett szembe a 18. századi felvilágosodás (a racionalizmus, a liberalizmus és a deizmus) eszméivel, valamint azokkal a társadalmi változásokkal, amelyeket az 1789-es francia forradalom és a 19. század első felének forradalmi megmozdulásai hoztak Európában.

Jóllehet a római pápához hű egyház nem tartotta magát felekezettnek, a tőle eltávolodó protestáns gyülekezetek mégis annak tekintették. Ettől kezdve a katolikus (egyetemes) jelző jelentése homályossá és félreérthetővé vált: jelentette egyrészt Krisztus egyetlen egyházának egyetemességét (amit a protestánsok is vallottak), másrészt felekezeti értelemben a római pápához hű egyházat. A felekezeti szembenállás okai között kiemelkedő helyet foglalt el a békés párbeszédre való készség hiánya. A katolikusok és a protestánsok csak a köztük lévő különbségeket látták, egymást eretneknek bé-

lyegezték, és nem vették észre, hogy az eltérő megfogalmazások és hangsúlyok ellenére a hitújítók tanítása a lényegét illetően megegyezik a Trienti Zsinatéval. Megfeledeztek arról, hogy bár a liturgia formáiban, a tanítás megszövegezésében és hangsúlyaiban, valamint a közösségi tanúságtétel módjaiban különbségek vannak köztük, alapjában véve összetartoznak, hiszen valamennyien a világ üdvözítésén fáradozó egyetlen Krisztus titokzatos testének, az egyetemes (katolikus) egyháznak tagjai.

Az „ellenreformáció” kora az augsburgi vallásbékétől (1555) a 17. század végéig terjedő történelmi időszak. A kifejezés arra utal, hogy Európa katolikus urai a protestánsná lett országokat vagy népcsoportokat erőszakosan megpróbálták visszatéríteni a katolikus hitre. Mivel az említett kort nemcsak ez jellemezte, hanem a politikusok hatalmi harcai által szított általános és kölcsönös felekezeti békétlenség is, helyesebb, ha az „ellenreformáció” szó helyett inkább a politikailag befolyásolt vallási türelmetlenség kifejezéssel jelöljük a 16-17. század időszakát.

A felvilágosodás az a 17-18. század fordulóján születő szellemtörténeti irányzat, amely a középkori vallási és kulturális hagyományok követése helyett a felvilágosult emberi észre kívánta alapozni az emberek életvitelét. A felvilágosodás három jellemzője: a racionalizmus, a liberalizmus és a deizmus. • A latin *ratio* (értelem, ész) szóról elnevezett racionalizmus az emberi ész és tudás magasztalását jelenti. A felvilágosult gondolkodók meg akartak szabadulni az általuk sötétnek ítélt középkor szellemi hagyományaitól, tekintélyi alapon megfogalmazott tanításaitól, és csak azt tartották elfogadhatónak, amit az emberi ész világánál igazolni lehet. – A vallási racionalizmus elutasította az egyház tanítását, mert képviselői tévesen úgy gondolták: az isteni kinyilatkoztatást magyarázó dogmák történeti alapja az ész segítségével kellőképpen nem igazolható. • A latin *libertas* (szabadság) szó alapján megnevezett liberalizmus vagy szabadelvűség képviselői gazdasági téren a szabad piacgazdaságot, a szabad versenyt hangsúlyozták, és tiltakoztak az állami beavatkozás ellen. Politikai téren a szólás-, sajtó- és vallásszabadság, valamint a jogegyenlőség polgári követelményeinek élharcosai voltak. – A liberális gondolkodók értékeket hirdettek, de időnként megfeledeztek a keresztény liberalizmus alapelvéről, amelyet Pál apostol így fogalmazott meg: „minden szabad, de nem minden használ” (1 Kor 10,23). • A latin *deus* (isten) szóból származó deizmus, illetve a deista kifejezés a felvilágosodás korában annak az embernek állásfoglalását jelölte, aki hisz a teremtető Istenben, de nem fogadja el azt, hogy Isten a teremtetés után is gondot visel a világra. A deista felfogásban az egyház léte és tevékenysége legfeljebb csak erkölcstanítói szempontból fontos.

Az 1789-es francia forradalom és az azt követő 19. századi forradalmi megmozdulások elsősorban társadalmi, politikai átalakulást sürgettek. A 19. századi európai forradalmi megmozdulások a francia mintát követték: ám célkitűzéseik között a politikai hatalom demokratikus átalakítása mellett egyes országokban a nemzeti egység megteremtése, más államokban pedig a nemzeti függetlenség kivívása is helyet kapott. • Ezek a forradalmak csak annyiban irányultak a klérus ellen, amennyiben a forradalmárok az egyház vezetőiben a régi rend védelmezőit, illetve forradalmi célkitűzéseik akadályozóit látták. Elgondolkodtató például, hogy a pápák világi hatalmát támadó Napóleon élete utolsó napjaiban a katolikus vallásból merített vigaszt, s boldog volt, amikor meggyónt és megáldozhatott. A pápa áldását küldte a haldoklónak, akinek végrendelete e szavakkal kezdődik: „A római, apostoli, katolikus vallásban halok meg, amelynek kebelén születtem.”

A Német-római Császárság területén a vallási türelmetlenség 16. századi lutheránus vitákban, a harmincéves háború eseményeiben és a pietizmus reformmozgalmában nyilvánult meg. A felvilágosodás eszmevilága a febronianizmus egyházpolitikai elmélete és a német felvilágosult értelmiségiek (Kant, Reimarus, Lessing stb.) írásai által hatott a német egyházakra. Az európai forradalmak idején a porosz és az osztrák uralkodók politikai érdekeiknek megfelelően avatkoztak be a területeiken élő vallási felekezetek belügyeibe.

A 16. század közepén az evangélikus közösségek vitákat folytattak arról, hogy Luther tanítását hogyan kell helyesen értelmezni. E viták főleg az ember megigazulásának módjáról, Krisztusnak az úrvacsorán való jelenlétéről és a predesztinációról folytak. A Lipcsétől északkeletre lévő Torgau városában 1576-ban állították össze az Egyesség Könyve (lat. *Formula Concordiae*) nevű hitvallási

iratot, amely a vitás kérdéseket tisztázta. A lutheránusok ezt az egyetemes és evangélikus hitvallásokkal (Ágostai Hitvallás, Schmalkaldeni Cikk stb.) együtt a drezdai Konkordia Könyvben foglalták össze 1580-ban. Ezt a könyvet, amely világosan körvonalazta az evangélikus és a református felfogás különbségeit, az evangélikusok többsége elfogadta, és a hit szempontjából mértékadónak tekintette. • A valamennyi felekezet számára sok szenvedést okozó harmincéves háború idején, 1629-ben II. (Habsburg) Ferdinánd császár kiadta a Visszaállítási Rendeletet (lat. *Edictum Restitutionis*). Ez a protestánsokat arra kötelezte, hogy a korábban elvett egyházi javakat adják vissza a katolikusoknak. A rendelet a vallásszabadságot csak a lutheránusoknak biztosította, de a kálvinistáknak nem. A vesztfáliei béke (1648) egy időre véget vetett a harcoknak, a további templomfoglalásoknak, és a vallásszabadságot a kálvinistákra is kiterjesztette. • A latin *pietas* (jámbor-ság) szóról elnevezett pietizmus mozgalma Ph. J. Spener († 1705) frankfurti lutheránus lelkész nevéhez fűződik: az 1675-ben kiadott Jámbor vágyódások (lat. *Pia desideria*) című művében a Szentírás alaposabb tanulmányozását, a keresztyének egyetemes papságáról szóló tanítás komolyan vételét, a vallási türelmet és annak tudatosítását sürgette, hogy a keresztyénység lényege nem a hittani ismeretekben, hanem a cselekvő szeretetben van. A pietizmus megosztotta az evangélikus közösségeket.

A 18. századi felvilágosodás idején született meg a febronianizmus egyházpolitikai elmélete, amely N. Hontheim trieri segédpüspök († 1790) nevéhez fűződik. A püspök Febronius álnéven írta meg „Az egyház helyzetéről” szóló művét (1763) az elszakadt keresztyének egyesítése érdekében. E műben a nemzeti egyházat tartja eszményinek, ahol a püspökök a pápával szemben nagyarányú függetlenséget élveznek, ugyanakkor a császárnak vagy a világi fejedelmeknek nagy befolyása van az egyház ügyeire. Jóllehet a Szentszék e művet a tiltott könyvek listájára helyezte, eszméi széles körben hatottak. A 18. századi Poroszországban II. (Nagy) Frigyes király a febronianizmus szellemében tiltotta meg a katolikus főpapoknak a római Szentszékkel való érintkezést és vetett ki súlyos adókat a templomokra, illetve kolostorokra. A Habsburg Birodalomban II. József ugyancsak a febronianizmus hatására gyakorolta úgynevezett jozefinista egyházpolitikáját: az egyház belső ügyeit sok tekintetben állami felügyeletnek vetette alá. Az egyház életét aprólékosan szabályozó császár, akit a porosz király tréfásan a „Szent Római Birodalom fősekrestyésének” nevezett, 1781-ben adta ki türelmi rendeletét, amely a nem katolikusok számára is biztosította a szabad vallás-gyakorlatot és a hivatalviselési jogot. • A königsbergi filozófus, Immanuel Kant († 1804) a felvilágosodás szellemében azt hirdette, hogy Isten létét hittel valljuk, az erkölcsi rend magyarázatához feltételezzük, de pusztán az ész segítségével nem bizonyíthatjuk. Az egyház szerinte láthatatlan gyülekezet: azoknak a közössége, akiket a lelkiismeretben jelentkező erkölcsi törvény iránti tisztelet egyesít. A hamburgi nyelvész és filozófus, H. S. Reimarus († 1768) deista nézeteket vallott: úgy gondolta, a kinyilatkoztatás és a csodák nem lehetségesek. Véleménye szerint Krisztus feltámadását az apostolok találták ki. A szászországi G. E. Lessing († 1781) író és filozófus a „Bölcs Náthán” című drámájában azt vallotta, hogy a történeti vallások egyenlő értékűek, de közülük mégis a keresztyénység áll a legközelebb az észvallás eszményéhez.

Az uralkodók politikai érdekeiknek megfelelően avatkoztak be a felekezetek belügyeibe. III. Frigyes Vilmos († 1840) porosz király államosította az egyházi birtokokat, majd 1817-ben rendeleti úton létrehozta a porosz egyházi uniót, a kálvinisták és lutheránusok egyesülését. 1830-ban elrendelte a lutheránus és a református elnevezés eltörlését, és ezek helyett bevezette az evangéliumi jelző használatát. A vallásszabadságot is követelő 1848-as forradalmi események után a porosz IV. Frigyes Vilmos († 1861) kénytelen volt engedményeket tenni a háttérbe szorított katolikusoknak, és jóváhagyta az evangéliumi egyházat elutasító ó-lutheránus egyházat is. Az osztrák császár, I. Ferenc József biztosította a katolikus egyház szabadságát: 1855-ben konkordátumot (megegyezést) kötött a Szentszékkel, megengedte a Rómával való kapcsolattartást, és lehetővé tette, hogy a püspökök joghatóságukat szabadon gyakorolhassák. Később azonban a konkordátum néhány pontját hatályon kívül helyezte (előírta a polgári házasságot; a vegyes házasságból származó gyermekek esetében azt, hogy vallásukban nemük szerint kövessék a szülőket; az iskolákat az állam felügyelete alá rendelte stb.).

A vallási türelmetlenség, a felvilágosodás és az európai forradalmak azoknak a keresztény felekezeteknek életét is megváltoztatták, amelyek a mai Svájc, Hollandia, Belgium és Luxemburg területén éltek.

A Svájci Államszövetségben a politikai érdekellentétek által szított vallási türelmetlenség egyik tanújele volt az 1656-os villmergeni háború, a katolikus és a református kantonok összecsapása. Ez az összecsapás azonban csak látszólag volt vallási indíttatású: a háború kezdeményezői kihasználták ugyan a katolikus–protestáns ellentéteket, valójában azonban a szövetség politikai megreformálása érdekében fogtak fegyvert. A háború a katolikusok győzelmével, politikai hatalmuk megszilárdulásával végződött. • A 18. századi Svájcban a felekezetiileg megosztott kantonok közötti politikai ellentétek újra kiéleződtek: az 1712-es villmergeni háború a protestáns oldal hatalmi fölényét erősítette meg a szövetségben. A század második felében elterjedtek a felvilágosodás eszméi, amelyek zavart keltettek a keresztények életében. • Az európai forradalmak időszakában újra nyilvánvalóvá vált, hogy a kantonok közötti ellentétek elsősorban nem vallási, hanem politikai természetűek: a hét katolikus kanton külön szövetsége (1845) nem vallási alapon nyugodott, hiszen a katolikus kantonok közt is voltak olyanok, amelyek elleneztek ezt a társulást.

Hollandiában, illetve az észak-németalföldi tartományokban a 16-17. századi vallási türelmetlenség jeleként megjelent a protestáns arminianizmus és a katolikus janzenizmus szélsőséges irányzata. J. Arminius († 1609) leideni hittanár elutasította Kálvin szigorú predesztinációs tanát. Követőinek egy ideig üldöztetéseket kellett elszenvedniük, később létjogosultságot nyertek, de továbbra is feszültségeket okoztak a hollandiai reformátusok felekezetében. A janzenizmus a hollandiai származású C. Jansen nevéhez fűződik, aki a belgiumi Ypern püspökeként halt meg († 1638). Jansen szigorú erkölcsant hirdetett, és az ember üdvösségének kérdésében Kálvinhoz hasonlóan túlhangsúlyozta az isteni kegyelem szerepét. Tanítását a pápa elítélte. Ennek ellenére eszméi széles körben terjedtek. • A 18. században az utrechti káptalan a Rómától való függetlenséget szorgalmazó febronianizmus szellemében janzenista érseket választott (1723), és ezzel létrejött az utrechti egyházszakadás. A protestáns kormány támogatta a szakadókat. • A francia uralom 1796-ban korlátozott vallásszabadságot biztosított minden olyan felekezet számára is, amely nem tartozott a kálvini államvalláshoz. Miután Hollandia felszabadult a francia uralom alól, a király megerősítette az országban a vallásszabadságot, majd 1827-ben konkordátumot kötött a Szentszékkal. Ez a szerződés a század közepén felbomlott ugyan, de a protestáns holland uralkodók vallási türelmet gyakoroltak a katolikus egyházzal szemben: lehetőség nyílt az Utrechti Katolikus Érsekség helyreállítására, illetve új püspökségek alapítására.

A dél-németalföldi tartományokhoz tartozó Belgium területén 1568-ban a spanyol királyi önkény és a protestánsok üldözése miatt véres konfliktusok robbantak ki. Belgium az Utrechti Unió (1579) után is a spanyolok kezén maradt, akik a katolikus vallást erőszakkal államvallássá tették. • A 18. században az osztrák fennhatóság alá kerülő Belgiumban is terjedtek a febronianizmus eszméi, és II. József császár jozefinista politikája itt is ellenkezést váltott ki a papság részéről. • A francia forradalom idején a megszállók száműzték azokat a papokat, akik nem tettek esküt a Francia Köztársaságra, és korlátozták a katolikusok vallásszabadságát. Miután a Bécsi Kongresszus Belgiumot az Egyesült Németalföldi Királyság részévé tette, a protestáns holland uralkodó egy ideig elnyomta a katolikusokat, de aztán türelmet tanúsított irántuk. Belgium függetlenné válásával (1830) a katolikus egyház visszanyerte teljes szabadságát.

Luxemburgban a 16-17. században főleg a jezsuiták védelmezték a katolikus hitet. Mivel a hercegségnek nem volt önálló egyházmegyéje, plébániái német és belga püspökségekhez tartoztak. • A 18. században Luxemburg az osztrákokhoz tartozott, és itt is érvényre jutott II. József egyházpolitikája. • A francia forradalom és megszállás idején a franciák korlátozták a katolikus egyház szabadságát. Miután a Bécsi Kongresszus Luxemburgot nagyhercegséggé nyilvánította (1815), a luxemburgi plébániákat német, majd belga püspökség alá rendelték. A nagyhercegség Luxemburg nevű városában a Szentszék csak 1870-re tudott püspökséget alapítani.

Franciaországban a 16-17. századi vallási türelmetlenség elsősorban a Kálvin francia követőiről elnevezett hugenotta háborúkban nyilvánult meg. A felvilágosodás eszméi a gallikanizmus politikai elmélete és a felvilágosult értelmiségiek művei által hatottak a francia egyházra. A nagy francia forradalomnak, Napóleon császári uralmának és a 19. századi forradalmi eseményeknek olyankor volt klérusellenes élük, amikor az egyházi vezetők a politikai átalakulás akadályozóinak bizonyultak.

A hugenotta főnemeseik és a katolikus hercegek hatalmi érdekei által szított „vallásháborúk” a 16. század közepén kezdődtek. Az összetűzések kiemelkedő eseménye volt IX. Károly († 1574) uralkodása alatt a Szent Bertalan-éji vérengzés (a párizsi vérnász): 1572. augusztus 24-én egy esküvő alkalmával az egybegyűlt tekintélyes hugenottákat az anyakirálynő politikai okokból lemészároltatta. A vérnász folytatásaként országszerte üldözni kezdték a hugenottákat. A háborúknak egy időre a kálvinista IV. Henrik († 1610) vetett véget: a neki tulajdonított „Párizs megér egy misét” jelmonddal áttért a katolikus hitre, s 1598-ban kiadott egy vallásszabadságot biztosító rendeletet (Nantes-i Ediktum). A harcok azonban rövidesen kiújultak. 1685-ben XIV. Lajos eltörölte a vallásszabadságot, s elrendelte a hugenotta templomok lerombolását. Az újabb üldözés elől menekülve több százezer hugenotta kivándorolt az országból.

A gallikanizmus a korai felvilágosodás előfutáraként olyan egyházpolitikai elmélet volt, amely korlátozta a pápa világi hatalmát, és kiemelte a nemzeti egyház világi urának szerepét. A francia uralkodók már a középkorban maguknak követeltek és az egyháztól meg is kaptak több olyan jogot, amelyek által egyházi javadalmakat betölthettek, illetve azok jövedelmét élvezhették. A „Napkirály” jogászai szerint ezek a jogok nem a pápa által adott kiváltságok, hanem a királyi hatalomból eredő, úgynevezett regália-jogok (lat. *regalis*: királyi, királyt megillető). 1682-ben jelent meg Párizsban „A gallikán papság nyilatkozata” című okirat, amelynek tartalmát a párizsi érsek is jóváhagyta. A nyilatkozat többek között kimondta: a csak lelki hatalommal rendelkező pápának nincs joghatósága a világi fejedelmek fölött, akik hatalmukat közvetlenül Istentől nyerik; a pápa mindenben alá van vetve az egyetemes zsinatnak, amely fölötté áll a pápának; a pápa hatalmát korlátozzák az egyházi törvények és Franciaországban az ősi gallikán szokásjogok; a hitbeli ügyekben hozott pápai döntések csak akkor csatlakozhatatlanok, ha azokat az egész egyház jóváhagyja. • A felvilágosodás eszméit (a népet kizsákmányoló egyházi vezetők bírálatát, a deizmust stb.) a 18. századi Franciaországban elsősorban az Enciklopédia nevű nagy elméleti szótár szerkesztői (Diderot, d’Alembert, Rousseau, Voltaire stb.) képviselték. A legszellemesebb és legádázabb egyházkritikát Voltaire gyakorolta. Ennek ellenére halálos ágyán a következő nyilatkozatot tette: „Úgy halok meg, hogy imádom Istent, szeretem barátaimat, nem gyűlölöm ellenségeimet, és megvetem a babonát.”

A francia forradalom első szakaszában államosították az egyházi vagyont: a papok az állam által fizetett tisztviselőkké lettek. A forradalom legerősebb politikai pártjának tagjai azonban, akiket gyűléshelyükről, a volt Szent Jakab-kolostorról jakobinusoknak neveztek, az egyházi vezetőkben a forradalom esküdt ellenségeit látták. Ezért 1793-ban megszüntették a keresztyén ünnepeket, s bevezették az ész és a természet vallását. Az új vallás alapító szertartásának keretében egy színésznő képében az „ész istennőjét” ültették a párizsi Notre-Dame-székesegyház oltárára. Sok templomot raktárrá vagy istállóvá alakítottak. Az 1799-ben államcsínnnyel hatalomra jutó Napóleon 1801-ben konkordátumot kötött a Szentszékkal. E megegyezés szerint az állam a katolikus vallást a francia nép nagy többsége vallásának ismeri el; biztosítja a nyilvános istentisztelet és vallásgyakorlat szabadságát; az egyház lemond elkobzott javairól, s ennek fejében az állam vállalja a papok megfelelő díjazását. Napóleon azonban önkényesen hozzácsatolt a konkordátumhoz egy végrehajtási utasítást is, amely elfogadhatatlan volt VII. Pius pápa számára. Mivel az egyházfő nem engedett a császár zsarolásának, Napóleon 1809-ben fogságba ejtette, egy itáliai erődbe záratta, majd Franciaországba vitette a pápát. VII. Pius csak 1814-ben térhetett vissza Rómába.

Napóleon bukása után, a Bourbon-királyság időszakában a katolikus vallást államvallásnak, a többi felekezetet pedig megtúrt vallásnak nyilvánították (1817). Az 1830-as júliusi forradalom megbuktatta a Bourbonokat, és létrehozta a gazdag nagypolgárság érdekeit szolgáló polgárkirályságot: az

alkotmány újra megfosztotta a katolicizmust államvallás jellegétől. Az 1848-as forradalom elsöpörte a polgárkirályságot, és megalkotta a II. Francia Köztársaságot. Mivel a katolikusok nagy része is támogatta a szabadságmozgalmat, ennek a forradalomnak nem volt klérusellenes éle: az alkotmány biztosította a katolikus egyház teljes szabadságát.

A skandináv államok (Dánia, Norvégia, Svédország) lakói sem tudták kivonni magukat a vallási türelmetlenség, a felvilágosodás és az európai forradalmak hatása alól. Ezekben az országokban a katolikus egyház hivatalosan csak a 19. században nyerte vissza működési szabadságát. A skandináv területeken a Szentszék eleinte nem egyházmegyéket, hanem apostoli prefektúrát vagy apostoli vikariátust állított fel.

A hitújítás lutheri irányát követő Dániában V. Keresztély († 1699) törvényt hozott, melyben a lutheranizmust államvallássá tette, és a katolikus szerzetesek többségét száműzetésbe küldte. A 18. századi felvilágosodás idején annyiban változott a helyzet, hogy a katolikus követek és az országban tartózkodó katolikus külföldiek lelki gondozására missziós állomásokat hoztak létre. Dániában a vallásszabadságot csak 1849-ben hirdették meg. 1868-ban a Szentszék apostoli prefektúrát hozott létre az országban.

Norvégiában a 16. századi lutheri egyházszervezet a dán egyházszervezettől függő viszonyban alakult ki. A reformáció folyamatát 1607-ben a Norvég Egyházi Rendtartás megjelenése zárta le. A 18. századi Norvégiában is megjelent a pietizmusnak nevezett német lutheránus mozgalom, amely az evangéliumi életvitel megvalósításával az egyházi élet megújítását tűzte ki célul. A Svéd Királysággal perszonálunióba kerülő Norvégiában az 1814-es alkotmány államvallássá tette az evangélikus vallást. A katolikusokat érintő korlátozások csak később enyhültek: 1843-ban Oslóban államilag elismert katolikus egyházközség alakulhatott. 1845-ben törvényt hoztak a vallásszabadságról. A katolikus apostoli prefektúra 1868-ban jött létre az országban.

A lutheránus Svédországban II. Gusztáv király († 1632), aki a német protestánsok oldalán beavatkozott a harmincéves háborúba, halálbüntetés terhe alatt (amelyet később száműzetésre változtattak) megtiltotta a katolikus vallás gyakorlását. Leánya, Krisztina († 1689) a vesztfáliai béke megkötését követően katolikussá lett, de ezért le kellett mondania trónjáról: Rómába költözött, ahol a nemzetközi kulturális és diplomáciai élet egyik vezető személyisége volt. A 18. században a király, III. Gusztáv († 1792) a felvilágosodás szellemében elismerte a katolikusok vallásszabadságát. 1783-ban a Szentszék apostoli vikariátust állított fel az országban. A vikariátushoz tartozó csekély számú katolikusnak azonban továbbra is fizetnie kellett a lutheránus államegyházi adót. Nagyobb mozgásszabadságot a katolikus egyház csak a 19. század közepén kapott.

A balti államalakulatok (Litvánia, Lettország, Észtország) és a Finn Nagyhercegség egyházai a 16–19. századi időszakban Európa többi országához hasonlóan egymással szemben álló keresztény felekezetekre bomlottak. A felekezeti megoszlást egyrészt a protestantizmus terjedése, másrészt az orosz orthodox egyház erőteljes befolyása okozta.

A protestantizmus Litvániában is elterjedt. Az „ellenreformáció” élharcosai Báthory István (ur. 1571–1586) és a jezsuiták voltak, akik kollégiumot is nyitottak Vilniusban. A 18. századra a litván nemesség ellengyelesedett, és a protestáns templomok száma is csökkent. 1795-től az oroszok kísérletet tettek arra, hogy az orthodoxia ellenőrzése alá helyezték a katolikus litvánokat: felszámolták a katolikus iskolákat, s csaknem az összes szerzetesrendet megszüntették. A 18. század végén a cár az oroszországi Mogiljov katolikus érseksége alá rendelte a litván püspökségeket. Az európai forradalmak idején a vilniusi egyetemen bontakozott ki a papság és a papnevelő intézetek által is támogatott nemzeti mozgalom.

Az orosz fennhatóság alatt álló lettországi területeken a lutheri felekezetet választó keresztények a 16. században felszámolták a katolikus egyházszervezetet. Az első prédikátorok nagy kolostor- és képrombolásokat hajtottak végre szerte az országban. A század végén, a lengyel uralom alatt megkezdődött a katolikus megújulás, de a svéd fennhatóság idején a lettek többsége újra protestánssá vált. A svédeket kiszorító oroszok a 18. században a kereszténység orthodox formáját

terjesztették a hívők között. A 19. század eleji orosz propaganda eredményeként a lett parasztok tömegesen léptek át az orosz orthodox egyházba.

Az észtek többsége a 16. században Luther követője lett. A protestáns keresztények megszüntették a katolikus egyházszervezetet, felszámolták Tallinban a püspökséget, elűzték a szerzeteseket, és elpusztították a katolikus templomok képeit, szobrait. A 18. századi orosz uralom alatt az észti keresztények az orosz orthodoxia befolyása alá kerültek. A 19. században az orosz fennhatóság alatt lévő országban jelentősen megnőtt az orthodox keresztények száma.

A svéd fennhatóság alatt álló Finn Nagyhercegségben a 16. század végén a lutheranizmus lett az államvallás: a finnek az Ágostai Hitvallást fogadták el, és a katolikus vallásgyakorlatokat betiltották. A 18. századi felvilágosodás időszakában a finn lutheránusok között is terjedtek a pietizmus eszméi. Az európai forradalmak korszakában a katolikusok fokozatosan vallásszabadságot nyertek: először a bevándorló katolikusok számára biztosították a szabad vallásgyakorlatot, majd engedélyezték néhány katolikus szerzetesrend missziós tevékenységét. Miután a Finn Nagyhercegség Oroszország részévé vált (1809), az orosz orthodox egyház hitelesítő tevékenysége is megélénkült a térségben. A finn orthodoxok a 19. században a szentpétervári orthodox érsekség fennhatósága alá tartoztak. A lutheránus államegyházból való kilépés tilalmát csak 1869-ben oldották fel az országban.

A Brit-szigeteken a 16-17. századi vallási türelmetlenség a katolikusokat és a kálvinistákat sújtó üldözésekben, az anglikán államegyházat elutasító puritánok, baptisták és kvékerek felépülésében, a „felső egyházi párt” és az „alsó egyházi párt” szétválásában, valamint a polgárháború eseményeiben és következményeiben nyilvánult meg.

V. Pius pápa 1570-ben kiközösítette I. Erzsébet királynőt, az anglikán államegyház fejét a katolikus egyházból. Ekkor megkezdődött a katolikusok üldözése. A katolikus írek között az angol uralkodók hatalmuk megszilárdítása érdekében erőszakkal terjesztették az anglikán vallást. Az erőszakos térítés egyik eszköze a birtokfoglalás volt: az áttérni nem akaró ír birtokost megfosztották javaitól, s elárult birtokait angol katonák közt osztották ki zsold gyanánt. Az üldözések a skót kálvinistákat is sújtották, akik a püspöki egyházalkotmány helyett a presbiteri egyházszervezetet építették ki. Erzsébet sok kálvinista lelkészt is kivégeztetett.

A latin *purificare* (megtisztítani) igéről elnevezett puritánok azok a protestánsok, akik a kálvinizmus hatása alatt az anglikán egyházat meg akarták tisztítani mindazoktól a gyakorlatoktól, amelyek közvetlenül nem igazolhatók az evangéliumból, és szigorú evangéliumi erkölcsant hirdettek. A puritán mozgalom a 16-17. század fordulóján két irányra szakadt: a presbiteriánusok és az independensek táborára (lat. *independens*: független). A presbiteriánusok elutasították az államegyházat (a király egyházfői hivatalát), a püspökség intézményét, de gyülekezeteik irányításában elfogadták a lelkészekből és világiakból álló presbitérium vezető szerepét. Az independensek radikálisabbak voltak: szerintük a gyülekezet tagjait egyedül Krisztus gyűjti össze, s a közösségben nincs szükség semmiféle hierarchiára. E radikális irányzat tagjait nevezték később a latin *congregatio* (egybegyűjtés) szó alapján kongregacionalistáknak.

A 17. század eleji Angliában a hollandiai újrakeresztelő mozgalmak hatására jött létre a baptisták közössége. A baptisták csak felnőtteket kereszteltek, mert tudatosan csak ők képesek megvallani hitüket (vö. Mk 16,16). A keresztelést alámerítéssel végző első gyülekezetek az „egyetemes baptisták” (angol *General Baptists*) elnevezést kapták, mert azt vallották, hogy Krisztus minden emberért meghalt, s nem csupán a kiválasztottakért. A keresztelők reformirányzata, a „részleges baptisták” (angol *Particular Baptists*) közössége – amely a kálvini predesztinációt, vagyis azt hirdette, hogy Krisztus csak a kiválasztottakért halt meg – 1640-ben jött létre Londonban. A baptisták általában elutasítanak mindenféle egyházi intézményt, szervezetet és hagyományt (hitvallást és dogmát). Az állam és az egyház szétválasztását sürgetik. Felfogásuk szerint a hit egyedüli zsinórmértéke a Szentírás: a Szentháromságot elfogadják, a szentségeket (keresztséget, úrvacsorát) kálvinista módon értelmezik, és a hierarchia helyébe a házi papságot állítják. Szentelnek ugyan szolgákat, de ők csak a szeretet példamutató gyakorlásában, és nem joghatóságilag állnak a házi papok fölött.

A kvékerek (angol *quaker*: remeg, reszket, borzong) anglikán szabadegyházát a puritán és a misztikus élmények iránt fogékony G. Fox († 1691) alapította Észak-Angliában. A közösség tagjai feltehetően az elragadtatásaikban tanúsított remegő testmozgásukról kapták nevüket. A kvékerek a Szentlélek általi belső megvilágosítást hangsúlyozták, és elutasították az anglikán államegyházat. Tanításuk szerint: nincs szükség látható egyházra, szentségekre, dogmákra stb.; a Lélek közvetlenül ragadja meg az embert, s ha valakit megvilágosít, az illető rövid beszéd vagy ima formájában közölheti élményét a gyülekezet többi tagjával. Erkölcstanukban azt hirdetik: a legfontosabb vallási cselekedet az embertársak szolgálata; helytelen minden társadalmi megkülönböztetés; elvetendő a háború, az eskütétel, az alkohol és a fényűző élet minden formája.

A 16-17. században az anglikán egyházon belül egyre jobban elkülönült egymástól a „felső” és az „alsó egyházi pártnak” nevezett irányzat. A „felső egyházi párt” (angol *High Church Party*) hívei, akiket később anglikatolikusoknak vagy ritualistáknak is neveztek, a katolikus hagyományokat elevenítették fel: a pápa főségét és a cölibátus kötelező érvényét leszámítva megtartották a katolikus hierarchiát és egyházszervezetet; a liturgiában elfogadták a hét szentséget. Az irányzattal szemben álló „alsó egyházi párt” (angol *Low Church Party*) hívei ellenben az anglikán egyház protestáns jellegét emelték ki: az egyházszervezetben a protestáns hagyományokat követték; a liturgiában csak a keresztséget és az úrvacsorát tartották krisztusi alapítású szentségnek, s a többi legfeljebb szentségi rítusnak tekintették. A 18. században e párton belül született meg az evangéliumi (angol *evangelical*) irányzat, amelynek tagjai nagyon fontosnak tartották a megtérést, a személyes elköteleződést és az evangéliumi útmutatásoknak megfelelő életvitelt.

A 17. századi angol polgári forradalmat követően a II. Károly király által 1673-ban kiadott Eskütörvény (angol *Test Act*) a közhivatalt viselők számára előírta az anglikán államvallás gyakorlását: ezzel az angol és az ír katolikusok, valamint a skóciai kálvinisták is hátrányos helyzetbe kerültek. A dicsőséges forradalom után Skóciában a presbiteriánus szervezetű református felekezet államegyházzá lett. Írországban egy 1691-es egyezmény szabad vallásgyakorlást biztosított a katolikusoknak, de az angolok az egyezséget nem tartották meg.

A 18. századi Nagy-Britannia Egyesült Királyságának egyházi felekezeteire a brit felvilágosult gondolkodók írásai, az angol szabadkőműves szervezetek elterjedése és a metodizmus megújulási mozgalma voltak hatással.

A 18. századi brit felvilágosult gondolkodók (J. Toland, M. Tindal, J. Bolingbroke stb.) azt hirdették, hogy észszerűen csak azok a vallási igazságok fogadhatók el, amelyekben minden vallás meg egyezik. Általában deista felfogást vallottak, miközben elutasították a kinyilatkoztatás és a csodák lehetőségét. Jóllehet a vallási türelem szószólói voltak, megzavarták azoknak a keresztényeknek a gondolkodását, akik hittek a történeti Jézus isteni mivoltában, és az általa adott isteni kinyilatkoztatásban.

1717-ben Londonban megalakult az első szabadkőműves nagypáholy. A szabadkőművesség a középkori titkos társaságok mintájára szerveződő kulturális jellegű egyesülés. Tagjai azoknak az építészeknek jelképrendszerét használták, akik a középkor folyamán a helyi templomépítő kőműves céhektől független „testvériségekbe” vagy „páholyokba” tömörültek. A csupán a beavatottak számára hozzáférhető szövetség „felülemelkedett” a vallási nézetkülönbségeken. Megelégedett azzal, ha tagjai hittek a „nagy Építőmester”, Isten létében, és a természetes erkölcs alapján a kultúra minden területén egy szebb, emberibb és testvériesebb világ kialakítására törekedtek. Az emberiség új szellemi templomának felépítésén fáradozó szabadkőműves társulatok titokzatosságuk és „vallási közömbösségük” miatt felkeltették az uralkodók és az egyházi vezetők gyanúját. Ez a magyarázata például annak is, hogy XII. Kelemen pápa 1738-ban megtiltotta a katolikusoknak a szabadkőműves egyesületekbe való belépést.

A 18. századi Angliában evangéliumi megújulási mozgalomként alakult meg az a közösség, amelynek tagjait a latin *methodus* (módszer, szabályok szerinti eljárás) szó alapján metodistáknak neveznek. Az oxfordi J. Wesley († 1791) anglikán lelkész és öccse köré csoportosult fiatalok rendszeresen végzett imádságaik, közös szentírásolvasásaik, gyakori böjtjeik és az úrvacsorán való részvételük,

vagyis szabályozott keresztény életvitelük alapján kapták társaiktól a „módszeresek” nevet. Ebből a közösségből nőtt ki a metodista gyülekezet. A metodizmus egyházszervezetében a püspöki és presbiteri gyakorlat elemei keverednek. A liturgiában az „alsó egyházi párt” szentségát fogadja el. A közösség jellegzetes tanítása, hogy a megtérésben fontos az érzelmi átélés, és az üdvösség biztos tudatát közvetlenül a Szentlélek adományozza az embernek. A metodisták missziós lelkületűek: adott esetben a nyílt utcán hirdetik az igét, látogatják a börtönök foglyait, lelki gondozásba veszik az egyszerű embereket, evangéliumi alapokon síkra szállnak szociális kérdésekben stb.

Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságában vallási szempontból a 19. században három jelentős változás történt: az anglikán egyházon belül megjelent a „széles egyházi pártnak” nevezett irányzat; az ír, az angol és a skót katolikusok fokozatosan visszanyerték vallásszabadságukat; és megszületett az anglikán egyház megújítására irányuló Oxford-mozgalom.

A „széles egyházi párt” (angol *Broad Church Party*) liberális irányzat, mely arról kapta nevét, hogy „felvilágosult” tagjai az anglikán egyházi közösség szervezetének, liturgiájának és tanításának bemutatásában, illetve értelmezésében szélesebb körű szabadságot igényeltek, mint amekkorát a „felső” vagy az „alsó egyházi párt” megengedett. Az irányzat hívei hangoztatták: az egyház tanítását úgy kell megfogalmazni, hogy harmonikusan illeszkedjen a kor tudományos vívmányaihoz, a keresztény gyakorlatot pedig úgy kell átalakítani, hogy választ tudjon adni a modern idők politikai (szociális és társadalmi) kihívásaira.

A 19. század elején az ír katolikus plébánosok visszautasították a brit kormány által felajánlott állami fizetést, mert az állam ellenszolgáltatásul vétőjogot kívánt volna a püspökválasztásoknál. 1829-re azonban az ír katolikusok visszanyerték vallásszabadságukat: egyenjogúvá váltak az anglikán közösség egyéb felekezeteivel. Az anglikán államegyháznak fizetendő adó kötelezettségét azonban csak 1869-ben törölték el. A 19. század közepén lehetőség nyílt a 16. században megszüntetett angol katolikus hierarchia és egyházszervezet megújítására is: IX. Pius pápa 1850-ben helyreállította a londoni Westminsteri Érsekséget. Bár a skót katolikus hierarchia nem állhatott helyre, a skót katolikusok helyzete is javult, amennyiben a presbiteriánus közösségek vallási türelmet tanúsítottak a katolikusok iránt.

A „felső egyházi párt” köreiből megszülető Oxford-mozgalom – mint az anglikán egyház lelki, szellemi megújítására irányuló törekvés – 1833-tól kezdve éreztette hatását. Vezetői a megújulás eszközt a katolikus egyház tanításához és gyakorlataihoz való közelítésben látták. A mozgalom egyik alapító tagja volt J. H. Newman († 1890) anglikán teológus és lelkész, aki 1845-ben katolikussá lett, és a katolikus egyház bíborosaként halt meg.

Spanyolországban a 16-17. századi vallási türelmetlenség elsősorban a pápai befolyást korlátozó uralkodók egyházpolitikájában, valamint a spanyol állami inkvizíció működésében nyilvánult meg. – A 18. századi felvilágosodás eszméinek hatása a spanyol államegyházi rendszer kiépítésére tett kísérletekben és az állam szempontjából veszélyesnek ítélt jezsuita rend megszüntetésében mutatkozott meg. – A 19. század eleji spanyol forradalom, majd a „karlista” háborúk alatt a spanyol katolikus egyházat sok megpróbáltatás érte, mert az egyházi vezetőket hol a forradalmárok tekintették az önkényuralom védelmezőinek, hol pedig a királyi hatalom liberális szellemű képviselői tartották őket ellenségnek.

II. Fülöp a 16. század végén csak a királyi jogok sérelme nélkül volt hajlandó átvenni a Trienti Zsinat döntéseit. E jogok a következők voltak: a pápai rendeletek kihirdetésével kapcsolatos királyi tetszésjog (lat. *placetum regium*), a lelki hatalommal való visszaélés esetén a világi bírósághoz való fellebbezés joga és az a jog, hogy a gyarmatokon a király a pápától függetlenül intézheti az egyház ügyeit. Fülöp utódai is ragaszkodtak e jogokhoz. • A spanyol állami inkvizíció szerepe a királyság politikai hatalmának védelmezése volt. Mivel a katolikus valláshoz való tartozást a spanyol egység egyik alapjának tekintették, az inkvizítorok gyanúsak és az állam biztonsága szempontjából veszélyesnek ítélték minden olyan népcsoportot, amely nem illeszkedett be teljesen a katolikus vallási közösségekbe. Az üldözések az országba beszüremkedő protestánsokat is sújtották.

Az önkényuralmi módszerekkel kormányzó Bourbon-házi spanyol királyok korlátozták a katolikus egyház függetlenségét, és az egyházat igyekeztek alávetni az államhatalomnak. A 18. század elején V. Fülöp kiutasította a pápai követet az országból, megszakította a kapcsolatot a Szent-székkal, és a megüresedett püspökségek jövedelmét lefoglalta. A század közepén a gazdasági és társadalmi helyzet romlása miatt Spanyolországban felkelés tört ki. Mivel a felkelés kirobbantásával a jezsuitákat vádolták, a király felvilágosult miniszterei rávették az uralkodót a jezsuita rend eltörlésére: 1767-ben több ezer jezsuitát utasítottak ki az országból és a spanyol gyarmatokról.

1820-ban forradalom robbant ki Spanyolországban. A forradalmárok kíméletlenül üldözték a királyi hatalommal összefonódó katolikus egyházat: sok kolostort bezártak, s az alkotmányra esküt tenni nem akaró papokat bebörtönözték vagy száműzték. A „karlista” háborúk idején a spanyol katolikus egyház azért szenvedett, mert az egyházi vezetők a konzervatív karlisták oldalára álltak. Válaszul a II. Izabella helyett kormányzó anyakirálynő liberális miniszterei a férfikolostorokat megszüntették, az egyházi vagyont államosították, a lelkipásztori munkát állami felhatalmazástól tették függővé, és pápai jóváhagyás nélkül püspököket neveztek ki. Enyhülést a katolikusok számára csak a Szentszékkal 1851-ben kötött konkordátum nyújtott: a katolikus vallást a spanyol nép egyedüli törvényes vallásának nyilvánították.

Portugáliában a 16–17. században a vallási türelmetlenséget az állami inkvizíció működése és a pápától független államegyház megteremtésére irányuló törekvések jelezték. A 18. századi felvilágosodás és a szabadkőműves eszmék terjedésének következtében a spanyolokhoz hasonlóan a portugál kormányzat is felszámolta a jezsuita rendet. A 19. század első felének politikai csatározásaiban a liberális szellemű pártok akadályozták a Szentszék és a portugál egyház kapcsolatát, és korlátozták az egyházi vezetők politikai hatalmát.

Az 1580-tól spanyol fennhatóság alatt álló Portugáliában az állami inkvizíció a spanyol inkvizícióhoz hasonlóan biztosította az ország vallási és politikai egységét. Az inkvizíció a spanyol fennhatóság alóli felszabadulás (1640) után is folytatta tevékenységét. A 18. század második felében a szabadgondolkodó Pombal márki diktatórikus eszközökkel próbálta a nemesség és a papság hatalmát megtörni. Arról is meggyőzte a királyt, hogy a jezsuiták politikai szempontból veszélyesek. 1759-ben a rendtagokat először az anyaországból, majd a gyarmatokról is a Pápai Államba száműzték. • A franciák kiűzése után a portugál király 1818-ban betiltotta a szabadkőműves páholyokat. Az 1822-es alkotmányozó nemzetgyűlés eltörölte a feudális jogokat, kisajátította az egyházi vagyont és eltörölte az inkvizíciót. 1834-ben a portugál kormányzat megszakította a kapcsolatot a Szentszékkal, felszámolta a szerzetesrendeket, csökkentette az egyházmegyék számát, és a feudális rendet képviselő püspökök helyébe liberális érzelmű helynököket ültetett. Az erős korlátozások csak a század közepe felé enyhültek: 1848-ban a kormány konkordátumot kötött a Szentszékkal, és 1860-ban visszatérhettek az országba az elűzött szerzetesrendek.

A politikailag széttagolt Itáliában a 16-17. századi vallási türelmetlenség elsősorban a pápai inkvizíció működésében nyilvánult meg: az inkvizítorok nemcsak a reformáció terjedését akadályozták, hanem üldöztek minden eszmét is, amely a katolikus hittel ellenkezni látszott. Ebben a korban került összeütközésbe az inkvizícióval a pisai természettudós, G. Galilei († 1642) is. A 18. századi felvilágosodás hatására Itáliában a liberális szellemű francia és spanyol kormányoknak sikerült rávenniük a pápát a jezsuita rend megszüntetésére (1773). A napóleoni háborúk, a Bécsi Kongresszus és a 19. századi forradalmi mozgalmak is befolyásolták az itáliai egyház életét: fokozatosan csökkentették a Pápai Állam méretét, és radikálisan megnyirbálták a pápák hatalmát: 1870-re a pápák világi uralma már csak a Vatikán területére korlátozódott.

Galilei a Pápai Tudományos Akadémia tagjaként Kopernikusz († 1543) lengyel kanonok heliocentrikus rendszerét védelmezve azt állította, hogy ez az elmélet nincs ellentétben a Szentírás tanításával. Az inkvizítorok azonban az ószövetségi Bibliában leírt napcsodát (vö. Józs 10, 6–14) helytelenül értelmezve a Nap mozdulatlanságáról és a Föld önmaga körüli forgásáról szóló tételt

tévesnek nyilvánították, és a tudóst 1616-ban fogságra ítélték. Bár Galilei perében mindkét fél követett el hibákat, a felelősség elsősorban a vakbuzgó és szűk látókörű inkvizitorokat terheli. A tudós ellenfelei azért láttak veszélyt az „új tanításban”, mert nem vették figyelembe a bibliai irodalmi műfajok sokaságát, és azt, hogy a Biblia nem természettudományos, hanem vallási tanítást közöl. Érzéketlenül átsiklottak a bibliai napcsodát helyesen értelmező Galilei állítása fölött: a Bibliában „a Szentlélek nem arra akar megtanítani bennünket, hogy hogyan mozog az ég, hanem hogy hogyan juthatunk az égbe.”

A feudális uralkodók liberális szellemű kormányai azért támadták a jezsuitákat, mert a rend tagjai közül többen voltak olyanok, akik – az uralkodók tanácsadói gyanánt, a fejedelmek gyóntatóiként, kiváló iskolavezetőkként stb. – jelentős hatalomra tettek szert az európai országok politikai és gazdasági életének befolyásolásában. A kitűnően szervezett rend helyi kultúrákhoz alkalmazkodó missziós módszerei miatt a Szentszék sem nézte mindig jó szemmel a jezsuiták működését. A pápa, XIV. Kelemen a rend feloszlását hosszas vívódás után azzal indokolta meg, hogy a jezsuita közösség már nem tudja azokat a gyümölcsöket teremni, amelyekért alapították, s fennmaradása veszélyeztetné az egyház békéjét. A pápai rendeletet (1773) a legtöbb országban kíméletlenül végrehajtották: csak a kiváló jezsuita iskoláit féltő Katalin cárnő és II. Frigyes porosz király nem engedélyezték országukban a rendet feloszlató okmány kihirdetését.

Napóleon bukása után VII. Pius pápa 1814-ben megkísérelte helyreállítani egyházfői hatalmát: egyik intézkedése az volt, hogy visszaállította a korábban megszüntetett jezsuita rendet. A Bécsi Kongresszus a pápa politikai hatalmának megerősítésében nyújtott segítséget. A helyreállított Pápai Állam azonban nem volt hosszú életű, mert útjában állt az Itália egységének megteremtésére irányuló mozgalmaknak. IX. Pius pápa – jóllehet bíborosai tanácsára – nem volt hajlandó katonai segítséget nyújtani Itália felszabadításához. Ennek következtében 1870-re a Pápai Állam határai a Vatikán területére szűkültek.

Magyarországon és Erdélyben a 16-17. századi vallási türelmetlenség mutatója a különféle keresztény felekezetek egymástól való fokozatos elkülönülése, a Pázmány Péter († 1637) esztergomi érsek szellemi vezetésével megvalósuló katolikus restauráció, valamint a felekezetekkel szembeni állami erőszak alkalmazása volt.

A királyi Magyarországon az 1567-es Debreceni Zsinaton a kálvinisták elhatárolták magukat a lutheránusoktól. 1570-ben létrehozták a Tiszántúli Református Egyházkerületet, 1576-ban az Alsó-Dunamelléki, 1612-ben pedig a Dunamelléki Református Egyházkerületet. A Dunántúli Egyházkerület 1612-ben alakult meg. • A reformáció a hódoltságban is terjedt, s ezt a folyamatot az „oszd meg és uralkodj” elvét szem előtt tartó török hatóságok szívesen eltűrték. A reformáció sikerét a katolikus paphiány és az is elősegítette, hogy a hódoltsági területekre kinevezett katolikus püspökök nem láthatták el hivatalukat. • A 16. század végén Erdélyben is elkülönültek egymástól a katolikus, az evangélikus és a református felekezetek, s létrejött az unitárius, valamint a szombatos gyülekezet is. A 16. század közepén az oszmánok által elfoglalt Temesvár körzetében megszűnt a Csanádi Püspökség. A terület katolikusainak lelki gondozását több mint száz éven keresztül a törökök által megtűrt szeged-alsóvárosi ferences kolostor szerzetesei végezték. Az 1568-as Tordai Zsinaton a lutheránus püspökből kálvinista püspökké váló Dávid Ferenc és lelkészársai elhatárolták magukat a kálvinista tanítástól, s létrehozták az erdélyi unitárius közösséget: az apostoli hitvallást elfogadták, de már csak az Atyát voltak hajlandók „egy Istennek” elismerni. Közülük váltak ki a szombatos szekta követői: egy Istent hittek, Jézust csupán embernek tekintették, várták a Megváltó eljövetelét, és a zsidó hagyományokat követve vasárnap helyett a szombatot tartották ünnepnek. A protestánsok és a katolikusok közti viszályok és az erdélyi törvények miatt a Gyulafehérvár központú Erdélyi Püspökség kinevezett püspökei a 16-17. században nem foglalhatták el székhelyüket: ebben az időszakban a püspökség élén átmeneti időre kinevezett kormányzók (latin eredetű szóval: ordináriusok) álltak. • Az „ellenreformációs” törekvések eredményeként született meg 1646-ban a kárpátaljai Ungváron a Rutén (Ruszin) Görögkatolikus Egyház, amelynek tagjai átmenetileg az egri latin püspök fennhatósága alá kerültek. Az Erdély területén élő

orthodoxok egy része 1697-ben lépett egységre Rómával: ők hosszú ideig az esztergomi érsek fennhatósága alatt álltak.

A nagyváradi születésű és protestáns családból származó Pázmány Péter jezsuita szerzetes 1616-ban került az esztergomi érsekség élére, amelyet a török hódoltság idején Nagyszombatból irányítottak. Ékes, a művészi szónoklat szintjére emelt magyar nyelvű írásaival szellemi harcot folytatott a protestáns prédikátorok ellen. Ezeknek az írásoknak egyik gyöngyszeme: „Hodegus. Igazságra vezérlő Kalauz” (1613). Vitairatai időnként a korabeli vallási türelmetlenség és békétlenség szellemét tükrözik. „Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istene” című művében (1609) például – figyelmen kívül hagyva, hogy Kálvin a predesztináció tanával Isten irgalmát és az üdvösség abszolút ajándék jellegét akarta kiemelni – úgy állítja be a kálvini tanítást, mintha abban valamiféle kegyetlen, igazságtalan és ördögi istenről lenne szó. Pázmány a lekipásztorkodás hiányosságainak kiküszöbölésén, illetve a magyar papság lelki-szellemi megújításán is fáradozott. Felismerte a licenciátus intézményének jelentőségét, és pártfogásába vette azt. A latin *licentia* (engedély) szóról elnevezett licenciátusok olyan világi személyek voltak, akik a 16. század végétől az esperesektől engedélyt kaptak arra, hogy misézés és gyóntatás kivételével lekipásztori munkát végezhesenek.

A 17. századi királyi Magyarországon a protestánsok ellen irányuló állami erőszak alkalmazásának legkirívóbb példája a pozsonyi vésztörvényszék által koholt vádak alapján gályarabságra ítélt 93 protestáns lelkész esete volt. Embertelen sorsuk és megaláztatásuk híre felháborodást váltott ki a protestáns világban: nemzetközi akció indult az életben maradt gályarabok kiszabadítására. • Erdélyben az állami erőszak tanúbizonysága a hargitai csata, amelynek emlékét a csíksomlyói pünkösdi búcsújárás alkalmával szokták feleleveníteni: II. (Szapolyai) János Zsigmond erőszakkal akarta unitárius hitre téríteni a csíki katolikusokat, akik 1567 pünkösdi szombatján a hargitai ütközetben legyőzték őt. Ezt követően az 1568-as tordai országgyűlés – Európában egyedülálló módon – biztosította a négy bevett (a katolikus, a lutheránus, a református és az unitárius) felekezet vallásszabadságát. A gyakorlatban azonban ez a törvény nem mindig és nem mindenütt jutott érvényre. Az állami erőszak – elsősorban attól függően, hogy katolikus vagy protestáns volt-e a fejedelem – hol a protestánsok, hol a katolikusok szabadságát korlátozta. Mivel a településeken a templomok a felekezeti szempontból többségben őket illették meg, sok katolikus templom protestáns kézre került. A katolikus papok száma jelentősen lecsökkent. Az áldatlan állapotokon úgy próbáltak segíteni, hogy – miként a királyi Magyarországon – Erdélyben is bevezették a licenciátus intézményét. Emellett létrehozták a világiakból és papokból álló képviselő-testületeket, amelyek az egyház-községek anyagi, illetve hivatali ügyeit intézték. E testületekből született meg az egész Gyulafehérvári Egyházmegyét képviselő intézmény, amely 1653-tól a latin *status* (állam, állomány stb.) szóról megnevezve Erdélyi Római Katolikus Státus néven működött. Ez az intézmény kezelte az egyházmegye anyagi javait, gondoskodott a templomok, iskolák fenntartásáról, és döntött egyházfegyelmi kérdésekben. A katolikusok számára csak a három részre szakadt Magyarországot egyesítő I. Lipót császár által 1691-ben kiadott Diploma Leopoldinum biztosította a többi felekezetével egyenlő szintű szabadságot, illetve a gyulafehérvári püspöki szék helyreállítását.

A 18. századi Magyarországon és a Bécs fennhatósága alatt álló Erdélyben a felvilágosodás hatása elsősorban a főkegyúri jog gyakorlatát felelevenítő Habsburg uralkodók egyházpolitikájában mutatkozott meg.

A főkegyúri jog a magyar uralkodónak (az apostoli királynak) az egyháztól nyert különleges joga arra, hogy az egyház szervezésében, püspökök, szerzetesi előjárók kinevezésében, egyházi javadalmak adományozásában stb. egyházfőként járhatson el, miként ez Szent István korában is történt. Róma hiába tiltakozott, és hiába hangoztatta, hogy ilyen jogokat nem adományozott, a magyar királyok e jogok állandó bővítésére törekedtek. A 18. században a Habsburgok is felelevenítették az apostoli királyság eszméjét, és a bécsi kormányban egyre többen hangoztatták: a pápa joghatósága Magyarországra nem terjed ki, mert annak idején a Szentszék a király által kinevezett püspökök megerősítésének jogán kívül minden egyéb jogot Szent Istvánra és utódaira ruházott. • A töröktől visszafoglalt bántási területeken III. Károly magyar király († 1740) megteremtette annak

lehetőségét, hogy a pápa 1721-ben felállíthassa a Gyulafehérvár-fogarasi Görögkatolikus Püspökséget, amelynek székhelye – a protestánsok és az orthodoxok ellenkezése miatt – Fogarásról rövidesen Balázsfalvára került. 1738-ban lett Temesvár a visszaállított Csanádi Püspökség székhelye. A király a főkegyúri jogot a protestáns felekezetekkel kapcsolatban is gyakorolta: a protestáns vallásgyakorlatot szabályozó 1731-es *Carolina resolutio* (Károlyi megoldás) nevű határozat négy református és négy evangélikus egyházkerületet tartott szem előtt.

Mária Terézia a Szentszék előzetes hozzájárulása nélkül átszervezte az egyházmegyéket, illetve új egyházmegyéket alapított. Erdélyben, ahol korábban a Státus jelölte a király által kinevezendő püspököt, az uralkodónő 1760-tól a jelölés mellőzésével közvetlenül nevezte ki a főpásztort. A pápa utólagos hozzájárulásával Mária Terézia hozta létre többek között a Munkácsi Görögkatolikus Püspökséget (1771), amelynek székhelyét négy évvel később Ungvárra helyezte át. Az egyházmegye azonban nevében továbbra is megőrizte a „munkácsi” jelzőt. Ehhez az egyházmegyéhez azok a keleti szertartású rutének (ruszinok, kárpátaljai ukránok), románok és magyarok tartoztak, akik a 17. században léptek egységre a nyugati egyházzal. Ugyancsak Mária Terézia kezdeményezésére jött létre 1776-ban a Nagyváradi Görögkatolikus Püspökség, valamint a Kassától nyugatra fekvő Rozsnyó városának latin püspöksége is. Az uralkodónő az oktatásügy átfogó szabályozását célzó *Ratio Educationis* nevű tanügyi rendeletével (1777) az iskolákat – azok felekezeti jellegének meghagyásával – állami felügyelet alatt egységes szervezetbe rendezte. • II. József 1781-ben adta ki türelmi rendeletét, amelyben szabad vallásgyakorlatot engedélyezett a protestánsok és a görögkeletiek számára. A felekezetek belügyeibe avatkozó egyházpolitikája elsősorban a katolikus egyházat érintette. Királyi engedélyhez kötötte például a pápai bullák kihirdetését, és megtiltotta a püspököknek a Rómával való kapcsolattartást. A házasságkötést polgári jellegű szerződésnek nyilvánította, és állami ellenőrzés alá vonta. Feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem foglalkoztak oktatással, lelkipásztorkodással, betegápolással vagy a tudományok művelésével. A feloszlított rendek vagyonát „vallásalapban” egyesítette, ennek jövedelmét új plébániák létesítésére, illetve az állam szempontjából „hasznos” munkát folytató világi papság megerősítésére fordította. Az istentiszteletek rendjét részletesen szabályozta. Jóllehet halálos ágyán rendeleteinek többségét visszavonta, jozefinista egyházpolitikájának következményei még sokáig érezhetőek voltak az országban.

A 19. század elején az uralkodó, I. Ferenc a főkegyúri jogra hivatkozva törekedett a magyar egyházszerkezet átalakítására. Az 1825-ben kezdődő reformországgyűléseken az egyházi nagybirtokokat féltő főpapság a társadalmi reformok ellenzőjévé vált. Az országgyűléseken a katolikus–protestáns vegyes házasságok vitás kérdéseit csak a Szentszék útmutatása alapján tudták átmenetileg tisztázni.

I. Ferenc (1792–1835), akinek fő célkitűzése az volt, hogy megakadályozza a francia forradalom eszméinek terjedését az országban, a magyar egyházi vezetőket is maga mellé akarta állítani. A megromlott erkölcsök orvoslását és a magyar közoktatás fellendítését igyekezett szolgálni azzal, hogy visszaállított néhány korábban megszüntetett szerzetesrendet. A II. József gyakorlatát követő (jozefinista) szellemben, azaz a pápa előzetes értesítése nélkül, de észszerű megfontolásból 1804-ben az Egri Egyházmegye területéből kihasította a Kassai és a Szatmári Püspökség körzetét, az Egri Püspökséget pedig érsekség rangjára emelte. 1806-os tanügyi rendeletében hangsúlyozta a magyar nyelv oktatásának és a vallási türelemnek fontosságát. 1816-ban a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség területét megosztva a pápa utólagos hozzájárulásával létrehozta az Eperjesi Görögkatolikus Püspökséget.

A reformországgyűléseken, ahol a vezető politikusok a feudalizmus válságából való kiutat a polgári átalakulásban és a tőkés termelésre való áttérésben látták, az egyház birtokait féltő főpapság a társadalmi-gazdasági átalakulás kerékkötőjévé vált. A katolikus–protestáns vegyes házasság ügyében – amely az országgyűléseken többször is napirendre került – a katolikusok és a protestáns felekezetek nem tudtak megegyezni. Segítséget jelentett, hogy 1841-ben a Szentszék elismerte a nem katolikus lelkész előtt kötött házasság érvényességét. Ezt az intézkedést az 1843/44-es magyar országgyűlés is törvényerőre emelte.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc gyökeres változást hozott a magyarországi keresztény közösségek életébe, miközben alapvetően megváltoztatta a katolikus egyház vagyoni és államjogi helyzetét: megszűnt államvallás jellege.

1848-ban az áprilisi törvények egyenjogúvá tették a törvényesen „bevett” (katolikus, református, evangélikus, unitárius, egyesült és nem egyesült keleti) vallási felekezeteket, s így megszűnt a katolikus egyház államvallás jellege. A törvények értelmében az egyházi birtokosok „lemondtak” a tizedről. Az ilyen intézkedések ellenére – egyes Habsburg-párti főpapokat és megfélemlített lelkészeket leszámítva – a katolikus klérus is támogatta a nemzet szabadságharcát. Az osztrák elnyomás ellen fegyveresen harcoló katonák között szép számmal voltak kispapok és felszentelt papok is. A katolikus egyház a kórházak felállításából és a sebesült honvédek ápolásából is kivette részét: a püspöki paloták, papnevelő intézetek és kolostorok többsége szállást adott a beteg, sebesült katonáknak.

Magyarországon és Erdélyben a katolikus egyház feletti állami uralom és gyámkodás a 19. század közepén kezdett mérséklődni. I. Ferenc József császár 1855-ben konkordátumot (megegyeztetést) kötött a Szentszékkal. A kiegyezés utáni 1868-as országgyűlés elsősorban az oktatás és a házasságkötés területén megindította az egyház és az állam szétválasztásának folyamatát.

I. Ferenc József 1850-ben még a pápa előzetes hozzájárulása nélkül alapította meg Erdélyben a Szamosújvári és a Lugosi Görögkatolikus Püspökséget. A Gyulafehérvár-fogarasi Görögkatolikus Püspökséget azonban 1854-ben már a pápa emelte érsekség rangjára. Az uralkodó és a Szentszék között 1855-ben létrejött konkordátum elismerte a katolikus egyház jogát arra, hogy ügyeit az egyházjog alapján intézze. Bár a püspököket továbbra is a császár nevezte ki, szabaddá tette számukra a Rómával való kapcsolattartást, valamint az egyházmegyék állami beavatkozás nélküli kormányzását.

Az 1868-as liberális szellemű népiskolai törvény átalakította a felekezetek által végzett közoktatás rendszerét. A törvény meghagyta ugyan a felekezetek iskolaalapítási jogát, és megengedte, hogy a meglévő felekezeti népiskolákat a községek vagyonából tartsák fenn, de a községeket tette meg iskolafenntartóvá. Olyan helyeken, ahol harminc azonos felekezethez tartozó tanköteles gyermek volt, a községeket kötelezte – ha ezt a szülők kívánták – közös vagy hitvallási szempontból semleges iskolák felállítására. Emellett a törvény a községek lakosságának tetszésére bízta, hogy meglévő felekezeti iskoláikat hitvallási szempontból semleges iskolákká alakítják-e, vagy sem. Ezért a katolikus egyház – amelynek falusi iskoláiban az oktatás gyakorta nagyon alacsony színvonalon folyt – sok tanintézetét elveszítette. • A házasságkötés területén főként a vegyes házasságból származó gyermekek vallásának kérdése vált vitatott témává. Az 1868-as törvény szerint a gyermekek nemük szerint követik szüleik vallását, s a szülők nem egyezhetnek meg jogerősen róla. Ezzel állami szempontból érvényét veszítette a korábbi reverzális- (térítvény-) adás gyakorlata, vagyis az a nyilatkozat, amelyben a protestáns szülő beleegyezik abba, hogy valamennyi gyermekét katolikusnak nevele. A katolikus papság ezt úgy értelmezte, hogy az állam nem tiltja a reverzális adását, csak államjogi érvényét vonja kétségbe. Ezért a reverzalist adó szülők minden gyermekét megkeresztelték, és a katolikus anyakönyvekbe írták be. Az ilyen „elkeresztelések” ellen a protestánsok természetesen tiltakoztak.

A 16–19. században az albán, a horvát, a bosznia-hercegovinai szláv, a szlovén, a cseh és a lengyel keresztények történelmi adottságaiknak megfelelően élték át a vallási türelmetlenség, a felvilágosodás és az európai forradalmak időszakának kihívásait.

Albániában a 16-17. századi vallási türelmetlenség a nyugati és a keleti keresztények, valamint a muszlim vallás egymáshoz való viszonyában mutatkozott meg. Az ország déli részén többnyire orthodoxok éltek. Albánia középső területén iszlám–keresztény keverékvallás alakult ki: a keresztény hagyományokhoz ragaszkodó családok, amelyek az adóterhek csökkentése érdekében színleg áttértek a muszlim hitre, megőrizték például a kereszttség szentségét, a szentek tiszteletének a gyakorlatát, elfogyasztották a disznóhúst, stb. Északon a lakosság többsége a durazzói érsek irányítása

alatt álló latin szertartású (római) katolikus volt. • A latin szertartású katolikus keresztények, akiket lelképásztori szempontból elsősorban a ferencesek gondoztak, a 18. század elején nemzeti zsinatot tartottak az Albánia északnyugati részén fekvő Shkodra városában: ezen az összejövetelen a Trienti Zsinat reformjainak végrehajtását sürgették. • A 19. század közepén a jezsuiták Albánia északi részén lehetőséget kaptak a hithirdetésre. A Szentszék 1867-ben hozta létre az észak-albániai Shkodra Érsekségét.

Horvátországban a zágrábi és a diakovári püspökök a 16. század közepétől kezdve nem tarthattak kapcsolatot a török hódoltsági területeken élő híveikkel. A szerzetesrendek azonban részben megmaradtak, így a ferencesek és a jezsuiták a török megszállás időszaka alatt is eredményesen működtek. A 16. század végétől megkezdődött a katolikus „ellenreformáció”: először a katonaságot tisztították meg a hitújítóktól, majd kimondták, hogy földbirtokos csak katolikus lehet. • A felvilágosodás időszakában Mária Terézia kezdeményezésére a pápa létrehozta a Zágrábtól északkeletre lévő vidéken a Kőrösi Görögkatolikus Püspökséget (1777). Bár II. József 1781-es türelmi rendelete minden felekezet számára biztosította a szabad vallásgyakorlatot, a horvátok többsége a hatékony „ellenreformáció” következtében latin szertartású római katolikus volt, és az is maradt. • A francia forradalom kései utóhatásaként Horvátországban 1830 körül kezdett kibontakozni az illír mozgalom, amely a szerb, a horvát, valamint a szlovén nép politikai és kulturális egyesítését tűzte ki célul. A mozgalom célkitűzését és a 48-as európai forradalmak törekvéseit figyelembe vevő pápa 1852-ben a Zágrábi Püspökséget érsekség rangjára emelte, és függetlenítette a Kalocsai Érsekségtől.

A török uralom alatt álló Bosznia és Hercegovina területén a 16-17. század folyamán rendkívül nehézé vált a keresztények helyzete, akik közül ezért sokan az iszlám követői lettek. A Rómához hű keresztények elvesztették főpapságukat, s közöttük elsősorban a ferences szerzetesek tartották ébren a hitet. A szerb orthodox keresztények egyházszervezete közvetlenül a szultán fennhatósága alatt állt, s ezért az „idegen nyugati hatalmat”, azaz Rómát megjelenítő keresztény közösségekkel szemben kiváltságokat élvezett. • A 18. század folyamán az Apostoli Szentszék létrehozta a Boszniai Apostoli Vikariátust (1735). • A Hercegovinai Vikariátus 1846-ban jött létre.

A szlovén területeken a 16. század végén kezdődő „ellenreformációt” II. (Habsburg) Ferdinánd német-római császár tette teljessé, aki 1628-ban elűzte hazájukból azokat a protestáns nemeseket, akik nem voltak hajlandók katolikus hitre térni. Ezzel Szlovénia újra katolikus tartománnyá lett. • A felvilágosodás időszakában az uralkodók a jezsuita rend iskoláinak világi kézbe adásával, kolostorok felszámolásával, új falusi plébániák létesítésével stb. erőteljesen beavatkoztak a katolikus egyház életébe. Ugyanakkor II. József szabad vallásgyakorlatot is biztosított a felekezetek számára. • A francia forradalom és az 1848-as európai forradalmak hatására a szlovén papok közül is sokan magukénak kezdték tekinteni az illír mozgalom eszméit.

Csehországban a protestáns rendek, amelyek a katolikus Habsburg-uralmat elutasítva kirobbantották a harmincéves háborút, 1619-ben a pfalzi választófejedelemet, a kálvinista V. Frigyeszt tették meg királyuknak. A király kidobatta a prágai székesegyházból a képeket, ereklyéket, s minden katolikus szertartást megszüntetett. A Bajorország vezette német katolikus államok szövetsége, a Katolikus Liga hadai azonban 1620-ban, a fehérhegyi csatában véget vetettek uralmának. A német-római császár a felkelés vezéreit kivégeztette, a hitújítókat száműzte, s a két szín alatti áldozás gyakorlatát is betiltotta. • A 18. században a német pietista mozgalom hatására a cseh protestánsok száma újból emelkedni kezdett. II. József 1781-es türelmi rendelete azonban nem hozta meg számukra a várt eredményt. Az uralkodó a következő évben kiadott rendeletével Csehországban is feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem foglalkoztak tanítással, betegápolással vagy a tudományok művelésével. Ugyanakkor új plébániákat is alapított. • 1848 júniusában a Prágában ülésező Első Pánszláv Konferencia nemcsak a szláv népek egyesítését, hanem az orthodoxiára való áttérést is sürgette. Ettől eltekintve azonban a cseh egyházban egyre többen közömbössé kezdtek válni a felekezeti hovatartozás tekintetében.

Lengyelországban a király 1572-ben vallásszabadságot biztosított a protestánsoknak. Az ország újbóli katolikussá tételéhez az első jelentős lépéseket a jezsuita szerzetesek mellett Báthory István

erdélyi fejedelem tette meg, aki 1575-től 1586-ig Lengyelország és Litvánia királya is volt. A 16. század végén a protestáns térítés ellensúlyozására a jezsuiták a Lengyel–Litván Királyság területén élő orthodox püspökök egy részét megnyerték a Rómával való unió számára. 1596-ban a Kijevhez tartozó ukrán orthodoxok egy csoportja Breszt-Litovszk városában aláírta az egyesülés okmányát. Így a Lengyel–Litván Királyság keleti részén megszületett az Ukrajnai Görögkatolikus Egyház, amelynek főpásztora a kijevi egyesült metropolita lett. • A 17. században Lengyelország területén gyarapodott az egyesült katolikus egyházak száma: a galíciai Lwów örmény érseke 1635-ben híveivel együtt csatlakozott a katolikus egyházhoz, s így létrejött a lengyelországi Örmény Katolikus Egyház. 1677-ben az Ukrajnai Görögkatolikus Egyház székhelye Lwów városába került. A 18. században, Lengyelország háromszori felosztásának idején egymástól eltérően alakult a három különböző hatalom alatt élő lengyel katolikusok sorsa. Lényegesen a Bécsi Kongresszust követően sem változott a felekezetek helyzete. A poroszoknak ítélt lengyel térségben kiéleződtek a protestáns kormányzat és a katolikus lakosság közti ellentétek: 1838-ban Poznań érsekét egy időre eltávolították hivatalából, mert a vegyes házasságok ügyében szigorú feltételeket szabott a protestáns fél hátrányára (a házasulandóknak például ígéretet kellett tenniük arra, hogy valamennyi gyermeküket katolikusnak nevelik). A déli lengyel területeken kedvezőbben alakult a katolikusok és a görögkatolikusok sorsa, mert a bécsi kormány támogatta őket. Ugyanakkor az osztrák kormányzat gyakorta beavatkozott az egyház belügyeibe. Lemberg körzetében nézeteltérések támadtak a római katolikus egyházi vezetés és az egyesült orthodoxok között, akik nagyobb egyházpolitikai önállóságot követeltek maguknak. 1807-ben a Szentszék Lemberg székhellyel megszervezte a galíciai (halicsi) metropolitát a Rómához csatlakozó orthodoxok számára. Az oroszokhoz csatolt Kongresszusi Lengyelországban volt a legrosszabb a katolikusok helyzete. A szentpétervári hatóságok szigorúan ellenőrizték a római katolikus egyházi vezetőket. A görögkatolikusok nagy részét erőszakkal visszatértették az orthodoxiába. Az 1818-ban létesített Varsói Érsekség működését a lengyel felkeléseket követően szigorú felügyelet alatt tartották, s a század közepén az érseket, néhány püspököt, valamint papok, illetve szerzetesek százait Szibériába száműzték, s több kolostort és templomot is bezártak.

❖ a patriarchátusokban és katolikátusokban fennálló keleti egyház ❖

A 16–19. századok közti időszakban a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus gyakorolta a görög orthodox millet, azaz a birodalomban élő görög orthodox közösségek felügyeletét. A Konstantinápolyi Örmény Patriarchátus pedig az örmény millet, vagyis az oszmán területeken élő örmény orthodox közösségek vezetője volt. A török birodalom politikai erejének gyengülésével párhuzamosan azonban mindkét patriarchátus veszített tekintélyéből.

Az Oszmán Birodalom kis-ázsiai részein és balkáni területein egyrészt gyarapodott a római pápa főségét elfogadó keresztények száma, másrészt az orthodox közösségek fokozatosan önálló (görög eredetű szóval: autokefál) nemzeti egyházakká váltak. A kis-ázsiai Szisz örmény orthodox közösségén belül a 18. század közepén létrejött a római pápa főségét elfogadó Örmény Katolikus Patriarchátus. A bolgár orthodoxok fokozatosan lazították kapcsolataikat az ökumenikus patriarchátussal, s 1870-ben Isztambul székhellyel létrehozták az Autokefál Bolgár Exarchátust. Ciprus szigetén az Autokefál Orthodox Érsekség az oszmán uralom alatt szabadságot élvezett egészen addig, míg az egyházi vezetés a 19. század elején nem állt a függetlenségi mozgalmak élére. Albánia oszmán uralom alatt élő orthodox keresztényeiben a 19. század közepén érlelődött meg az önálló albán nemzeti egyház megteremtésének gondolata. Az Oszmán Birodalomtól elszakadó Görögország orthodox egyháza 1833-ban vált autokefál érseki egyházzá. A Szerb Exarchátus 1848-ban kapott patriarchátusi rangot. A Rómán Orthodox Egyház 1855-ben lett autokefál érseki vezetésű egyházzá.

A kis-örményországi Szisz örmény orthodox katolikátusán belül a 18. században gyarapodott a római pápa főségét elfogadó orthodoxok száma. 1740-ben olyan érseket választottak pátriárkának,

aki korábban már elfogadta a római pápa főségét. A pápa a pátriárkát megerősítette hivatalában, és 1742-ben létrejött az Örmény Katolikus Patriarchátus, amelynek székhelye Sziszból hamarosan Libanonba (Kreim, később Bzommar kolostorába) került. 1830-ban az oszmán kormányzat is elismerte az Örmény Katolikus Patriarchátust, és lehetővé tette a pápa számára az isztambuli örmény katolikus érsekség felállítását is. 1867-ben a pápa egyesítette az isztambuli érsekséget és a kis-ázsiai örmények katolikus patriarchátusát, s a Libanonban lévő örmény katolikus pátriárka székhelye is Isztambulba került.

Bulgáriában az orthodox keresztények a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka joghatósága alatt éltek. A latin szertartású keresztények számára a Szentszék 1758-ban létrehozta Szófia–Plovdiv Apostoli Vikariátusát. A Nikopoli (Nikápolyi) Egyházmegye 1789-ben jött létre. A keresztényeket megosztó oszmán politika következményeként a bolgárok orthodox egyházát görög nemzetiségű püspökök irányították, akik a görögöt tették meg liturgikus nyelvvé. Az egyszerű hívő nép körében megerősödött a nemzeti összetartozás gondolata, s a keresztények érzelmileg egyre inkább ragaszkodni kezdtek nemzeti nyelvükhöz, illetve vallási hagyományaikhoz. 1870-ben a bolgárok a török szultán segítségével – az ökumenikus patriarchátus jóváhagyása nélkül – létrehozták az Isztambul székhelyű Autokefál Bolgár Exarchátust.

Ciprus szigetéről az oszmán kormányzat a 16. században kiutasította a latin egyházi vezetést, de az orthodox Autokefál Érsekség működését engedékenyen megtűrte. Ez a helyzet a 19. század elején változott meg, amikor a görög függetlenségi törekvésekkel rokonszenvező orthodox egyházi vezetők bekapcsolódtak e mozgalmakba. Megtorlásul az oszmán kormányzat 1821-ben meggyilkoltatta a legfőbb orthodox méltóságokat.

Albániában a 18. század közepén az orthodoxokat kivonták Ohrid fennhatósága alól, s közvetlenül a görög millet vezetőjének, a konstantinápolyi ökumenikus pátriárkának joghatósága alá rendelték. A 19. század közepétől kezdve azonban az orthodox albánok is szerettek volna autokefál egyházat létrehozni.

Görögország orthodox keresztényei az ország függetlenné válása után a millet-rendszerből is kiváltak. 1833-ban a görög kormány bejelentette, hogy a püspökökből és a királyból álló Szent Szinódus által vezetett „Görögországi Királyság Autokefál Egyháza” nincs alárendelve a konstantinápolyi ökumenikus pátriárkának. Az ökumenikus pátriárka csak 1850-ben ismerte el a Görög Orthodox Egyház önállóságát, illetve azt, hogy a nemzeti Szent Szinódus élén Athén és egész Görögország mindenkor érseke áll.

Szerbiában a török elnyomás elől menekülő és az ipeki pátriárka joghatósága alól kikerülő orthodoxok a 17. század végén Karlócán létrehozták a Szerb Exarchátust. A töröktől visszafoglalt területen a katolikus Habsburgok 1729-ben megalapították a Belgrád-szendrói Püspökséget. Az Ipeki Szerb Patriarchátust a törökök 1766-ban újra megszüntették, s a hazájukban maradt szerbeket visszahelyezték a görög millet vezetőjének fennhatósága alá. A Karlócai Exarchátus azonban 1848-ban patriarchátusi rangot kapott. 1766-ban Montenegró orthodox metropolája autokefál érsekséggé vált.

A Havasalföldön és a Moldvában élő román orthodox keresztények tanúságtevő munkáját az oszmán uralom alatt a konstantinápolyi görög millet vezetője irányította. A függetlenedési törekvés jeleként a román orthodoxok 1574-ben létrehozták a Nagyszebeni Érsekséget. A 17. század elején a Szentszék apostoli kormányzóságokat állított föl a Havasalföldön és a Moldvában élő latin szertartású katolikusok számára. Havasalföld és Moldva egyesítése (1862) után a román orthodoxok egyoldalúan (az ökumenikus pátriárka jóváhagyása nélkül) kinyilvánították függetlenségüket: az önálló püspöki szinódussal rendelkező Autokefál Román Orthodox Egyház vezetője a Bukarestben székelő román metropolita lett.

Az Oszmán Birodalom déli és keleti határvidékén lévő patriarchátusok és katolikátusok szervezete a 16. századtól kezdve jelentősen átalakult. Egyiptomban az alexandriai központú melkita patriarchátus és a kairói székhelyű kopt patriarchátus mellett a 19. században meg-

született a római pápa főségét elfogadó Kopt Katolikus Egyház. Jeruzsálem Görög Orthodox Patriarchátusától a 16. században szakadt el és vált önállóvá a Sínai Orthodox Érsekség. A Jeruzsálemi Görögkatolikus Patriarchátus a 19. században jött létre, és a pápa helyreállította a Jeruzsálemi Latin Patriarchátust is. Az antióchiai eredetű és az antióchiai pátriárka címre igényt tartó patriarchátusok élete is megváltozott. A damaszkuszi székhelyű Róm Orthodox Patriarchátusból a 18. században kivált a szír Melkita Görögkatolikus Egyház. A Mor Hananyo központú Szír Orthodox (miafizita) Patriarchátus a 18. században kiegészült a Rómához csatlakozó, szintén damaszkuszi székhelyű Szír Katolikus Patriarchátussal. A libanoni székhelyű Maronita Katolikus Egyház megőrizte szoros kapcsolatát Rómával. – Mezopotámiában Kelet Egyházának és a Szír (Káld) Katolikus Egyháznak életét a 17. századtól a pátriárkai székhelyek változásai, szakadások és újraegyesülések jellemezték. E folyamatban született meg Kelet Asszír Egyháza (1692) és a katolikus Káldok Babiloni Patriarchátusa (1830). – Az Örmény és a Grúz Katholikátus a 19. században az orosz cárok ellenőrzése alá került.

Egyiptomban az Alexandriai Patriarchátushoz tartozó görög (melkita) orthodoxok és a Kairóban székelő miafizita kopt pátriárka joghatósága alá tartozó keresztények az oszmán uralom alatt sokat szenvedtek, hátrányos megkülönböztetésekben részesültek. Időnként fellázadtak, de ezeket a lázadásokat vérbe fojtották. A 18. századtól kezdve enyhültek az üldözések. Ennek jele, hogy a 18. században a miafizita koptok egy része csatlakozhatott Rómához. A 19. század első felében, M. Ali pasa uralkodása alatt az egyiptomi keresztények újabb lehetőségeket kaptak. 1824-ben a kopt szertartású katolikusok részére a pápa Alexandriában patriarchátust hozott létre, amelyet apostoli vikáriusok vezettek. A görög orthodox (melkita) pátriárka – akinek elődei 1517-től Isztambulban tartózkodtak – 1846-ban visszatérhetett Alexandriába. A kopt orthodoxok élete is jobbra fordult: egyházszervezetük megerősödött. IV. Kürillosz kopt pátriárka (1854–1861) jó kapcsolatban volt az alexandriai keresztény felekezetekkel. A keresztény egység előmozdításán fáradozó magatartását és nyitottságát jól jellemzi, hogy amikor görög orthodox pátriárka társa egy alkalommal hosszabb időre elhagyta Alexandriát, a görög orthodox patriarchátus vezetését a kopt orthodox Kürilloszra merte bízni.

Az oszmán-török fennhatóság alatt lévő Jeruzsálem Görög Orthodox Patriarchátusától 1575-ben elszakadt a Sínai-hegy oldalában épült Szent Katalin kolostor apátja, s létrehozta az autokefál Sínai Orthodox Érsekséget. 1838-ban a Rómához csatlakozó keresztények számára a pápa létrehozta a Jeruzsálemi Görögkatolikus Patriarchátust. A britek 1842-ben alapítottak egy anglikán püspökséget a városban. Ennek mintegy ellensúlyozására a pápa 1847-ben visszaállította a Jeruzsálemi Latin Patriarchátust.

Az antióchiai eredetű Róm Orthodox Patriarchátus, amelynek Damaszkuszban volt a székhelye, az oszmán uralom alatt a görög millet részeként a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka felügyelete alá tartozott. 1724-ben a Róm Orthodox Patriarchátustól elszakadt a damaszkuszi székhelyű Melkita Görögkatolikus Egyház, amelynek pátriárkája elfogadta a római pápa egyházfőségét. • A Mor Hananyo központú Szír Orthodox (miafizita) Patriarchátushoz tartozó keresztények létszáma az oszmán uralom alatt jelentősen lecsökkent. A 17. század közepén egy csoportjuk csatlakozott Rómához, de a Szír (egykori miafizitákból álló) Katolikus Patriarchátus hivatalosan csak 1783-ban jött létre. • A libanoni székhelyű Maronita Katolikus Egyház, amelynek feje igényt tartott az antióchiai pátriárka címre, az oszmán uralom alatt viszonylagos önállóságot élvezett. Rómához fűződő kapcsolatai megerősödtek: 1584-ben XIII. Gergely pápa Rómában Maronita Kollégiumot alapított; a 18. században a pápa latin elemekkel bővített maronita liturgikus könyvet hagyott jóvá; stb.

Mezopotámiában Kelet Egyházának asszír pátriárkája a 16. században Alqos városából irányította keleti szír (asszír) közösségeit, az egyháztól elkülönült Szír (Káld) Katolikus Egyház katolikosz pátriárkájának székhelye pedig eleinte Diyarbakır városa volt. • A 17. században szakadások és újraegyesülések sorozata kezdődött az egyház életében. Kelet Egyháza két részre tagolódott. A diyar-

bakíri szír (káld) katolikus pátriárka egyik utódja 1692-ben felmondta a Rómával való egységet, és székhelyét a mai Törökország délkeleti szögletében található Qocsaniszbe helyezte át. Itt létrehozta Kelet Asszír Egyházát. Ettől kezdve Kelet Egyházát két egymással versengő patriarchátus irányította: Qocsanisz és a Moszul közelében lévő Alqos, amelynek patriarchátusi központja 1681-től már Moszulban volt. • A 18. században a Szír (Káld) Katolikus Egyház is megkettőződött, majd a 19. században egységessé vált. 1778-ban ugyanis az alqosi asszír hívek többsége csatlakozott Rómához. Így az a különös helyzet alakult ki, hogy a pápa két katolikus szír (káld) pátriárka – a diyarbakíri és az alqosi – joghatóságát is elismerte. A 19. század elején Alqos (Moszul) pátriárkáinak vonala megszűnt, mert 1804-ben a pátriárka katolikká lett: a patriarchátushoz tartozó szír keresztények többsége úgy döntött, hogy elfogadja a katolikus káld pátriárkák fennhatóságát. A fennmaradó kisebbség pedig Qocsanisz pátriárkáit ismerte el, akik továbbra is függetlenek maradtak Rómától. – 1830-ban a pápa egyesítette a két káld katolikus patriarchátust: a diyarbakíri katolikus pátriárka halálát követően a katolikus keleti szír közösséget Alqos (Moszul) joghatósága alá rendelte. Ez az alqosi katolikus patriarchátus a Káldok Babiloni Patriarchátusa elnevezést kapta.

A 16–19. századok folyamán az anyaországból korábban kivándorolt örmény családok leszármazottai Rómával egyesült örmény katolikus egyházszervezeteket hoztak létre. A lengyelországi örmények voltak az elsők, akik csatlakoztak Rómához: a galíciai Lemberg (Lwów) örmény érseke híveivel együtt 1635-ben nyilvánította ki, hogy elfogadja a római pápa egyházfőiségét. A 17. század végén az Erdélyben élő örmények is alávetették magukat a latin szertartású püspökök joghatóságának. • Az Örményország területén dúló perzsa–török háborúskodás szétzilálta az örmény orthodox egyház életét. A konstantinápolyi örmény millet vezetőjének egyházkormányzati hatalma csak a 17–18. század fordulóján kezdett érvényre jutni az országban. Az orosz–perzsa háború (1825–1828) folyamán Jereván és a tőle nem messze lévő Ecsmiadzin is orosz kézre került. A cárok ismételten kísérletet tettek arra, hogy az örmény orthodoxok egyházát beolvassák az orosz államegyházba.

Grúziában az oroszok 1811-ben megszüntették a Mchetai és az Abházi Katolikatust, s a grúz orthodox keresztényeket az orosz egyház fennhatósága alá rendelték. 1817-től oroszok által vezetett orthodox exarchátust létesítettek Tbiliszi városában. 1848-ban a cár hozzájárult, hogy a pápa latin szertartású püspökséget létesíthessen Moldvában: ehhez a püspökséghez tartoztak a Kaukázus vidékén élő és Rómával egyesült keresztények, köztük a grúz szertartású katolikusok is.

A Moszkvai Nagyfejedelemségben a 16. század végén alakult meg a Moszkvai Patriarchátus. Az Orosz Birodalommá váló fejedelemség területén Nagy Péter cár a 18. század elején megszüntette a patriarchátus intézményét, s az orosz egyház legfőbb kormányzati szervévé a püspökökből és világi hívőkből álló Szent Szinódust tette meg.

A moszkvai metropolita a 16. század végén pátriárkai rangot kapott: 1589-ben a konstantinápolyi pátriárka személyesen iktatta be Jób metropolitát, „Moszkva és egész Oroszország pátriárkáját” új hivatalába. Az orosz egyház bizánci mintára birodalmi egyházzá vált: a cár és a pátriárka együtt gyakorolta a főhatalmat. A lelki ügyekben a pátriárka volt a legfőbb illetékes, minden más területen (így az egyház szervezeti ügyeiben is) a cár birtokolta a legfőbb hatalmat.

Nyikon pátriárka a 17. század közepén liturgikus reformot hajtott végre: a görög mintát szem előtt tartva meg akarta tisztítani a liturgiát a szláv vonásoktól. Reformja ellenhatást váltott ki a nép és a papság körében, s szakadás (orosz: *raszko*) támadt az orosz egyházban: Avvakum protópópa (esperes) vezetésével az „óhitűek” 1654-ben elszakadtak az orosz egyháztól, majd további szakadár csoportokra bomlottak.

Nagy Péter cár az 1721-es vallási rendeletével megreformálta az orosz egyház irányításának módját: megszüntette a patriarchátus intézményét, s helyébe – a keleti pátriárkák hallgatolagos jóváhagyásával – legfőbb kormányzati szervként a Szent Szinódust tette. E testület tagjai kiválasztott püspökök és a cár által kijelölt világi hívők voltak, élén pedig protestáns mintára a legfőbb gondnok állt, akinek személye biztosította, hogy az egyház irányításában a cár akarata jusson érvényre (ez a rendszer 1918-ig maradt fenn).

❖ az egyház megjelenése az Európán kívüli világban ❖

A gyarmatosítással párhuzamosan a 16. századtól az újonnan felfedezett „világokban” is megkezdődött a keresztény hit terjesztése (lat. *missio*).

Katolikus részről a missziók munkáját többek között az 1622-ben létrehozott római Hitterjesztési Kongregáció (lat. *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) és az 1625-ben alapított Lazaristák Missziós Kongregációja (lat. *Congregatio Missionis*; rövidítve *CM*) kezdte meg. Ezt a kongregációt egy francia pap, Páli (De Paul) Szent Vince († 1660) alapította azzal a céllal, hogy társaival együtt felvegye a harcot a korabeli nyomor, szegénység és hitetlenség ellen. A „lazarista” nevet a kongregáció tagjai az alapítás helyéről, a párizsi Szent Lázár kolostorról kapták. • 1633-ban jött létre ugyancsak Párizsban a kongregáció női ága, az Irgalmas Nővérek, Páli Szent Vince Szeretleányai Társulat (francia: *Filles de la Charité*; rövidítve *FdC*). A Párizsi Külföldi Missziós Társaság 1664-ben kapott pápai jóváhagyást. 1800-ban alakult a Picpus Társaság, azaz Jézus és Mária Szívének Örökimádó Kongregációja (lat. *Congregatio Sacrorum Cordium*; rövidítve *JSCC*), amely arról a párizsi utcáról kapta a Picpus nevet, amelyben első központja volt. E szerzetesi kongregáció 1826-ban kezdte meg missziós tevékenységét Óceániában. A maristák, azaz a Mária Társasága (lat. *Societas Mariae*; rövidítve *SM*) szerzetesi kongregáció Franciaországban született meg 1816-ban. A klerikusokból álló kongregáció 1836-ban kapott először missziós megbízást Óceánia területére. A Külföldi Missziós Intézet 1850-ben jött létre Milánóban. Franciaországban 1856-ban alapították meg az afrikai misszió számára a Lyoni Szemináriumot (papnevelő intézetet). A Fehér Atyák ünnepélyes fogadalom nélküli klerikus kongregációját 1868-ban alapították Algírban, ugyancsak az afrikai misszió számára. A Fehér Nővérek missziós kongregációját ugyanitt alapították egy évvel később.

A keleti egyházak a katolikus misszióval párhuzamosan kisebb-nagyobb közösségek létrehozásával terjedtek el Európában és az egyre jobban táguló Európán kívüli világ minden részén.

A protestáns missziós közösségekben a jelentősebbek közé tartozott a Baptista Missziós Társaság, amely 1792-ben született meg Angliában. Az óceániai és az afrikai hitterjesztést célzó Londoni Missziós Társaságot 1795-ben anglikán és kongregacionalista felekezetek hozták létre. Ehhez a társasághoz tartozott a skót misszionárius orvos és Afrika-kutató, D. Livingstone († 1873) is. A protestáns Holland Missziós Társaság 1797-ben alakult meg Rotterdam városában. A Rajnai Missziós Társaság 1828-ban jött létre három korábban alakult német protestáns missziós gyülekezet egyesülésével. A társaság főként Afrika és Indonézia számára küldött hittérítőket. Az 1864-ben alakult skóciai Presbiteriánus Missziós Társaság elsősorban Kínába irányította hittérítőit.

Kanada területén a 17. században a katolikusok és az anglikánok kezdték meg a kereszténység terjesztését. A 18. század közepén, amikor Kanada brit gyarmattá vált, az anglikanizmus lett az államvallás, de a század végén a québeci katolikusok számára a britek vallásszabadságot biztosítottak. A 19. században az anglikánok és a különféle protestáns felekezetek mellett a katolikusoknak is új lehetőségük nyílt a misszióra.

A 17. század elején előbb francia katolikus, majd anglikán misszionáriusok kezdték meg a kereszténység terjesztését. Az indiánok között végzett ferences, majd jezsuita hittérítés hitelét rontotta az a tény, hogy a hittérítők a gyarmatosító franciák fegyvereinek védelme alatt végezték munkájukat. A század közepe táján nyolc jezsuita misszionárius halt vértanúhalált az irokézek között. Québec katolikus egyházmegyéje 1674-ben jött létre.

A 18. század közepén, amikor a kanadai gyarmatok brit kézre kerültek, az anglikanizmus lett az államvallás. A Québec tartományában élő francia katolikusok azonban a kezdeti korlátozó intézkedések után fellélegezhettek: az 1774-es Québec-törvény biztosította számukra a szabad vallásgyakorlatot. Új-Skóciában Halifax anglikán egyházmegyéje 1787-ben létesült, Québec tartomány fővárosának anglikán püspöksége pedig 1793-ban született meg. A 19. század elején Québec katolikus püspöksége érsekség rangjára emelkedett, 1836-ban pedig megalakult Montreal katolikus püspöksége is. Ontarióban Toronto anglikán egyházmegyéje 1839-ben, katolikus püspöksége pedig 1841-ben létesült. Új-Skóciában Halifax katolikus egyházmegyéjét 1842-ben alapították.

Az Új-Brunswick tartományban lévő Saint John katolikus püspökség gyökerei ugyancsak 1842-re nyúlnak vissza. Az Új-Brunswick tartományban lévő Fredericton anglikán egyházmegyéjét 1845-ben hozták létre, Québec tartomány anglikán egyházmegyéjét pedig 1850-ben. 1852-ben az anglikanizmus államvallás jellege megszűnt. Ettől kezdve az anglikánok és a katolikusok párhuzamosan végezték a missziós munkát. A Kanadához még nem csatlakozott vidékeken elsősorban az anglikanizmus és a különféle protestáns felekezetek missziója volt sikeres.

Az Amerikai Egyesült Államokat 1776-ban létrehozó tizenhárom gyarmaton, illetve azoknak az államoknak a területén, amelyek 1867-ig csatlakoztak az USA-hoz, a hittérítést az európai gyarmatosító katolikusok és az Európából áttelepült protestánsok végezték. A felekezetek életében és tevékenységében jelentős változást hozott az 1789-ben megfogalmazott alkotmány-módosításokat tartalmazó levél (angol *Bill of Rights*), amely többek között a vallásszabadságot is biztosította. Az Egyesült Államok területén tevékenykedő protestánsok között új gyülekezetként jelent meg az Amerikai Episzkopális Egyház, az amishok és a mormonok közössége, az Észak-amerikai Evangéliumi Zsinat, valamint az adventisták és a hetednapi adventisták vallási csoportja.

Az Amerikai Episzkopális Egyház alapokmányát kilenc amerikai anglikán egyházmegye képviselője írta alá 1789-ben Philadelphiában. Ez az egyház továbbra is közösségben maradt Anglia egyházával, elfogadta a canterburyi érsek tiszteletbeli elsőbbségét, de elutasította azt a tanítást, amely szerint a mindenkori brit uralkodó az anglikán egyház feje.

Az amish protestáns irányzat J. Amman († 1730) svájci újrakeresztelő vallási vezetőről kapta nevét. Az Európából kivándorló amishok a 18. században jelentek meg az Egyesült Államokban (Pennsylvania). Az anabaptista gyülekezet konzervatív tagjai ódivatú öltözkében járnak, elektromos áramot, autót és telefont nem használnak. A közösség tagjai nem vonulnak be katonának, s mivel az állam és az egyház teljes szétválasztását hirdetik, nem veszik igénybe a szociális juttatásokat, nem fogadnak el semmilyen formában anyagi segítséget az államtól, és nem kötnek biztosítást.

A mormonok közösségét (Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyházát) 1830-ban alapította ifj. J. Smith († 1844) New York külvárosában. A világvégét közeli időpontra váró közösség a nevét arról a Mormon nevű keresztény prófétáról kapta, aki Smith képzeletvilága szerint a 4. századi Amerika földjén élt, és a megromlott krisztusi egyház megújítása érdekében aranylemezekre írt egy művet, amely a Bibliát „magyarázva” megmutatta a megújulás útját. Ez a megújulás azonban csak a 19. században kezdődött el. A mormonok hite szerint Smith egy angyal segítségével megtalálta az említett művet, amelyet angolra fordított, és saját vallási eszméivel is kiegészített. A mormonok a társadalom erkölcsi megújításában az alkohol- és kábítószer-fogyasztás felszámolására helyezték a hangsúlyt, de megengedték például a többnejűséget. Bár számuk rohamosan nőtt, sok helyen (éppen a többnejűség megengedése miatt) üldözték is őket. Közösségük vándorlásra kényszerült, míg végül 1847-ben a mai Utah területén Salt Lake City székhellyel alapítottak államot.

Az Észak-amerikai Evangéliumi Zsinat (angol *Evangelical Synod of North America*) nevű egyház 1840-ben porosz mintára, kálvinista és lutheránus felekezetek egyesülésével jött létre Missouri államban.

A latin *adventus* (eljövetel) szóról elnevezett adventista felekezet megalapítója Massachusettsből származik. W. Miller († 1849) baptista prédikátor figyelmen kívül hagyta a Krisztus második eljövételének kiszámíthatatlanságára utaló bibliai kijelentést (vö. Mk 13,32), és úgy gondolta: a Dániel könyvében szereplő 2300 nap (Dán 8,14) napévekben számolva 1843-ban ér majd véget, ekkor jön el másodszor Krisztus, és fejeződik be a történelem. Közeli világvégét hirdető csoportjához sokan csatlakoztak. Miután a világvége sem ekkor, sem az ugyancsak megjövendölt következő évben nem jött el, Miller visszavonult. Követői azonban ragaszkodtak az adventista mozgalomhoz, jóllehet sokféle táborra oszlottak annak megfelelően, hogy miként magyarázták a „nagy csalódást”.

Az adventista csoportok közül a legismertebb és legelterjedtebb a Hetednapi Adventista Egyház, amely 1863-ban alakult a kanadai határon lévő Michigan állam területén. Az egyház alapítói közül kiemelkedő szerep jutott E. G. White († 1915) asszonynak. E kisegyház tagjai a második eljövetel

elmaradását azzal magyarázzák, hogy a megjövendőlt időben Krisztus nem a földre jött el, hanem a mennyei szentélybe lépett be, hogy előkészítse a világmindenség ítéletét. Krisztus második eljövetele közel van, de pontos időpontját nem lehet kiszámítani. Ezek az adventisták úgy gondolják, nincs bibliai alapja annak, hogy a hét hetedik napjának a vasárnapot tartsuk, ezért ők a zsidókhoz hasonlóan a szombatot ünnepelték hetedik napként (e gyakorlatukra utal a nevükben szereplő „hetednap” jelző).

Az USA keleti partvidékén fekvő 13 alapító állam területén a protestáns és a katolikus hittérítés egyaránt eredményes volt.

A keleti partvidék északi részéhez tartozó New Hampshire területén a 17-18. században a hittérítés szempontjából a protestánsok voltak fölényben: a katolikusokat háttérbe szorították, és 1784-ben az állami hivatalviselésből is kizárták őket. A 19. század elején főleg ír katolikusok bevándorlása következtében számbelileg gyarapodtak és megerősödtek a katolikus közösségek is. Az állam episzkopális egyházmegyéje 1841-ben jött létre Concord városában. • Massachusetts gyarmatát angol puritánok alapították, s 1700-ig katolikus pap nem is léphetett a kálvinista szellemű köztársaság területére. A 19. század elején ír, skót, francia és holland katolikusok bevándorlása következtében megerősödött a katolikus egyházszervezet is, s a katolikusok egyenjogúvá váltak a protestánsokkal. Boston katolikus püspökségét 1808-ban alapította a Szentszék. 1830 körül az állam területén született meg az adventista protestáns felekezet. Springfield katolikus püspökségét 1870-ben hozták létre. • Connecticut területén a 17. században angol és holland protestánsok kezdték meg a missziós munkát. Hartford főváros anglikán episzkopális püspöksége 1784-ben jött létre. A 19. század elején ír katolikusok is bekapcsolódtak a kereszténység terjesztésének művébe. Hartford katolikus püspökségét 1843-ban hozták létre, Bridgeport pedig 1853-ban kapott katolikus püspökséget. • Rhode Island első telepesei a 17. században baptisták és kvékerek voltak. Az állam episzkopális egyházmegyéjét 1790-ben alapították Providence városában. Katolikusok a 19. század elejétől vándoroltak be nagyobb számban, és 1842-ben vallásszabadságot nyertek.

A keleti partvidék középső részén található államok közül New Jersey – az egykori holland, majd angol gyarmat – a 18. század elejétől a kvékerek fő erőssége volt. Anglikán episzkopális egyházmegyéje 1785-ben jött létre, de 1815-ig kanadai anglikán püspökök irányították. Az államban élő katolikusok először Baltimore, majd New York, illetve Philadelphia püspökének joghatósága alá tartoztak. Önálló katolikus püspöksége Newark városában 1853-ban jött létre. • Pennsylvania állama, amelyet 1681-ben a kvéker W. Penn († 1718) angol államférfi alapított, vallásszabadságot biztosító alkotmánya miatt kezdettől vonzotta a különféle protestáns felekezeteket és a katolikusokat is. A 18. században jelent meg Pennsylvania területén az európai eredetű protestáns amish közösség. 1787-ben jött létre Philadelphia városában a pennsylvaniai anglikán episzkopális egyházmegye központja. A 19. században alakult meg Philadelphia (1808), Pittsburgh (1843), majd Erie (1853) katolikus püspöksége. • A svéd, majd holland telepesek uralta Delaware területén csak a 17. század közepétől tevékenykedhetett a katolikus misszió. A 18. században főleg baptisták, metodisták és anglikán episzkopálisok telepedtek meg az államban. Katolikus püspökségét 1868-ban alapították Wilmington városában. • New York területén a 17. században a holland gyarmatosítók csak a református felekezet működését engedélyezték. A század végén, az angol uralom alatt a katolikus hittérítés is megkezdődhetett, de a katolikusok csak a 19. század elejére nyerték el a teljes egyenjogúságot. A város angol episzkopális egyházmegyéje 1787-ben, katolikus püspöksége pedig 1808-ban alakult meg. • New York területén 1830 körül született meg a mormonok protestáns közössége (Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza). New York állam területén a 19. században új katolikus püspökségek létesültek: Albany és Buffalo (1847), Brooklyn (1853) és Rochester (1868). • A katolikus alapítású Maryland gyarmaton a 17. század végéig vallási türelem uralkodott, de 1692-ben az anglikán lett az államvallás, amely minden más háttérbe szorított. A katolikusokat megfosztották választójoguktól, kizárták a kormányhivatalokból, s csak 1776-ban kapták meg a vallásszabadságot. Baltimore 1789-ben alapított püspöksége 1808-ban érsekség rangjára emelkedett.

A keleti partvidék déli részén fekvő Virginia területén a baptisták, a metodisták és a presbiteriánusok a 18. században hozták létre első egyházszerkezeteiket. 1790 körül alakult meg Richmond körzetében az önálló Virginiai Episzkopális Egyházmegye is. A főváros katolikus püspökségét 1820-ban hozta létre a Szentszék. • A korábban spanyol fennhatóság alatt álló Georgia a 18. századi angol uralom idején az Európából menekülő protestánsok (baptisták, metodisták, presbiteriánusok) fő menedéke lett. Az episzkopális egyházmegye 1823-ban alakult meg Savannah városában. A 19. század elején Maryland és Írország területéről vándoroltak be az államba katolikusok is: Savannah katolikus püspöksége 1850-ben létesült. • A spanyolok által misszionált Dél-Karolina gyarmatán az 1670-től kezdődő angol uralom alatt a katolikus misszió elsorvadt, és különféle protestáns felekezetek folytatták a hitterjesztés művét. Az anglikán episzkopális egyház 1706-ban szerveződött meg, és Charleston székvárossal 1790-ben csatlakozott az Amerikai Episzkopális Egyházhoz. Katolikus püspökségét 1820-ban alapították ugyancsak Charleston városában. • Észak-Karolinában, amely korábban angol gyarmat volt, először a protestánsok (baptisták, metodisták, presbiteriánusok, lutheránusok és angol episzkopális gyülekezetek) terjesztették a kereszténységet. A katolikus hittérítés csak 1789-ben kezdődött meg. 1868-ban létesült egy apostoli vikariátus Wilmington központtal. • Vermont állam Burlington nevű városában az Amerikai Episzkopális Egyház 1832-ben létesített anglikán egyházmegyéjét. A város katolikus püspöksége 1853-ban jött létre.

Az Amerikai Egyesült Államokhoz 1776 és 1820 között csatlakozó államok területén, ahol a csatlakozás előtt spanyolok vagy franciák voltak a gyarmatosítók, általában a katolikus hittérítők jutottak előnyösebb helyzetbe a protestánsokkal szemben.

Kentucky térségében, amely a 18. század közepén angol gyarmat volt, a század folyamán protestánsok (baptisták, metodisták, kongregacionalisták stb.) terjesztették a kereszténységet. A katolikus hitterjesztés a 19. század elején indult meg az államban: Louisville katolikus püspöksége 1808-ban, Covington egyházmegyeje pedig 1853-ban jött létre. • Tennessee területén, amely a 18. század második felében vált angol gyarmattá, a protestánsok mellett a katolikusok is végeztek missziós munkát. Nashville főváros katolikus püspökségét 1837-ben alapították. • Ohio területén a 18. századtól főként protestáns hithirdetők tevékenykedtek, de a kanadai misszionáriusoknak köszönhetően megkezdődhetett a katolikus egyházszerkezetek kialakítása is. Cincinnati városának katolikus püspöksége 1821-ben, Cleveland püspöksége pedig 1847-ben alakult meg. • Louisiana területén – amely a 18. századi térítések idején részben spanyol, részben angol gyarmat volt, majd a spanyolok uralta rész francia fennhatóság alá került – elsősorban katolikusok végezték a missziót, de protestáns (metodista, baptista, lutheránus) közösségek is részt vettek a kereszténység terjesztésének művében. New Orleans katolikus püspökségét 1793-ban hozta létre a Szentszék. • Indiana államában, illetve elődjén, a 17. századi francia, majd 18. századi angol gyarmaton a katolikusok és a protestánsok párhuzamosan építették ki vallási közösségeiket. Indianapolis főváros katolikus püspöksége 1834-ben, Fort Wayne-South Bend egyházmegyei központja pedig 1857-ben jött létre. • Mississippi térségében a 17. századi spanyol és francia uralom alatt főként a katolikus vallás terjedt. A 18. század közepétől kezdődő angol gyarmatosítás idején különféle protestáns felekezetek (metodisták, baptisták, presbiteriánusok) is megjelentek. Jackson városában 1837-ben létesült katolikus püspökség. • Illinois területén a 17-18. századi francia uralom időszakában elsősorban francia katolikusok képviselték a kereszténységet, de a 18. század második felében kezdődő angol gyarmati uralom alatt a protestánsok kerültek fölénybe. Az 1840-es évektől kezdve Nauvoo városa lett az üldözött mormonok fő menedékhelye. Chicago katolikus püspöksége 1843-ban alakult meg, a főváros, Springfield katolikus egyházmegyei központja pedig 1857-ben jött létre. • Alabama gyarmatán, amely a 18. században francia, majd angol uralom alatt állt, a katolikus egyházi közösségek mellett főként a 19. század elejétől protestánsok is terjesztették a keresztény hitet. Mobile városának katolikus püspöksége 1829-ben, episzkopális egyházmegyei központja pedig 1830-ban jött létre.

Az 1820 és 1850 között csatlakozó államok többségében eleinte a katolikusok voltak többségben, de a brit befolyás növekedésével párhuzamosan a protestáns felekezetek is megerősödtek.

Missouri állam területe a 17. század második felében a franciák kezére került, akik a 19. század elején adták el birtokukat az USA-nak. A francia uralom időszakában elsősorban a katolikus misszió virágzott, de később megerősödtek a protestáns (baptista, metodista, lutheránus) felekezetek is. Saint Louis városában 1826-ban alakult meg a katolikus püspökség, és 1841-ben létesült az episzkopális egyházmegye központja. • Maine államának térségében, amely a 16. század elejétől francia, majd angol birtok lett, a 17. századtól főként a katolikus hitterjesztés volt eredményes. A katolikusok mellett azonban protestánsok (baptisták, metodisták, kongregacionalisták és lutheránusok) is végeztek hitterjesztési tevékenységet. Portland amerikai episzkopális egyházmegyeje az USA-hoz való csatlakozás évében, 1820-ban formálódott meg, katolikus püspökségét pedig 1853-ban alapította a Szentszék. • Arkansas francia gyarmatán, amely vásárlás útján került az USA tulajdonába, az első hittérítők katolikus szerzetesek voltak. Ám a 19. század folyamán az államban többségbe kerültek a protestáns (baptista, metodista) hithirdetők. Fővárosának, Little Rocknak katolikus püspökségét 1843-ban alapította a Szentszék. • Michiganben a 17. században francia katolikus szerzetesek hozták létre az első missziós telepeket. A katolikus misszió a 18. századi angol uralom után is folytatódott. Detroit városának katolikus püspöksége 1833-ban, Marquette püspöksége pedig 1857-ben létesült. 1863-ban Battle Creek városában született meg a Hetednap Adventista Egyház. • Florida (a 16. századtól kezdve spanyol, 1763-tól angol, 1784-től újra spanyol) gyarmatán az első hittérítők katolikus szerzetesek voltak. Az angol uralom alatt a protestáns (baptista, metodista) hittérítés vált erőteljessé: ebben az időszakban a katolikus egyház szinte teljesen elszorvadt, s csak a második spanyol uralom alatt éledt újjá. Saint Augustine katolikus püspökségét a Szentszék 1870-ben alapította. • Texas területén, amely 1836-ig Mexikóhoz tartozott, kezdetben spanyol katolikus szerzetesek végezték a hithirdetést, de a 18. század végére missziós telepeik szinte teljesen elnéptelenedtek. 1825-től azonban lehetővé vált a külföldiek bevándorlása, és a betelepülőkből szerveződő katolikus egyház újra megerősödött. Galveston katolikus püspöksége 1847-ben jött létre. A baptista, a metodista és az episzkopális egyházi misszió a 19. század közepén lendült fel az államban. • Iowa gyarmatán (amely 1673-tól francia, 1763-tól spanyol, majd 1800-tól újra francia kézen volt) katolikus részről a 19. század elején kezdődött meg a misszió. Dubuque katolikus püspöksége 1837-ben alakult meg. A protestáns felekezetek közül főleg a lutheránusok és a metodisták értek el jelentős eredményeket. • Wisconsin térségében a 17. századi francia, majd a 18. századi angol uralom időszakában katolikusok és protestánsok is terjesztették a kereszténységet. Milwaukee katolikus püspöksége 1843-ban jött létre. A 19. század közepétől a lutheránus, a metodista, a baptista és a presbiteriánus felekezetek is hatékonyan képviselték a keresztény tanítást. 1868-ban új katolikus püspökségek alakultak Green Bay és La Crosse városában.

Azokban az államokban, amelyek 1850 és 1867 között csatlakoztak az USA-hoz, a kezdeti eredményes katolikus missziót követően a protestáns felekezetek is sikeresen terjesztették a kereszténységet.

Kalifornia területén, amelyet a spanyolok a 18. században Mexikó felől érkezve kezdtek gyarmatosítani, a kereszténység első terjesztői katolikus szerzetesek voltak: a század folyamán számos missziós telepet létesítettek. Monterey katolikus püspökségét az USA-hoz való csatlakozás évében, 1850-ben alapították, San Francisco püspökségét pedig 1853-ban hozták létre. Az állam episzkopális egyházmegyéjének központja 1856-ban létesült San Francisco városában. • A Kanadával határos Minnesota térségében, amely a 17. századtól francia, az indián háború végétől (1763) azonban brit fennhatóság alatt állt, kezdetben katolikus szerzetesek végezték a hittérítést. A Minneapolis–Saint Paul ikerváros katolikus püspöksége 1850-ben létesült. A különféle baptista felekezetek 1859-ben hoztak létre szövetséget Winona városában. Ugyanebben az évben alakult meg Minneapolisban a Minnesotai Episzkopális Egyházmegye központja. • Az USA északnyugati partján lévő Oregon területén, amelynek birtoklásáért 1848-ig Nagy-Britannia és az USA versengett, a 19. század első felében katolikusok és protestánsok (főleg metodisták) egyaránt terjesztették a kereszténységet. Portland (Oregon) városának katolikus püspökségét a Szentszék 1846-ban alapította, a város episzkopális egyházmegyei központja pedig 1854-ben jött létre. • Az USA középnyugati részén lévő Kansas területére csak a 19. század közepétől vándoroltak be telepesek. A pro-

testánsok (metodisták, baptisták, presbiteriánusok) mellett katolikusok is hirdették a keresztény tanítást. Katolikus részről az apostoli vikariátust 1857-ben hozta létre a Szentszék. Kansas episzkopális egyházmegyéjét két évvel később alapították. • Nyugat-Virginia Wheeling nevű városában 1850-ben alakult meg a katolikus egyházmegye. • Az USA középnegyati részén lévő Nevada területét a 19. század közepén protestánsok (főként mormonok) kezdték benépesíteni. Katolikus részről a nevadai hithirdetést a kaliforniai San Francisco püspöke kezdeményezte 1860-ban. • Nebraskai területén, amelyet a franciák Louisianával együtt 1803-ban adtak el az USA-nak, a 18. században az első hithirdetők katolikus szerzetesek voltak. A térség rendszeres misszionálása azonban csak 1838-ban kezdődött. A metodisták 1854-ben hozták létre missziós egyházkerületüket Omaha településén. A Szentszék 1857-ben létesített Nebraskában egy apostoli vikariátust. 1859-ben presbiteriánus gyülekezet kezdte meg működését Bellevue városában. A lutheránusok 1860-tól Dakota városából kiindulva végezték hittérítő tevékenységüket. • Alaszkában, amelyet az USA 1867-ben vett meg az oroszoktól, a 18. század végén az első hittérítők az orosz orthodoxok voltak. Őket lutheránus hithirdetők követték, majd 1859-ben anglikán misszionáriusok is érkeztek a területre. Az első katolikus missziós telepet 1862-ben hozták létre Fort Yukon kisvárosában. 1867 után presbiteriánusok, metodisták és különféle amerikai protestáns felekezetek is tevékenykedtek a térségben.

Latin-Amerikában, a spanyol alkirályságok területén, az angol, a holland és a francia befolyás alatt álló vidékeken, valamint Brazília portugál gyarmatán a 16. században szerzetesek kezdték meg a hittérítést, s a legtöbb helyen ekkor jöttek létre az első püspökségek is. A 17. században a jezsuiták és a ferencesek, akik meg akarták védeni a megtérítendő indiánokat a gyarmatosító földbirtokosok túlkapásaival szemben, szerzetesi vezetésű, de önkormányzattal is rendelkező zárt telepeket hoztak létre. Egy-egy ilyen telep a latin *reducere* (visszavezetni, megtéríteni) szó alapján a redukció nevet kapta, amely az alapítóknak arra a szándékára utalt, hogy a bennszülötteket „megnyerjék” az egyház és az európai mintájú civilizált élet számára. A 19. században a függetlenné váló államokban folytatódott a misszió, amely egyes helyeken protestáns hittérítéssel egészült ki, ám azokban az államokban, amelyekben liberális kormányok jutottak uralomra, korlátozni kezdték a katolikus egyház hithitjesztő munkáját.

Az Új-Spanyolország Alkirályság területén lévő Mexikóban az őslakók térítését a 16. században ferences, domonkos, majd jezsuita hittérítők kezdték meg. E században alakultak az első mexikói püspökségek is. A 17. században a jezsuiták redukciókat alapítottak az indiánok számára. 1767-ben azonban, amikor a jezsuita rendet feloszlatták Spanyolországban, a jezsuitáknak távozniuk kellett a spanyol gyarmatokról. A redukciók feloszlottak, s az egész gyarmaton fokozódott a spanyol kizsákmányolással szembeni társadalmi elégedetlenség. A 19. század elején a függetlenségi törekvéssel összekötött felkeléseket az alsópapságból származó személyek irányították. E felkelések eredményeként 1821-ben Mexikó elszakadt Spanyolországtól, és független császársággá, majd köztársasággá lett. Az anarchikus állapotba süllyedő köztársaság a 19. század közepén elveszítette Texast, majd az USA-val folytatott háborújában Kaliforniát és Új-Mexikót. 1857-ben elrendelték az egyház és az állam szétválasztását: kisajátították az egyházi birtokokat, kötelezővé tették a polgári házasságkötést, s feloszlatták a szerzetesrendeket.

Az Antillákhoz tartozó Kuba szigetén a 16. század elején spanyol domonkosok és ferencesek kezdték meg a hittérítést. Ekkor alakult meg az első püspökség (Santiago de Cuba). A század végén a domonkosok Havannában kolostort alapítottak. A 17. században más szerzetesrendek is bekapcsolódtak a térítő munkába. A havannai püspökség a 18. század vége felé létesült. Az 1820-ban kirobbanó spanyolországi forradalom, majd a „karlista” háborúk idején Kubában is korlátozták a katolikus egyház működését: 1834-ben minden kolostort fől számoltak, és megszüntették az egyházszerkezetet. A latin-amerikai függetlenségi háborúk (1813–1830) időszakában Kuba hű maradt Spanyolországhoz: így a katolikus egyház működésének korlátozása a spanyol kormányzat részéről tovább folytatódott, és az 1869-ben kikiáltott rövid életű köztársaság idején sem szűnt meg. • Jamaica a 16. században spanyol gyarmat volt. A hithirdetést spanyol szerzetesek, ferencesek és

domonkosok kezdték. 1655-ben azonban Anglia vette birtokába a gyarmatot: ekkor az összes katolikus misszionáriust elűzték, és helyükbe protestáns hittérítők léptek. A katolikus misszió csak a 18. század végén indulhatott újra. A protestánsok nagyobb hatással voltak a tömegekre, mint a katolikusok. Ennek egyik mutatója az, hogy a szigetre hurcolt afrikai rabszolgák 1831-es lázadását is egy baptista hitszónok szervezte meg. • A Kolumbusz által Hispaniolának nevezett sziget nyugati része (a mai Haiti) a 16. századtól spanyol fennhatóság alatt állt, de a 17. század végén a franciák szerezték meg, és a területnek a Saint Dominique nevet adták. A 16-18. század folyamán a missziót domonkosok, jezsuiták és más szerzetesrendek végezték. A francia forradalom kitörésének hírére a szigeten élő mulatt és fekete rabszolgák is fegyvert fogtak szabadságukért, s a sziget keleti (spanyol) részét is elfoglalták. A katolikus egyház a harcokban súlyos károkat szenvedett. A sziget fekete kormányzója 1804-ben kikiáltotta a Franciaországtól való függetlenséget: Saint Dominique ekkor kapta a Haiti nevet. A független állam 1822-ben egy időre bekebelezte a sziget keleti, spanyolok uralta részét is. A 19. század második felében a Szentszékkal kötött konkordátum alapján jött létre a ma is fennálló egyházszervezet, amelynek központja a Port-au-Prince-ben lévő érsekség. • A Hispaniola szigetének keleti részét alkotó spanyol gyarmaton (a mai Dominikai Köztársaság területén) a 16. században a domonkosok, ferencesek, majd a jezsuiták terjesztették a kereszténységet. Ebben a században jött létre Santo Domingo városában az első püspökség. 1822-ben a területet haiti csapatok foglalták el. Hispaniola keleti része a haitiak kiűzése után, 1844-ben Dominikai Köztársaság néven vált függetlenné. Az USA közelsége és befolyása miatt a 19. század közepén a köztársaságban elterjedtek a kisebb protestáns felekezetek is. • Puerto Rico a 16. század elején spanyol gyarmattá vált. Ekkor alakult a sziget egészére kiterjedő egyházmegye, amely kezdetben a sevillai érsekséghez tartozott. Mivel Puerto Rico nem csatlakozott a latin-amerikai függetlenségi mozgalmakhoz, a 19. század végéig spanyol uralom s így a katolikus misszió hatása alatt állt. • A Kolumbusz által felfedezett Trinidad és Tobago szigetek közül Tobago a 17. században a hollandok, majd a franciák uralma alá került, 1763-ban azonban a britek hódították meg. Trinidad 1797-ben került brit megszállás alá. A szigetek a rendszeres hittérítést a 16. századtól a ferencesek, a jezsuiták és a kapucinusok végezték. 1818-ban a trinidadiai Port of Spain városában apostoli vikariátus jött létre, amely 1850-ben érsekséggé alakult.

Az Észak- és Dél-Amerikát összekötő földhídon lévő Guatemala a 16. században Spanyolország gyarmata volt: ferencesek, domonkosok és jezsuiták terjesztették a kereszténységet. E században alakult Guatemalavárosban az első katolikus püspökség is. 1821-ben, a latin-amerikai függetlenségi háborúk folyamán szabadult fel a spanyol uralom alól, de teljes függetlenségét csak 1839-ben nyerte el. A 19. század közepén konkordátumot kötött a Szentszékkal, s a katolikus egyházszervezet megerősödött. E konkordátumot azonban 1870-ben a liberális kormány felmondta: a szerzetesrendek működését betiltották, az egyház vagyonát és iskoláit államosították. • Brit Honduras (Belize) területén elsősorban anglikánok és katolikusok végeztek hittérítést. Belizevárosban a 19. század elején épült a Keresztelő Szent Jánosról elnevezett anglikán katedrális, a Szent Megváltóról elnevezett katolikus székesegyházat pedig a század közepén emelték. • Hondurast a 16. századtól a spanyolok gyarmatosították. Hittérítői elsősorban a ferencesek voltak. Az indiánok felé irányuló ferences missziót a 17. század elején angol kalózok zavarták meg. Az ország 1821-ben a spanyol uralom alól felszabadulva köztársasággá alakult. A köztársaság vezetése minden egyházi tulajdont államosított, s a szerzeteseket kitiltotta Hondurasból. 1823-ban Honduras a Közép-amerikai Államszövetség tagja lett, majd 1838-ban független köztársaság. • El Salvador területén a hiterjesztést a 16. században a domonkosok és a ferencesek kezdték meg. Az ország 1821-ben vált függetlenné Spanyolországtól. 1823 és 1838 között Hondurasszal együtt a Közép-amerikai Államszövetséghez tartozott. 1841-ben lett véglegesen önálló állam. Első püspökségét San Salvador fővárosban 1842-ben hozták létre. • A spanyol gyarmatbirodalomhoz tartozó Nicaragua területén az első hittérítők a 16. században ferencesek, domonkosok és jezsuiták voltak. Ebben a században hozták létre León városában a Nicaraguai Püspökséget is. 1823-tól Nicaragua is a Közép-amerikai Államszövetség tagja lett, majd 1838-ban önálló köztársasággá alakult. • A spanyol fennhatóság alatt lévő Costa Rica a 16. században egyházi jogi szempontból először Panama, majd

Nicaragua fennhatósága alá tartozott. 1821 után az ország a Közép-amerikai Államszövetség tagjává lett, s 1838-ban vált független köztársasággá. A főváros, San José önálló egyházmegyéje 1850-ben jött létre.

A dél-amerikai földrész északi részén a mai Kolumbia területe 1717-től 1819-ig az Új-granadai Alkirályság része volt. A területén élő indiánok misszióját a 16. században a ferencesek és a domonkosok kezdték meg. Ebben a században alakult többek között Bogotá püspöksége is. A 17. században a térítő szerzetesekhez csatlakoztak a jezsuiták, akik önálló rendtartományt is alapítottak. Az ország a latin-amerikai függetlenségi háborúk folyamán Nagy-Kolumbia autonóm központi tartománya lett. 1830-tól önálló köztársasággá alakult. A liberális kormány 1861-től kezdődően korlátozta a katolikus egyház működését: a szerzetesrendeket feloszlatták, az iskolákat és az egyházi vagyont államosították. • Panama a 16. századtól spanyol fennhatóság alatt állt. E században alapították első püspöki székhelyét Panama városában. Az állam 1821-ben szabadult fel a spanyol gyarmati uralom alól, s előbb Nagy-Kolumbiához, majd Kolumbiához tartozott. • A mai Ecuador misszióját a 16. században ferencesek, domonkosok és jezsuiták végezték. E században hozták létre Quito püspökségét is. Ecuador 1717-től vált az Új-granadai Alkirályság részévé. Miután a jezsuitákat 1767-ben kiűzték az országból, a hittérítés lendülete alábbhagyott. • A mai Venezuelát a spanyolok a 16-17. században fokozatosan gyarmatosították. Ezzel párhuzamosan a hittérítés is megkezdődött: a 16. század közepén hozták létre a venezuelai püspökséget Coro (Caracas) székhellyel. 1717-től a terület az Új-granadai Alkirálysághoz tartozott, 1811-ben elszakadt Spanyolországtól, s 1819-től Nagy-Kolumbia részévé vált. 1830-ban lett független állammá. 1870-ben a diktatórikus kormányzat erőteljesen korlátozni kezdte a katolikus egyház működését.

A dél-amerikai földrész északkeleti részén Brit Guyana és Holland Guyana (Suriname) 1815-ben vált független állammá. Az 1816-ban francia birtoknak elismert Francia Guyanában már a 17. század közepétől kezdve apostoli prefektúra látta el a hitesterjesztés feladatát. A 19. század első felében a Szentszék Brit Guyana és Holland Guyana területén apostoli vikáriátusokat hozott létre, amelyekben a lelkipásztori munkát szerzetesek végezték. • A Peru Alkirálysághoz tartozó Peruban a keresztény hit terjesztését a 16. században a domonkosok, a ferencesek és más szerzetesrendek kezdték meg. E században alakultak az első püspökségek (Cuzco, Lima, Arequipa). A század végén a jezsuiták is csatlakoztak a korábban megtelepedett hittérítőkhöz. A 18. században a ferencesek és a jezsuiták redukciókat hoztak létre az indiánok számára. 1767-ben a jezsuitákat Peru területéről is elűzték. A 19. század elejétől a függetlenségi háborúk, majd a liberális kormányzatok megnehezítették és korlátozták az egyház tanúságtévő munkáját. • A Peru Alkirálysághoz tartozó Chile első misszionáriusai a 16. században szerzetesek voltak. Munkájuk eredményeként a század közepén létrejöhettek két püspökség. Az országból kiűzött jezsuiták missziós intézményei 1767 után hanyatlásnak indultak. Chile 1810-ben lett független köztársasággá. A köztársaság 1865-ös alkotmánya elvileg vallásszabadságot biztosított, de a liberális, szabadkőműves kormányzat egy időre kiűzte az országból a szerzetesrendeket, és államosította az egyházi tulajdont.

A dél-amerikai kontinens keleti részén fekvő Brazília portugál gyarmat volt. A hittérítést e területen a 16. században portugál ferencesek, jezsuiták, karmeliták és bencések kezdték meg. E században alakult São Salvador da Bahia püspöksége, a következő században pedig São Sebastião do Rio de Janeiro egyházmegyéje. A szárazföld belseje felé irányuló missziót megnehezítette az a tény, hogy a portugál gyarmati hatóságok szembeállították egymással a hittérítést végző szerzetesrendeket. A 18. században a portugáliai kormányzat gyakran akadályozta az egyház hitesterjesztő tevékenységét. Ennek ellenére új egyházmegyéik is alakulhattak: ekkor lett például São Paulo is püspöki székhely. 1759-ben a portugál kormány rendelete alapján a jezsuitákat kiűzték Brazíliából, és a többi szerzetesrendet is üldözni kezdték. A Portugáliától 1822-ben elszakadt Brazil Császárságban a Szentszék új püspökségeket hozott létre, a kormányzat pedig külföldi hittérítők számára engedélyt adott az indiánok térítésének folytatására.

Argentínában, amely 1776-tól tartozott a spanyol Rio de la Plata Alkirálysághoz, az első misszionáriusok a ferencesek és a jezsuiták voltak. A 16. században jött létre Córdoba püspöksége, a következő évszázad elején pedig Buenos Aires városában létesítettek püspökséget. A jezsuita missziók

központjai a redukciók voltak. A jezsuiták kiűzése után a 18. század második felében más szerzetesrendek folytatták a térítő tevékenységet. A 19. század elején jött létre La Plata, Santa Fe és Tucuman püspöksége. Argentína 1816-ban szakadt el Spanyolországtól. • Uruguay a 16-18. században a spanyol–portugál gyarmati vetélkedés színterévé vált. Az ország 1777-ben csatlakozott a spanyol Rio de la Plata Alkirálysághoz. Az első hittérítők a 17. században a ferencesek és a jezsuiták voltak. A területen élő katolikus keresztények a buenos airesi püspökséghez tartoztak. Az ország 1814-ben szabadult fel a spanyol uralom alól, de csak 1825-ben nyerte el teljes függetlenségét. Montevideóban 1830-ban a Szentszék apostoli vikariátust hozott létre. • A dél-amerikai kontinens középső részén található Paraguayt 1776-ban csatolták a Rio de la Plata Alkirálysághoz. A terület misszióját a 16. században szerzetesek, főként ferencesek és jezsuiták kezdték meg. Asunción városában püspökség is alakult. A jezsuita hittérítők a 17. században mintegy harminc redukciót hoztak létre az indián őslakosok számára, elkülönítve őket a spanyol telepesek társadalmától. Ezek a szerzetesi vezetésű, önálló gazdasági, vallási és közigazgatási egységek életképességükkel és dinamikus fejlődésükkel nagyon nyugtalanították a fehér telepeseket. A jezsuiták kiűzése (1767) után a redukciók gondozását a ferencesek vették át, de a telepek csakhamar felbomlottak. 1811-ben az asuncióni kongresszuson kimondták a Spanyolországtól független, önálló Paraguay létrejöttét. Az 1870-es alkotmány minden vallásnak szabadságot adott, és a katolicizmust államvallássá tette. • Bolíviát 1776-ban csatolták a Rio de la Plata Alkirálysághoz. Az ország lakosainak térítését a 16-17. században főként ferencesek és jezsuiták végezték. A 16. században a Szentszék Sucre körzetében alapított püspökséget, a 17. század elején pedig La Paz és Santa Cruz városaiban. A jezsuiták redukciókat hoztak létre az indiánok között. 1767-ben az országból kiűzték a jezsuitákat, s a redukciók hanyatlásnak indultak. 1810-től a függetlenségi háború pusztította el a megmaradt missziós központokat. 1825-ben S. Bolívar († 1830) – a függetlenségi háború fővezére, Nagy-Kolumbia létrehozója – kivívta a róla elnevezett Bolívia függetlenségét. Ezt követően főként a ferencesek folytatták a hittérítést. A század közepén a köztársaság Cochabamba városában új püspökséget kapott.

Az észak-afrikai Algériában már a 16. században megalakult egy apostoli vikariátus, de Algír püspöksége csak a 19. században jöhetett létre. Marokkóban a 17. században alapítottak apostoli prefektúrát. A Szenegáli és a Sierra Leone-i Apostoli Vikariátus a 19. század közepén létesült. Libéria első hittérítői amerikai protestánsok voltak. Dahomey (Benin) területén a katolikus misszió a 19. századig nem tudott jelentősebb egyházkormányzati szervet létrehozni. A Kongó Királyságban a 16-17. században volt egy katolikus püspökség, amelyet azonban később felszámoltak. Fokföldön a Szentszék csak a 19. század elején alapíthatott apostoli vikariátust. Monomotapa körzetében nem jött létre római irányítású egyházszervezet, ellenben Madagaszkár szigetén a Szentszék a 19. század elején apostoli prefektúrát alapított. Etiópiában az orthodox és a latin keresztények a 17. században rövid időre megbékéltek egymással, de aztán újra fellángoltak köztük a hittani és liturgikus viták.

A 16. századtól oszmán fennhatóság alatt álló Algéria a kalózkodás és a rabszolga-kereskedelem központja volt. A keresztény hitet terjesztő és a rabszolgák kiváltásáért küzdő szerzetesek nem egyszer életükkel fizettek missziós munkájukért. A 16. században a területen apostoli vikariátus alakult. A 19. század elején Algéria független köztársaság, majd 1830 után francia gyarmat lett. Algír püspökségét 1838-ban hozták létre. A püspökség 1867-ben emelkedett érsekség rangjára. • Miután Marokkó arab urai a 16. században kereskedelmi kapcsolatba léptek az európaiakkal, a hiterjesztés számára is lehetőségek nyíltak: 1630-ban a Szentszék apostoli prefektúrát hozott létre a térségben. • Szenegál területén a missziót a 17. században szerzetesek kezdték meg. A brit meg szállás idején különféle protestáns felekezetek terjesztették a keresztény hitet. A 19. század közepén Szenegálban apostoli vikariátus létesült. • Sierra Leone területén a katolikus egyház 1858-ban hozott létre egy apostoli vikariátust. • Libéria első hittérítői a visszatelepülő rabszolgákkal érkezett baptisták voltak. Később az USA-ból anglikánok, metodisták és presbiteriánusok is érkeztek az országba. • Dahomey (Benin) első misszionáriusainak munkáját a 16. században az nehezítette,

hogy a rabszolga-kereskedelemmel foglalkozó portugál gyarmatosítókkal együtt érkeztek a területre. A hatékonyabb misszió e vidéken csak a 18-19. században bontakozhatott ki. • A Kongó Királyság misszióját a 16. században jezsuiták, ferencesek, domonkosok és világi papok kezdték meg. A 16. században São Salvador városában püspökség alakult, amelyet a 17. század második felében Luandába helyeztek át. A portugál hatóságok a 18. században a jezsuitákat, 1834-ben pedig az összes szerzetest elűzték a területéről. Csak a 19. század második felében folytatódhatott a missziós munka. • A Jóreménység fokánál lévő Fokváros misszióját a 17. században holland kálvinisták (búrok) kezdték meg. Miután a terület a 19. század elején a britek fennhatósága alá került, megerősödött az anglikán misszió. Fokföldön a Szentszék csak 1818-ban alapíthatott apostoli vikariátust. • Monomotapa portugál gyarmatán a térítést a 16. században a jezsuiták és a domonkosok kezdték. Az első térítők egyike volt Xavéri Szent Ferenc, aki úton India felé több hónapig prédikált Monomotapa partjain. Miután a 18. század közepén a jezsuitákat elűzték a területéről, a katolikus misszió is hanyatlásnak indult. • Madagaszkár szigetén csak a 19. század elején alakult apostoli prefektúra, amely a Madagaszkártól keletre lévő és francia fennhatóság alatt álló Réunion szigetének apostoli prefektusához tartozott. A század közepén azonban a sziget önálló apostoli vikariátust kapott. Ugyanakkor az anglikanizmus és a különféle protestáns felekezetek hittérítő munkája is sikereket ért el a szigetországon. • Etiópia (Abesszínia) orthodox keresztényei a 16. században az Alexandriai (miafizita) Kopt Patriarchátus fennhatósága alá tartoztak. A század folyamán a törökök szinte minden keresztény épületet és intézményt elpusztítottak. A 17. század elején jezsuita hittérítők érkeztek a területre: munkájuk eredményeként az etióp uralkodó 1626-ban a katolicizmust államvallássá tette. Minthogy azonban a jezsuita pátriárka a kopt liturgiát erőszakkal latinizálni akarta, a föllázadt nép és a kopt papok kiűzték az országból a jezsuitákat, s üldözni kezdték a katolikus hitre áttérteket. A katolikus misszió csak a 19. század közepe felé folytatódhatott.

A Dél- és Délkelet-Ázsia körzetéhez tartozó Perzsiában a 16. században keleti szír (káld) katolikus patriarchátus, a 17. században pedig latin szertartású püspökség létesült. A 19. század elején a protestáns misszió jelent meg a térségben, s a század közepén az örmény orthodox egyház hozott létre püspökséget. Afganisztán területén a kereszténység az iszlám megjelenése után nem tudott meggyökerezni. Az India nyugati partjain élő Tamás-keresztényekre (a Szír Malabár Katolikus Egyházra) a portugál gyarmatosítók 1599-ben rákényszerítették a latin szertartásrendet. Ennek ellenhatásaként a 17. század közepén létrejött a Szír Malankár Orthodox Egyház. Ebből az egyházból szakadt ki a 18. században egy közösség, amely függetlennek nyilvánította magát. Nepálban és Bhutánban nem jöhetett létre keresztény egyház-szervezet. Ceylon szigetén a 19. század közepén két apostoli vikariátus is létesült. Hátsó-Indiában csak Sziám területén jöhetett létre apostoli vikariátus a 17. században, s a 19. század közepén apostoli prefektúra Kambodzsában, illetve apostoli vikariátus Malakkában.

Perzsiában, a mai Irán északnyugati részénél fekvő Urmia városában 1582-ben keleti szír (káld) katolikus patriarchátus létesült, amely csaknem százéves fennállás után a Rómával való egységet megszakítva visszatért a keleti szír (asszír) nesztoriánus egyházhoz. Nagy Abbász sah uralkodása (1588–1628) alatt az örmény orthodoxok katedrális építhettek Ispahánban, a Szafavidák fővárosában. Mivel a sah a törökök ellen szövetségeseket keresett Nyugaton, nyugati hittérítő szerzeteseket is befogadott iszlám birodalmába: 1629-ben latin szertartású püspökség jöhetett létre Ispahánban. 1709-ben az Urmia közelében lévő Salmas városában alakult keleti szír (káld) katolikus püspökség. Miután az afgánok 1722-ben bevették a várost, a katolikus intézmények is megszűntek. A Hitterjesztési Kongregáció 1840-ben állította helyre a katolikus missziót, amikor apostoli prefektúrát létesített Ispahánban. 1850-ben az örmény katolikusok is püspökséget alapítottak a városban. 1853-ban a mai Irán északnyugati határánál lévő Szanandaj településen keleti szír (káld) püspökség alakult. A 18. és 19. század fordulóján protestáns hittérítők is megjelentek Perzsia területén. 1870-ben az asszírok felé irányuló evangélikus és presbiteriánus misszió különvált egymástól.

A 16. század végi Afganisztánban a jezsuiták letelepedési kísérlete nem járt sikerrel. A 17. században örmény orthodoxok éltek Kabulban, lelki gondozásukat Ispahánból érkezett örmény papok látták el. A 19. század elején csekély számú anglikán keresztény is megtelepedett Kabul városában.

A 16. századi Indiában a legelterjedtebb vallás a hinduizmus volt, amelynek gyökerei a Krisztus előtti évezredekre nyúlnak vissza. A hinduizmus sokszínű vallásfilozófiai áramlatának nincs számolt alapítója. Legrégibb szent könyvei a szanszkrit *véda* (tudás, szent ismeret) szóról elnevezett Védák (írásba foglalásuk: Kr. e. 1500–1000) és az *upanisád* (a tanítvány leülése a mester mellé) kifejezés alapján megjelölt Upanisádok (írásba foglalásuk: Kr. e. 1000–500). A hinduizmus sokféle változatában talán az egyetlen összekötő és közös elem a kozmikus Világlelekből (szanszkrit: *Brahman*) eredő Örök Érvényű Világtörvény (szanszkrit: *Szanáthana Dharma*) iránti tisztelet. Az élet és az újjászületések célja az, hogy az ember énje (szanszkrit: *atman*) egyre teljesebb egységre jusson a kozmikus Világlelekkel. • Indiában a nyugati partok újkori keresztény misszióját szerzetesek (ferencesek, domonkosok, a Xavéri Szent Ferenc munkáját folytató jezsuiták stb.) és világi papok kezdeményezték. A 16. században latin szertartású püspökségek jöttek létre Goa és Cochín városaiban. 1599-ben a portugál gyarmatosítók a keleti szír hagyományokat követő Tamás-keresztényeket a Malabár-parton lévő Diamper városában (a mai Kerala állam területén) tartott zsinaton a latin szertartásrend bevezetésére kényszerítették. Vannak, akik ezt az eseményt tekintik a Szír Malabár Katolikus Egyház születésnapjának, azonban nem veszik figyelembe, hogy a Tamás-keresztények valójában katolikusok voltak, csak ragaszkodtak keleti szír (nesztoriánus) szertartásrendjükhöz. Az erőszakkal latin fennhatóság alá kényszerített indiai keresztények egy része a 17. században az Antióchiai Szír Orthodox Patriarchátushoz csatlakozott, átvette a nyugati szír szertartásrendet, és Mar Thomasz püspök vezetésével létrehozta a Szír Malankár Orthodox Egyházat (1653). A Szír Malabár Katolikus Egyház továbbra is Róma fennhatósága alatt maradt. A 17. század folyamán Róma apostoli vikariátust is alapított Bijapur városában. Ugyanebben a században a portugálok ellen harcoló holland gyarmatosítók a meghódított területekről elűzték a katolikusokat, és protestáns missziós telepeket hoztak létre. 1771-ben a szír malankár orthodoxoktól elszakadt egy közösség, amely 1863-ban a Független Szír Malabár Egyház nevet kapta. • Észak-Indiában, a mai Pakisztán területén elsősorban a jezsuiták, az Ágoston-rendi szerzetesek és a ferencesek terjesztették a kereszténységet.

Nepál arról nevezetes, hogy az ókorban a területén született és élt Sziddhárta Guatama (Kr. e. 6–5. század), a buddhizmus megalapítója. A szanszkrit *buddha* (megvilágosult) szóról elnevezett buddhizmus bölcséleti, vallási és erkölcsi rendszer, amely a történelem folyamán sok ágra és irányzatra szakadt. Az alapító tanítása szerint az élet célja az újjászületések szenvedésteli körforgásából (szanszkrit: *szanszára*) való kiszabadulás, és eljutás a teljes nyugalomba, a vágyak és a tudatosság teljes kioltásának (szanszkrit: *nirvána*) állapotába. Az újjászületéseket a *karma* törvénye szabályozza: eszerint a jó és rossz tettek vagy ebben az életben, vagy az újjászületések sorozatában elnyerik jutalmukat, illetve büntetésüket. A karma láncolata azonban a nirvánába jutással megtörik. • A kereszténység terjesztését a 17. századi Nepálban (Katmandu és Patan környékén) a ferences rendcsalád egyik ága kezdte meg. A 19. századtól az ország teljesen elzárkózott mindenféle nyugati misszió elől.

Mivel Bhután teljesen elszigetelődött a nyugati világtól, a keresztény hittérítők néhány 18. századi kudarcos kísérlettől eltekintve nem tudtak itt jelentős eredményeket elérni. Bár az ország a 19. század közepén a Brit Kelet-indiai Társaság ellenőrzése alá került, a keresztény misszió ebben a században sem vált lehetővé.

Ceylon szigetén – ahol főként a buddhizmus terjedt el – a keresztény hithirdetést a 16. században ferencesek és jezsuiták kezdték meg. A 17. században domonkosok és más szerzetesrendek is bekapcsolódtak a missziós munkába. A század végén a holland kálvinisták egy ideig üldözték a katolikus hittérítőket. A 19. század elején a brit gyarmatosítók teljes vallásszabadságot engedélyeztek. 1845-ben Colombo városában anglikán püspökség létesült, három évvel később pedig két apostoli vikariátus is alakult a szigeten.

A hátsó-indiai – főleg buddhisták által lakott – Burma (ma: Mianmar) területén az első katolikusok 16. századi portugál és goai hadifoglyok voltak. Az ő leszármazottaikból kerültek ki a bennszülött burmai papok és szerzetesek. Az országban külföldi szerzetesek is misszionáltak: a 18. században a burmai ábécét is itáliai szerzetesek alkották meg a bennszülöttek számára. A 19. század közepén két apostoli vikariátus alakult a térségben, ahol a brit hatalom megerősödésével párhuzamosan a protestáns hittérítők is megjelentek. • A buddhista Sziám (ma: Thaiföld) területén a 16. században portugál domonkosok kezdték meg a hittérítést. A 17. század elején követték őket a jezsuiták. A század második felében apostoli vikariátus létesült a területen, ahol a missziós munkát a Párizsi Külföldi Missziós Társaság végezte. A burmai támadás nyomán a katolikus intézmények megszűntek, s csak a 19. század elején éledtek újjá. A protestáns hittérítők is ebben az időszakban jelentek meg a főváros, Bangkok környékén. • A főleg buddhisták által lakott Laoszban a Sziámból kiinduló misszió a 17. században kezdődött meg. A század végén azonban a hittérítő munka megszakadt, s csak a 19. században folytatódhatott. • Kambodzsa területén, ahol főleg buddhisták éltek, a keresztény vallás első terjesztői a 16. századtól domonkosok, ferencesek, később a jezsuiták voltak, akiknek azonban elsősorban nem a khmerek, hanem az ország vietnami és kínai lakosai között voltak sikereik. Az országban csak 1790-ben létesülhetett apostoli prefektúra. • Vietnam területén a főként buddhista lakosok térítését a 16. században a domonkosok és a ferencesek kezdték meg, s a 17. században a jezsuiták folytatták. Francia jezsuita misszionárius alkotta meg a vietnami ábécét is. 1659-ben két apostoli vikariátus alakult az északi Tonkin, illetve a déli Kokinkína területén. A 18. század végén polgárháború tört ki az országban, a fölkelők a keresztény püspököket is elkergették vagy megölték. A harcok folyamán sok keresztény templomot és kolostort feldúltak, és a keresztények is a háború áldozataivá váltak (a katolikusok őket tisztelik annami vértanú néven). A Párizsi Külföldi Missziós Társaság, illetve a kokinkínai apostoli vikárius készítette elő azt a francia beavatkozást, amely a 19. század elején hatalomra juttatta az egységes Vietnamot létrehozó Gia Long császárt. Az üldözések ekkor megszűntek, a katolikus misszió átmenetileg új lehetőségeket kapott. Ám a császár halálát követően utódai és az idegen katonaság ellen lázadó vietnamiak újra üldözni kezdték a keresztény hittérítőket. • A Maláj-félsziget buddhista és muzulmán lakosai között a kereszténység terjesztését a 16. században a portugál hittérítők kezdeményezték. A mai malajziai fővárostól, Kuala Lumpurtól délre lévő Malakka keresztény misszióját a 16. században jezsuiták, domonkosok és ferencesek végezték. A 17. században a holland kálvinisták felszámolták a korábbi katolikus intézményeket. Malájföld 19. századi brit gyarmatosításával együtt a protestáns hittérítés megerősödött, és a katolikus misszió is megújult a területen. • A brit fennhatóság alá kerülő Szingapúr misszionálását elsősorban protestánsok folytatták. Katolikus részről a hitehirdítést a Párizsi Külföldi Missziós Társaság tagjai végezték: a terület 1841-ben apostoli vikariátust kapott.

Az indonéz szigetvilágban a holland és brit protestáns gyarmatosítók fölénye miatt a katolikus hittérítés háttérbe szorult. Ennek ellenére a jávai Jakarta városában 1807-ben apostoli prefektúra létesülhetett. Borneó szigetén a Szentszék a 19. század közepén hozott létre apostoli prefektúrát.

A Nagy-Szunda-szigetekhez tartozó Szumátrán a protestáns hittérítés a Rajnai Missziós Társaság kezdeményezésére a 19. század közepén indult meg. A sziget északi részén élő batak népcsoport körében 1860 körül megkezdődött a Batak Protestáns Keresztény Egyház szervezése. – A katolikusok a hittérítést a század első felében a szomszédos Jáva szigetéről kiindulva végezték. • Jáva szigetén, a 17. századi holland gyarmatosítással párhuzamosan nem a kereszténység, hanem az iszlám kezdett erősödni. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a hollandok eleinte elhanyagolták a keresztény hittérítést, a másik pedig az, hogy az őslakosok közelebb állónak érezték magukhoz az iszlám kultúrát, mint a gyarmatosító nyugati kereszténység világát. A 19. század közepén a Holland Missziós Társaság elevenítette fel a protestáns vallási missziót. – Katolikus részről Jakartában (Batáviában) 1807-ben létesült egy apostoli prefektúra. A prefektúra joghatóságát a Szentszék 1826-ban a hollandok által birtokolt indonéziai területek összességére kiterjesztette. 1841-ben megalakult a Batáviai Apostoli Vikariátus. • Borneó szigetének északi részén 1848-ban kezdődött

meg az anglikán hithirdetés. E térségben a Szentszék 1855-ben hozott létre egy apostoli prefektúrát, amelynek területét a Batáviai Apostoli Vikariátusból választotta le. • Celebesz északi területén, Manado városának térségében a katolikus hittérítőket a 16. század végén a muzulmánok a portugál gyarmatosítókkal együtt elűldözték. A sziget déli részén (Makassar városának környékén) a 17. században kezdődő portugál jezsuita hittérítést a század közepén a hollandok számolták fel. • A Kis-Szundákhoz tartozó Flores szigetén a katolikus hittérítés a 16. század végén ért el jelentős sikereket, de a következő évszázadban a hollandok akadályozták a katolikusok hitehívő tevékenységét. A jezsuiták a 19. század közepén indították újra a katolikus missziót. • A Maluku-szigeteken a portugál telepesek a 16. században a katolikus hittérítést segítették elő, a 17. századtól kezdve azonban a hollandok inkább a kereszténység protestáns formáit terjesztették. • Új-Guinea nyugati részén (Nyugat-Pápuán) a kálvinista holland hatóságok a 18. században csak csekély mértékű katolikus hittérítést engedélyeztek.

A Fülöp-szigeteken a katolikus spanyol hittérítők a 16. századtól kezdve sikeresen hirdették az evangéliumot. A misszionáriusok olyan eredményes munkát végeztek, hogy a 19. század második felére a szigetek lakónak túlnyomó része katolikussá lett.

A szigeteken a 16. században Ágoston-rendi, ferences, jezsuita és domonkos szerzetesek végeztek eredményes hitehívő munkát. Manila püspöksége 1579-ben jött létre. A szigetlakók első szótárait és nyelvtanait keresztény misszionáriusok írták. 1593-ban adták ki első könyvüket Keresztény Tanítás címen. 1595-ben a Szentszék Manilát érsekség rangjára emelte, s három újonnan alapított püspökséget rendelt hozzá (Nueva Caceres, Nueva Segovia és Cebu). Jaro egyházmegyéje 1865-ben alakult meg.

A Belső- és Kelet-Ázsia földrészhez tartozó Kína délkeleti partjainál lévő Makaón a Szentszék a 16. században püspökséget állított fel. A következő századokban apostoli vikariátusokat is létesíthetett az országban. A tibeti és a tajvani katolikus misszió szinte teljesen eredménytelen maradt. Belső-Mongólia területén csak a 19. század közepe felé jöhetett létre apostoli vikariátus. A 19. századi Koreában felállított apostoli vikariátus a század közepe felé kezdődő üldözések miatt nem volt hosszú életű. Japánban a 16. század végén létrejött egy püspökség, de a következő évszázadokban az üldözések miatt lehetetlenné vált az egyházszervezet kiépítése.

Kínában az Ég (kínai: *Tien*) istenét tisztelő ősi kínai vallás mellett a taoizmus és a konfucianizmus bölcséleti irányzatai terjedtek el. A kínai *tao* (út, isteni ősforrás, erő stb.) szóról elnevezett taoizmus alapítója a többnyire csak legendákból ismert Lao-Ce kínai filozófus (Kr. e. 6. század) volt, akinek nevéhez a *Tao tő king* (Az Út és az Erény könyve) alkotás fűződik. Lao-Ce szerint a Tao minden létnek ősforrása, s az ember feladata az, hogy erkölcsös életúton járva összhangba kerüljön a Taoval. A kínai Konfuce (Konfuciusz, Kr. e. 6-5. század) erkölcsfilozófiájának középpontjában is a Tao áll: ám ő azt hangsúlyozza, hogy a Tao a kínai államban jelen levő isteni erő, amely a közösség életét és boldogulását irányítja. Konfuciusz erkölcsi tanítását a nevéhez fűződő *Lun-Jü* (Beszélgetések könyve) tartalmazza. • Kínában, ahol a Ming-dinasztia felszámolta a korábban létrejött nesztoriánus keresztény missziós központokat, a 16. század végén a Szentszék létrehozhatta Makaó püspökségét. M. Ricci († 1610) jezsuita egy rendtársával együtt Kína belsejében letelepedve hirdette: az Ég-istent tisztelő ősi kínai vallás és a Konfuciusz vallásbölcséletére visszanyúló tanítás ötvözete Isten őszinyilatkoztatását tartalmazza, s a kereszténység valójában e kinyilatkoztatás végső beteljesítője. Ricci halála után újabb jezsuita hittérítők érkeztek Kínába. A hit tisztaságára felügyelő pápai inkvizíció megengedte nekik a kínai nyelv használatát a liturgiában. A Szentszék apostoli vikariátusokat hozhatott létre az országban. Ezek közé tartozott például Nanking és Beijing vikariátusa. A 18. század elejétől az orosz orthodox egyház is végzett hittérítő tevékenységet, főleg Beijing környékén. A kínai császár azonban csak azoknak a misszionáriusoknak működését engedélyezte, akik lehetővé tették a kínai keresztények számára a hivatalos állami vallás (konfucianizmus) szertartásain való részvételt is. Ám XI. Kelemen pápa a 18. század elején megtiltotta ezt a gyakorlatot. Ettől kezdve a katolikus hittérítőket üldözni kezdték, s a nyilvános hitehívés lehe-

tetlenné vált számukra. A kínai egyházi szervezet azonban az üldözések ellenére is fennmaradt. Az első ópiumháború végén enyhült a helyzet: 1844-től a kikötővárosokban, majd egész Kína területén folytatódhatott a misszió, amelybe a protestánsok is bekapcsolódtak. • A 16-17. századi Tibetben az uralkodó vallás a buddhizmusnak az a változata volt, amelyet a tibeti *lama* (szellemi vezető, tanító) szóról lámaizmusnak nevezünk. A lhászai kolostor vezetőjét, a lámát (aki a 16. század végén a mongol kántól a „dalai láma” címet kapta) Tibet védőistene földi megtestesülésének tartották. A 18. század elején a ferences rendcsaládhoz tartozó szerzetesek Lhászában templomot és kolostort építhettek, de hittérítő munkájuk kevés eredményt hozott, s a század közepén el kellett hagyniuk Tibet területét. • Tajvan (Formosa) szigetén – ahol a lakosok túlnyomórészt taoisták és buddhisták voltak – a missziót a 17. században spanyol domonkosok kezdték meg. A holland uralom alatt a katolikus hittérítés szinte teljesen megszűnt, s csak a 19. század közepén folytatódhatott. • Makaó félszigetén és a hozzá tartozó két szigeten a pápa 1576-ban alapította meg a Makaói Egyházmegyéjét egész Kína számára. A Londoni Missziós Társaság a 19. század elején kezdte meg a protestáns hittérítést Makaón.

A 16-17. századi Mongólia területén a jezsuiták és a ferencesek sikertelenül hirdették a kereszténységet a mongolok között, akik a buddhizmus lámaista változatát követték. Csak a 19. század elején érkeztek Kínából olyan misszionáriusok, akik már eredményeket értek el: 1840-ben létrejöhett Mongóliában az első apostoli vikariátus.

A 16. századi Koreában kínai hatásra a konfucianizmus és a buddhizmus volt a két uralkodó vallás. A század végén az ország első keresztényei japán katonák közül kerültek ki, akik több koreait is megkereszteltek. Korea elzárkózása miatt a külföldről történő misszió komoly akadályokba ütközött. A 18. század végén egy Beijingben járó követség tagjai kapcsolatba kerültek a jezsuitákkal, akiktől keresztény könyveket kaptak, s ezeket hazavitték magukkal. Nem sokkal később egy Kínából titokban érkező pap már mintegy háromezer keresztényt talált az országban. Ám a Szent-szék csak 1831-ben állíthatta fel a Koreai Apostoli Vikariátust, amelynek vezetését a Párizsi Külföldi Missziós Társaságra bízta. 1839-ben keresztényüldözés kezdődött: a külföldről titokban érkező papok és püspökök közül sokan vértanúvá lettek.

A 16. századi Japánban a legelterjedtebb vallási irányzat a kínai *sinto* (istenek vagy szellemek útja) kifejezés alapján elnevezett sintoizmus volt. A sintoizmus az égitestekben (Nap, Hold stb.), a természeti jelenségekben és a nemzeti hősökben megnyilvánuló istenek tiszteletén alapuló vallás, amelyre a buddhizmus és a konfucianizmus is hatással volt. Legrégibb szent könyvei (Régi dolgok feljegyzései; Japán krónikája) a Kr. u. 8. századból származnak. – A kereszténység terjesztését a 16. században Xavéri Szent Ferenc munkásságát követően jezsuita rendtársai folytatták. 1588-ban a pápa japán püspökséget alapított Ōita székhellyel. Ez a püspökség azonban nem maradhatott fenn sokáig. A század végén a császári kancellár – hitelt adván annak a vádnak, hogy a keresztény hittérítők a nyugati világ kémei – a keresztények ellen fordult. A keresztények elleni indulatokat az is erősítette, hogy míg a jezsuiták „óvatosan” térítettek (azaz a japán vallási kultúra elemeit igyekeztek beépíteni a keresztény szemléletbe), az országba érkező ferencesek és domonkosok között megerősödött az a missziós irányzat, amely a „pogányság” minden elemét ki akarta irtani a térítendő japánok életéből. A 16. század végétől Japánban mindenütt üldözték a keresztényeket: nagyon magas volt a vértanúk száma. A 19. század közepéig terjedő időszakban szinte lehetlenné vált a misszió: ám több településen az üldözések ellenére is fennmaradtak püspöki és papi vezetés nélküli keresztény közösségek. Miután Japán szerződéseket kötött az USA-val, Nagy-Britanniával, Oroszországgal és Franciaországgal, korlátozott számban, de újra megjelenhettek a misszionáriusok. A bizánci szertartású orthodox kereszténységet 1858 után orosz papok kezdték terjeszteni Japán földjén.

Ausztráliában az első hittérítők a 18. században brit protestánsok voltak. A rendszeres katolikus hittérítés csak a 19. század első felében, az apostoli vikariátus felállítását követően kezdődhetett meg.

Az ausztráliai brit gyarmatokon a 18. században az anglikán kereszténység terjedt el. A 19. század elején egy ír katolikus pap is engedélyt kapott a lelkipásztorkodásra. A katolikus missziót azonban

a protestáns kormány akadályozta. A rendszeres katolikus hittérítést csak az 1834-ben felállított apostoli vikariátus kezdhette meg. Ekkor a Szentszék egy bencés szerzetest nevezett ki Ausztrália első püspökének. A püspök bencés kolostort és templomot is emeltetett Sydneyben. A negyvenes években több új püspökség és egy érsekség is alakult a kontinensen. Sydney egyházmegyéje 1842-ben, Melbourne püspöksége pedig 1847-ben jött létre.

A Polinéziát, Melanéziát és Mikronéziát magában foglaló Óceániában a rendszeres hittérítés protestáns és katolikus részről egyaránt a 18. század végén, illetve a 19. század elején kezdődött.

Polinéziában a 19. század elején brit protestánsok kezdték el a keresztény hithirdetést. Katolikus részről Polinézia keleti részein a Picpus Társaság tagjai, nyugati részein pedig a maristák végezték a hitherjesztést.

A Hawaii-szigeteken 1820-tól brit protestánsok indították el a keresztény missziót. Katolikus részről 1825-ben jött létre a Sandwich-szigeteki Apostoli Prefektúra, amelyben a Picpus Társaság szerzetesei végezték a missziót. 1844-ben a szigetek apostoli prefektúrája vikariátus rangjára emelkedett, s a következő évben Hawaii Apostoli Vikariátus lett a neve. 1862-ben a királyi pár brit anglikán hittérítőket hívott a szigetekre. Ugyanebben az évben jött létre Honolulu városában a Hawaii Reformált Katolikus Egyház, vagyis egy anglikán episzkopális egyházmegye. • Új-Zélandon a maori népcsoport körében a 19. század elején kezdődött a brit protestáns misszió. Katolikus részről 1836-tól marista szerzetesek hirdették a kereszténységet. 1840-ben az Új-Zéland északi szigetén lévő Waitangi településen a brit korona képviselői és a maori törzsek vezetői együttesen a vallásszabadság biztosítása érdekében szálltak síkra. 1841-ben jött létre Új-Zéland első anglikán püspöksége. A következő években az anglikán egyházmegyek száma hétére emelkedett, s ekkor az első püspökséget Auckland városáról nevezték el. Katolikus részről Auckland és Wellington püspöksége 1848-ban alakult meg, a déli szigeten lévő Dunedin püspöksége pedig 1869-ben. • A Húsvét-szigeten a rapa nui népcsoport tagjai között a Picpus Társaság a 19. század közepén Chiléből kiindulva kezdte meg a térítő munkát. Egy 1868-as jelentés szerint az őslakosok között már több száz keresztény élt. Az így kialakult keresztény közösség azonban nem volt hosszú életű: a kereszténnyé lett őslakosok hamarosan visszatértek pogány vallási szertartásaikhoz. • A Gambier-sziget-csoportozathoz tartozó Mangareva szigetén a kezdeti békés hittérítés az evangélium szellemével ellenkező módon folytatódott. A misszió vezetője, a Picpus Társasághoz tartozó J. Laval († 1880) 1857-től kezdve a sziget diktátoraként fanatikus módon terjesztette a kereszténységet: a bennszülötteket arra kényszerítette, hogy lerombolt pogány templomaik helyébe fényűző keresztény templomokat emeljenek. A kényszerszermunka és az embertelen bánásmód következtében ezrek pusztultak el a bennszülöttek közül. Laval megszállottságára jellemző, hogy a térítési módszereit bíráló szerzetesi előljárójának így válaszolt: „Kétségtelen, hogy a bennszülöttek közül sokan meghaltak, de így legalább könnyen az égbe juthattak”. Az áldatlan állapotok csak 1870 után szűntek meg. • A Társaság-sziget-csoportozathoz tartozó Tahitin a Londoni Missziós Társaság a 18. század végén kezdte meg a térítő tevékenységét, amelynek következtében a bennszülött király is protestánssá lett. 1836-ban katolikus részről a Picpus Társaság tagjai folytattak hittérítést, amelyet eleinte a protestánsok akadályoztak. Miután Tahiti 1842-ben francia védnökség alá került, megfordult a helyzet: a katolikus hittérítők előnyöket élveztek, s a protestánsokat szorították háttérbe. A Tahiti Apostoli Vikariátus 1848-ban jött létre. • A Cook-szigeteken a Londoni Missziós Társaság a 19. század elején kezdte meg a protestáns hittérítést. A szigetek lakói a mai napig többségükben protestánsok. • A Marquesas-szigeteken a Picpus Társaság francia hittérítői 1836-ban kezdték meg a keresztény hit terjesztését. 1848-ban a Szentszék apostoli vikariátust állított fel Nuku Hiva szigetén. • A Szamoaszigetek nyugati részén a Londoni Missziós Társaság 1830-ban alapította meg a Szamoai Kongregacionalista Keresztény Egyházat, amely később a szigetek mindegyikén elterjedt. Katolikus részről a térségben 1845-től a maristák végeztek missziós munkát. Szamoán 1850-ben jött létre egy apostoli vikariátus.

Melanézia területén a kereszténység terjesztésén a 19. század elejétől protestánsok, illetve katolikus részről elsősorban a marista szerzetesek fáradoztak.

Kelet-Pápuán (Új-Guinea keleti részén) és a Bismarck-szigeteken a keresztény misszióknak a 19. század elején nem voltak jelentős sikerei. • A Salamon-szigeteken 1844-ben néhány marista szerzetes kezdte hirdetni a kereszténységet, de nem értek el eredményt, mert a nyugati kalandorokkal szemben ellenséges őslakosok hamarosan az életükre törtek. Új-Zéland területéről kiindulva egy anglikán közösség 1849-től fáradozott a Melanéziai Anglikán Egyház létrehozásán. • Új-Kaledóniában a 19. század elején jelentek meg az első hitelesítők. Katolikus részről a francia marista szerzetesek 1844-től kezdték meg a missziós munkát. A Szentszék 1847-ben hozta létre az Új-Kaledóniai Apostoli Vikariátust, amelynek központja a szigetcsoporthoz tartozó fővárosa, Port-de-France (1866-tól: Nouméa) lett. • A Fidzsi-szigeteken a keresztény missziót a 19. század elején a holland kálvinisták kezdték meg, akik akadályozták a katolikus hittérítők munkáját. Ennek ellenére 1863-ban létrejött a Fidzsi-szigeteki Apostoli Prefektúra.

Mikronéziában a 18. századtól jezsuiták, Ágoston-rendi szerzetesek és protestánsok hirdették a kereszténységet.

A Mariana-szigeteken a spanyol uralom kezdetétől folyt a missziós munka. Guam szigetről 1769-ben elűzték a jezsuitákat, akiknek munkáját Ágoston-rendi szerzetesek folytatták. • A Karolina- és a Marshall-szigeteken 1710-től spanyol jezsuiták kezdték hirdetni a kereszténységet. • A Gilbert- vagy Kiribati-szigeteken az első hithirdetők 1837-től kezdődően brit protestánsok voltak.

❖ az egyház intézményének szerveződése ❖

A *hierarchia* történelmileg kialakult fokozataiban a 16-tól a 19. századig terjedő időszakban a nyugati egyházon belül nem történt lényeges változás. A latin egyház missziós területein az apostoli prefektusok és vikáriusok a többi felszentelt paptól és püspöktől eltérően nem saját jogon, hanem a római pápa nevében végezték egyházkormányzati tevékenységüket. – A keleti egyházban a millet-rendszer vezető pátriárkái elsősorban abban különböztek pátriárka társaiktól, hogy nagyobb politikai befolyással rendelkeztek, mint az utóbbiak. A 18. századi Oroszországban protestáns mintára új egyházkormányzati típusként jelent meg a Szent Szinódus. Ennek tagjai választott püspökök és a cár által kinevezett világiak voltak. A testületet állami tisztviselő vezette, akinek személye biztosította az egyházi vezetés teljes államhatalmi ellenőrzését. Ilyen szinódus jött létre a 19. századi Görögországban is. – A protestantizmus háromféle (episzkopális, presbiteri és kongregacionalista) egyházszervezetében módosult vagy megszűnt a katolikus értelemben vett hierarchia.

A püspöki vezetésű (görög eredetű szóval: episzkopális) protestáns egyházak (a lutheránusok, a „felső egyházhoz” tartozó anglikánok stb.) megőrizték a hármas fokozatú (püspök, presbiter, diakónus) katolikus hierarchiára emlékeztető egyházszervezetet. Magyarországon a lutheránus egyházkerület élén a lelkész szuperintendens (az 1867-es kiegyezés után: püspök) és egy világi presbiter, a főgondnok vagy egyházkerületi felügyelő állt. Mivel Luther az egyházi rend kiszolgáltatását nem tartotta szentségnek, a protestáns püspök-, lelkész- és diakónusszentelést a katolikusok sem tartották érvényes szenteléseknek. • Az anglikán episzkopális egyház a püspök-, pap- és diakónusszentelést szentségnek tekintette ugyan, de a katolikus egyház az anglikán hierarchiát nem tartotta egyenértékűnek a katolikus hierarchiával. A pápai inkvizíció a 17. és a 18. században is megvizsgálta, hogy az anglikán liturgia alapján 1559-ben felszentelt canterburyi érsek, Parker Máté († 1575), illetve az általa felszentelt püspökök szentelését érvényesnek lehet-e tekinteni. Ám a vizsgálatok végén az a döntés született, hogy e szenteléseknél nem lehet kimutatni azt a szándékot, amelyet a katolikus egyház a szentelő részéről ilyenkor feltételez, s az Inkvizíció mindkét alkalommal kétségbe vonta az anglikán szentelések érvényét.

A kálvini hagyományokra épülő presbiteri vagy presbiteriánus (skót, angol, ír protestáns, német-alföldi, észak-amerikai stb.) egyházszervezet még annyira sem őrizte meg a hármas hierarchiát, mint a lutheránus vagy az episzkopális anglikán egyház. A kálvini mintához igazodó egyházszervezetekben a gyülekezeteket presbiterok (felszentelt lelkészek és vezetésre kiválasztott világi

hívók), illetve presbiterekből álló presbitériumok irányították. A magyarországi reformátusok kezdetben megőrizték az episzkopális egyházszervezet egyes elemeit, s az első presbitériumot csak 1617-ben hozták létre Pápa városában. Ezt a gyakorlatot szentesítette az 1734-es királyi rendelet (a II. *Carolina resolutio*), amely előírta: a magyarországi reformátusoknak négy kerületre osztva szuperintendensek irányítása alá kell kerülniük. Ettől kezdve a református egyházkerületek presbitériumainak élén szuperintendens (1867 után: püspök) és világi gondnok állt. • A katolikusok a kálvinista lelkészi (pásztori) vagy szuperintendensi (püspöki) szolgálatra való felszentelést sem tekintették szentségi szertartásnak.

A Krisztus köré „összegyűlt” (latin eredetű kifejezéssel: kongregacionalista) egyházszervezet tagjai elutasították az episzkopális és a presbiteriánus egyházszervezetet, valamint az államegyház gyakorlatát is. Azt vallották, hogy gyülekezeteiket az egyedüli Fő, Krisztus közvetlenül gyűjti egybe. Ezeket a közösségeket, amelyeknek vezetőit miniszter (latin *minister*: szolgál) névvel illették, hitvallás és szervezet szempontjából teljesen önállóaknak tekintették. A kongregacionalista keresztény közösségek a 16. század végén I. Erzsébet rendeletei ellen emelték fel szavukat, s hangoztatták, hogy az egyháznak függetlennek kell lennie az államtól. Az independens csoportok az üldözések elől Hollandiába és az észak-amerikai gyarmatokra menekültek. Létjogosultságukat Angliában 1689-ben egy türelmi rendelet ismerte el, s ettől kezdve nevezték őket kongregacionalistáknak.

A nyugati katolikus egyházban a *cölibátus* kötelező jellege megmaradt. A Trienti Zsinat egyházfegyelmi rendelkezései szerint csak nőtlen férfiak szentelhetők alszerpappá, diakónussá, pappá vagy püspökké. Nőс férfiak esetében a nagyobb rendek felvétele csak abban az esetben lehetséges, ha a jelölt felesége kifejezetten hozzájárul ehhez, és kolostorba vonulva szerzetesnővé lesz. Jóllehet időnként egyes uralkodók és csoportok részéről felmerült az igény ennek az egyházfegyelmi előírásnak eltörlésére, a Szentszék ragaszkodott a kialakult hagyományhoz. Ha szükségessé vált, a házasságot megkísérlő papokat a pápa felmentette a cölibátus kötelezettsége alól, s ezzel visszahelyezte őket a laikus állapotba. Ez történt VII. Pius pápa uralkodása (1800–1823) alatt is, amikor a francia forradalom idején polgári házasságra lépő papokat a pápa utólag felmentette azzal a megkötéssel, hogy nem gyakorolhatnak tovább papi tevékenységet. Az egyesült keleti egyházak klerikusai esetében a már megkötött házasság érvényben maradhatott, de érvénytelenítő akadályává vált a magasabb szintű egyházi rendre (püspökségre) való felszentelésnek. Az apostolok gyakorlatára hivatkozó protestáns felekezetek lelkészei és vezetői magukra nézve nem tartották kötelező érvényűnek a cölibátust.

Az egyház *területi és szervezeti tagolódása* szempontjából a Trienti Zsinat utáni időszakban a keleti, a nyugati és a protestáns egyházak szervezetében több jelentős változás történt. – Keleten a nagy történelmi patriarchátusok (Alexandria, Antióchia, Konstantinápoly, Jeruzsálem) sora a 16. század végén kiegészült a Moszkvai Patriarchátussal (mely a 18. század elején megszűnt). A 19. században megalakult a Szerb Patriarchátus, Görögország és Románia érseki vezetésű autokefál orthodox egyháza, valamint az Autokefál Bolgár Exarchátus. – A római pápa egyházfőségét elfogadó nyugati egyház egyesült egyházakkal bővült. A 16. század végén megszületett az Ukrajnai Görögkatolikus Egyház. A 17. században a lengyelországi Lwów városában hazájukból kivándorolt örmény orthodoxok csatlakoztak Rómához, s számukra a Szentszék létrehozta az Örmény Katolikus Egyházat. A kárpátaljai Ungváron létrejött a Rutén (Ruszin) Görögkatolikus Egyház. A 18. században alakult meg a Gyulafehérvár-fogarasi Görögkatolikus Püspökség, a Róm Orthodox Patriarchátusból kiválva a damaszkuszi székhelyű Melkita Görögkatolikus Egyház, a Kopt Katolikus Egyház, a kis-ázsiai Örmény Katolikus Patriarchátus, a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség, a Nagyvárad-i Görögkatolikus Püspökség, a Kőrösi Görögkatolikus Püspökség és a Szír Orthodox (miafizita) Patriarchátustól elszakadva a Szír Katolikus Patriarchátus. A 19. század elején jött létre az Eperjesi Görögkatolikus Püspökség. A század első harmadában történt, hogy a pápa a Szír (Káld)

Katolikus Egyház egymástól elszakadt két közösségét az észak-iraki Alqosban lévő katolikus pátriárka joghatósága alá rendelte. Ugyancsak a 19. században alakult meg a Szamosújvári és a Lugosi Görögkatolikus Püspökség is. – A protestáns episzkopális, presbiteriánus és kongregacionalista felekezetekben kibontakoztak a különféle egyházszervezeti egységek (egyházkerületek, megyék, missziós telepek stb.), de sem Európában, sem a missziós területeken nem alakult ki a Római Katolikus Egyházéhoz hasonló, az egész világra kiterjedő központi vezetés.

A *római püspöki szék* betöltésének módja a 17. században változott meg. Mivel az európai uralkodók erőszakkal, illetve egyes bíborosok „megnyerése” útján gyakorta saját jelöltjüket akarták a pápai trónra juttatni, a választás függetlenségének biztosítása érdekében XV. Gergely pápa († 1623) 1621-ben módosította a pápaválasztás szabályzatát. Ez a szabályzat a két korábbi módszer (a bíborosi közfelkiáltással vagy megbízottak közvetítésével történő választás) lehetőségének meghagyásával a bíborosok számára előírta a választólappal való titkos szavazást. – A római püspöki szék munkáját segítő központi hivatalok (kongregációk) száma gyarapodott. 1622-ben a pápa létrehozta a Hitterjesztési Kongregációt (lat. *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), s rábízta a hitterjesztést az egész világon. 1862-ben a kongregáció keretében – a mai Keleti Egyházak Kongregációja elődjeként – egy külön ügyosztály jött létre, melynek feladata a keleti rítusú katolikus egyházakkal kapcsolatos ügyek intézése lett. A pápa szerepének és primátusának értelmezését illetően az I. Vatikáni Zsinat atyái hittételként fogalmazták meg, hogy Róma püspöke valamennyi apostol fejedelme, az egész egyház látható feje, akinek nem csupán tiszteletbeli elsőbbsége van a többi püspökkel szemben, hanem közvetlen, valódi és sajátos joghatóságú primátusa (vö. DH 3055). Ez a dogma ultramontanista, vagyis olyan francia és német püspököknek kezdeményezésére született meg, akik a gallikanizmus és a liberalizmus törekvéseivel szemben a „hegyeken túl” (lat. *ultra montes*) lévő Római Püspöki Székben, illetve Róma püspökében látták az egyház egységének és függetlenségének biztosítékát. A pápai primátusról szóló hittételt azonban nemcsak a keletiek és a protestánsok utasították el, hanem a zsinati atyák kisebbségben lévő csoportja is megfogalmazta a dogma időszerűtlen meghirdetésével és félreérthetőségével kapcsolatos aggodalmait.

c) *A Messiás megjelenítése az újkori egyház liturgiájában, tanításában és tanúságtévő életében*

❖ a liturgia ❖

A Trienti Zsinat után a keleti egyházban a *liturgiát* az ősi hagyományokra visszanyúló és az új formákkal kiegészülő öt rítuscsalád keretében végezték. A nyugati egyház liturgikus reformokat hajtott végre. A protestáns felekezetekben új szertartások születtek.

A hét szentséget elfogadó keleti egyházban a legelterjedtebb szertartásrend a bizánci rítus volt. A Messiás misztériumát bizánci szertartásrend szerint – görög, egyházi szláv vagy nemzeti nyelven – a melkiták, a grúzok, a görögök, a románok, az oroszok, a bolgárok, a szerbek és az albánok ünnepelték. Az alexandriai rítus követői közé a kopt és az etióp egyház tartozott. A nyugati szír vagy antióchiái rítust a szír maroniták és a szír orthodox (jakobita) egyház tagjai követték. A nyugati szír rítusból a 17. században alakult ki a malankár rítus, az indiai Szír Malankár Orthodox Egyház szertartásrendje. Keleti szír (káld) rítus szerint a keleti szír egyház végezte szertartásait. A keleti szír rítuscsaládba tartozó malabár rítus azoknak a malabár-parti keresztényeknek latin mintára átalakított szír nyelvű szertartásrendje volt, akikre a 16. század végén rákényszerítették a latin rítust. Az örmény rítus csak az örmény közösségekben terjedt el.

A nyugati egyház három legjelentősebb rítusa a római, a mozarab és az ambrozián szertartásrend volt. A Trienti Zsinat utáni pápák arra törekedtek, hogy egységessé tegyék a latin nyelvű római szertartásrendet. V. Pius pápa 1570-ben adta ki a zsinat útmutatásai alapján összeállított Római

Misekönyvet (lat. *Missale Romanum*). VIII. Kelemen pápa 1596-ban rendelte el az egész latin egyház számára a Római Főpapi Szertartáskönyv (lat. *Pontificale Romanum*) használatát. A szentségkiszolgáltatások módját tartalmazó Római Szertartáskönyvet (lat. *Rituale Romanum*) V. Pál pápa 1614-ben kínálta fel mintaként a világegyház számára. A mozarab rítust a spanyolországi Toledo városában újították fel a 16. század elején. Az ambrozián rítust a Trienti Zsinat után Borromeo Szent Károly († 1584) milánói püspök szervezte újjá.

A 17-18. században robbant ki a kínai és az indiai rítusok megengedhetőségével kapcsolatos rítusvita. Kínában a 16. század végén egyes jezsuita hithirdetők alkalmazkodtak a kínai kultúrához (a liturgiában például a konfucianizmus szövegeire és a kínai szóhasználatra támaszkodtak). 1645-ben a Szentszék a szertartásbeli alkalmazkodás (lat. *accommodatio*) ellen döntött. Amikor azonban az alkalmazkodás szorgalmazói elmagyarázták a pápának, hogy a vitatott rítusok tisztán polgári jellegűek, Róma 1656-ban engedélyezte azokat. A két ellentétes szentszéki állásfoglalás a rítusvitát hosszú időre állandósította. • Indiában a malabár szertartással kapcsolatban alakult ki vita: néhány jezsuita szerzetes indiai szokásokat épített be a római szertartásrendbe. Bár a jezsuita hittérítők többsége ezt ellenezte, a pápa 1623-ban jóváhagyta, azonban a 18. század első felében két pápai döntés is betiltotta a rítust.

A protestáns felekezetekben (leszámítva a hét szentséget megőrző anglikán „felső egyházi pártot”) csak a keresztséget és az úrvacsorát tartották szentségnek, de kialakultak a többi szentségnek megfelelő szertartások is, amelyeket „áldásoknak” tekintettek. E szertartások menetét a protestáns szertartáskönyvek (latin eredetű szóval: ágendák) tartalmazzák. Az evangélikusoknál – ahol a liturgia megszabása a püspök hatáskörébe tartozott – a különféle nemzeti egyházak ágendái az Ágostai Hitvallás (1530) szellemének megfelelő szertartások vázlatait tartalmazzák. A reformátusok ágendái Magyarországon a 16-17. század fordulóján határolódtak el az evangélikusokétól. Az első magyar református ágenda összeállítója Szenczi Molnár Albert († 1634) református prédikátor volt.

A **keresztség** kiszolgáltatása a nyugati egyházban a Római Szertartáskönyv (1614) alapján történt, a keleti egyházakban pedig a történetileg kialakult keleti rítusoknak megfelelően.

A protestáns felekezetek (kivéve az újrakeresztelőket) és a katolikusok kölcsönösen elfogadták a tőlük különböző keresztény felekezetben kiszolgáltatott keresztséget.

A Trienti Zsinat a csupán felnőtteket keresztelő baptisták felfogásával szemben – a lutheránusokkal, a kálvinistákkal és az anglikánokkal egyetértve – azt hangsúlyozta, hogy a gyermeket az egyház hitére támaszkodva keresztelik meg (vö. DH 1626).

A **bérmálás** szentségének rítusa a Trienti Zsinat utáni nyugati egyházban a Római Főpapi Szertartáskönyv (1596) előírásainak megfelelően megváltozott. A keleti egyházban a szóban forgó részegyház rítusának megfelelően és továbbra is a keresztséggel együtt szolgáltatott ki. A reformált egyházak közül a bérmálást csak az anglikatolikusoknak is nevezett „felső egyházi párt” tagjai tekintették szentségnek.

Az evangélikusok és a kálvinisták, akik a bérmálást nem tartották krisztusi alapítású szentségnek, a szertartást a konfirmációi istentisztelet (a keresztény nagykorúságra való felkészülés, hitvallás és áldás) gyakorlatával helyettesítették.

Az **eukharisztia** nyugati liturgiáját V. Pius pápa a Római Misekönyv kiadásával (1570) igyekezett egységessé tenni. A keleti egyházak saját rítusuknak megfelelően ünnepelték az eukharisztia titkát. – A Trienti Zsinat utáni időszakban a nyugati egyház az utolsó vacsora emlékeztét világhírű zenei alkotásokkal tette ünnepélyessé.

Az eukharishtiát az evangélikusok, a reformátusok és az anglikánok is szentségnek tartották, és liturgiáját úrvacsorai istentiszteletnek nevezték. A különféle protestáns felekezetek saját szertartásrendjük szerint végezték az úrvacsorai istentiszteletet. Mivel a Római Katolikus Egyház a protestáns lelkézszenteléseket (avatásokat) nem tartotta érvényesnek, a protestáns úrvacsorát sem tartotta szentségnek.

A 18. században született meg J. S. Bach latin nyelvű H-moll miséje, G. Fr. Händel Messiás című oratóriuma, W. A. Mozart több miséje és J. Haydn Missa brevis című miséje. A 19. században L. van Beethoven műve, a Missa solemnis, Fr. Schubert és L. Cherubini miséi, Liszt Ferenc Magyar koronázási miséje és G. Verdi zenei alkotásai tették ünnepélyessé az eukharisztikus liturgiát.

A *bűnbocsánat* szentségének szertartása a nyugati egyházban a Római Szertartáskönyv (1614) útmutatása szerint alakult át. A keleti egyházak saját rítusuknak megfelelően részesítették híveiket a bűnbocsánat szentségében.

A reformátoroknál is kialakultak a bűnbánati szertartások. Az evangélikusoknál a közösségi bűnbevallás és általános feloldozás az istentisztelet része lett; megmaradt azonban a lehetőség a magányvónásra is. A reformátusok a bűnbocsánat szertartását nem tartották krisztusi alapítású szentségnek, de a közös bűnvalló imádság (úrvacsorai imádság) a kálvinista gyülekezetekben is az úrvacsorai istentisztelet részévé vált.

A *betegek olajjal való megkenését* a nyugati egyházban a Római Szertartáskönyv alapján végezték. A keleti részegyházak saját rítusaik szerint szolgáltatták ki e szentséget.

A reformátorok a betegek megkenését nem tekintették ugyan szentségnek, de a betegek lelki gondozásával ők is törődtek: a templomba eljutni nem tudó hívőket kérésre meglátogatták, és lelki beszélgetés, illetve imádság keretében úrvacsorát osztottak nekik.

Az *egyházi rend* szentségének kiszolgáltatásában a nyugati egyház püspökei a Római Főpapi Szertartáskönyv (1596) útmutatását követték. A keleti részegyházak püspökei a saját keleti rítusuknak megfelelően kézrátétellel szentelték a diakónusokat, a papokat és a püspököket.

A protestánsok az egyházi szolgálatokra való felszentelést nem tartották szentségnek, de a diakónusokat, a lelkészeket, valamint az episzkopális egyházakban a püspököket ők is külön szertartások keretében kézrátétellel felszentelték (illetve felavatták). A Római Katolikus Egyház e szentelések érvényét nem fogadta el, mert az első protestáns lelkészeket nem püspökök szentelték fel. A pápai inkvizíció az anglikán „felső egyházi pártban” végzett püspökszentelések érvényét sem fogadta el.

A *házasságkötés* szertartását a keleti egyházban keleti rítusok alapján végezték, a nyugati egyházban pedig a Trienti Zsinaton előírt forma szerint (vö. DH 1797–1816). 1759-ben az Inkvizíciós Kongregáció megerősítette a páli kiváltságra (lat. *privilegium paulinum*) vonatkozó egyházi tanítást (vö. 1 Kor 7, 12–15): eszerint két meg nem keresztelt ember házassága automatikusan felbomlik, ha egyikük megkeresztelkedik és új házasságot köt, feltéve, hogy előzőleg a nem keresztény fél különvállik tőle.

Jóllehet a protestánsok a házasságkötést nem tartották krisztusi alapítású szentségnek, a házasságra lépő párokat a templomban külön szertartás keretében ők is megáldották. Azokban az országokban, amelyekben az állam is beavatkozott a házasságkötés szabályozásába, feszültségeket teremtett a katolikus–protestáns vegyes házasságok gyakorlata.

A *parafiturgia világában* a Trienti Zsinat utáni időszakban is folytatódott a szentek tiszteletének és a zarándoklatokban megnyilvánuló Mária-tiszteletnek a gyakorlata: a 16–19. században jött szokásba például a csíksomlyói, a máriapócsi és a lourdes-i zarándoklat.

A reformatori kritika és a Trienti Zsinat útmutatásának hatására a papok az igehirdetésben igyekeztek gátat vetni a szentek tiszteletével kapcsolatos tévhiteknek és babonáknak, miközben két zsinati tanítást hangsúlyoztak. Egyrészt arra hívták fel a hívők figyelmét, hogy a szentek csupán részesülnek Krisztus egyetlen közbenjárói tevékenységében: nem Krisztustól függetlenül járnak közben üdvösségünkért, hanem az egyetlen közbenjáró, az egyedüli Megváltó, Krisztus erejében (vö. DH 1744 és 1821). Másrészt azt is kiemelték, hogy amikor a szentek tiszteletére ajánljuk fel Krisztus egyetlen és megismételhetetlen eukharisztikus áldozatát, valójában nem a szenteknek adunk hálát, hanem a mennyi Atyának, aki szentté tette őket (vö. DH 1744).

Az erdélyi Csíksomlyón a 16. század második felében kezdődött el a csíksomlyói pünkösdi zarándoklatok gyakorlata. A hagyomány szerint a csíki katolikusokat János Zsigmond erőszakkal unitárius hitre akarta téríteni. Ők azonban 1567 pünkösdi szombatján a hargitai ütközetben legyőzték a király csapatait. A győzelmet Szűz Mária segítségének tulajdonították. A csata, amelyről megbízható források csak kétszáz évvel később kezdenek említést tenni, történetileg nem igazolható. A keresztény tanítás szempontjából pedig képtelenség az a hiedelem, amely szerint Szűz Mária fegyveres összetűzések folyamán valamelyik fél pártjára áll, és győzelemre segíti harcát. Azt ellenben valóban csodának tekinthetjük, hogy a székelységnek sikerült megőriznie a Szentháromságba vetett hitét, nemzeti összetartozásának tudatát, és hogy a székely tömegek a zarándoklatok alkalmával hálátelt szívvel fordultak Istenhez és a Boldogságos Szűzhöz, akiről feltételezték, hogy részesül Krisztus közbenjárói tevékenységében. • Az északkelet-magyarországi Máriapócs a 17. század végén vált zarándokhellyé. A település görögkatolikus templomának Mária-ikonja 1696-ban egy liturgia alatt könnyezni kezdett. Szakértők kivizsgálták az ügyet, de nem találtak magyarázatot a jelenségre. Az esemény híre Bécsbe is eljutott. A király Bécsbe vitette a képet (amely jelenleg a bécsi Stephanskirchében van). A 18. század elején elhelyezték a kép másolatát a máriapócsi templomban, és a másolat 1715-ben újra könnyezett. Az igazi csoda természetesen nem a kép tudományosan meg nem magyarázott könnyezése, hanem az, hogy ez a szokatlan esemény tömegeket indított bűnbánatra, hálaadásra és az Isten felé fordulásra. • A délnyugat-franciaországi Lourdes-ban a 19. század közepén jött létre a világ egyik leglátogatottabb Mária-kegyhelye. 1858-ban a település melletti barlangok egyikében a 14 éves Soubirous Bernadettnek több alkalommal is megjelent egy szép hölgy, aki a Szeplőtelen Fogantatás néven mutatkozott be. A barlangban forrás is fakadt, amelynek vizétől a jelenés óta tudományos szempontból magyarázhatatlan módon több ezren gyógyultak meg súlyos betegségekből. Vallási szempontból az igazi csoda nem az orvosilag érthetetlen gyógyulásokban áll, hanem abban, hogy a jelenés és a rendkívüli gyógyulások nagyon sok embert hangoltak hitre és Istenbe vetett bizalomra.

A *liturgia színhelyéül* szolgáló templomok építésében a reneszánsz stílust a nyugati egyházban a 16. század végétől a 18. század közepéig a barokk, ezt pedig a 19. század közepéig a klasszicista stílus váltotta fel. A keleti egyház templomépítészetében is megjelentek ezek a stílusok, azonban erőteljesen rájuk nyomták bélyegüket a nemzeti építészeti és liturgikus hagyományok.

Szent Anna Jezsuita Templom
(Buda 1740–1746, barokk)

A barokk építészeti stílus az olasz *barocco* (különös, szokatlan, nyakatekert stb.) vagy a portugál *barucca* (szabálytalan formájú gyöngy) szóról kapta nevét. E stílus főbb jellemzői: a belső tér egységének és monumentalitásának hangsúlyozása; a pompás belső díszítés; a csavart oszlopokban, a templomban elhelyezett szobrok különleges mozdulataiban, a tagolt felületekben, a csigavonalak, ívek és a pompás mennyezeti freskók látványában megnyilvánuló mozgalmasság. • E templomok szerkezeti felépítése sejtésszerűen a végtelenség és a végesség, az égi és a földi világ titokzatos egységét tükrözi. • A barokk építészeti alkotásai közé tartozik többek között Rómában az Il Gesù jezsuita templom (1584), Londonban a barokk stílusban újjáépített Szent Pál-katedrális (1708), Budapesten a Belvárosi Plébániatemplom (1739) és a jezsuita Szent Anna-templom (1746), Pozsonyban az Árpád-házi Szent Erzsébet-templom (1745).

A klasszicista építészeti stílus nevét a latin *classicus* (első osztályú, kitűnő, példás) kifejezésről kapta. E stílus megalkotói az antik görög és római építészeti hagyományait elevenítették fel. A klasszicista építészetben a barokkra jellemző mozgalmasságot és a lendületes, tekervényes vonalakban megnyilvánuló nyugtalanságot a nyugalmat sugárzó mozdulatlanság és az egyenes

vonalak uralma váltotta fel. • A klasszicista templomok építői úgy gondolták, az antik, oszlopsorral és timpanonnal ellátott homlokzatú épületek elemeinek alkalmazásával lehet a legjobban érzékelteni, hogy a templomban a minden szempontból harmonikus és tökéletes szépségű mennyei világ van jelen. • A klasszicista alkotások közé tartozik például Szentpéterváron a Kazanyi székesegyház (1811) és a Szent Izsák-székesegyház (1858), Debrecenben a Református Nagytemplom (1827) vagy Esztergomban a Szent Adalbert-főszékesegyház (1856).

Szent Adalbert-főszékesegyház
(Esztergom 1822–1869, klasszicista)

❖ a tanítás ❖

A Messiásról szóló tanítás feladatát a keleti egyházban a korábbi évszázadok hittudósainak munkáját folytató *teológusok* végezték.

Makarije Sokolović († 1574) ipeki szerb pátriárka iskolákkal rendelkező szerzetesházak alapításával a keresztény kultúra terjesztőjévé vált. Kürillosz Lukarisz († 1638) alexandriai, majd konstantinápolyi pátriárka kálvinista alapokon szerette volna megújítani az orthodoxiát. Métrophanész Kritopoulosz († 1639) athoszi szerzetes, majd alexandriai pátriárka európai útjai során sokakkal megismertette az orthodox vallást, és a nyugati egyházzal való egység megteremtésének elkötelezett híve volt. Pjotr Mogila († 1647), Kijev és Galícia metropolitája, 1632-ben alapította a később róla elnevezett Kijevi Akadémia elődjét. Jeruzsálemi Nektariosz († 1680) Jeruzsálem görög orthodox pátriárkájaként szembeszállt Kürillosz Lukarisz kálvinista jellegű reformjaival. Nyikon († 1681), Moszkva és egész Oroszország pátriárkájának nevéhez az orthodox liturgikus reform fűződik. Az athoszi Nikodémosz szerzetes († 1809) és Makariosz († 1805), Korinthusz püspöke állította össze Philokalia (a lelki szépség szeretete) címmel a görög szerzetesek imáit és elmélkedéseit tartalmazó szöveggyűjteményt (1782). A román orthodox szerzetes, Eufrosin Poteca († 1858) a bukaresti Szent Száva Akadémia tanáraként vált híressé. Alexandriai IV. Kürillosz († 1861) kopt pápaként a kopt orthodox egyház nagy megújítója volt. A. Sz. Khomjakov († 1860) orosz világi teológus a szlavofil mozgalom megalapítójaként tartják számon. A szlavofil (szlávbarát) mozgalom a szláv népek egységére, összefogására irányuló törekvés, amelynek képviselői a nyugati kultúrával szemben az orosz paraszti, illetve pravoszláv vallási hagyományok ápolására buzdítottak.

Nyugaton és az Európán kívüli világban a 16–19. századokban katolikus és protestáns részről is híres gondolkodók vállaltak vezető szerepet a Messiásról szóló tanítás terjesztésében.

A 16. század kiemelkedő katolikus teológusai közé tartozott Avilai Szent Teréz († 1582) spanyol karmelita apáca és a spanyol Keresztes Szent János († 1591) misztikus író. A keresztény kultúra terjesztésében a 16. század végén jelentős szerepet játszott XIII. Gergely pápa († 1585), aki a Julianus-naptár pontatlanságai miatt a nevéhez fűződő Gergely-naptár bevezetését szorgalmazta, amely ma is a legelterjedtebb típusú naptár a Földön. A kései skolasztikus teológia jeles képviselői voltak: Bellarmin Szent Róbert († 1621) itáliai jezsuita, bíboros, a Trienti Zsinaton meghirdetett katolikus megújulás vezéralakja; D. Bañez († 1604) spanyol domonkos szerzetes, a Szent Tamás-i teológia felelevenítője; L. Molina († 1600) spanyol jezsuita szerzetes, az isteni kegyelemmel szembeni emberi szabadság hangsúlyozója és Fr. Suarez († 1617) granadai származású jezsuita teológus. A Nagyszombatban született Káldi György († 1634) jezsuita szerzetes nevéhez a Biblia teljes magyar nyelvű katolikus fordítása fűződik. Az erdélyi román származású Kájoni János († 1687) ferences szerzetes a róla elnevezett Kájoni-kódexet (az erdélyi zenetörténet egyik fontos forrását) állította össze. Ligouri Szent Alfonz († 1787) itáliai püspök a 18. századi erkölcssteológia legjelentősebb alakja volt. A 19. század kiemelkedő katolikus gondolkodói közé tartozott: A. Rosmini († 1855) itáliai pap, N. Wiseman († 1865) angol bíboros, aki az angol katolikus egyházi vezetés helyreállítása után (1850) Westminster érseke lett, és J. H. Newman († 1890), a londoni születésű anglikán lelkész, akit áttérése után katolikus pappá szenteltek, s a katolikus egyház bíborosaként halt meg.

Az európai reformátorok között kiemelkedő gondolkodó volt J. Knox († 1572) skót kálvinista teológus, aki megalapította a skót presbiteriánus egyházat és J. Arminius († 1609) dél-hollandiai teológus, aki elutasította a predesztináció tanának kálvini megfogalmazását. A nagykárolyi származású Károli Gáspár († 1591) református lekipásztor a Biblia első teljes magyar fordítását készítette el. R. Hooker († 1600) az anglikán egyház kiemelkedő teológusa volt. Th. Beza († 1605) burgundiai származású kálvinista a Genfi Akadémia vezetőjeként tevékenykedett. A Pozsony környékéről származó Szenczi Molnár Albert († 1634) református lelkész, nyelvtudós és egyházi író főleg Erdély területén munkálkodott. Az erdélyi református családból származó Apáczai Csere János († 1659) filozófiai és pedagógiai írásaival szerzett magának hírnevet. J. A. Comenius († 1670) a cseh testvérek közösségének tagjaként az első nagy modernkori pedagógusok egyike volt. G. Fox († 1691) angol protestáns prédikátor a kvéker mozgalom megalapítójaként vált híressé. Ph. J. Spener († 1705) német evangélikus lelkész a pietizmus atyjaként tartják számon. A vallásbölcselet területén kiemelkedő gondolkodónak számított G. W. Leibniz († 1716) lipcsei evangélikus filozófus és G. E. Lessing († 1781) szászországi származású evangélikus drámaíró. A 18. század jeles protestáns gondolkodói közé tartozott C. Fr. Wolff († 1754) német filozófus, J. G. Herder († 1803) kelet-poroszországi lutheránus szuperintendens, valamint a sziléziai református családból származó Fr. Schleiermacher († 1834). J. Wesley († 1791) anglikán lelkész nevéhez a metodista megújulási mozgalom elindítása fűződik. A 19. századi dán protestantizmus kiemelkedő alakja volt S. A. Kierkegaard († 1855) filozófus és teológus. A liberális teológiai irányhoz tartozott F. Chr. Baur († 1860), a Tübingeni Egyetem evangélikus professzora és az evangélikus D. Fr. Strauss († 1874), a „Jézus élete” című mű szerzője is.

A missziók világában jelentős katolikus teológusnak számított Fr. Laval († 1708), a kanadai Québec első püspöke és a québeci papnevelő intézet megalapítója. A spanyol származású ferences teológus, J. Arlegui († 1750) Mexikóban tevékenykedett. L. Gingras († 1860) kanadai pap és teológus a québeci szeminárium vezetője volt. A dél-karolinai származású J. A. Corcoran († 1889) az USA területén katolikus folyóiratot adott ki, s az amerikai püspökök teológusaként vett részt az I. Vatikáni Zsinaton.

A protestánsok közül kiemelkedő teológus volt R. Williams († 1683), Amerikába kivándorolt anglikán lelkész, az amerikai baptista közösségek megteremtője, aki az egyház és az állam szétválasztásának eszméjét hirdetve harcolt a vallásszabadságért. Fr. Makemie († 1708) írországi származású Amerikába vándorolt misszionárius volt, aki Philadelphia államban létrehozta az első presbiteriánus közösséget. J. Priestley († 1804) angliai kálvinista lelkész volt, aki unitáriussá lett, s Pennsylvania területére kivándorolva unitárius prédikátorként halt meg. A brit származású Th. Coke († 1814)

az Amerikai Metodista Episzkopális Egyház első püspökeinek egyike volt. A Vermont államból származó ifj. J. Smith († 1844) Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza (a mormon közösség) alapítójaként szerzett hírnevet. A Massachusetts államból származó W. Miller († 1849) adventista prédikátorként tevékenykedett. A. Alexander († 1851) a princetoni presbiteriánus szeminárium híres professzora volt. Ch. Hodge († 1878) a Princetoni Szeminárium vezetőjeként a kálvinizmust terjesztette Észak-Amerikában. A Maine államból származó E. G. White († 1915) asszonyt és férjét, J. S. White († 1881) prédikátort az adventista egyház alapítói között tartják számon.

A 16. és a 19. század közti időszak Európájában és Európán kívüli világában, ahová a kereszténység eljutott, régi és újonnan alakult felsőoktatási intézmények, *egyetemek*, kollégiumok és missziós iskolák adták tovább a Messiásról és a Messiás egyházáról szóló tanítást.

Európában és a Közel-Keleten a 16. századtól kezdődően a nyugati katolikus és protestáns egyházak különféle felsőoktatási intézményeket, akadémiákat, kollégiumokat és papnevelő intézeteket hoztak létre. A keleti egyház felsőoktatási intézményei a 17. századtól kezdve új alapításokkal gyarapodtak. • Az Európán kívüli világban, Kanada, Észak-Amerika, Latin-Amerika területén a misszionáriusok a 16. századtól kezdődően katolikus, protestáns és orthodox felsőoktatási intézményeket hoztak létre, amelyekben többnyire teológiai oktatás is folyt. • Az afrikai földrész partvidékein, főként Sierra Leone, Libéria és Dél-Afrika területén a 19. század elejétől kezdve első sorban protestáns hittérítők alapítottak keresztény szellemű oktatási intézményeket. • Dél- és Délkelet-Ázsia vidékein missziós iskolák, papnevelő intézetek és keresztény kollégiumok születtek. • Belső- és Kelet-Ázsiában a 16. századtól kezdve csak szórványosan jelenhettek meg a keresztény felsőoktatási intézmények, mert ebben a térségben a gyarmatosításnak és a keresztény misszióknak nem voltak jelentős sikerei. • Ausztrália és Óceánia területén a 19. században jöttek létre az első keresztény felsőoktatási kollégiumok és papnevelő intézetek.

A 16. századtól a 19. századig terjedő időszak nyugati egyházában pápai megnyilatkozások és az I. Vatikáni Zsinat mélyítették el a Messiás isteni mivoltára vonatkozó hittani ismereteket. A pápai megnyilatkozások közé tartozott a Római Katekizmus megjelentetése (1566), valamint a Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló dogma kihirdetése (1854). Az I. Vatikáni Zsinat az egyház csatlakozhatatlan tanításának hangsúlyozásával és a pápai tévedhetetlenség (lat. *infallibilitas*) dogmájának meghirdetésével (1870) segítette a hívőket a Messiás személyére vonatkozó ismereteik megszilárdításában.

1566-ban V. Pius pápa megbízásából adták ki a Római Katekizmust (lat. *Catechismus Romanus*). Ez a plébánosok számára készült latin nyelvű írás eredetileg a hiszekegyet, a szentségeket, a tízparancsolatot és az imádságot elemezte. A kérdés-felelet szerkezetű változat 1574-ben jelent meg Antwerpenben. • A keleti egyházban nem volt egységes katekizmus, a patriarchátusok a saját hagyományaik alapján összeállított műveket használták. Ilyen volt például: Métrophanész Kritopouloosz alexandriai pátriárka Hitvallása (1625); Kürillosz Lukarisz († 1638) konstantinápolyi pátriárka kálvinista hatás alatt álló Orthodox Hitvallása (1629); az oroszoknál a Pjotr Mogila által összeállított Orthodox Hitvallás (1640). • A protestánsok is saját katekizmusukat használták: az evangélikusok főleg a Luther névéhez fűződő Nagy Kátét és Kis Kátét (1529), a reformátusok a Heidelbergi Kátét (1563), az angliai episzkopális felekezetek a Közös Imádságok Könyvét (1549), az angol és skót kálvinista (presbiteriánus) egyházak a Westminsteri Hitvallásra (1646) épülő katekizmusokat stb.

1854. december 8-án IX. Pius pápa a „Kimondhatatlan Isten” (lat. *Ineffabilis Deus*) kezdetű bullájában kihirdette Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának dogmáját (vö. DH 2800–2804). A dogma az egyháznak azt a burkolt hitét tette kifejezetté, hogy Szűz Mária Isten különös ajándékeként és Krisztus érdemére való tekintettel fogantatásától kezdve mentes volt az áteredő bűn végzetes következményeitől. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy Mária olyan állapotban fogant, amilyenbe a keresztelés által jut el minden keresztény ember. A dogma látszólag Szűz Máriáról szól, valójában azonban – a többi Mária-dogmához hasonlóan – a Messiás istenemberi mivoltára irányítja a

hívó figyelmét. • A keleti egyház, amelyben már a 7. századtól ünnepelték Mária fogantatásának napját, nem tudta elfogadni a dogma nyugati értelmezését. Mária a keleti hagyomány szerint sem követett el személyes bűnöket, de az áteredő bűn hatalmától nem a fogantatásakor, hanem csak az angyali üdvözlés alkalmával szabadult meg. • A protestánsok – akik minden tanításban a bibliai megalapozáshoz ragaszkodtak, és az első egyetemes zsinatok Máriára vonatkozó kijelentéseit Krisztus személyét megvilágító kijelentéseknek tekintették – idegenkedtek attól, hogy elfogadják a Mária büntelenségéről vallott felfogást.

A jézusi kijelentések (vö. Mt 28,20; Jn 16,13; Mt 16,18) alapján a keresztyények kezdettől fogva vallották, hogy az egyház – emberi tagjainak bűnössége és fogyatékségei ellenére – tévedésmentesen tolmácsolja a Messiás üdvösségre vezető tanítását. A felekezetek közti viták többnyire arra irányultak, hogy ez a tévedhetetlenség mennyiben jellemzője az egyház egyes intézményeinek vagy vezető személyeinek. Az első évezredben az egyház keleti és nyugati része az egyetemes zsinatokon megfogalmazott hittételeket tartotta tévedhetetlen forrásból fakadó döntéseknek, s a római püspök személyében olyan feljebbviteli fórumot, döntőbírói látott, aki a hagyomány vizsgálata alapján eldöntheti, mi tartozik az egyház hitéhez. A keleti egyházszakadást követően megváltozott a helyzet: a keletiek csak az első évezred nagy zsinatait fogadták el egyetemesnek, s a pápa kitüntetett szerepét egyre kevésbé vették figyelembe. A nyugati egyház felfogása az volt, hogy a világ püspökeinek testülete (kollégiuma) a pápával együtt alkotja a Tanítóhivatalt, amely egyetemes zsinatokon vagy ezek nélkül adott esetben tévedhetetlen döntéseket hozhat hittani és erkölcsi kérdésekben. A reformátorok szerint az egyház intézményeit és tisztségviselőit maradandóan érinti a bűn, ezért nem létezhet tévedhetetlen emberi intézmény vagy személy. A nyugati egyház – abból kiindulva, hogy a történelem folyamán a pápa döntőbírói szerepét gyakorlatilag a keleti egyház is elfogadta (vö. DH 3069) – az I. Vatikáni Zsinaton megfogalmazta a pápai tévedhetetlenség dogmáját. Eszerint: amikor a római püspök tanítói székéből (lat. *ex cathedra*) beszél, azaz amikor minden keresztyén pásztoraként és tanítójaként meghatározza, hogy egy hitbeli vagy erkölcsi tanítás az egyetemes egyház számára kötelező, a Péter apostol személyén keresztül ígért isteni segítség révén (vö. Lk 22,32) tévedhetetlenül tanít, s a pápa ilyen jellegű megnyilatkozásai nem az egyház beleegyezése miatt, hanem önmagukból kifolyólag megmásíthatatlanok (vö. DH 3074). • Keleten a nyugati dogma megfogalmazásának elfogadását szemléletbeli és nyelvi különbségek is akadályozták. Mivel a keleti felfogásban elválaszthatatlan egymástól az elméleti tévedhetetlenség és a tévedhetetlen (szent) élet, a „tévedhetetlenség” kifejezés egyházi szláv megfelelője (*nyepogresityelnoszty*) például vétkezhetetlenséget is jelent. Így érthető: a szlávok elutasították azt a formulát, amely számukra azt is sugallta, hogy a pápa nem vétkezhet. • A reformátorok nem fogadták el a tévedhetetlenül tanító intézmény vagy személy fogalmát. Ennek ellenére ők is vallották: vannak olyan intézmények és döntések (például az egyetemes zsinatok és hitvallásaik, az ősegyház határozatai a szentírási kánonról, a protestáns közösségek által elfogadott reformációs hitvallási iratok stb.), amelyekben meg lehet bízni, és amelyeknek norma jellegük van.

A 16–19. századokban a *Biblia* új fordításai születtek meg a világ minden táján. Az Újszövetség első finn fordítása 1548-ban jelent meg. A Biblia első teljes magyar fordítását Károli Gáspár († 1591) gönci református lelkipásztor készítette el, s adta ki nyomtatásban 1590-ben a Miskolctól északkeletre fekvő Vizsoly községben. Az Újszövetség japán nyelvű fordítását katolikus misszionáriusok készítették el, s jezsuiták adták ki 1613-ban Kiotó városában. A jezsuita Káldi György († 1634) Bécsben 1626-ban jelentette meg az első teljes magyar nyelvű katolikus bibliafordítását. A teljes Bibliát finn nyelven 1642-ben adták ki. A Szentírás első román nyelvű fordítása, a Bukaresti Biblia 1688-ban készült el. A litván nyelvű Bibliát protestáns fordítók adták ki 1735-ben Königsbergben. A bolgár nyelvre fordított Biblia 1828-ban jelent meg Londonban. A szerb nyelvű Újszövetséget 1830-ban adták ki. A délnyugat-indiai Kerala államban beszélt malajalam nyelvre fordított teljes Bibliát anglikán misszionáriusok adták ki 1841-ben. Thai nyelven az Újszövetség 1843-ban jelent meg nyomtatásban. János evangéliumának tibeti fordítása 1862-ben készült el.

❖ a tanúságtevő élet ❖

Miként az egyháztörténelem minden korszakában, a Trienti Zsinat és az I. Vatikáni Zsinat közötti időszakban is a szerzetesrendek és a szent életű emberek hirdették a leghatékonyabb módon a Messiást: ők ugyanis példamutató *életvitelükkel* jelenítették meg Krisztus titkát a nyugati és a keleti egyházban, illetve a missziók világában. A nyugati és a keleti egyházban új típusú szerzetesrendek alakultak, illetve régi rendek megreformált állapotban folytatták elődeik tanúságtevését. E rendek közé tartoznak az irgalmasok, az oratoriánusok, a Mária Kongregáció, a kamilliánusok, a Sarutlan Karmeliták, az angolkisasszonyok, a piaristák, a kapucínusok, a szulpiciánusok, a trappisták, a Keresztény Iskolatestvérek, a mechitaristák, a Szentlélek Kongregáció, a Mária Iskolatestvérek, a szerzetesrendekhez hasonló protestáns diakonissza közösség, a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek Kongregációja, Don Bosco Szalézi Társasága és az Árpád-házi Szent Margitról nevezett Szent Domonkos Rendi Nővérek Apostoli Kongregációja.

Az irgalmasok rendje, vagyis az Istenes Szent Jánosról elnevezett Rend (lat. *Ordo Sancti Joannis a Deo*; rövidítve: *OSJD*) vagy Betegápoló Rend (lat. *Ordo Hospitalarius*; rövidítve: *OH*) megalapítójának Istenes Szent Jánost († 1550) tekintik, aki 1540-ben kórházat nyitott Granadában a szegény sorsú betegek gondozására. Ennek a kórháznak személyzetéből alakult ki az irgalmas rend, amely először 1572-ben kapott pápai jóváhagyást.

Az oratoriánusok kongregációját (lat. *Congregatio Oratorii*; rövidítve: *COr*) Néri Szent Fülöp († 1595) firenzei származású pap 1565-ben alapította Rómában. A kongregáció a latin *oratorium* (imádság helye) szóról, illetve azokról az oratóriumokról (templom melletti közösségi termekről) kapta nevét, amelyekben főleg tanulmányokkal foglalkozó fiataloknak időnként előadásokkal, zenével színesített ájtatosságokat tartottak. Az oratóriumok vezetői voltak az oratoriánus papok, akiknek kongregációja 1575-ben nyert pápai jóváhagyást.

Az első Mária Kongregációt (lat. *Congregatio Mariana*; rövidítve: *MC*), mely világiakból álló jezsuita társulás (harmadrend) volt, Loyolai Szent Ignác ötlete nyomán a németalföldi születésű J. Leunis († 1584) jezsuita hozta létre Rómában azzal a céllal, hogy a világiakat is bevonja az apostoli munkába. A kongregációt a pápa 1584-ben hagyta jóvá.

A kamilliánusok vagy kamillánusok rendjét, amelynek hivatalos neve „Betegeket Szolgáló Szabályozott Papok Rendje” (lat. *Ordo Clericorum Regularium Ministrantium Infirmis*; rövidítve: *MI*, *OSC* vagy *OSCam*), a 16. század végén Lellisi Kamill († 1614) római pap alapította betegek, szenvedők, mozgássérültek és haldoklók iránti irgalmasság gyakorlására. A rend 1591-ben nyert végleges pápai jóváhagyást.

A Sarutlan Karmeliták rendjét (lat. *Ordo Fratrum Discalceatorum B. Mariae V. de Monte Carmelo*; rövidítve: *OCD*) a karmelita kolduló rendet megreformáló Avilai Nagy Szent Teréz segítségével Kereszt Szent János karmelita szerzetes hozta létre Spanyolországban. A megreformált karmelita kolostorok 1593-ban kaptak pápai jóváhagyást.

Az angolkisasszonyok első közösségét, hivatalos nevén a Boldogságos Szűz Mária Intézetet (lat. *Institutum Beatae Mariae Virginis*; rövidítve: *IBMV*) 1609-ben az angliai származású Ward Mária († 1645) hívta életre Franciaország területén katolikus leányok nevelése céljából. A Loyolai Szent Ignác szellemiségét követő kongregáció csak 1703-ban kapott pápai jóváhagyást.

A piaristák, a Kegyes Iskolák Isten Anyjáról nevezett Szegény Szabályozott Papjainak Rendjét (lat. *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*) vagy röviden a Kegyes Iskolák Rendjét (lat. *Ordo Scholarum Piarum*; rövidítve: *SchP*) egy Rómába került spanyol pap, Kalazanci Szent József († 1648) alapította, aki a 16. század végétől társaival együtt „kegyes”, azaz ingyenes és vallásos iskolákat működtetett az örök városban. A piaristák közösségét 1617-ben a pápa kongregációvá nyilvánította, majd 1621-ben ünnepélyes fogadalmas szerzetesrenddé tette.

A 17. század elején nyert hivatalos jóváhagyást a Kapucinus Kisebb Testvérek Rendje (*Ordo Fratrum*

Minorum Capuccinorum; rövidítve: *OFM Cap*). A ferences rendcsaládból születő közösség létrejött Matteo da Basico ferences testvér nevéhez fűződik, aki társaival együtt vissza akart térni a teljes szegénység eredeti eszményéhez, még külsőben is utánozva Szent Ferencet. Az új rend jogi alapját VII. Kelemen pápa 1528-ban kelt bullájával fektette le. A közösség végleges önállóságát azonban csak 1619-ben nyerte el, mikor hivatalosan is szerzetesrenddé nyilvánították. E reformág tagjai szakállt és csuklyát (lat. *caputium*) viseltek – innen származik a kapucinus elnevezés. Nagyobb hangsúlyt kapott életükben a csendes, imádságos visszavonultság, ugyanakkor, ha a körülmények úgy kívánták, betegápolóként, tábori lelkeszként, népszónok vagy hittérítő gyanánt dolgoztak.

A Bourges egykori érsekről, Szent Sulpiciusról (5-6. század) elnevezett szulpiciánusok ünnepélyes fogadalom nélküli közösségét, hivatalos nevükön a Szent Sulpiciusról elnevezett Papok Társaságát (lat. *Societas Presbyterorum a S. Sulpicio*; rövidítve: *SS*) J. Olier francia pap alapította 1642-ben Párizsban kispapok nevelésére.

A trappisták rendjét, a Ciszterciek Szigorított Szabályait követő Szerzetesrendet (lat. *Ordo Cisterciensium Stricteris Observantiae*; rövidítve: *OCSO*), vagy más néven a Reformált Ciszterci Rendet (lat. *Ordo Cisterciensium Reformatorum*; rövidítve: *OCR*) egy normandiai ciszterci apát alapította a 17. század közepén. A rend, amely 1678-ban kapott pápai jóváhagyást, a normandiai monostor völgyébe vezető szűk bejáratú csapóajtóról (francia: *trappe*) kapta a trappista nevet.

A Keresztény Iskolatestvérek (lat. *Institutum Fratrum Scholarum Christianarum*; rövidítve: *FSC*) laikus férfi szerzetes kongregációt De la Salle Szent János († 1719) alapította 1681-ben Reimsben szegény gyermekek nevelésére.

A tanító és papokat nevelő mechitarista örmény katolikus férfi szerzetesrendet, a bencések keleti ágát (lat. *Ordo Mechitaristarum*; rövidítve: *OMech*) Szebasztei Mechitár († 1749) alapította 1701-ben Konstantinápolyban. Később a török üldözések elől menekülő rend Velence környékén állapodott meg.

A Szentlélek Kongregációt (lat. *Congregatio S. Spiritus*; rövidítve: *CCSp*), a Szentlélek Atyák vagy spirítánusok szerzetesi kongregációját, amely a nem hívők közötti evangéliumhirdetés céljából alakult, a párizsi érsek 1734-ben hagyta jóvá.

A Mária Iskolatestvérek (lat. *Institutum Fratrum Maristarum a Scholis*; rövidítve: *FMS*) laikus férfi szerzetesi kongregációját M. Champagnat († 1840) francia pap a Lyon melletti Lavallában hozta létre 1817-ben az ifjúság nevelésére.

Bár a protestánsok idegenkedtek a szerzetesi életformától, 1837-ben a Düsseldorf melletti Kaiserwerth evangélikus lelképásztora, Theodor Fliedner († 1864) felelevenítette az apostoli kor diakonissza intézményét (vö. Róm 16,1; 1 Tim 5, 3–10). A diakonisszák az anyaházban szolgálati közösségekben éltek, s e közösségből kiindulva látták el ápolónői, nevelőnői, beteggondozói stb. feladataikat. A katolikus szerzetesnőktől eltérően nem tettek hármass fogadalmat. Ez a katolikus szerzetességekhez hasonló intézmény elterjedt az anglikán egyházban, a protestáns episzkopális és az amerikai metodista közösségekben is.

A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek (2011-től Magyarországon: Boldogasszony Iskolanővérek) Kongregációját (lat. *Congregatio Sororum Scholasticarum Pauperum a Nostra Domina*; rövidítve: *SSND*) 1833-ban egy bajor tanítónő, Gerhardinger Karolina († 1879) alapította Neuburg vorm Waldban leánygyermek nevelésére. A rendi anyaház 1841-ben került át Münchenbe.

Don Bosco Szalézi Társaságát (lat. *Societas Don Bosco*; rövidítve: *SDB*), amely az 1622-ben elhunyt genfi püspök, Szalézi Szent Ferenc nevét viseli, a torinói Bosco Szent János († 1888) alapította 1859-ben elhagyott és szegény ifjak nevelésére.

Az Árpád-házi Szent Margitról nevezett Szent Domonkos Rendi Nővérek Apostoli Kongregációja (lat. *Congregatio Apostolica Sororum III. Ord. S. Dominici de S. Margarita a Hungaria*; rövidítve: *OP*) 1868-ban jött létre Kőszegen. A nővérek Árpád-házi Szent Margit életeszményét kívánták követni Szent Ágoston Regulája szerint, de apostoli szolgálatot is vállaltak, és leánygyermeket neveltek szegényes körülmények között.

A *szent életű* teológusokon és rendalapítókön kívül ebben a korszakban is voltak olyan keresztények, akik elsősorban hősi életpéldájukkal vagy keresztény közösségek szervezésével mutatták fel az egyházban jelenvaló titokzatos Krisztust a Nyugat, a Kelet és a missziók világának.

A mantovai származású Gonzága Szent Alajos († 1591) jezsuita szerzetesnövendék volt, amikor Rómában kitört egy pestisjárvány. Önfeláldozó módon ápolta a betegeket, majd őt is elragadta a járvány. • Vértanúsággal tett hitet Krisztus mellett az a 26 japán mártír, akiket 1597-ben ölték meg Nagaszakiban. • A hollandiai Nijmegenből származó Kaníziusz Szent Péter († 1597) lelkipásztorként az általa kiadott népszerű katekizmusban hirdette Krisztus örömhírét.

A firenzei születésű Pazzi Szent Mária Magdolna († 1607) karmelita nővérként testi-lelki szenvedéseinek Istenben bizakodó elfogadásával mutatott példát. • Límai Szent Róza († 1617), „Dél-Amerika első virága” (azaz hivatalosan is szentté avatott személye) domonkos harmadrendiként Istennek ajánlotta életét Peru népének megtéréséért és engesztelésül a spanyol hódítók véres tetteiért. • Kőrösi Márk esztergomi kanonok, valamint Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuita szerzetesek (a kassai vértanúk) 1619-ben vesztették el életüket, mert nem voltak hajlandók megtagadni katolikus hitüket. • Szalézi Szent Ferenc († 1622) Genf püspökeként fáradhatatlan lelkipásztor és hithirdető volt (ő a katolikus sajtó védőszentje). • A dijoni születésű Chantal Szent Johanna Franciska († 1641) életét férjének halála után gyermekeinek példás keresztény nevelése, az imádság és a felebaráti szeretet gyakorlása töltötte ki. • A kanadai vértanúkat (De Brébeuf Szent Jánost, Jogues Szent Izsákot és hat társukat) 1642 és 1649 között ölték meg az irokézok. • A francia Alacoque Szent Margit († 1690) szerzetesnő misztikus élményeinek hatására a Jézus Szíve ünnepének bevezetését szorgalmazta, és így hívta fel kortársai figyelmét arra, hogy megváltásunk ajándékát Jézus irántunk való szeretetének köszönhetjük. • Szent Athanasziosz († 1700) vértanú életét az Égei-tenger partján lévő Szmirna (Izmir) városában a törökök oltották ki, mert ragaszkodott keresztény hitéhez.

A reimsi születésű De la Salle Szent János († 1719) iskolák, továbbképző intézetek és tanítóképzők alapításával igyekezett a nép nyomorúságán enyhíteni és a szegényeket „vigasztaló” Krisztus nyomában járni. • A francia forradalom terrorisztikus szakaszának végén, 1794-ben a compiégné-i karmelita kolostorból koholt vádak alapján 16 szerzetesnőt végeztek ki, mert nem voltak hajlandók megtagadni szerzetesi fogadalmukat.

A bulgáriai Trnovo környékéről származó Onofrius vértanút a törökök 1818-ban fejezték le a keresztény hit terjesztése miatt. • Kínában a 19. század elején kezdődő keresztényüldözések alatt sokan vesztették el életüket azért, mert ragaszkodtak keresztény hitükhöz. • A braziliai São Paulo egyik ferences kolostorának szerzetese, Galvão testvér († 1822) egész életét a szegények megsegítésére és a betegek ápolására szentelte. • A Kurszk városából származó Szárovi Szent Szerafim († 1833) szerzetespap betegek gyógyításával tett tanúságot Krisztus irgalmáról. Beszélgetései „A keresztény élet céljáról” ma is az egyik legolvasottabb orthodox lelki írás. • Vietnam (vagyis a déli Kokinkínát és az északi Tonkint magában foglaló Annam-birodalom) keresztényei közül a legtöbben a 18. század végén fellángoló és a 19. században is folytatódó politikai indíttatású üldözések folyamán haltak meg. A több ezer vértanú közül kiemelkedik Due Van Vo Szent Bernát († 1838) és Dung-Lac Szent András († 1839) alakja. • A 19. században a koreai misszió folyamán halt vértanúhalált Kim Taegon András († 1846) pap, Csong Haszang Pál világi apostol és körülbelül 100 keresztény nő, férfi és gyermek. • A francia földműves szülőktől származó Vianney Szent János († 1859), Ars falujának egyszerű plébánosa, mintaszerű életével, szentbeszédeivel és gyóntatói tevékenységével hirdette Krisztus örömhírét. • A. Kolping († 1865) kölni káplán a Katolikus Legényegylet létrehozásával járult hozzá a kereszténység európai, majd világméretű terjedéséhez.

5.1 A Messiás a római katolikus liturgiában

A szemelvényekből láthatjuk, hogy a Trienti Zsinat utáni időszakban a Római Katolikus Egyházon belül miként változott meg a beavatási szentségek és a bűnbocsánat liturgiája. A keresztség szertartásának változását bemutató szöveget az 1614-ben kiadott Római Szer-tartáskönyvből (lat. *Rituale Romanum*) idézzük. A bérmlás nyugati gyakorlatát megvilágító részlet az 1596-os kiadású Római Főpapi Szer-tartáskönyvből (lat. *Pontificale Romanum*) való. Az eukharisztia nyugati szertartásának változását az 1570-es kiadású Római Misekönyv (lat. *Missale Romanum*) alapján mutatjuk be. A bűnbocsánat liturgiájának megújulását ugyancsak az 1614-es Római Szer-tartáskönyv tükrében ismertetjük.

5.11 A Messiás megjelenítése a beavatás és a bűnbocsánat szentségeiben

a) A római katolikus keresztségi hitvallásban megvallott Messiás

Pap: N., hiszel-e a mindenható Atyaistenben, menny-nek és földnek teremtetőjében? Jelölt: Hiszek.

Pap: Hiszel-e Jézus Krisztusban, Ő egy Fiában, a mi Urunkban, aki e világra született és kínhalált szenvedett? Jelölt: Hiszek.

Pap: Hiszel-e a Szentlélekben, hiszed-e a katolikus keresztény Anyaszentegyházat, szenteknek egységét, bűnök bocsánatát, testnek föltámadását és az örök életet? Jelölt: Hiszem.

Pap: N., mit kérsz? Jelölt: A keresztséget.

Pap: Akarsz-e megkeresztelkedni? Jelölt: Akarok.

Pap: N., én téged megkeresztellek az Atyának, és Fiúnak, és Szentléleknek nevében.

Pap: A mindenható Isten, a mi Urunk, Jézus Krisz-

tus Atyja, akitől újjászületél vízből és Szentlélekből, és aki megbocsátotta minden bűnöd, kenjen meg téged az üdvösség kriszmájával, ugyanazon a mi Urunk, Jézus Krisztusban az örök életre.

Pap: Vedd a fehér ruhát, és vidd mocskotalanul a mi Urunk, Jézus Krisztus ítélőszéke elé, hogy elnyerd az örök életet. Fogadd az égő gyertyát, és őrizd meg keresztségedet feddhetetlenül. Tartsd meg az Isten parancsait, hogy amikor az Úr a menyegzőre jó, elébe mehess az összes szentekkel a mennyei házában, és élj mindörökké. Ámen.

[Részlet az 1614-ben kiadott *Rituale Romanum* felnőttkeresztségi szertartásából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

hiszel-e a mindenható Atyaistenben...: a Szentháromságba vetett hit megvallása elengedhetetlen feltétele a keresztségnek. A gyermekkeresztelés esetében ezt a hitet az egyház tagjai (szülők, keresztszülők stb.) vallják meg a gyermek nevében (vö. DH 1626).

hiszel-e Jézus Krisztusban...: a kérdés arra vonatkozik, hogy a keresztelendő elfogadja-e Jézus Krisztus isteni mivoltának, megtestesülésének és értünk vállalt szenvedésének titkát.

hiszel-e a Szentlélekben: az igennel válaszoló keresztelendő a Szentlélek isteni mivoltába vetett hitét is megvallja.

hiszed-e a katolikus keresztény Anyaszentegyházat, szenteknek egységét, bűnök bocsánatát, testnek föltámadását és az örök életet?: a katolikus (egyetemes) jelző a reformáció után már a többi keresztény felekezettől való elhatárolódásra is utal. – A szentek egysége vagy közössége (lat. *communio sanctorum*) az apostoli hitvallásból származó kifejezésként (vö. DH 19) arra a keresztény meggyőződésre utal, hogy az égi hazát elnyert hívők és az egyház földön küzdő tagjai az örök közbenjáróhoz, Krisztushoz kapcsolódva kölcsönösen segítik egymást. Az üdvösségre eljutott hívők a Krisztus erejében szerzett „érdemeiket felmutatva” támogatják a világban élő

keresztényeket az üdvösség elérésében, a földön küzdők pedig imáikkal, engeszteléseikkel, jótéteményeikkel „segítik” földi társaikat és az elhunytakat abban, hogy a „tisztlás állapotából” megszabadulva végérvényesen eljuthassanak Isten világába. – A test föltámadásába vett hit megvallásával a jelölt azonosul azzal a keresztény meggyőződéssel, amely szerint nem csupán az ember lelke üdvözülni, hanem a testi és szellemi megnyilvánulásokkal rendelkező teljes emberi személy eljut az örök életre.

mit kérsz?: a jelölt a keresztség szentségének kiszolgáltatását kéri, vagyis hittől aláveti magát egy ősi szertartásnak, amelyben Krisztushoz kapcsolódva megszabadul az áteredő bűn végzetes következményeitől, hogy későbbi életében eredményesen tudjon küzdeni a bűn ellen, Krisztus erejében viszonyozni tudja a mennyi Atya szeretetét, képes legyen a tanúságtevő keresztény életre, s ha vétkezik, hatékony bűnbánatot tudjon tartani.

én téged megkeresztellek: a keresztség kiszolgáltatása a történeti Jézus útmutatása szerint (Mt 28,9), az Atya, a Fiú és a Szentlélek, vagyis a Szentháromság nevében történik.

kenjen meg téged az üdvösség kriszmájával: a püspök által megszentelt illatos olaj (gör. *kehrizma*) az „újjászületést” biztosító és az üdvösséget nyújtó Szentlélek ajándékozásának a szimbóluma.

vedd a fehér ruhát: a fehér színű ruha a bűn feletti győzelem, az erkölcsi tisztaság és a mennyi dicsőség jelképe.

fogadd az égő gyertyát: utalás az okos és a balga szüzekről szóló jézusi példázatra (vö. Mt 25, 1–13), amelyben az okos szüzek felkészülten (a lámpásuk lángjának felszításához szükséges olaj birtokában) várják az érkező vőlegényt (Krisztust), és vele együtt lépnek be a menyegzős lakoma képével szimbolizált örök boldogságba.

b) Találkozás a Messiással a bérmlás szertartásában

Püspök: Könyörögiink. Mindenható örök Isten, ki ezeknek a te szolgálóidnak a vízből és a Szentlélekből való újjászületés kegyelmét és minden bűnök bocsánatát adtad, bocsásd rájuk a mennyből magát hétféleképpen kinyilatkoztató, vigasztaló Szentlelkedet...

Püspök: Töltsd be őket a félelmed Lelkével, és jelöld meg őket kegyesen Krisztus keresztségének jelével az örök életre. Ugyanazon Jézus Krisztus, a te Fiad által, aki veled él és uralkodik a Szentlélekkel egyetemben Isten, mindörökkön örökké. – Válasz: Ámen.

Püspök (a kriszmába mártott buvelykujjával egyenként megjelöli a bérmlándók homlokát): N., megjelöllek téged a kereszt jelével, és megerősítelek az üdvösség kriszmájával. Az Atyának, és Fiúnak, és Szentléleknek nevében. – Válasz: Ámen.

Püspök (jobbával a bérmlalkozó arcát gyengéden megérinti, miközben ezt mondja): Béke veled!

[Részlet az 1596-os kiadású Pontificale Romanum bérmlási szertartásából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a vízből és a Szentlélekből való újjászületés: a kifejezés Jézusnak arra a kijelentésére utal, amely szerint csak a vízből és Szentlélekből születő ember mehet be Isten országába (vö. Jn 3,5). A bérmlándók olyan személyek, akik korábban már részesültek a keresztségben.

bocsásd rájuk a mennyből magát hétféleképpen kinyilatkoztató, vigasztaló Szentlelkedet: Izajás próféta a Kr. e. 8. században beszélt Isten Lelkének hétféle megnyilvánulásáról (vö. Iz 11, 1–2), amelyet a keresztények a Szentlélek hét ajándékának neveznek. Mivel a hetes szám a Bibliában a teljességet jelenti, az ajándékok valójában arra utalnak, hogy a mennyi Atya Jézus Krisztus által minden segítséget megad a hívőnek a Szentlélek indításainak követéséhez, vagyis a tudatos és tanúságtevő keresztény élethez.

töltsd be őket a félelmed Lelkével: a Bibliában az istenfélelem a félelmetesen titokzatos, szent és mindenható Isten elismerését jelenti. Erre az elismerésre a Szentlélek teszi képessé az embert.

jelöld meg őket kegyesen Krisztus keresztyénekével az örök életre: „Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, vegye föl a keresztyét és kövessen engem” – mondta Jézus tanítványainak (Mt 16,24). Amikor a püspök a keresztyét jelöl rajzolja a bér málandó homlokára, ezzel azt jelöl: a jelölt azok közé akar tartozni, akik a krizma által szimbolizált Szentlélek erejében tudatosan vállalják a keresztyét hordozó életet.

püspök (jobbával a bér málandó arcát gyengéden megérinti, miközben ezt mondja): Béke veled!: a keresztyén felfogás szerint a békesség Istene Krisztusban kiengesztelte önmagával a bűnös világot (vö. Róm 5,10; Zsid 13, 20–21), azaz békességet teremtett Isten és ember között. A püspök a „béke veled” köszöntéssel arra buzdítja a megbér mált személyt, hogy felnött keresztyénként hirdesse és munkálja a Krisztus által szerzett békét (vö. Jn 14,27) a világban.

c) A Római Misekönyv eukharisztikus imájában megjelenített Messiás

Téged ezért, legkegyesebb Atya, Jézus Krisztus, a te Fiad s a mi Urunk nevében esedezve kérünk, hogy fogadd el és áldd meg ezeket az ajándékokat, ezeket az adományokat, ezeket a szent és sértetlen áldozati tárgyakat, melyeket főképpen katolikus egyházadért neked bemutatunk, hogy azt az egész világon békében és egységben megőrizni, megtartani és kormányozni méltóztassál a te szolgálóddal, N. pápánkkal, N. püspökünkkel, valamint a katolikus és apostoli hit minden igaz követőjével együtt.

Emlékezzél meg, Urunk, szolgálóidról és szolgálóidról, és minden itt jelenlétéről, akiknek hitét ismered, és áldozatos lelkét tudod: akik ezt a dicsőítő áldozatot bemutatják önmagukért és minden hozzájuk tartozóért, lelkük váltásáért, üdvösségük és jólétük reményében, és felajánlják neked, az örök, élő és igaz Istennek áldozati adományait.

A szentek egységében mindenekelőtt tisztelettel megemlékezünk a dicsőös, mindenkor Szűz Máriáról, Jézus Krisztusnak, Istenünknek és Urunknak szülőanyjáról, úgyszintén boldog apostolaidról és vértanúidról... és minden szentedről. [...]

Szolgálóidnak tehát és egyszersmind egész családnak ezt az áldozatát, kérünk, Urunk, fogadd megengesztelődött, és napjainkat intézd a te békédben: ragadd ki minket az örök kárhozatból, és sorozz választottaid seregébe, Krisztus, a mi Urunk által.

Ezt az adományt, kérünk, Isten, tedd mindenben áldottá, tulajdonoddá, érvényessé, szellemivé és elfogadhatóvá, hogy számunkra szeretett Fiadnak, a mi Urunk Jézus Krisztusnak testévé és vérévé váljék.

Ki szenvedésének előestéjén szent és tiszteletre méltó

kezébe vette a kenyeret, fölemelte szemét az égre hozzád, Isten, mindenható Atyához, neked hálát adva megáldotta, megtörte, és tanítványainak adta e szavakkal: Vegyétek és egyetek ebből mindnyájan, mert ez az én testem. Hasonló módon, miután megvacsoráltak, ezt a drága kelyhet is szent és tiszteletre méltó kezébe vette: ugyancsak hálát adva neked, megáldotta, és odaadta tanítványainak e szavakkal: Vegyétek és igyatok belőle mindnyájan, mert ez az én véremnek kelyhe, az új és örök szövetségé, a hitnek misztériuma, amely értetek és sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára. Valabánszor ezt cselekedjétek, az én emlékezetemre cselekedjétek.

Íme, ezért megemlékezünk, Urunk, mi, a te szolgálóid és egyszersmind a te szent néped is, ugyanazon Krisztusnak, a te Fiadnak, a mi Urunknak boldog szenvedéséről, úgyanúgy halottaiból való feltámadásáról, valamint dicsőséges mennybemeneteléről is: és bemutatjuk magasztos Főlségednek saját ajándékaidból és adományaidból ezt a tiszta áldozatot, ezt a szent áldozatot, ezt a széplőtlen áldozatot, az örök élet szent kenyerét és az örök üdvösség kelyhét...

Esdve kérünk, mindenható Isten: parancsold meg, hogy ezt (az adományt) szent angyalod keze mennyi oltárodra vigye, isteni Főlséged színe elé: hogy ahányan csak részt veszünk ez oltár áldozatában és Fiadnak szentséges testét és vérét magunkhoz vesszük, minden mennyi áldással és kegyelemmel eltöljünk. Ugyanazon Krisztus, a mi Urunk által. Amen.

[Részlet az 1570-es kiadású Missale Romanum eukharisztikus imádságából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a mi Urunk nevében esedezve kérünk: a Bibliában valaki nevében kérni annyit jelent, mint azt kérni, amit ő is kérne. Az eukharisztia ünneplő egyház tehát azonosul Jézus kérésével, amely-

ben azért fohászkodik a mennyei Atyához, hogy az őt hittel elfogadó emberek üdvössége érdekében fogadja el áldozatát (vö. Lk 23, 34.46; Jn 17, 1–26 stb.).

melyeket főképpen katolikus egyházadért neked bemutatunk: bár Krisztus minden emberért meghalt, a szöveg hangsúlyossá teszi, hogy áldozata elsősorban a püspökökkel és a Péter utódával (a pápával) közösségben lévő emberek számára gyümölcsöző. – A „bemutatás” szó nem azt jelenti, hogy az emberek mutatnak be valamiféle áldozatot, hanem azt, hogy az eukharishtiát ünneplő közösség mintegy „rámutat” Krisztus egyszeri és megismételhetetlen áldozatára (íme, az egyetlen krisztusi áldozat!).

emlékezzél meg, Urunk, szolgálóidról és szolgálóidról..., akik ezt a dicsőítő áldozatot bemutatják...: a bemutatás ebben az esetben is a Krisztus egyetlen áldozatára való „rámutatást” jelenti.

felajánlják neked, az örök, élő és igaz Istennek áldozati adományait: e mondatot a kolosszeieknek írt levél szerzőjének szavai alapján tudjuk értelmezni. A szerző Pál apostol nevében ezt írja: „kiegészítem testemben azt, ami hiányzik Krisztus szenvedéseiből, testének, az egyháznak javára” (Kol 1,24). Mivel Krisztus szenvedéséből semmi sem hiányzik, a „kiegészítés” csak azt jelentheti, hogy az apostol hittel elfogadta ezt az üdvöt hozó szenvedést, azaz bekapcsolódott az értünk szenvedő Krisztus áldozatába. A hívek tehát annyiban ajánlják fel Krisztus áldozatát a mennyei Atyának, amennyiben hittel elfogadják az emberekért szenvedő Krisztust, s ez a hittel elfogadott krisztusi önfeláldozás annyiban tekinthető az ő áldozati adományaiknak, amennyiben vállalják a Krisztussal való együtt-szenvedést.

a szentek egyességében... tisztelettel megemlékezünk: ez a megemlékezés egyrészt azt jelenti, hogy hálát adunk Istennek, aki szentté tette a Boldogságos Szület és emberek sokaságát, másrészt az említett szenteket arra kérjük, hogy a Krisztus erejében szerzett „érdemeiket” a mennyei Atyának „felmutatva” járjanak közben üdvösségünkért. Krisztus egyedülálló szerepét és érdemét az imádság befejező formulája, a „Krisztus, a mi Urunk által” kifejezés emeli ki.

családodnak ezt az áldozatát, kérünk, Urunk, fogadd megengesztelődötten: mivel Isten családja azonos a Krisztus áldozatát elfogadó közösséggel, az áldozat elsősorban nem az emberi áldozatot jelenti, hanem Krisztus önfeláldozását, amely lehetővé teszi az üdvösségre vezető emberi áldozathozatalt. A „fogadd megengesztelődötten” fohász nem arra utal, hogy Isten haragudott, majd Krisztus áldozata miatt kiengesztelődött, hanem így értendő: fogadd el Krisztus áldozatát, amelyben kiengesztelted önmagaddal a Rád haragvó emberi családot (vö. 2 Kor 5,19). *ragadj ki minket az örök kárhozatból, és sorozz választottaid seregébe, Krisztus, a mi Urunk által:* a kérés arra utal, hogy az áteredő bűn fogságában vergődő emberiség Krisztus áldozata nélkül sosem juthatott volna el az üdvösségre.

tedd... érvényessé, szellemivé és elfogadhatóvá, hogy számunkra szeretett Fiadnak, a mi Urunk Jézus Krisztusnak testévé és vérévé váljék: az „érvényes áldozat” kifejezés arra utal, hogy Krisztus egyszeri és megismételhetetlen áldozata „érvénytelenítette” az ószövetségi állatáldozatokat, s csak az ő érvényes önfeláldozása szerzett megigazolást (vö. Zsid 9, 11–28). – A „lelki vagy szellemi áldozat” (vö. 1 Pét 2,5) szókapcsolat azt jelenti, hogy a történeti Jézus fizikailag észlelhető halála (testének és vérének szétválása) mélyén ott rejlik a testi szemmel nem látható önfeláldozás, vagyis az a szellemi áldozat, amelyben Krisztus önmagát áldozta fel szívében a mennyei Atyának. A pap tehát azt kéri Istentől: a szimbólumok érzékelhető fátyla alatt jelenítse meg Krisztus szellemi áldozatát is. – Az „elfogadható áldozat” kifejezés arra utal, hogy az emberek csak Krisztus áldozatának erejében üdvözülhetnek, mert a mennyei Atya számára csak ez az áldozat „elfogadható”. – Bár a Bibliában a test és a vér is az egész embert jelenti, a test és a vér egymástól elkülönített említése az értünk áldozattá váló Krisztus valóságára utal.

ki szenvedésének előestéjén...: a következő mondatok az eukharisztia alapításának eseményét idézik fel (vö. Mt 26, 26–29; Mk 14, 22–25; Lk 22, 14–20; 1 Kor 11, 23–26). Az első keresz-

tény közösségek hite szerint Jézus az utolsó vacsorán elhangzott szavakkal alapította meg az eukharisztia szentségét. A szövegben szereplő „sokakért” kifejezés tősgyökeres héber nyelvi szófordulat (hebraizmus), és azt jelenti: mindenkiért.

parancsolt meg, hogy ezt (az adományt) szent angyalod keze mennyei oltárodra vigye: a zsidóknak írt levél szerzője, aki Isten világát szimbólumokkal írja le, azt állítja, hogy az angyalok Jézusnak alávetett és az emberek szolgálatára rendelt lelkek (vö. Zsid 1, 6–7.14). Ezt a képi nyelvet eleveníti fel az eukharisztia liturgiája is, midőn arról beszél, hogy az emberek számára üdvösséget szerző krisztusi áldozatot angyalok viszik a „mennyei oltárra”.

ahányan csak részt veszünk ez oltár áldozatában és Fiadnak szentséges testét és vérének magunkhoz vesszük...: e szavak arra utalnak, hogy a szentáldozás (Krisztus testének és vérének magunkhoz vétele) csak akkor eredményezi a Krisztussal való bensőséges találkozást, ha mi magunk is „részt veszünk” Krisztus áldozatában, azaz életvitelünkben követjük a mások üdvösségéért áldozatot hozó Krisztust.

d) Találkozás a szenvedő Krisztussal a bűnbocsánat szentségében

[A vétkek felsorolása és a penitencia kiszabása után a pap latinul ezeket mondja]: Irgalmazson neked a mindenható Isten és megbocsátván vétkeidet vezéreljen téged az örök életre. Amen. Vétkeid elengedését, földoizását és bocsánatát adja meg neked a mindenható és irgalmas Úr. Amen.

A mi Urunk Jézus Krisztus oldozzon fel téged, és én az ő tekintélyével téged feloldozlak a kiközösítés (elfüggesztés) és tilalom minden kötelekétől, amennyire képes vagyok, s te rászorulsz. Aztán én téged felol-

dozlak bűneidtől az Atyának, és Fiúnak, és Szentléleknek nevében.

A mi Urunk Jézus Krisztus szenvedése, a boldogságos Szűz Máriának és minden szenteknek érdemei, amit csak jót teszel s bajt elszenvedsz, legyenek neked bűneid bocsánatára, a kegyelem gyarapodására s az örök élet jutalmára. Amen.

[A feloldozás szavai az 1614-es Rituale Romanum alapján]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

irgalmazson neked a mindenható Isten: a feloldozás bevezető szavai egyértelműen utalnak arra, hogy a bűnöket kizárólag Isten bocsáthatja meg.

Jézus Krisztus oldozzon fel téged, és én az ő tekintélyével téged feloldozlak: Jézus Krisztus említése arra utal, hogy a mennyei Atya az ítéletet (a megbocsátást) egészen a Fiúra, a második isteni személyre bízta (vö. Jn 5,22). A Jézus tekintélyével való feloldozás gyakorlata a tanítványoknak adott hatalomra támaszkodik: „Akiknek megbocsátjátok bűneiket, bocsánatot nyernek; akiknek pedig megtartjátok, azok bűnei megmaradnak” (Jn 20,23).

a mi Urunk Jézus Krisztus szenvedése, a boldogságos Szűz Máriának és minden szenteknek érdemei, amit csak jót teszel s bajt elszenvedsz, legyenek neked bűneid bocsánatára: a mondat arra emlékezteti a bűnbánót, hogy az Atya kizárólag Jézus megváltó szenvedése miatt bocsátja meg a bűnöket, hiszen Szűz Mária, a szentek és a bűnbánó emberek csak azért szerezhetnek érdemeket, mert Jézus ezt lehetővé tette számukra.

5. 12 A szövegek értelmezése

A keresztség szertartásának megújított szövegét a Római Szertartáskönyv szerzői Jézus útmutatásának szellemében fogalmazták meg: „Aki hisz és megkeresztelkedik, az üdvözü; aki pedig nem hisz, elkárhozik” (Mk 16,16). A megkeresztelkedés tehát nem mágikus szertartás, hanem olyan cselekmény, amely föltételezi a Messiás isteni mivoltába vetett hitet. A gyer-

mekek esetében a keresztséget az egyház hitére támaszkodva szolgáltatták ki (vö. DH 1626). A keresztség szertartásában a Messiás isteni mivoltát megvalló személy újjászületik Krisztusban: „leveti” az áteredő bűn fogságában sínylődő „régi embert”, s „magára ölti” az Isten képére és hasonlatosságára teremtet „új embert” (vö. Ef 4, 22–24), aki Krisztus erejében hatékony bűnbánatot tud tartani, és képes a mennyei Atya szeretetének viszonzására.

Bár a bértámasztás lényege a Lélek ajándékozása, aki megerősíti a korábban megkeresztelt személyt a tudatos keresztény tanúságtételben, a jelölt ebben a szertartásban Krisztussal is találkozik. A Vigasztaló Lélek elküldésére ugyanis a tanítványaitól búcsúzó Jézus tett ígéretet (vö. Jn 16,7). A Római Főpapi Szertartáskönyv szerzői kiemelik: a Szentlélek elsősorban arra teszi képessé befogadját, hogy életvitelében követni tudja Krisztust, aki szenvedésével és másokért odaadott életével szerezte meg minden ember számára az üdvösség lehetőségét.

A Római Misekönyv eukharisztikus imája a protestáns ellenvetéseket is szem előtt tartva azt hirdeti, hogy a szentmise Krisztus egyetlen és megismételhetetlen áldozatának „megjelenítése”, s nem valamiféle emberi áldozat. Bár az ima többször említ emberi áldozatokat és érdemeket is, a szövegösszefüggésből világos, hogy ezek az emberi áldozatok vagy érdemek csak Krisztus áldozata alapján valósulhattak meg, és csak annyit jelentenek: az eukharishtiát ünneplő közösség tagjai „elfogadják” Krisztus egyetlen áldozatát, azaz részesülnek az ő megváltó érdeméből.

A bűnbocsánat szertartásából vett idézetben a Római Szertartáskönyv az egyház hagyományához ragaszkodva azt hangsúlyozza, hogy a bűnöket csak a mindenható Isten bocsáthatja meg. Az isteni megbocsátás kizárólagos alapja Krisztus értünk vállalt szenvedése. Szűz Mária és a többi szent csak Krisztus érdeme alapján szerezhettek „érdemeket”. Az egyház mégis hivatkozik rájuk, mert a bűnbocsátás szentségében is hangsúlyozni szeretné: a Krisztus áldozatában egyesülő „szentek” nemcsak Krisztussal, hanem egymással is közösségben vannak.

5. 13 Adj hálát a szentségekben jelenvaló Krisztusnak!

Valahányszor keresztségi szertartáson veszel részt, tudatosítsd magadban és másokban is, hogy a keresztség feltételezi a Krisztusba vetett hitet. Gondolj arra, hogy a kisgyermek keresztelésénél ezt a hitet a szülők és keresztszülők vallják meg a gyermek nevében. Ígéretet tesznek: a felnövekvő gyermeknek segítségére lesznek abban, hogy élete folyamán mindig hálás szívvel tudja elfogadni Istentől a hit ajándékát, amit Krisztus tett számunkra lehetővé.

A bértámasztás szertartásában a Krisztus által küldött Szentlélek ad erőt a keresztény tanúságtételre. A kereszt jele, amelyet a püspök rajzol a bértámasztandó homlokára, Krisztus keresztféjére emlékeztet, aki elküldte számunkra a Vigasztaló Szentlelket. Adj hálát neki ezért az Ajándékáért!

Valahányszor szentmisén veszel részt, s a pap ajkáról elhangzik a „bemutatjuk ezt az áldozatot” mondat, gondolj arra, hogy ez a „bemutatás” valójában „rámutatás” Krisztus egyetlen és megismételhetetlen áldozatára. Tudatosítsd magadban azt is, hogy szentáldozásod akkor lesz gyümölcsöző, ha hálás szívvel bekapcsolódsz ebbe a krisztusi áldozatba, azaz követed Krisztust, aki életét áldozta embertestvérei üdvösségéért.

A bűnbocsánat szentségében az érted szenvedő Messiással találkozol. Gondolj arra, hogy csak azért tudsz hatékony bűnbánatot tartani, és Isten csak azért bocsátja meg bűneidet, mert Krisztus vállalta a földi élet szenvedéseit, és érted is meghalt a kereszten! Köszönd meg neki szeretetből fakadó áldozatát!

5. 2 A Messiás az egyház tanításában

Az egyház tanítását bemutató szemelvények tartalmilag Máriáról és a pápa hivataláról szólnak, közvetve azonban a Messiás isteni mivoltába vetett hitet erősítik a hívőkben. A Mária szeplőtelen fogantatását hirdető dogma szövege IX. Pius pápa 1854-ben kiadott, a „Kimondhatatlan Isten” (lat. *Ineffabilis Deus*) kezdőszavakról elnevezett bullájából származik. A pápa primátusáról szóló idézeteket és a pápai tévedhetetlenséget meghirdető dogma szövegét az I. Vatikáni Zsinaton megfogalmazott „Örök Pásztor” (lat. *Pastor Aeternus*) kezdetű hittani rendelkezés tartalmazza.

5. 21 A Messiás a tanításban

a) A Messiás édesanyjának szeplőtelen fogantatása

A szent és oszthatatlan Szentháromság tiszteletére, a Szűz Istenanya dicsőségére és ékességére, a katolikus hit fölmagasztalására és a keresztény vallás növelésére, Urunk Jézus Krisztusnak, Szent Péter és Pál apostoloknak tekintélyével és a sajátunkkal kijelentjük, kibírdetjük és meghatározzuk, hogy az a tan, amely szerint a Boldogságos Szűz Mária fogantatásának első pillanatában, a mindenható Isten egyedülálló kegyel-

méből és különleges kegyéből, az emberi nem Üdvöztőtőjének, Jézus Krisztusnak érdemeire való tekintettel, az áteredő bűnnek minden szennnytől eleve megőrizve mentes volt, Istentől való kinyilatkoztatás, és ezért minden hívőnek erősen és állhatatosan kell binnie.

[Részlet IX. Pius 1854-ben kiadott „*Ineffabilis Deus*” kezdetű bullájából; DH 2803]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a szent és oszthatatlan Szentháromság tiszteletére, a Szűz Istenanya dicsőségére: a bevezető szavak világosan jelzik, hogy a dogma elsősorban a háromságos egy Istent magasztalja, aki a Szűz Istenanyát elhalmozta ajándékaival.

Urunk Jézus Krisztusnak, Szent Péter és Pál apostoloknak tekintélyével és a sajátunkkal kijelentjük: a pápa e szavakkal azt fejezi ki, hogy az előterjesztendő tanítás megegyezik a történeti Jézus szándékával, az apostoli hagyománnyal, és arra a tekintélyre is támaszkodik, amellyel Jézus ruházta fel Simon Péter nevű apostolát (vö. Lk 22, 31–32).

Mária fogantatásának első pillanatában... Jézus Krisztusnak érdemeire való tekintettel, az áteredő bűnnek minden szennnytől eleve megőrizve mentes volt: Máriát, a kegyelemmel teljes (Lk 1,28) Istenanyát a keleti és a nyugati egyház is megszentelt személynek tartotta. Ám azok a keresztények, akik úgy gondolták, hogy Isten Máriát az ő létezésének elejétől fogva szeplőtelenre tette, sokáig nem tudtak magyarázatot adni arra, vajon Mária, aki a többi emberhez hasonlóan megváltásra szoruló lény volt, miként szentelődhetett meg Jézus születése előtt. Először csak az ír vagy skót származású ferences szerzetes, Duns Scotus († 1308) munkáiban vetődött fel az a gondolat, hogy Máriát a mennyei Atya – Fiának dicsőségéért és megváltó érdemei alapján – előzetes megváltásban részesítette. Ezt a tanítást ismétli meg a bullát kiadó pápa.

Istentől való kinyilatkoztatás: ez a mondat burkoltan arra utal, hogy Isten kinyilatkoztatását nem csupán a Biblia szövege tartalmazza, hanem a tanítványi közösség hite is, mert ezt a közösséget Jézus ígérete szerint a Szentlélek vezeti a tanítás értelmezésében: „...a Szentlélek, akit az Atya küld az én nevemben, megtanít majd titeket mindenre, és eszetekbe juttat mindent, amit mondtam nektek” (Jn 14,26).

b) Róma püspöke a Messiás földi helytartója

A Szentírás világosan érthető tanúságtételeire támaszkodva, és mind elődeinknek, a római püspököknek, mind az egyetemes zsinatoknak érthető és áttekinthető rendeleteihez ragaszkodva, megújítjuk a Firenzei Egyetemes Zsinat döntését, mely szerint minden kereszténynek binnie kell, hogy „a szent Apostoli Szék és a római püspök az egész világra kiterjedően birtokában van a primátusnak, maga a római püspök pedig Szent Péternek, az apostolok fejedelmének az utóda, Krisztus valódi helytartója, az egész egyház feje, és az összes keresztények atyja és tanítója; és Szent Péter személyében Urunk Jézus Krisztus neki adta

át az egyetemes egyház legeltetésének, igazgatásának és kormányzásának teljhatalmát, ahogy ez az egyetemes zsinatok aktáiban és a szent kánonokban is megjelenik”. [...]

Oly kevésbé korlátozza azonban a pápának ez a teljhatalma a püspöki joghatóságnak... rendes és közvetlen hatalmát..., hogy (hatalmukat) a legfőbb és általános pásztor inkább... helyesli, erősíti és oltalmazza”.

[Részletek az I. Vatikáni Zsinat „Pastor Aeternus” kezdetű hittani rendelkezéséből; DH 3059; 3061]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

megújítjuk a Firenzei Egyetemes Zsinat döntését: a Basel–Ferrara–Firenzei Zsinat firenzei szakaszában (1439) a zsinati atyák határozatot hoztak a római pápa tiszteletbeli elsőbbségének (primátusának) és a pátriárkai székek (Konstantinápoly, Alexandria, Antióchia, Jeruzsálem) sorrendjének kérdésében. Majd megállapították: a római pápa primátusának ténye érintetlenül hagyja a történelmi patriarchátusok korábbi jogait és kiváltságait (vö. DH 1307–1308). Ezt a korábbi döntést újítja meg az I. Vatikáni Zsinat.

maga a római püspök... Péternek, az apostolok fejedelmének az utóda: bár a Mt 16, 18–20 szövegéből nem derül ki egyértelműen, hogy az egész egyházat érintő tanbeli és fegyelmi hatalmat csupán Péter kapta-e meg, vagy az apostolságban utódai is öröklök, a katolikus egyház kezdetől fogva vallotta, hogy Róma püspöke Péter apostol utódeként ugyanolyan szerepet tölt be az egyházban, mint Péter az apostoli közösségben. Ezt a katolikus meggyőződést támasztja alá például az a tény, hogy Máté evangélista, aki jóval Péter halála után állította össze művét, szükségesnek tartotta annak a jelenetnek közlését, amelyben Jézus főhatalmat ad Péternek.

Krisztus valódi helytartója, az egész egyház feje, és az összes keresztények atyja és tanítója: a Biblia szerint Jézus megígérte Péternek, imádkozik érte, hogy képes legyen megerősíteni testvéreit (vö. Lk 22, 31–32), és reá bízta a legfőbb pásztori feladatot, „a bárányok legeltetését” (vö. Jn 21, 15–17). Az a tény, hogy a Péter halála után összeállított evangéliumok szerzői fontosnak tartották e kitüntető megbízás közlését, jelzi: az első század egyháza valamilyen értelemben Péter utódát is Krisztus helytartójának, legfőbb pásztornak tekintette. A Pál apostoltól (vagy valamelyik tanítványától) származó levelek Krisztust nevezik az egyház fejének (vö. Kol 1,18; Ef 5,23). Ebből nyilvánvaló, hogy az egyház feje kifejezés így értendő: a pápa az egyház látható feje, aki a maga törekény, fogyatékos emberi mivoltában az egyház láthatatlan fejét, a föltámadt Krisztust képviseli a keresztények közösségében.

oly kevésbé korlátozza... a pápának ez a teljhatalma a püspöki joghatóságnak... rendes és közvetlen hatalmát...: a mondat a félreértések elkerülését célozza. Burkoltan a következőkre utal: 1. A pápa nem abszolút egyeduralkodó, hiszen legfőbb tekintélye mellett létezik a püspöki tekintély is, amely hozzátartozik az egyház alkotmányához. Ez másként fogalmazva azt jelenti: a világ püspökei nem a pápa helynökei. 2. Az a tény, hogy a pápa rendes, közvetlen és valódi püspöki hatalommal rendelkezik, nem jelenti azt, hogy a pápa egyetemes püspök, vagy hogy az egész egyház az ő egyházmegyéje. A legfőbb joghatósági hatalom ugyanis az egyházban kettős módon létezik: egyrészt megilleti a püspökök kollégiumát, fejével, a római pápával együtt, s

emellett megilleti külön a római püspököt is. E kettős hatalom csak akkor válik problémássá, ha e két joghatósági formát egymástól különálló és egymással versengő hatalomnak tekintik, miként ezt a „zsinat a pápa fölött áll” elv hirdetői vagy a gallikanizmus követői tették. A „rendes” hatalom kifejezés azt jelenti, hogy a pápai főség alapja a krisztusi rendelés, és nem az, hogy az egyház a pápát felruházta e hatalommal. A „közvetlen” kifejezés arra utal, hogy szükség esetén a pápa mindenféle engedély nélkül beavatkozhat a püspökségek belügyeibe.

c) A Messiásról tévedhetetlenül tanító pápa

Amikor a római püspök „ex cathedra” (tanítói székből) beszél, azaz, amikor minden keresztények pásztorának és tanítójának a feladatát teljesítve legfelsőbb apostoli akaratának nyilvánításával meghatározza, hogy egy-egy hitbeli vagy erkölcsi tanítás az egyetemes egyház számára kötelező, akkor Szent Péter személyén át megígért isteni segítség révén azzal a tévedhetetlenséggel bír, amellyel az isteni Megváltó a hitre vagy

az erkölcsökre vonatkozó tanítás meghatározására nézve egyházát felkészültté akarta tenni; ezért a római pápa ilyen határozatai nem az egyház beleegyezése miatt, hanem önmagukból kifolyólag megmásíthatatlanok.

[Részlet az I. Vatikáni Zsinat „Pastor Aeternus” kezdetű hittani rendelkezéséből; DH 3074]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

amikor a római püspök „ex cathedra” (tanítói székből) beszél: jóllehet a tanítói feladatot minden tanítvány megkapta Jézustól (vö. Lk 10,16), Péter apostol kitüntetett helyen volt a tanítók sorában (vö. Lk 22,32; Mt 16,19; Jn 21, 15–17). A katolikusok azt tartják, hogy Péter apostoli utódai is ilyen kitüntetett helyzetben adják tovább vagy értelmezik a keresztény tanítást. Ha a pápa „tanítói székből (lat. *ex cathedra*) beszél”, ez azt jelenti: a püspökök közösségének fejeként nyilatkozik meg, miként ezt Péter tette az apostolok csoportjának vezetőjeként (vö. Mk 8,29).

meghatározza, hogy egy-egy hitbeli vagy erkölcsi tanítás az egyetemes egyház számára kötelező: Péter tanítói tekintélyét a többi apostol és így Pál is elismerte (vö. Gal 1,18). A történelem tanúsítja, hogy vitatott hittani és erkölcsi kérdésekben a püspökök vagy helyi zsinatok időnként a római Apostoli Széket kérték fel döntőbírónak (vö. DH 3069).

Szent Péter személyén át megígért isteni segítség révén: Jézus megígérte Péternek: imádkozik érte, hogy megerősíthesse testvéreit (vö. Lk 22,32). A katolikus felfogás szerint ez az ima azokat is segíti, akik az apostolságban utódai Péternek.

tévedhetlenséggel bír: Jézus útnak, igazságnak és életnek nevezte önmagát (vö. Jn 14,6). A tévedhetetlen keresztény igazság hirdetését tanítványaira bízta: „Aki titeket hallgat, engem hallgat” – mondta nekik (Lk 10,16). Ezért mondja a Timóteusnak írt első levél szerzője: az egyház „az igazság oszlopa és szilárd alapja” (1 Tim 3,15). A tévedhetetlenség (lat. *infallibilitas*) szó az Újszövetségben nem szerepel, de a kifejezés tartalmilag burkoltan többször is előfordul: az újszövetségi szerzők azzal a meggyőződéssel terjesztik elő hitvallási formuláikat, hogy azok feltétlenül igazak és érvényesek (vö. Róm 10,9; 1 Kor 15,3-tól; Fil 2, 6–11 stb.).

amellyel az isteni Megváltó... egyházát felkészültté akarta tenni: a mondat arra utal, hogy a tanbeli tévedhetetlenség elsődleges birtokosa Krisztus titokzatos testeként az egyetemes egyház.

nem az egyház beleegyezése miatt, hanem önmagukból kifolyólag megmásíthatatlanok: ez a magyarázat nem azt jelenti, hogy a pápának nem az összegyűlt hitbeli meggyőződését kell kifejezésre juttatnia. A pápa ugyanis (éppúgy, mint a püspökök) döntéseiben nem függetlenítheti magát a Szentírástól, a hagyománytól vagy az egyház korábbi döntéseitől. Ebből az is kiderül, hogy az általa hozott döntés nem vonatkozhat valamiféle egészen új (a kereszténység által koráb-

ban egyáltalán nem ismert) igazságra, hanem csak olyan jellegű tanítás lehet, amely azt szavaltja, hogy a hívők megmaradjanak a régi igazságban. Amikor a pápa 1854-ben dogmaként hirdette ki Mária szeplőtelen fogantatását, azt a hitigazságot akarta elmélyíteni a hívőkben, amely szerint a második isteni személy az ő kizárólagos megváltói érdeme alapján egy erkölcsileg tiszta emberi lényben, Máriában öltött testet. – Magánjellegű nézeteiben és személyes magatartásmódjában a pápa természetesen éppúgy tévedhet, mint a többi ember.

5. 22 A szövegek értelmezése

Jóllehet a szeplőtelen fogantatást meghirdető dogma arról szól, hogy a Messiás anyja olyan állapotban fogant, amilyenbe az ember a keresztség által kerül, a dogma magyarázatából kiderül, hogy ez a tanítás is a Messiás méltóságát hangsúlyozza. A mennyei Atya ugyanis Krisztus érdemeire való tekintettel és azért óvta meg Máriát a bűntől, hogy Szent Fia egy szeplőtelen emberi lényen keresztül léphessen be a világba.

A történeti Jézus szerint a tanítványok és a szavuk által hívők egysége a tanúságtevés hitelességének egyik fontos jellemzője. János evangéliuma szerint Jézus ennek a fontos jellemzőnek az érvényre jutásáért könyörög a mennyei Atyához: „De nem csupán értük (a tanítványokért) könyörgök, hanem azokért is, akik az ő szavuk által hinni fognak bennem, hogy mindnyájan egy legyenek; ahogyan te, Atyám, bennem vagy, és én tebenned, úgy ők is egy legyenek mibennünk, és így elhiggye a világ, hogy te küldtél engem” (Jn 17, 20–21). Ennek az egységnek a jele és előmozdítója volt Péter apostol, aki a pásztori hatalom teljességét kapta meg Jézustól. A pápai primátust hangsúlyozó dogma azt a katolikus meggyőződést fejezi ki, hogy Péternek ezt a jel szerepét a Messiás ajándékként és megbízásából a mindenkor pápa is betölti.

A történeti Jézus kijelentései alapján (vö. Mt 28,20; Jn 16,13; Mt 16, 17–18) az összes keresztény egyház egyetért abban, hogy az egyház egésze hatékonyan és tévedésmentesen hirdeti az üdvösségre vezető igazságokat. E meggyőződés alapja az, hogy az egyház részesül Isten szentségéből, Krisztushoz kapcsolódik, s elnyerte a Szentlélek ajándékát. A történelem tanúsága szerint azonban különféle vélemények alakultak ki abban a kérdésben, hogy vannak-e, s melyek a tévedhetetlen tanítást meghirdető intézmények vagy szervek. Az első évezredben elsősorban az egyetemes zsinatok döntéseit tekintették tévedhetetlen Tanítóhivatalnak (lat. *Magisterium*). A nyugati és a keleti egyház egymástól való eltávolodása után, a 2. évezred elején kezdtek elkülönülni egymástól a nézetek. A keleti egyház továbbra is hangsúlyozta, hogy az első hét egyetemes zsinat alkotja a Tanítóhivatalt. Ezen kívül azonban különleges tanítói tekintélyt tulajdonított az öt ókori patriarchátusi székhelynek (Róma, Konstantinápoly, Antióchia, Alexandria és Jeruzsálem) is. – Nyugaton egyrészt megerősödött az a korábbi meggyőződés, amely szerint a rendes Tanítóhivatalt a pápával kollegiális egységben lévő összes püspök alkotja, a rendkívülit pedig a pápával közösségben lévő püspökök egyetemes zsinata. Emellett a 13. századtól kezdve az a nézet is elterjedt, amely szerint bizonyos feltételek mellett a pápa döntései is tévedhetetlen tanítások. – A protestánsok egyetlen tanítói tekintélynek a Szentírást ismerték el, de a hitvallások, a nagytekintélyű teológiai tanárok vagy a lelkeszi zsinatok tanítását is mértékadónak tekintették. – Az I. Vatikáni Zsinat résztvevői a Pápai Államot 1870-ben megszálló királyi csapatok bevonulása miatt nem tudták befejezni munkájukat. Ez a magyarázata például annak, hogy a zsinati atyák – miközben a liberalizmus és a febronianizmus ellenében egyoldalúan a pápa tévedhetetlenségét hangsúlyozták – nem tértek ki arra a témára, hogy a pápai tévedhetetlenség hogyan illeszkedik bele abba a tévedhetetlenségbe, amely a Krisztus titokzatos testeként fennálló egyház egészét megilleti.

5. 23 Adj hálát a Messiás ajándékaiért!

A Mária szeplőtelen fogantatását meghirdető tanításban figyelj fel arra, hogy Mária is Krisztus elővételezett megváltó érdeme alapján vált szeplőtelenné. Egyben adj hálát a Messiásnak azért, hogy neki köszönhetően a keresztségben te is olyan állapotba jutottál, mint amilyenbe Mária került fogantatásakor!

A pápai primátust megerősítő dogma szövegének olvasásakor tudatosítsd magadban, hogy a mindenkori pápa azért lehet az egyház egységének jele és előmozdítója, mert Péter apostol utóda, akit Jézus az apostoli közösség fejévé tett. Köszönd meg Krisztusnak, hogy a római pápával egységben élő keresztény közösséghez tartozol, s a nem katolikus keresztény társaidnak, ismerőseidnek is mutasd meg, hogy örülsz, és hálás vagy ezért az ajándékért!

A pápai csatlakozhatatlanság fogalmának értelmezése közben gondold arra, hogy ezt a tévedhetetlenséget a Messiás szavatolja azért, hogy biztos útmutatások alapján haladhass az örök otthon felé vezető úton. Adj hálát Krisztusnak, hogy az üdvösségre vezető utat illetően nem hagyott bizonytalanságban!

5. 3 A szerzetesi életformában bemutatott Messiás

A szemelvények három újkori szerzetesrend Szabályainak tükrében mutatják be, hogy minden szerzetesi intézmény a rá jellemző sajátos szolgálat által törekszik a föltámadt Messiás valóságát érzékelhetővé tenni a világban. A Betegápoló Irgalmas Rendet bemutató részlet azokból a Szabályokból (Konstitúciókból) származik, amelyeket a rendtársak kérésére V. Pius pápa 1572-ben hagyott jóvá. A Kegyes Iskolák (piaristák) célkitűzését körvonalazó idézet azokból a Konstitúciókból vettük, amelyeket a rendalapító, Kalazanci Szent József írt 1622-ben. A Miaszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek munkáját leíró részlet azokból a Szent Szabályokból származik, amelyeket 1865-ben IX. Pius pápa hagyott jóvá.

5. 31 A Messiás néhány újkori alapítású szerzetesrend tanúságtételében

a) A Betegápoló Irgalmas Rend

Mi, Irgalmas Testvérek, hálát adunk Istennek azért az adományért, amelyet Istenes Szent Jánosban egyházának adott. Ő, a Szentlélek ösztönzésére és az Atya irgalmas szeretete által bensőleg átalakítva tökéletes egységben élte meg az Isten és a felebarát szeretetét. Teljesen testvérei megsegítésének szentelte magát, és bűségesen követte a Megváltót a maga irgalmas magatartásában és cselekedeteiben. Adósságok, aggodalmak és gondok kánjai között bizodalmit egészen Jézus Krisztusba vetette, és teljesen a szegények és a betegek szolgálatának szentelte magát a spanyolországi Granada városá-

ban. Onnan tért meg az Atyához az 1550. esztendőben... Irgalmas rendünk éppen ezért az irgalmas-ság evangéliumából származik, ahogyan azt a maga teljességében Istenes Szent János megélte. Ezért a jellegzetességért joggal tekintjük őt alapítónknak. Ő valóban megértette, hogy a halálból az életbe való átmenetnek legvilágosabb jele a testvérek iránti szeretet, amelyet nemcsak szóval, de tettel és igazsággal gyakorlunk.

[Részlet az 1572-ben pápai jóváhagyást nyert Betegápoló Irgalmas Rend Konstitúciójából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

Irgalmas Testvérek: az irgalmas jelző arra utal, hogy a rend tagjai az „irgalmasnak” és „hűséges főpapnak” nevezett Krisztust (vö. Zsid 2,17) akarják megjeleníteni a világban, aki egyik példázatában az irgalmas szamaritanus magatartását állította példaként hallgatósága elé (vö. Lk 10, 30–37). A testvérek kifejezés azt jelzi, hogy nem fölszentelt papokból, hanem elsősorban laikusokból álló szerzetesrendről van szó.

hálát adunk Istennek azért az adományért, amelyet Istenes Szent Jánosban egyházának adott: a rend tagjai azt hangsúlyozzák, hogy a portugál származású Ciudad Jánost († 1550) Isten tette képesé arra az önfeláldozó életre, amellyel a szegény sorsban élő betegeket ápolta és vigasztalta. A szegények és a betegek számára adományokat gyűjtögető szent életű embert a nép nevezte el „Istenes Jánosnak”.

tökéletes egységben élte meg az Isten és a felebarát szeretetét: az ószövetségi Biblia és Jézus tanítása szerint az Isten és a felebarát iránti szeretet elválaszthatatlan egymástól (vö. Mk 12, 28–33). *a betegek szolgálatának szentelte magát a spanyolországi Granada városában:* a mondat arra utal, hogy Ciudad János 1540-ben összegyűjtött adományokból kórházat tudott nyitni a spanyolországi Granada városában.

joggal tekintjük őt alapítónknak: János nem akart rendet alapítani, egykori munkatársai azonban mégis őt tekintették az 1572-ben jóváhagyott rend alapítójának.

a halálból az életbe való átmenetnek legvilágosabb jele a testvérek iránti szeretet: Jézus tanítása szerint mindaz, aki hisz benne, átment a halálból az életre (vö. Jn 5,24; 11, 25–26), mert megszabadult az áteredő bűn fogságából, és megkezdődött benne az örök élet. Annak, hogy valaki átment a halálból az életre, azaz Jézushoz tartozik, a legvilágosabb jele a felebarát iránti szeretet: „Arról ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretettel vagytok egymás iránt” (Jn 13,35). Ennek a szeretetnek a gyakorlására a Jézus által ígért Szentlélek teszi képessé az embert: „A Lélek gyümölcsei pedig: a szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, hűség” (Gal 5,22; vö. Kol 1,8).

b) A piaristák

Minthogy Isten egyházában a Szentlélek által vezetve minden egyes szerzetesi intézmény mint valódi céljára a szeretet tökéletességére törekszik a maga sajátos szolgálata által, úgy a mi szerzetünk is teljes igyekezetével ennek megvalósítását tűzi ki célul azáltal a szolgálataival, amelyet őszintesége, boldog emlékeztető V. Pál, Krisztus földi helytartója hagyott jóvá...

És bár alázatos lellekkel a mindenható Istentől kell várunk azokat a szükséges eszközöket, amelyek által az igazság alkalmas munkatársainak tesz minket, hiszen Ő hívott meg munkásainak erre az igen gazdag aratást ígérő területre, és még ha mindent ő rendez is el jóságosan, szükségesnek tartottuk, hogy ezt az intézményt, a szentek példáját követve, előzetesen konstitúciókkal erősítsük meg.

Mivel valóban Isten anyja szegényeinek valljuk magunkat, a szegény gyerekeket sohasem szabad lenéznünk, hanem azon kell lennünk, hogy nagy türelemmel és szeretettel minden erőnnyel fölékesítsük őket, főleg azért, mert azt mondta az Úr: Amit a legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek. Intézményünknek tehát az lesz a feladata, hogy a gyerekeket az elemi ismeretektől kezdve heyes olvasásra és írásra, számolásra és latin nyelvre, főleg pedig vallásos életre és hittanra tanítsa, és mindezt a lehető leg egyszerűbb módszerrel tegye.

[Részletek Kalazanci Szent József 1622-ben írt Konstitúciójából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

minden egyes szerzetesi intézmény mint valódi céljára a szeretet tökéletességére törekszik a maga sajátos szolgálata által: a történeti Jézus földi életében tökéletes szeretettel viszonzta a mennyei Atya szeretetét. A szerzetesek Jézus erejében arra törekszenek, hogy az Atyára irányuló jézusi szeretet áramába bekapcsolódva tegyenek tanúságot Krisztusról a világnak.

Krisztus földi helytartója hagyott jóvá: a mondat arra utal, hogy a Kalazanci Szent József által Rómában alapított társulatot V. Pál pápa 1617-ben szerzetesi kongregációnak ismerte el, amelyben a tagok egyszerű (azaz ideiglenes) fogadalmat tettek.

előzetesen konstitúciókkal erősítsük meg: a rendalapító 1621-ben készítette el a Rendi Szabályzatot (a Konstitúciót, lat. *Constitutiones*), és 1622-ben XV. Gergely pápa jóváhagyta a „Kegyes Iskolák Rendjét”.

Isten anyja szegényeinek valljuk magunkat: a „vallomás” a szerzetesek Mária-tiszteletét hangsúlyozza, és azt emeli ki, hogy elsősorban a szegény gyermekek tanítására és nevelésére szentelik életüket. Kalazanci József és társai a római Trastevere városrészben 1597-ben hozták létre Európában elsőként a Szegény Gyermekek Ingyenes Iskoláját. A piarista iskolákat később „kegyes iskoláknak” (lat. *scholae piae*) nevezték, mert alapítvány híján adományokból tartották fenn intézeteiket.

az lesz a feladata, hogy a gyerekeket... olvasásra és írásra, számolásra és latin nyelvre, főleg pedig vallásos életre és hittanra tanítsa: a piarista iskolák jelszava – vallás és műveltség (lat. *pietas et litterae*) – mutatja, hogy ezekben az intézményekben a szegény gyermekek hitbeli és tudományos képzésével egyaránt törődnek.

c) *A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek*

124. *Szerzetünk célja meg kívánja az iskolanővérektől, hogy az ifjúság oktatásával és nevelésével a legbüszköbben foglalkozzanak. A három fogadalom a nővérek önmegszentelését célozza, az ifjúság oktatására és nevelésére vonatkozó kötelesség által pedig közreműködnek embertársaik megszentelésében. Ezáltal még külön hasonlóság lesz közöttük és az isteni Gyermekbarát között, aki azt mondta: „Hagyjátok a kisdedeket hozzám jönni és ne tiltsátok őket, mert ilyeneké a mennyek országa”.*

Tehát a szegény iskolanővérnek, mint tanító- és nevelőszerszert tekintjük, igazán apostoli tevékenység jut osztályrészül: a gyermekek lelkét megmenteni és Istenhez vezetni. Ez igen szent hivatás és igazi angyali feladat.

125. *Amily magasztos az iskolanővér hivatása, éppen oly fáradságos is az. A nővérnek tökéletesen le kell mondania önmagáról és minden önző vágyáról, nem szabad más életcélnek tekintenie, mint a kicsinyek szolgálatát, oktatás és nevelés által. Ehhez pedig szükséges, hogy egész lényét teljesen Istennek adja át, tehát*

Krisztus iránt nagy szeretettel legyen eltelve. Mint hogy pedig ennek az önátadásnak végrehajtása napról napra sok áldozatot követel, az önmegszentelés legjobb iskolájává lesz számára. Ez az a mindennapi keresztség, amelyet a szegény iskolanővérnek naponként magára kell vennie. És ez az ő igazi Isten iránti szeretetének fő bizonyítéka, azaz akaratának és erejének önzetlen átadása a felebaráti szeretet szolgálatára.

126. *A szegény iskolanővér jutalma abban a lelket emelő tudatban van, hogy az Úr szavai szerint minden tevékenysége nem egyéb, mint igazi Krisztusszolgálat. Amit a legkisebbnek az én gyermekeim közül tettetek, nekem tettetek. Valahányszor a kicsinyeket nevemben befogadtátok, engem fogadtátok be. Ez a mértéke az örök jutalomnak is. „A kik az igazságra oktatnak sokakat, mint a csillagok, örökkön örökké tündöklenni fognak.”*

[Részlet A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek Szent Szabályaiból]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

[A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek Szent Szabályai]: az Iskolanővérek szabályzatának gyökerei Szent Ágoston Regulájához nyúlnak vissza. A szabályzathoz első ízben IX. Pius pápa adta meg a jóváhagyást 1865-ben.

szerzetünk: Gerhardinger Karolina bajor tanítónő és néhány társa 1833-ban nyitotta meg első iskoláját Neunburg vorm Waldban szegény leányok számára. Ezzel megalapította a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek Kongregációját is. 1835-ben a regensburgi püspök kezébe letette a szerzetesi hármass fogadalmat, és fölvette a Jézusról nevezett Mária Terézia nevet. Miután a kongregáció anyaházát Münchenbe helyezte át, 1847-ben néhány társával Amerikába ment, ahol árvaházakat és iskolákat nyitott. 1858-ban Magyarországra jött, és Temesváron megvetette a magyar szerzetestartomány alapjait.

közreműködnek embertársaik megszentelésében: a Biblia szerint földi életének fölládozása által Jézus engesztelte ki az embereket Istennel, ő tette őket megszentelt néppé és az örök élet várományosává (vö. Zsid 10,10; 1 Kor 1,2). Az újszövetségi szerzők azt tanítják, hogy Jézus bennünket is bevont önmagunk és mások megszentelésének szolgálatába (vö. 2 Kor 7,1; 5,18). Az iskolanővérek az ifjúság oktatásában és nevelésében működnek közre Jézussal az emberek megszentelésében.

külön hasonlóság lesz közöttük és az isteni Gyermekbarát között: az isteni Gyermekbarát nem más, mint a történeti Jézus, aki nemcsak hogy nem utasította el a hozzá igyekvő gyermekeket, hanem a gyermek nyitott, bizakodó lelkületét állította példaképül tanítványai elé (vö. Lk 18, 15–17; Mt 18, 2–5). Az iskolanővérek célja az, hogy elősegítsék tanítványaikban az Istenben bizakodó lelkület kialakítását és megőrzését.

a szegény iskolanővérnek: Jézus a Hegyi Beszédben boldognak mondta a „lélekben szegényeket” (vö. Mt 5,3). A szegény szó a Bibliában elsősorban nem szociológiai, hanem vallási fogalom.

Jézus szóhasználatában a szegény olyasvalaki, aki tudatában van annak, hogy a világi értékek szinte semmit sem érnek az isteni lét gazdagságához képest, s ezért egész életvitelével az Isten közelségét, az ő Gazdagságát „koldulja”. Az iskolanővérek – miként ezt a nevükben szereplő „szegény” szó is jelezte – a hármas szerzetesi fogadalomban a szegénységre, vagyis az Isten gazdagságát esdeklő életvitelre helyezik a hangsúlyt.

angyali feladat: a zsidóknak írt levél szerzője szerint az angyalok az üdvösséget öröklő emberek szolgálatára rendelt lelkek (vö. Zsid 1,14). Amikor az iskolanővérek közreműködnek Jézussal a rájuk bízottak üdvözítésében, angyali szerepet töltenek be.

az iskolanővér bivatása... fáradtságos is: az önző vágyakról való lemondás, az oktatás és a nevelés fáradtságos munka, amely a kereszthordozáshoz hasonlít. A kereszthordozására csak a Krisztus iránti szeretet alapján képes az ember. Ezért hangzik el az iskolanővér felé a buzdítás: egész lényét adja át Istennek, azaz fogadja el tőle a Krisztusba vetett hit és az iránta tanúsított szeretet ajándékát.

a szegény iskolanővér jutalma: az iskolanővér földi jutalma az a tudat, hogy valahányszor az Isten iránti nyitottságra, bizalomra neveli tanítványait, Krisztusnak tesz szolgálatot, aki azonosította önmagát a kicsinyekkel (vö. Mt 18,5; 25,40).

mint a csillagok, örökkön örökké tündöklelni fognak: A mindörökké ragyogó csillagok az örök boldogságot jelképezik (vö. Dán 12,3). A rendalapító szellemében tevékenykedő és tanító iskolanővérré végső „jutalomként” az örök boldogság vár.

5. 32 A szövegek értelmezése

A Betegápoló Irgalmas Rend tagjai életvitelükkel a szegényeket felkaroló és a betegeket gyógyító Krisztust akarják megjeleníteni a világban. Tudatában vannak, hogy hősies munkájukat csak Isten erejében képesek végezni. Erre a tudatra utal a rendi Szabályzatnak az mondata, amely szerint Istenes Szent János „a Szentlélek ösztönzésére és az Atya irgalmas szeretete által bensőleg átalakítva” gyakorolta a felebarát iránti szeretetet, és követte a Megváltót a maga irgalmas magatartásában.

A piaristák – annak tudatában, hogy minden szerzetesi intézmény a maga sajátos szolgálata által törekszik a szeretet tökéletességére – elsősorban szegény gyermekek oktatásával és nevelésével akarják Krisztus magatartását érzékelhetővé tenni az emberek között. Az irgalmas rendiekhez hasonlóan ők is hangsúlyozzák, hogy amit tesznek, csak Isten erejében képesek megtenni. Hivatásuk ajándék jellegére utalnak a rendalapító figyelmeztető szavai: „a mindenható Istentől kell várnunk azokat a szükséges eszközöket, amelyek által az igazság alkalmas munkatársaivá tesz minket”.

A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek (ma: Boldogasszony Iskolanővérek) az „Isten gazdagságát kolduló szegényekként” az emberek megszentelésében működnek közre Krisztussal. Ez azt jelenti: az Isten iránt nyitott és az Istenben gyermeki lelkülettel bízó életvitel kialakításában és megőrzésében segítik tanítványaikat. Tudatában vannak, hogy sok veszéllyel járó pedagógusi munkájukat csak úgy tudják jól végezni, ha egész lényüket teljesen Istennek adják, és eltelnek a Krisztus iránti szeretettel.

5. 33 Csodálkozz rá a Messiást követő szerzetesek életvitelére!

Ha irgalmas rendi testvérekkel kerülsz kapcsolatba, és „érthetetlennek” tartod a betegek szolgálatára szentelt életvitelüket, gondolj arra, hogy hivatásukat nem emberi erőfeszítések és

kiválóságaik alapján, hanem elsősorban Krisztus ajándékeként gyakorolják. Az ő érdemük legfeljebb az, hogy elfogadták Istentől a szeretet erényének ajándékát.

A piaristák áldozatos munkáját látva megtapasztalhatod, hogy a rend tagjai minden emberi hibájuk és gyarlóságuk ellenére is az ifjúság nevelésére képesek áldozni életüket. Elsősorban azonban ne emberi kiválóságaikra csodálkozz rá, hanem arra, hogy Krisztus nagy dolgokra is képessé teszi a benne bízó embert.

A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek tevékenységét figyelve gondolj arra, hogy az emberileg törekeny, a világ csábító értékeiről újra és újra lemondani szándékozó nővéreket a Gyermekbarát Krisztus teszi képessé a vallási értelemben vett szegénység, az Isten gazdagságát kolduló életvitel elsajátítására, és arra, hogy tanítványaikat is hozzá tudják segíteni ennek az életvitelnek kialakításához és megőrzéséhez.

6. A MESSIÁS EGYHÁZA A LEGÚJABB KORBAN

❖ AZ I. Vatikáni Zsinattól a II. Vatikáni Zsinatig (1869/70-TŐL 1962/65-IG) ❖

A Messiás egyházának történetében a legújabb kort az I. Vatikáni Zsinattól a II. Vatikáni Zsinatig (1869/70-től 1962/65-ig) terjedő időszak alkotja.

a) *Az egyház terjedésének történelmi háttere a legújabb korban*

❖ meghatározó történelmi események a 19. és a 20. században ❖

1871-ben két jelentős esemény változtatta meg Európa politikai térképét. Egyrészt létrejött a Német Császárság (a Második Birodalom), amely a poroszok által vezetett Észak-német Szövetséget váltotta fel; másrészt Itáliában megszűnt a Pápai Állam.

A Német Császárság, amelynek első császári uralkodója I. Vilmos porosz király (ur. 1861–1888) lett, a 19. század végére Európa legerősebb ipari és katonai nagyhatalmává vált, miközben gyarmatokat szerzett Afrikában és a csendes-óceáni térségben. • Itáliában 1871-ben megszűnt a Pápai Állam: az Olasz Királyság székhelye Firenzéből Rómába, a Quirinale-palotába került, amely a 16. századtól a pápák nyári rezidenciája volt. Az 1871-es májusi törvény sérthetetlennek ismerte el a pápa személyét, biztosította számára a lelki hatalom szabad gyakorlatát, gondoskodott anyagi helyzetéről, s megengedte számára a Vatikán, a Laterán és Castel Gandolfo használatát. A pápa tiltakozott a nem közös megegyezéssel hozott törvény ellen, és a Vatikánba zárkózva a Vatikán foglyának nyilvánította magát. Az olasz állam és a pápaság között feszült viszony alakult ki, amely több évtizedre állandósult.

1878-ban egy nagyhatalmi konferencia, a Berlini Kongresszus módosította az 1877–78-as orosz–török háborút lezáró békeszerződés döntéseit, és megváltoztatta a Balkán arculatát. A kongresszus döntése értelmében főleg Bulgária veszített területeket, az Osztrák–Magyar Monarchia pedig jogot kapott Bosznia-Hercegovina 30 évre történő katonai megszállására.

A 20. század elején zajlott le a két Balkán-háború, amely újra átrajzolta a Balkán-félsziget térképét. Az I. Balkán-háború (1912–1913) a Balkán-szövetségnek (Bulgária, Szerbia, Görögország, Montenegró katonai szövetségének) az Oszmán Birodalom ellen vívott harca volt. A háborút lezáró londoni egyezményt, amely különösen a Bolgár Királyság számára biztosított nagy területeket, a résztvevők elégedetlenül vették tudomásul. Ennek következményeként 1913-ban kitört a II. Balkán-háború, amelyet a londoni rendezéssel elégedetlen nemzetek, Görögország, Szerbia, az Oszmán Birodalom és Románia vívtak Bulgária ellen. Ez a háború a bolgárok vereségével fejeződött be. A háborút lezáró bukaresti békekötés (1913) értelmé-

ben Bulgária elveszítette az első háborúban elnyert területeinek java részét, s ekkor rendezték a független Albánia határait is.

1914-ben tört ki az I. világháború (1914–1918), a több mint 15 millió ember halálát okozó véres küzdelem, amelynek legfőbb kiváltó oka a 20. század eleji gyarmat- és érdekeltségi rendszer újrafelosztásának szándéka volt. A háborúban a központi hatalmak: az Osztrák–Magyar Monarchia, a Német Császárság, az Oszmán Birodalom csaptak össze az antant-hatalmakkal: Nagy-Britannia Egyesült Királyságával, Franciaországgal, az Orosz Birodalommal, Olaszországgal, Romániával és az USA-val (francia *entente cordiale*: szívélyes egyezmény). Az I. világháború folyamán a cári rendszert megdöntő 1917-es szocialista forradalom eredményeként az Orosz Birodalomból létrejött az orosz *szovjet* (tanács) szóról elnevezett Szovjet-Oroszország. A háború az antanthatalmak győzelmével és a Párizs környéki békekötésekkel végződött.

Az I. világháború után ismét jelentősen megváltozott Európa politikai térképe. 1918-ban felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, és helyébe lépett az Osztrák Köztársaság (területének középkori latinos neve alapján: Ausztria), valamint a Magyar Köztársaság. Szerbia, Horvátország és Szlovénia az 1918-ban alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság tagállamaivá vált. Ugyanebben az évben kiáltották ki Prágában az első Csehszlovák Köztársaságot, amely magában foglalta Cseh–Morvaországot, Felső-Szilézia kis részét és Szlovákiát (a korábbi magyar Felvidéket és Kárpátalját). 1919-ben a Német Császárság helyét átvette a Weimari Köztársaság. Ugyanebben az évben jött létre Párizsban a Népszövetség vagy Nemzetek Szövetsége, amelynek feladata az I. világháború utáni békekötések biztosítása lett. A nemzetek közti béke fenntartásának egyik eszköze a mandátumterületek létrehozása volt. A latin *mandatum* (megbízás) szóról elnevezett mandátumterület olyan térség, amelyet az I. világháború után a Népszövetség átmenetileg valamilyen nemzet igazgatása alá rendelt. 1920-ban született meg a Versailles-hoz tartozó Nagy-Trianon kastélyban egy békediktátum, amelynek értelmében Magyarország területének mintegy kétharmadát, lakosságának pedig több mint a felét a környező országokhoz csatolták. 1922-ben Szovjet-Oroszország, amely az 1918-as breszt-litovszki különbékében kilépett az I. világháborúból, három más (ukrán, fehérorosz és kaukázusontúli) tanácsköztársasággal együtt létrehozta a Szovjetuniót. 1923-ban az Oszmán Birodalom helyébe lépett a Török Köztársaság, amelynek fővárosa Isztambul helyett a kisázsiai Ankara lett. 1929-ben XI. Pius pápa kezdeményezésére megszületett a lateráni szerződés. Ennek értelmében a Vatikán területére korlátozódó Pápai Állam Rómától és Olaszországtól független, jogilag és politikailag önálló városállam, amelynek államfője a mindenkor pápa. 1933-ban a Weimari Köztársaságot felváltotta a nemzetiszocialista Németország (a Harmadik Birodalom).

A II. világháború (1939–1945) olyan fegyveres konfliktussorozat, amelyet a világ újrafelosztására törekvő tengelyhatalmak vívtak a szövetségesek ellen. A tengelyhatalmak közé tartozott a háborút kirobbantó nemzetiszocialista Németország, Olaszország, a folyamatosan terjeszkedő Japán és a hozzájuk csatlakozó államok (Magyarország, Románia, Szlovákia, Bulgária, Jugoszlávia és Horvátország). A szövetségesek táborát a Népszövetség tagjai, azaz Lengyelország, Franciaország, Nagy-Britannia Egyesült Királysága, a Szovjetunió, az USA, Kína és mások alkották.

A tengelyhatalmak vereségével végződő II. világháború után, 1945 júniusában alakult meg a Népszövetség utódként New York város székhellyel az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ, angol rövidítéssel: UNO) azzal a céllal, hogy megelőzzék a háborúkat, és lehetőséget adjanak a különféle országoknak vitás kérdéseik békés megtárgyalására. A győztes hatalmak

a háborút véglegesen Párizsban zárták le, 1947-ben. A békében nagyrészt az 1937-es határok álltak vissza. Kivétel ez alól a Szovjetunió területnyeresége, Lengyelország nyugatra tolása, Németország és Ausztria megszállási övezetekre való felosztása, valamint Magyarországon a trianoni határok visszaállítása.

Európa és a Közel-Kelet a II. világháború után

A hidegháború (W. Lippmann szavaival: „két vak dinoszaurusz viaskodása egy gödörben”) az 1947-től kezdődő feszültségekkel terhes korszak, amelyet a világháború két nyertes szuperhatalma, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti folytonos versengés jellemzett. Azért nevezték hidegháborúnak, mert a harc nem a két nagyhatalom fegyveres összeütközése volt, hanem ideológiai, kulturális, gazdasági és politikai összecsapásokban, a kisebb nemzetek egymás elleni uszításában, polgárháborúk szításában, illetve a fegyverkezési és az űrkutatási versenyben nyilvánult meg. – A hidegháború folyamán, 1949-ben jött létre Washingtonban az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (ang. *North Atlantic Treaty Organisation*, rövidítve: *NATO*), vagyis az észak-amerikai és európai országok katonai szövetsége. Alapelve, hogy a tagállamok minden politikai és katonai eszközt igénybe vesznek a tagországok biztonságának és szabadságának megőrzése érdekében. A szervezet székhelye Brüsszel lett. – 1955-ben a Szovjetunió javaslatára létrejött a közép- és kelet-európai kommunista országokat tömörítő Varsói Szerződés. – A történészek a kubai rakétaválságot tekintik a hidegháború „legforróbb” pontjának. A válság 1962-ben a Kubába telepített szovjet atomrakéták miatt alakult ki. Ekkor a világ egy atomháború kirobbanásának szélére került. A válság elsimításában és a világ megmentésében jelentős szerepe volt XXIII. János pápa diplomáciai tevékenységének.

❖ a földrajzi és a politikai szintér Nyugaton ❖

Az egykori Német-római Császárság északi részén lévő Észak-német Szövetséget 1871-ben a Német Császárság (a Második Birodalom) váltotta fel.

A franciák, akik nem nézték jó szemmel a határaik mentén egyre erősebbé váló német államszövetséget, 1870-ben hadat üzentek a szövetséget vezető Poroszországnak. Kibört a francia–porosz háború, amelynek folyamán a déli német államok is csatlakoztak az Észak-német Szövetséget vezető Poroszországhoz. A háború megnyerése után a németek 1871-ben kikiáltották a 25 szövetségi államból álló Német Császárságot, amelynek első uralkodója I. Vilmos († 1888) porosz király, szövetségi kancellárja pedig a porosz miniszterelnök, Otto von Bismarck († 1898) lett.

A Német Császárságot 1914-ben II. Vilmos német császár (ur. 1888–1918) és porosz király vitte be az I. világháborúba. Sokan őt teszik felelőssé a világháború kirobbanásáért, amelyben a császárság a vesztesek oldalára került.

A Német Császárságot a világháborút követően, 1919-ben a Weimari Köztársaság váltotta fel. Az új államalakulatban az 1929-es gazdasági válság hatására megerősödtek a szélsőséges pártok: a nemzetiszocialisták és a kommunisták.

Az I. világháború után, a versailles-i békeszerződésben (1919) a császárság területeket veszített, és megfosztották gyarmataitól is. Az 1918-as berlini forradalmat követően a császárság köztársasággá lett. A köztársaságot azért nevezték weimarinak, mert a Berlinben állandósuló forrongások miatt a nemzetgyűlés Weimar városában ülésezett.

A nemzetiszocializmus (ném. *Nationalsozialismus*) vagy nácizmus kifejezés elsősorban az osztrák származású Adolf Hitler († 1945) által vezetett Nemzetiszocialista Német Munkáspárt ideológiájára utal. A párt eszmerendszerét, valamint a nagy német birodalom megteremtésére vonatkozó terveit Hitler a „Harcom” (ném. *Mein Kampf*) című művében ismertette. E mű erősen rasszista, zsidó- és kommunizmusellenes. A náci párt 1933-ra a legerősebb párttá vált a Német Birodalmi Gyűlés (ném. *Reichstag*) politikai csoportosulásai között.

A latin *communis* (közös) kifejezésből származó kommunizmus szó Karl Marx († 1883) és Friedrich Engels († 1895) 1848-as Kommunista Kiáltványa óta olyan társadalmi formára utal, amelyben minden tulajdont a közösség vagy az állam birtokol, és ahol elvileg valamennyi polgár igényei szerint részesül e tulajdonból. Németország Kommunista Pártja az 1818-as alapításától kezdve 1933-ig jelentős párt volt a német politikai életben.

A Weimari Köztársaságban 1933-ban a náci párt vezetője, Hitler került hatalomra, aki létrehozta a nemzetiszocialista Németországot (a Harmadik Birodalmat).

A polgárháború kitörésétől tartó P. Hindenburg, a Weimari Köztársaság elnöke 1933-ban a náci párt vezetőjét, Hitlert nevezte ki birodalmi kancellárnak: létrejött a nemzetiszocialista Németország. Hindenburg halála után (1934) Hitler a birodalmi elnök tisztségét is megszerezte. A náciak felszámolták a jogállamot, minden más pártot, szakszervezetet betiltottak, politikai ellenfeleiket kényszermunkatáborokba zárták, és egy új, teljhatalmú, megfélemlítésen alapuló diktatúrát építettek ki.

A Hitler által 1939-ben kirobbantott II. világháborúban Németország újra a vesztesek közé került.

A háborút, amelynek kitöréséhez jelentősen hozzájárult az I. világháborút lezáró Párizs környéki békekötések (1919–1920) nyomán kialakult politikai helyzet, Hitler indította el azzal, hogy 1939. szeptember 1-jén lerohanta Lengyelországot.

A második világháború folyamán zajlott le az az embertelen és szégyenteljes eseménysor, amelyet a héber *soa* (teljes pusztulás, kiirtás), illetve a görög *holokausztóma* (egészen eléggé áldozat) kifejezések alapján soának vagy holokausztnak nevezünk. A holokauszt a Németország által ellenőrzött területeken a nemzetiszocialista német kormány által eltervezett és irányított népirtás, amelynek közel hatmillió európai zsidó esett áldozatul. A nem zsidó (roma, lengyel, orosz), valamint a fogya-

tékos, a homoszexuális és a politikai szempontból veszélyesnek tekintett áldozatok száma is jelentős volt. • A németek az ellenőrzésük alatt álló területeken gettókat (olasz *ghetto*: zsidónegyed) hoztak létre, majd ezekből a német és megszállt lengyel területeken lévő koncentrációs, azaz bűntető- és kényszermunkatáborokba hurcolták áldozataikat. A koncentrációs táborok mellett helyenként megsemmisítő táborok is léteztek, ahol gázkamrákban ölték meg a halálra ítélteteket. Az egyik leghírhedtebb megsemmisítő hely a Krakkótól nyugatra lévő Óświęcim (ném. *Auschwitz*) melletti Birkenau koncentrációs tábora volt.

A II. világháború után Németország sorsát a szövetséges nagyhatalmak 1945-ös potsdami csúcskonferenciája határozta meg: az ország keleti határául az Odera és a Neisse folyót jelölték ki, s az országot, valamint Berlint négy (amerikai, brit, francia és szovjet) megszállási övezetre osztották fel. 1949-ben az ország két részre szakadt: a szovjet megszállási övezet területén létrejött a Német Demokratikus Köztársaság (NDK), amelynek fővárosa Kelet-Berlin lett, a nyugati övezetekben pedig létrehozták a Német Szövetségi Köztársaságot (NSZK) Bonn fővárossal.

Az NDK csatlakozott a Moszkvában 1949-ben létrejött Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsához (KGST), 1955-ben pedig a katonai és politikai jellegű Varsói Szerződés tagjává lett. • Az NSZK az amerikai külügyminiszter nevéhez fűződő európai újjáépítési programnak (a Marshall-tervnek) köszönhetően gyorsan felzárkózott a fejlett nyugati államok sorába. 1955-től a NATO-hoz tartozott. 1957-ben az NSZK belépett a Rómában létrejött Európai Gazdasági Közösség (EGK), más elnevezéssel a Közös Piac tagállamai közé.

Az Osztrák–Magyar Monarchiát irányító I. Ferenc József császár († 1916) 1873-ban II. Sándor orosz cárral együtt tagja lett a „három császár szövetségének”, amely I. Vilmos német császár kezdeményezésére jött létre Berlinben. Az orosz–török háborút (1877–1878) lezáró békeszerződést módosító Berliini Kongresszus döntése értelmében Bosznia-Hercegovina az Osztrák–Magyar Monarchia igazgatása alá került. Az osztrák–magyar kormányzat 1908-ban döntött Bosznia-Hercegovina teljes beolvasztásáról, és ez a döntés váltotta ki az egységes délszláv birodalomról álmódó szerbek haragját. A Monarchia a német császár támogatásával az I. világháború kezdeményezője volt.

A háború kirobbantására közvetlenül az adott okot, hogy 1914 júniusában Gavrilo Princip szerb diák Bosznia-Hercegovinában meggyilkolta a Szarajevóba látogató osztrák trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceget és feleségét. A merénylet után Ferenc József császár – aki korábban mindenképpen el szeretne volna kerülni a viláégést – belekényszerült a háborúba.

A háborúból vesztesként kikerülő Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, és az osztrák rész területe a német ajkú tartományok határai közé szorult vissza. Egyik utódállamaként született meg 1918-ban az Osztrák Köztársaság (azaz Ausztria).

Az Osztrák Köztársaság 1920-ban Osztrák Szövetségi Köztársasággá alakult. Mivel az ország súlyos politikai és gazdasági nehézségekkel küzdött, megszorodott azoknak a száma, akik a Weimari Köztársasághoz szerették volna csatlakozni. Az I. Osztrák Szövetségi Köztársaság 1938-ban szűnt meg, amikor Hitler a Harmadik Birodalom tartományává tette Ausztriát.

A II. világháború végén a szövetséges nagyhatalmak csapatai elfoglalták Ausztriát, és 1945 áprilisában elismerték a II. Osztrák Szövetségi Köztársaságot. A négy megszállási övezetre osztott ország azonban egy évtizedre katonai felügyelet alatt maradt. Mivel a nagyhatalmak Ausztriát Németország által leigázott államnak tekintették, az ország megtarthatta 1938-as határait, és kártérítést sem kellett fizetnie. A köztársaság 1955-ben vált önállóvá. A megszállók kivonulása után Ausztria örökös semlegességét az alkotmányban rögzítették.

Svájc mindkét világháborúban megőrizte semlegességét. 1920-ban Genf lett a Nemzetek Szövetségének vagy Népszövetségnek (ném. *Völkerbund*) székhelye.

A Belga Királyság, a Holland Királyság és Luxemburg a II. világháború után gazdasági szövetségre lépett: az államszövetség a Benelux országok nevet kapta. A három állam a II. világháború alatt határozta el a Benelux Unió felállítását. 1948-ban vámuniós szerződést kötöttek egymással. 1958-ban, Brüsszelben született meg a Benelux Gazdasági Unió alapító egyezménye, amely 1960-ban lépett hatályba.

Az alkotmányos monarchiaként fennálló Belgium 1885-ben megszerezte az afrikai Kongót, amely a 20. század elejétől koronagyarmatként a Belga Kongó nevet viselte. Az I. és a II. világháború idején az ország német megszállás alá került. 1944 végére brit és amerikai csapatok szabadították fel. 1948-ban vámunióra lépett Hollandiával és Luxemburggal, majd 1960-ban a brüsszeli székhelyű Benelux Gazdasági Unió egyik alapító tagja lett. Két évvel később Belgium utolsó afrikai gyarmatait is elveszítette.

A Holland Királyság az I. világháború folyamán megőrizte semlegességét. A holland demokrácia alapjait 1917-ben az általános választójog bevezetése vetette meg. A II. világháború alatt Hollandia német megszállás alatt volt. 1945-től Hága a Nemzetközi Bíróság székhelye. 1949-ben az ország lemondott indonéziai gyarmatairól, de a Marshall-terv segítségével gazdaságilag hamar talpra állt.

A független Luxemburg Nagyhercegség 1890-ig perszónálunióban maradt Hollandiával. A nagyhercegség az I. és a II. világháborúban is német megszállás alá került. A háború után gazdaságilag fejlődött, és 1960-ban a Benelux Gazdasági Unióhoz csatlakozott.

A Francia Császárság, amely III. Napóleon († 1873) vezetése alatt állt, 1870-ben megtámadta a határai mentén egyre erőteljesebbé váló Poroszországot, de vereséget szenvedett. Ekkor jött létre a III. Francia Köztársaság.

A köztársaság első szakaszában az 1871-es párizsi felkelés hívta életre a párizsi községtanács kormányzati rendszerét, amelyet francia megnevezése alapján Párizsi Kommün néven ismerünk. A mintegy két hónapig fennálló Kommün megszüntetése után a hatalom a konzervatív köztársaságpárti (latin eredetű szóval: republikánus) csoportok kezéből fokozatosan a mérsékelt, majd a szélsőséges republikánus pártok kezébe került, és felerősödtek a társadalmi egyenlőség biztosítását sürgető mozgalmak is. E mozgalmakat, amelyek a társadalom rendjét a társadalmi igazságosság eszménye alapján akarták átalakítani, a latin *socius* (társ) szó alapján szocialista törekvéseknek nevezzük.

A Francia Köztársaság az antant egyik vezető hatalmaként vett részt az I. világháborúban: bár a háború folyamán elveszítette több mint kétmillió polgárát és nemzeti jövedelmének egyhatodát, területeket is foglalt vissza a németektől. A két világháború között sok kormány váltotta egymást, s a gazdasági válság, valamint a belpolitikai ellentétek miatt a franciák nem tudtak felkészülni az újabb háborúra.

A II. világháborúban a Francia Köztársaság a szövetségesek oldalán harcolt a tengelyhatalmak ellen, így a győztesek között került ki a háborúból.

Miután a németek lerohanták Lengyelországot, a franciák hadat üzentek a németeknek. 1940 nyarára azonban a francia hadsereg teljesen összeomlott. A németek az ország déli részén Vichy központtal létrehoztak egy francia bábállamot (1940–1944), az északi részek pedig német megszállás alá kerültek. Hamarosan azonban nagyszabású ellenállási mozgalom bontakozott ki, amelyet a hazájából kivándorolt Ch. de Gaulle († 1970) tábornok Londonból irányított. A szövetséges haderők normandiai partraszállása után, 1944 nyarának végére az ország felszabadult a német uralom alól. 1945-ben megalakult a IV. Köztársaság, és a franciák hozzáfogtak az ország újjáépítéséhez.

Franciaország 1949-ben a NATO tagja lett. Ám a belpolitikai viszályok és a gyarmati háborúk miatt 1958-ra újra válságba került. Ekkor fogadták el az V. Köztársaság alkotmányát. A köztársaság elnöke 1959-ben Ch. de Gaulle lett, s Franciaország elindult a gazdasági fejlődés útján.

A skandináv világot alkotó Dánia, Norvégia és Svédország az I. világháború folyamán semleges maradt. A II. világháborúban is megőrizték semlegességüket, de Dánia és Norvégia német megszállás alá került. 1944-ben Izland függetlenné vált Dániától. A háború után mindhárom királyság és az Izlandi Köztársaság gazdasági élete is lendületes fejlődésnek indult.

Dánia az I. világháború folyamán semleges maradt, s 1919-ben megkapta a dán többségű Észak-Schleswiget. Grönland 1921-ben dán gyarmattá, majd két évvel később Dánia külső országrésze lett. A II. világháború alatt az ország német megszállás alá került. A világháború után az ipar vált a gazdaság legerősebb ágazatává, és ez biztosította a jóléti állam feltételeit. • A Dániához tartozó Izland 1874-ben saját alkotmányt kapott, majd 1918-ban Dániával perszonálunióban lévő autonóm állammá lett. Az 1940-es évek elején brit, majd amerikai csapatok szállták meg. 1944-ben egy népszavazás eredményeként teljesen elszakadt Dániától, és ekkor kiáltották ki az Izlandi Köztársaságot. A köztársaság 1949-ben a NATO egyik alapító tagjává vált.

A Svédországgal perszonálunióban lévő Norvégiában a parlament 1905-ben kinyilvánította az ország függetlenségét. A független Norvég Királyság az I. világháborúban megőrizte semlegességét. • A II. világháború idején Norvégia német megszállás alatt volt, és 1942-ben egy bábkormány is alakult a megszállt területen. A háború után az olajkitermelés fokozásával és a mezőgazdaság támogatásával lehetővé vált az országban a jóléti állam alapjainak megteremtése.

A 19. századi Svéd Királyság gazdasági fejlődése csak lassan haladt: sokan kivándoroltak az USA-ba. 1905-ben Norvégia elszakadt Svédországtól. Az ország az I. világháborúban megőrizte semlegességét. Mivel Svédország a II. világháborúban is semleges maradt, a háborút követően itt is elkezdődhetett a jóléti állam kiépítése.

Az orosz fennhatóság alatt lévő balti államalakulatok a cári rendszert 1917-ben elsöprő orosz forradalmakat követően rövid ideig Szovjet-Oroszországhoz tartoztak. Miután Szovjet-Oroszország az 1918-as breszt-litovszki különbékében kilépett az I. világháborúból, a balti államok és az orosz fennhatóság alatt álló Finn Nagyhercegség független köztársaságokká alakultak. Függetlenségüket egy ideig azt követően is megőrizték, hogy 1922-ben Szovjet-Oroszország és három másik (az ukrán, a fehérorosz és a kaukázusontúli) tanácsköztársaság létrehozta a Szovjetuniót. 1940-ben azonban a Szovjetunió megszállta a három balti államot, s csak Finnország tudta megőrizni függetlenségét.

A cári Oroszországhoz tartozó Litvánia az I. világháború idején német megszállás alá került. 1918-ban az ország elszakadt Szovjet-Oroszországtól, és létrejött a Litván Köztársaság. Mivel Vilnius Lengyelország birtokában volt, az ország fővárosa átmeneti időre Kaunas lett. 1940-ben a szovjet Vörös Hadsereg megszállta Litvániát, majd szovjet szocialista köztársaságként a Szovjetunióhoz csatolta. 1941-ben a tagköztársaság német megszállás alá került. Amikor 1944-ben a szovjetek visszafoglalták Litvániát, a németekkel való együttműködés vádjával mintegy 150 ezer embert hurcoltak szibériai, illetve közép-ázsiai száműzetésbe. Ennek ellenére az országot nem sikerült eloroszosítaniuk.

Az orosz fennhatóság alatt álló Lettországot a breszt-litovszki béke 1918-ban Németországnak juttatta. A lettek még ebben az évben kikiáltották függetlenségüket. A szovjet-oroszok 1920-ban ismerték el ezt a függetlenséget. 1940-ben azonban a Szovjetunió csapatai újra megszállták az országot, és Lett Szovjet Szocialista Köztársaság (Lett SZSZK) néven a Szovjetunióhoz csatolták. A köztársaság 1941-től 1944-ig német megszállás alá került. Miután „felszabadult”, a szovjetek mintegy 100 ezer embert hurcoltak Közép-Ázsiába, társadalmi tulajdonba vették a mezőgazdasági területeket, és erőltetett iparosításba kezdtek, ami jelentős orosz népesség bevándorlásával járt együtt.

Az oroszokhoz tartozó észtszázági Tallinnban 1918-ban kiáltották ki az Észt Köztársaságot, amely 1920-ig háborút vívott Szovjet-Oroszország és a németek ellen. 1940-ben a Szovjetunió újra megszállta az országot, és Észt SZSZK néven tagállamává tette. Az 1941-től átmenetileg német megszállás alá került ország 1944-ben újra a Szovjetunió része lett. A szovjetek 1953-ig több tízezer embert telepítettek ki és hurcoltak büntetőtáborokba. A szovjet vezetés az ország nagy ré-

szét, főleg a tengerpartot zárt katonai területté alakította. Ebben az időben megkezdődött az ország eloroszosodása is: a Szovjetunió más részeiből százezrek települtek át Észtszországba.

Az Orosz Birodalom részeként fennálló Finn Autonóm Nagyhercegségben a 19. század végére kibontakozott a finn nemzeti mozgalom, és a századfordulón létrejöttek az első pártok is. Az 1917-es orosz forradalmakat követően a finnek követelték függetlenségüket, amelyet a következő évben Szovjet-Oroszország is elismert. 1939-ben a Szovjetunió megtámadta az országot, amely vereséget szenvedett, és jelentős területeket veszített. 1941-ben Németország oldalán Finnország is belépett a Szovjetunió elleni háborúba. Miután újra vereséget szenvedett, 1944-ben fegyverszünetet kötött a szovjetekkel, és így sikerült elkerülnie a megszállást. A II. világháború után Finnország ütközőzónaként állt fenn a Szovjetunió és a nyugati országok között.

Nagy-Britannia Egyesült Királysága a 20. század elejére elveszítette elsőségét az iparban, de világviszonylatban megőrizte vezető szerepét a kereskedelemben és a pénzügyi életben. Az I. világháborúból vezető antanthatalomként győztesen került ki, s a német gyarmatok, valamint a felbomlott Oszmán Birodalom területeinek jelentős részét is megszerezte. 1921-ben elveszítette Írország déli megyéit, amelyekből létrejött az Ír Szabadállam. 1926-ban létrehívta a Brit Nemzetközösséget (ang. *British Commonwealth of Nations*), a domíniumok és a volt brit gyarmatok laza szövetségét (amely 1947-ben a Nemzetközösség nevet kapta).

Írországban az ország egyesítésének és a függetlenség kivívásának céljából 1919-ben megalakult az Ír Köztársasági Hadsereg (angol rövidítéssel: *IRA*). Ez a félkatonai szervezet robbantotta ki az angol–ír háborút, amelyet követően az Egyesült Királyság 1921-ben elismerte a domíniumnak nyilvánított, a 26 déli megyéből álló Ír Szabadállam létrejöttét, de megtartotta magának a protestáns többségű hat észak-ír grófságot (Észak-Írországot), amelynek Belfast fővárossal önkormányzatot adott. Az 1937-ben elfogadott alkotmány szerint az Ír Szabadállam élén nem a király, hanem a választott államelnök áll.

A II. világháborúban Nagy-Britannia Egyesült Királysága Winston Churchill († 1965) miniszterelnök vezetésével szembeszállt a nemzetiszocialista Németországgal. Szövetséget kötött a háborúba belépő Szovjetunióval, majd az USA-val, s ezek a szövetségek biztosították számára a győzelmet.

1945-ben a Krím-félszigeten lévő Jaltában a brit miniszterelnök is részt vett azon a konferencián, amelyen a győztes hatalmak elhatározták, hogy a Népszövetség utódjaként létrehozzák a nemzetközi békét és biztonságot szavatoló Egyesült Nemzetek Szervezetét (ENSZ). A szervezet alapokmányát San Franciscóban írták alá, és székhelyévé New York városát tették az alapító államok képviselői.

Nagy-Britannia győztesen került ki a II. világháborúból, de világhatalmi fölényét elveszítette. A brit gyarmatbirodalomból 1949-ben kivált az Ír Szabadállam, és Ír Köztársaság néven teljes függetlenséget nyert. A gyarmatbirodalom az 1960-as évekre szinte teljesen felbomlott, de gazdasági eszközökkel és a Nemzetközösség révén Anglia megőrizte befolyását a függetlenné vált gyarmatai felett.

Az Egyesült Királyság 1949-ben lett a NATO alapító tagja, s jó kapcsolatokat épített ki az USA-val. 1951-ben a szovjet típusú szocializmussal szakító nyugat-európai szociáldemokrata pártok Londonban megalapították a Szocialista Internacionálét, a szocialista és szociáldemokrata munkáspártok világszervezetét. 1952-ben az elhunyt VI. György király leánya, II. Erzsébet lépett apja örökébe. A királynő lendületesen látott hozzá királyságának felvirágoztatásához.

Spanyolország államformája 1873-ig királyság volt, amelyet a rövid életű I. Köztársaság váltott fel. 1874-ben a spanyolok helyreállították a királyságot. Az USA és Spanyolország között kitört háborúban (1898) a spanyolok elveszítették latin-amerikai gyarmataikat. Az I. világháborúban az ország semleges maradt. – 1931-ben a köztársaságpártiak választási győzelme után a király elmenekült, s ekkor kikiáltották a II. Köztársaságot. Ennek az államformának a

spanyol polgárháború (1936–1939) vetett véget. A polgárháború végén Francisco Franco († 1975) tábornok jutott uralomra, aki fasiszta diktatórikus kormányzati rendszert épített ki. Az ország a II. világháború folyamán is semleges maradt.

A Spanyol Királyságban a „karlisták” és a köztársaságpártiak a monarchia megdöntésére törekedtek. 1873-ban a király lemondott a trónról, és ekkor Madridban kikiáltották az I. Köztársaságot. A rövid életű köztársaságot a következő évben a helyreállított királyság váltotta fel. 1898-ban a Kubára igényt tartó USA és a spanyolok közt háború tört ki, amely spanyol vereséggel fejeződött be. Spanyolország elveszítette latin-amerikai gyarmatait (Kubát, Puerto Ricót és a Fülöp-szigeteket). A 19. század végére azonban Afrikában megszerezte Nyugat-Szaharát, a mai Egyenlítői-Guineát, később pedig Marokkó északi részét. Az országot elkerülte az I. világháború, de a hanyatló gazdaság és a belpolitikai feszültségek miatt 1923-ra forradalmi hangulat alakult ki. Ekkor M. Primo de Rivera († 1930) spanyol katonatiszt államcsínyt hajtott végre, s haláláig diktatórikus hatalmú miniszterelnökként irányította az országot.

1931-ben, a köztársasági párt választási győzelme után a király elmenekült Spanyolországból. Távozását követően kikiáltották a II. Köztársaságot. A II. Köztársaságnak a spanyol polgárháború (1936–1939) vetett véget. A köztársasági oldal (liberálisok, demokraták, szocialisták, kommunisták, anarchisták) politikájával elégedetlen felkelők (konzervatívok, nacionalisták, katonatisztek, királypártiak) csoportjait Fr. Franco († 1975) tábornok fogta egybe és vezette győzelemre. Franco csapatai jelentős támogatást kaptak a nemzetiszocialista Németországtól és Olaszországtól. A köztársasági oldalt a Szovjetunió támogatta, és a köztársaságiak oldalán harcolt több tízezer külföldi önkéntes is, a jelentős részben – de nem kizárólag – kommunista párttagokból álló ún. nemzeti brigádok. A II. világháborút sikerrel elkerülő tábornok fasiszta, azaz diktatórikus kormányzati rendszert épített ki. A fasiszmus államformája a latin *fascis* (bőrszíjjakkal összekötött vesszőnyaláb, amelyből egy bárd éle látszik ki) szóról kapta nevét. Ez a jelkép a Római Birodalomban a diktatórikus és büntető hatalmat szimbolizálta. Franco tábornok 1947-ben hivatalosan visszaállította a királyság államformáját, jóllehet a trón betöltését elhalasztotta. Diktatórikus módszerekkel igyekezett megteremteni Spanyolország egységét. Ez az egység azonban törekénynek bizonyult: 1958-ban az ország északi részén létrejött a Baszkföld önállóságaért küzdő mozgalom (baszk rövidítéssel: *ETA*).

Portugáliában a király a 20. század elején merénylet áldozata lett. 1910-ben Lisszabonban felkelés tört ki, és 1911-ben kikiáltották a köztársaságot. Az ország az antant oldalán kapcsolódott be az I. világháborúba. 1926-ban katonai puccs döntötte meg a köztársasági kormányt, és fél évszázados katonai diktatúra kezdődött. A II. világháborúban Portugália megőrizte semlegességét. 1960-tól kezdődően gyarmati háborúkba bonyolódott Afrikában.

A Portugál Királyságban a 19. század végére megalakult a főként liberális szellemű polgárokat tömörítő köztársasági párt, majd a szocialista párt is. A rossz gazdasági és pénzügyi helyzet miatt a király felfüggesztette az alkotmányos monarchiát, és abszolutisztikus módszerekkel kezdett kormányozni. 1908-ban merénylet áldozata lett. Utódja visszaállította ugyan az alkotmányos monarchiát, de 1910-ben Lisszabonban forradalom tört ki, és 1911-ben az ország köztársasággá alakult.

Az I. világháború folyamán a köztársasági kormány az antant oldalán csapatokat küldött a francia–német frontra. A liberális köztársaságnak 1926-ban katonai puccs vetett véget: Portugáliában katonai diktatúra kezdődött. Ennek a diktatúrának kiemelkedő alakja volt A. Salazar († 1970) pénzügyminiszter, aki 1932-ben lett miniszterelnök.

A Salazar vezetése alatt álló ország a II. világháború folyamán semleges maradt, és 1949-ben a NATO egyik alapító tagjává válhatott. 1960-ban kezdődött az afrikai gyarmati háború, amely súlyos veszteségekkel járt Portugália számára.

Az Olasz Királyság az I. világháború kitörésekor egy ideig semleges maradt, majd 1915-ben az antant oldalán kapcsolódott be a háborúba. A két világháború közötti időszakban Benito Mussolini († 1945) lett a miniszterelnök, aki fasiszta diktatúrát épített ki az Olasz Királyságban. Önkényuralma alatt XI. Pius pápa kezdeményezésére megszületett a lateráni szerződés

(1929), létrejött a Vatikán területére korlátozódó Pápai Állam. Mussolini a hitleri Németország oldalán vitte be Olaszországot a II. világháborúba. 1946-ban az Olasz Királyság köztársasággá alakult.

Az I. világháború időszakában XV. Benedek pápa († 1922) sokat fáradozott a háború szenvedéseinek enyhítésén: 1917-ben békekötésre kérte fel a hadviselő feleket, és később tiltakozott a háborút lezáró béke igazságtalanságai ellen. A saint-germaini békeszerződésben (1919) az Olasz Királyság az északi részekén visszakapott területekkel bővült. Az országban megerősödtek a baloldali pártok, s Mussolini vezetésével létrejött a szélsőjobboldali olasz fasiszta mozgalom is.

A két világháború között Mussolini 1922-ben kikényszerítette a baloldali fordulattól tartó királyból, hogy nevezze őt ki miniszterelnöknek. Fasiszta miniszterelnökként totális diktatúrát épített ki, hódító külpolitikát folytatott (Etiópia elfoglalása, Albánia megszállása), és szoros kapcsolatot épített ki a nemzetiszocialista Németországgal. • Az 1929-es lateráni szerződés nyomán létrejött az Olasz Királyságtól független Pápai Állam.

Mussolini 1940-ben Németország oldalán vitte be Olaszországot a II. világháborúba, de az olasz csapatok rövidesen minden fronton vereséget szenvedtek. 1943 nyarán a szövetséges csapatok partra szálltak Szicíliában, Mussolini megbukott, s az új kormány szeptemberben fegyverszünetet kötött. A világháború befejeződése előtt pár nappal Mussolinist partizánok elfogták és kivégezték.

1946-ban a király lemondott a trónról fia javára. Az új uralkodó azonban hamarosan száműzetésbe kényszerült, mert az 1946-os népszavazás nem a monarchia, hanem a köztársasági államforma mellett döntött. A párizsi békében (1947) Olaszország elvesztette gyarmatait, valamint Isztriát és Fiumét. Ugyanakkor a Marshall-terv keretében az országban talpra állították a gazdaságot. A köztársaság 1949-ben a NATO, majd 1957-ben az EGK alapító tagja lett.

Az Osztrák–Magyar Monarchia tagállamként fennálló Magyarországon a kiegyezés után békés időszak következett. Az ország népszerű uralkodója I. Ferenc József és közkedvelt felesége, Erzsébet királyné († 1898) volt. Kialakult a polgárság, a munkásosztály, valamint a nincstelen mezőgazdasági dolgozók (a zsellérek) társadalmi rétege. A korszakot a liberalizmus politikája jellemezte.

1873-ban Buda, Pest és Óbuda egyesítésével Budapest néven létrejött az új főváros, amely Európa leggyorsabban növekvő nagyvárosa lett. A polgári osztály kialakulását segítette a nagyfokú asszimiláció, amelynek során a nemzetiségek egy része magyar ajkúvá vált. A polgári fejlődésben fontos szerepet játszott a zsidóság, amely a liberális légkör következtében tömegesen vándorolt be az országba. Míg Nyugat-Európában erősen terjedt az antiszemitizmus, Magyarországon az 1895-ös törvény a zsidó vallás teljes egyenjogúsításáról rendelkezett. Az iparosodás okozta társadalmi-gazdasági átalakulások következtében a nincstelen agrárproletárok egy része a városokba költözve kialakította a munkásosztályt, más részük zsellér lett a nagybirtokokon. A nyomor elől menekülve a századforduló éveiben ezrek választották a kivándorlás útját, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokba.

Magyarország a Monarchia tagjaként Németország oldalán vett részt az I. világháborúban. 1918-ban Magyarország kivált a Monarchiából, megszűnt a királyság államformája, és létrejött a Magyar Köztársaság. Ez a köztársaság 1919-ben néhány hónapra Tanácsköztársasággá alakult, melyet ellenforradalmi kormány bukttatott meg. Az esztendő őszén a hatalom Horthy Miklósnak († 1957), a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminiszterének kezébe került. Magyarországon megkezdődött a Horthy-korszak (1920–1944). 1920-ban az I. világháborút végérvényesen lezáró trianoni békekötéssel a történelmi Magyarország csonka országgá változott.

Az Osztrák–Magyar Monarchia vezetői Németország biztatására 1914 júliusában háborút indítottak Szerbia ellen. 1916-ban meghalt I. Ferenc József császár és magyar király, akinek örökébe Habsburg I. Károly császár (Magyarországon: IV. Károly király) lépett. Az 1918-as év októberé-

ben a világháború elhúzódása miatt elégedetlenkedő katonák és civilek tüntetésekkal és sztrájkokkal kezdődő felkelést szerveztek Budapesten. Ez a felkelés a katonák sapkarózsája helyébe tűzött őszirózsáról az őszirózsás forradalom nevet kapta. A forradalom győzelmével Magyarország kivált a felbomlóban lévő Osztrák–Magyar Monarchiából. Az uralkodó gróf Károlyi Mihályt († 1955) nevezte ki miniszterelnöknek. 1918 novemberében IV. Károly király († 1922) lemondott trónjáról, és ezt követően Magyarország köztársasággá alakult. Megkezdődött az ország széthullása. Először a Csehszlovák Köztársasághoz csatlakozó szlovákok szakadtak el az országtól, s ugyanígy bejelentették elszakadásukat a horvátok is. Az antanthatalmakhoz csatlakozó románok megszállták Erdélyt, s kimondták a Román Királyság és Erdély egyesülését. A Délvidéket szerb csapatok foglalták el.

A Károlyi miniszterelnök által irányított Magyar Köztársaságban 1919-ben a kommunisták kezébe került a hatalom, akik kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot (1919. március 21. – 1919. augusztus 1.). Ez a köztársaság nevét az orosz *szovjet* (tanács) kifejezésről kapta, és valójában a latin *proletarius* (a legalsó néposztályhoz tartozó, vagyontalan) szóról elnevezett proletárdiktatúra volt. A rövid életű köztársaság időszakában a vezetés a népbiztosokból álló Kormányzótanács kezében volt. Szamuely Tibor († 1919) és társai vezetésével megkezdődött a „vörösteror”: különítményt állítottak fel, amelynek tagjai hírhedt páncélvonatokon járták az országot, és mindenütt lecsaptak, ahol a tanácsrendszert veszélyeztető megmozdulásokat sejtettek. A Tanácsköztársaság idején a tényleges hatalmat a kommunista politikus, Kun Béla († 1938) gyakorolta. A kommunista diktatúra ellenfelei Bécsben létrehozták a Magyar Nemzeti Bizottságot, s Szegeden ellenforradalmi kormányt alakítottak, amelynek hadügyminisztere Horthy Miklós lett. Az országot külső támadások is fenyegették: a románok 1919 nyarán átlépték a Tisza vonalát, s megindultak a főváros felé. Augusztus 1-jén a Tanácsköztársaság kormánya lemondott. Az országban megkezdődött a fehérterror, amely elsősorban a korábbi vörösteror felelősei ellen irányult. 1919 őszén Horthy nemzeti hadseregének egységei bevonultak Budapestre. 1920 márciusában a nemzetgyűlés Horthy Miklóst kormányzóvá választotta: így az ország államformája „király nélküli királysággá” változott. 1920. június 4-én Magyarország kénytelen volt aláírni a versailles-i Nagy-Trianon palotában a csonka Magyarországot eredményező békeszerződést.

A Horthy-korszak idején, a 30-as évek közepétől Magyarországon megerősödött a nemzeti-szocialista Németország befolyása: az 1938-as I. és az 1940-es II. bécsi döntés értelmében felvidéki és erdélyi területeket csatoltak vissza az országhoz.

Az 1930-as évek közepétől Magyarországon a politikai erők jobbra tolódtak, és a nemzetiszocialista Németország befolyása is erősödött hazánkban. Imrédy Béla miniszterelnökségének (1938–1939) elején született meg az I. bécsi döntés, amelynek értelmében a Felvidék déli sávját és Kárpátalja délnyugati részét – a fasiszta Németország és Olaszország külügyminisztereinek jóváhagyásával – visszacsatolták Magyarországhoz. Ennek fejében a magyar politika elkötelezte magát a háborúra készülő németek és olaszok mellett. Imrédy miniszterelnöksége alatt szavazta meg a parlament az első zsidótörvényt is, amely korlátozta a zsidók állampolgári jogait. Gróf Teleki Pál második miniszterelnökségének (1939–1941) idején született meg a II. bécsi döntés (1940), amelynek értelmében Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt. Ennek azonban súlyos ára volt: Teleki rákényszerült arra, hogy csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez, amelyet 1940-ben a világuralomra törekvő Németország, Olaszország és Japán kötött egymással. Miután azonban Teleki „örök barátsági” szerződést kötött Jugoszláviával is, 1941-ben nem vállalhatta az együttműködést a németekkel Jugoszlávia lerohanásában, s a nehéz helyzetből kiutat nem látva öngyilkosságba menekült.

A Horthy kormányzósága alatt álló Magyarország 1941-ben a tengelyhatalmak oldalán kényszerűségből lépett be a II. világháborúba. A háborúból való kiugrási kísérletét 1944-ben a németek által támogatott Szálasi Ferenc nyilas hatalomátvétele akadályozta meg. A Magyarországra 1944-ben betörő „felszabadító” Vörös Hadsereg elfoglalta Kárpátalját, majd 1945-ben véget vetett a nyilas hatalomnak is.

Horthy Miklós 1941-ben arra kényszerült, hogy Magyarországot is beléptesse a II. világháborúba. Miután azonban a 2. magyar hadsereg 1943-ban szinte teljesen odaveszett a Sztálingrád körzetében lévő Don-kanyarnál, Horthy az angolszász hatalmaknál keresett biztosítékot a háborúból való kilépéshez. 1944 márciusában a németek megszállták az országot. A kormányzó ekkor rákényszerült arra, hogy titokban felvegye a kapcsolatot a szovjetekkel. Ebben az időben Sztójay Döme († 1946) volt a miniszterelnök, aki hűségesen kiszolgálta a németeket. Magyarországon is megkezdtek a zsidók gettóba gyűjtését, sárga csillag viselésére kötelezték őket, és áprilisban elkezdődött a zsidók deportálása (kényszerlakhelyre hurcolása vagy száműzése). Horthy 1944 októberében fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, s az volt a szándéka, hogy szakít Németországgal. A háborúból való kiugrási kísérlete azonban nem sikerült.

1944 októberében Szálasi Ferenc († 1946) – aki a hungarista (a magyar nemzeti érdekeket védő nemzetiszocialista jellegű) mozgalom vezetőjeként 1939-ben megalapította a Nyilaskeresztes Pártot – német segítséggel „nemzetvezetővé” választotta magát. Ezt Horthy, akit a németek rövidesen Németországba hurcoltak, kénytelen volt jóváhagyni. A nyilas uralom mintegy 100 ezer zsidó és számos ellenzéki életét követelte. 1944 novemberében a Szovjetunióból hazatérő kommunisták létrehozták a Magyar Kommunista Pártot (MKP). A következő hónapban a Nemzetgyűlés Debrecenben megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, amelynek vezetője a Horthy bizalmát élvező Miklós Béla († 1948) vezérezredes lett. Az általa vezetett új kormány igyekezett betartani a szovjetekkel kötött fegyverszüneti megállapodást. Ám tehetetlenül kellett végignéznie a szovjet Vörös Hadsereg fosztogatásait, erőszakoskodásait, illetve azt, hogy a szovjet katonák a Szovjetunióba hurcoltak több százezer hadifoglyot és civilt. A szovjet Távirati Iroda 1945. április 4-én adta hírül, hogy a szovjet csapatok befejezték Magyarország egész területének elfoglalását.

1946-ban Magyarországon megszűnt a királyság államformája, amely 1918-tól már csak formálisan létezett: az országgyűlés kikiáltotta a második Magyar Köztársaságot. Az 1947-es választásokon a Magyar Kommunista Párt (MKP) vált a parlament legnépesebb pártjává. 1949-ben az ország neve Magyar Népköztársaság lett, és megkezdődött a Rákosi-féle kommunista diktatúra korszaka. E diktatúrának az 1956-os forradalom és szabadságharc vetett véget, amelyet azonban a szovjet csapatok hamarosan vérbe fojtottak. A forradalom leverését követően folytatódott a kommunista uralom: elkezdődött a Kádár-korszak.

1946 februárjában Magyarország államformája többpárti parlamenti demokrácián alapuló köztársaság lett, amelyben a baloldali pártok voltak túlsúlyban. A köztársasági elnök szerepét a református lelkész és politikus, Tildy Zoltán († 1961) töltötte be. A miniszterelnök a kisgazdapárti Nagy Ferenc († 1979) volt, helyettese pedig Rákosi Mátyás († 1971), az MKP főtitkára. Rákosi az országot megszállva tartó szovjet hadsereg támogatásával egyeduralomra tört. Megkezdte a gazdaság gyökeres átalakítását: állami tulajdonba vettette a magántulajdonban lévő földek nagy részét, és a földterületeknek mintegy a felét szétosztották az igénylők között. Megindította az ipari üzemek kárpótlás nélküli államosításának folyamatát is. 1946-ban Rajk László kommunista belügyminiszter Rákosi utasítására Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) néven önállósította a budapesti politikai rendőrséget. Az 1947-es választáson a lakóhelyüktől távol levő szavazók számára készített névjegyzékek (az úgynevezett „kék cédulák”) meghamisításával az MKP vált a legnagyobb parlamenti párttá. 1948-ban az MKP magába olvasztott két baloldali pártot, és létrehozta a Magyar Dolgozók Pártját (MDP). A párt főtitkára Rákosi Mátyás lett, akin egyre inkább úrrá lett a beteges hatalomvágy. Helyzetének megszilárdítására minden eszközt használhatónak ítélt meg. A Svájcban éppen szabadságát töltő Nagy Ferenc miniszterelnök alig ötéves fiát elraboltatta, s csak a lemondásáért cserébe, illetve azzal a feltétellel engedte szabadon, hogy Nagy soha többé nem tér vissza Magyarországra. Rákosi a kommunista hatalom biztosítása érdekében 1948-ban létrehozta a belügyminisztérium hatáskörébe tartozó Államvédelmi Hatóságot (ÁVH).

Magyarország 1949-es alkotmánya szerint az ország neve: Magyar Népköztársaság. A népköztársaságban a tényleges és legfőbb hatalom az MDP főtitkáranak, Rákosinak kezébe került. • 1949–1950 körül zajlottak le az első „kirakatpercek”, amelyeket a főtitkár koholt vádak alapján a kom-

munista párt vélt vagy valós ellenfeleivel való leszámolás céljából indított el. E perek áldozatai közé tartozott például Mindszenty József († 1975) esztergomi bíboros érsek, akit 1949-ben életfogytiglani fegyházbüntetésre, majd házi őrizetre ítélték. Rákosi saját elvtársait sem kímélte: a népbíróóság által halálra ítéltette Rajk László († 1949) nevű elvtársát, a korábbi külügyminisztert; majd 1952-ben a korábbi belügyminisztert, Kádár Jánost († 1989) is életfogytiglani fegyházra ítéltette. E korszak fájdalmas tanúbizonysága a Heves megyei Recsk község közelében felállított kényszermunkatábor is, amelyet 1950-től az ÁVO jogutódja, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) működtetett: itt a rabokat sokszor állati kegyetlenséggel fenyegették, kínozták és éhezették. • A miniszterelnöki tisztséget is megszerző Rákosi hatalmi pozíciója 1953-ban gyengült meg, amikor meghalt J. V. Sztálin, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára. Moszkva arra utasította Rákosit, hogy a miniszterelnöki széket adja át elvtársának, Nagy Imrének († 1958). Az új miniszterelnök első intézkedései közé tartozott a rendőri felügyelet alatti kényszerlakóhelyek (internálótáborok) megszüntetése. Rákosi azonban hatalmi harcba kezdett párttársa ellen: 1955-re sikerült elérnie Nagy Imre leváltását, akinek helyébe Rákosi bizalmi embere, Hegedűs András († 1999) került. 1956 nyarán azonban az MDP vezetősége a pártfőtitkári székből is eltávolította Rákosit, aki a Szovjetunióba távozott. Utóda a legközelebbi elvbarátjának számító Gerő Ernő († 1980) lett. 1956 októberében Nagy Imrét visszavették a pártba.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc október 23-án a debreceni és a budapesti diákoknak az egyetemekről kiinduló békés tüntetésével kezdődött. A tüntetés a kommunista pártvezetés ellenséges reakciója és a fegyvertelen tömegre leadott véres sortűz következtében még aznap éjjel fegyveres felkeléssé nőtt. • Október 24-én szovjet harckocsik vonultak be Budapestre. • Október 25-én az MDP vezetősége a nép követelésére leváltotta Hegedűs András († 1999) miniszterelnököt, aki átadta a hatalmat Nagy Imrének, majd Moszkvába menekült. Ugyanezen a napon történt a Kossuth téri mészárlás: az Országház előtt fegyvertelenül tüntető tömegre a tér körüli épületek tetejéről tüzet nyitottak az ÁVH orvlövészei, majd a szovjet harckocsik egy része is a tömeg közé lőtt. Ez az esemény végleg a fegyveres forradalom felé sodorta a népfelkelést. A nap folyamán sorra alakultak az egyetemeken és főiskolákon a forradalmi diákbizottságok, a gyárakban pedig a munkástanácsok. A Nagy Imre-kormány hadügyminisztere, Maléter Pál († 1958) fegyverszünetet kötött a Corvin közti felkelőkkel. • Október 27-én éjszaka Nagy Imre és Kádár a szovjet harckocsik Budapestről való kivonása érdekében tárgyalta a szovjet nagykövetségen. • Október 28-án a szovjetek a megállapodás ellenére támadást indítottak a Corvin köznél harcoló forradalmárok ellen. A felkelők azonban sorra megsemmisítették a szovjet harckocsikat, mire a szovjetek visszavonultak. Maléter kormánycsapataival átállt a felkelők oldalára. Aznap este Nagy Imre rádióbeszédben jelentette be, hogy a kormány általános amnesztiát ad a felkelés résztvevői számára, s követeli a szovjet csapatok kivonását Budapestről. Október 28-án gyakorlatilag győzött a forradalom. • Október 31-én az MDP feloszlatta önmagát és Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven új kommunista párt jött létre. • November 2-án és 3-án Münnich Ferenc († 1967) belügyminiszter és Kádár János a nyilvánosság tudomása nélkül Moszkvában tárgyalta Magyarország sorsáról a szovjet pártvezetéssel, amely Kádárt jelölte ki miniszterelnöknek. Közben Nagy Imre kormánya is tárgyalásokat kezdett a szovjet csapatok teljes kivonásáról. A szovjetek eleinte hajlandóságot mutattak, de november 3-án a tőkili szovjet főparancsnokságon letartóztatták a tárgyalni szándékozó Maléter Pált. • November 4-én hajnalban a szovjet csapatok hadüzenet nélküli támadást indítottak Magyarországon. Kádárt Szolnokra vitték, ahol megalakította a szovjet pártvezetés által kijelölt Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt. Nagy Imre drámai hangú rádióbeszédben jelentette be az újabb szovjet beavatkozást, majd híveivel együtt a jugoszláv követségen kért menedéket. Mindszenty József hercegprímás, akit a forradalmárok kiszabadítottak házi őrizetéből, kénytelen volt az amerikai követségre menekülni. • November 7-én Kádár szovjet tankokkal érkezett Budapestre, ahol átvette a tényleges hatalmat. Az aránytalan szovjet túlerővel szemben egyedül maradt forradalmárok még több napon át folytattak hősi küzdelmet, ám a forradalom és a szabadságharc rövidesen végérvényesen elbukott: november 11-ére a szovjet csapatok a fővárosban felszámolták a fegyveres ellenállást.

1956. november 7-ével megkezdődött Magyarországon a Kádár-korszak. Kádár, aki a november 2-i (előző nap hangszalagra vett) rádióbeszédében a forradalmat még „népünk dicsőséges felkelésének” nevezte, hatalomra jutása után szovjet segítséggel haladéktalanul hozzálátott a forradalmárokkal való véres leszámoláshoz és a diktatúra intézményeinek helyreállításához. A megszálló csapatok november végén Nagy Imrét elrabolták, majd családjával együtt a romániai Snagovba szállították, ahol házi őrizetben tartották. Mivel többszöri felszólítás és erős politikai nyomás ellenére sem volt hajlandó aláírni a lemondását és elismerni Kádár kormányát, hazahozták Romániából, 1958-ban zárt tárgyaláson halálra ítélték és kivégezték. Ugyanerre a sorsra jutott Maléter Pál is. Kádár ezt követően azon fáradozott, hogy személyes hatalmát megszilárdítsa, és új kommunista rendszerét nemzetközileg elismertesse. 1963-tól a megváltozott kádári politikának is köszönhetően az országban enyhült a diktatúra, fellendült a gazdaság: hazánk a szovjetrendszer országai közül a legélhetőbbé és a legbiztonságosabbá vált. Kádár „eredményeit” később a nyugati újságírók abban foglalták össze, hogy Magyarországot a „legvidámabb barakká” tette.

A 19. század végétől a 20. század közepéig terjedő időszakban az albánok, a horvátok, a bosznia-hercegovinai szlávok és a szlovének sorsát a széthulló Osztrák–Magyar Monarchiában, illetve az Oszmán Birodalomban bekövetkezett változások határozták meg. Ezek az országok – Albánia kivételével – 1918-ban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részeivé, majd 1946-ban a Belgrád központú Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tagállamaivá váltak.

Az oszmán uralom alatt álló Albánia a balkáni népek függetlenségi háborúját (1912–1913) követően nyert autonómiát. • Az I. világháború idején területe hadszínterré változott, majd 1920-ig olasz megszállás alatt állt. Az olasz csapatok kivonulása után hatalmi harc kezdődött, amelynek végén Albánia államformája 1928-ban királyság lett. • A II. világháború elején Olaszország megszállta és bekebelezte a királyságot. Az olasz megszállókat 1943-ban a németek váltották fel. Kommunista partizánok 1944 végére felszabadították az országot a német uralom alól. A miniszterelnök az albán kommunista párt főtitkára, Enver Hodzsa († 1985) lett. Az albánok 1946 elején kikiáltották az Albán Népköztársaságot, majd a következő évben bevezették az egypártrendszert. Albánia 1948-tól a szovjet kommunisták hatására megszakította kapcsolatait a nyugati demokráciákkal, s a következő évben Jugoszláviával is. 1949-ben a KGST, 1955-ben pedig a Varsói Szerződés alapító tagja lett. Az 1960-as évektől azonban elfordult a Szovjetuniótól, s a kínai kommunistákkal lépett szoros gazdasági és politikai kapcsolatba. 1962-ben kilépett a KGST-ből.

Horvátország a 19. század végén az Osztrák–Magyar Monarchián belül Magyarországhoz tartozott. A Monarchia összeomlása után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság tagjává vált, amely 1918 decemberében jött létre. 1929-ben a szerb nemzetiségű király feloszlatta a parlamentet, királyi diktatúrát vezetett be, és az országnak a Jugoszláv (szerbhorvát *jugoslav*: délszláv) Királyság nevet adta. Ebben az időszakban született meg a horvátoknál az usztasa (szerbhorvát *ustaša*: felkelő) mozgalom, amely a királyságtól való elszakadást szorgalmazta, és vezető szerepet játszott a király meggyilkolásában is (1934). • A II. világháború folyamán 1941-ben a jugoszláv király az erőteljes német nyomás hatására csatlakozott a japánok, a németek és az olaszok háromhatalmi szerződéséhez, amit azonban a belgrádi katonai vezetés nem fogadott el. A németek és az olaszok ekkor döntöttek a Jugoszláv Királyság megszállásáról, szétszakításáról, illetve egy önálló Horvátország megalakításáról. 1941 tavaszán kikiáltották a Független Horvát Államnak nevezett náci bábállamot, amelynek feje az usztasa mozgalom alapítója és vezetője lett. Az usztasa állam magában foglalta Bosznia-Hercegovinát is. Az államvezetés fő célja az etnikailag tiszta horvát állam megteremtése volt. Ezt szolgálta az állam- és fajvédelmi törvény: a szerb lakosság nagy részét elűldözték, illetve koncentrációs táborba hurcolták, s az állam tevékeny részt vállalt a szerbek és zsidók tömegeinek kiirtásában. Az usztasák állama a háború végén szűnt meg. • 1946-ban Horvátország Horvát Szocialista Köztársaság néven a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság (1963-tól: Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság) hat tagállamának egyikévé vált. A népköztársaság első miniszterelnöke a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára, a horvát és szlovén szülőktől származó Josip Broz Tito († 1980) lett.

A török uralom alól felszabadított Bosznia és Hercegovina 1878-ban a Berlini Kongresszus döntése értelmében az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá került. Annak ellenére, hogy az I. világháború kitöréséhez gyújtószikrát adó 1914-es merénylet boszniai területen történt, a világháború harcai magát Bosznia-Hercegovinát nem érintették. A háború után az ország a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett. • A II. világháború folyamán egész Bosznia-Hercegovinát a németek által létrehozott Független Horvát Államhoz csatolták: a boszniai usztasa uralmat szerbek, zsidók és cigányok tömeges kivégzése vezette be. • 1946-ban Bosznia-Hercegovina a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság hat tagállamának egyikévé vált.

Az Osztrák Magyar Monarchiához tartozó Szlovénia a Monarchia 1918-as összeomlása után a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz (1929-től: Jugoszláv Királyság) csatlakozott. A II. világháború alatt német, olasz és magyar megszállás alatt volt. 1946-tól a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tagállama lett.

A Csehszlovák Köztársaság a Monarchia bukását követően 1918-ban jött létre. 1939-ben ez az államalakulat felbomlott: Hitler támogatásával Szlovákia önálló köztársasággá vált, miközben a németek létrehozták a Prága központú Cseh–Morva Protektorátust. A II. világháború után Csehszlovákia a Szovjetunió csatlósállamainak egyikeként Csehszlovák Szocialista Köztársaság néven újraéledt.

Csehország (a mai szlovák területekkel és Kárpátaljával együtt) a 19. század végén az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott. A Monarchia bukása után Prágában 1918-ban kikiáltották az I. Csehszlovák Köztársaságot, amely a trianoni békediktátum alapján magában foglalta Cseh–Morvaországot, Felső-Szilézia kis részét és Szlovákiát (a korábbi magyar Felvidéket és Kárpátalját). Első köztársasági elnöke 1918 és 1935 között a cseh Thomaš G. Masaryk († 1937) volt. Utóda a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt alelnöke, Edvard Beneš († 1948) lett. Az új köztársasági elnök 1938-ban a francia–brit segítség ígéretének birtokában mozgósítást rendelt el a náci Németország ellen, amely követelte a köztársaságtól a németek által lakott Szudéta-vidék átadását. Ám a nyugati hatalmak – támogatás helyett – az 1938-as müncheni egyezményben hat részre osztották és megcsonkították a köztársaságot: a Szudéta-vidéket a németeknek ítélték, a Felvidék déli részét pedig az I. bécsi döntéssel visszacsatolták Magyarországhoz. Beneš Londonba menekült, ahol emigráns kormányt alakított.

1939 tavaszán Hitler magához hívatta Beneš utódját, és Prága lebombázásával fenyegetőzve arra kényszerítette, hogy egyezzen bele Szlovákia elszakadásába, valamint a Cseh–Morva Protektorátus létrehozásába. Jozef Tiso († 1947) – nyitrai egyházmegyei pap politikus, a Szlovák Néppárt vezetője – Hitler bátorítására kikiáltotta a független Szlovák Köztársaságot, amelynek fővárosa Pozsony (szlovák: *Bratislava*) lett. Ugyanebben az időben Hitler bevonult Prágába, és létrehozta a Cseh–Morva Protektorátust.

1945-ben a szövetségesek – több határmódosítással – a bécsi döntések előtti állapotokat állították vissza az országban: a Cseh–Morva Protektorátus és a Szlovák Köztársaság helyébe a Csehszlovák Köztársaság lépett (Kárpátalja a Szovjetunióhoz, Felső-Szilézia cseh része pedig a lengyelekhez került). Az emigrációból visszatérő Beneš a szovjet csapatok támogatásával újra elnyerte a köztársasági elnöki hivatalt (1945–1948). Az ő nevéhez fűződnek azok a dekrétumok, amelyek a kollektív felelősséget hangoztatva az ország területén élő német és magyar lakosokat büntették a háborúért (elvették tőlük az alapvető állampolgári jogokat, lakosságcsere keretében kitelepítették őket, stb.). Beneš gondolkodását nagyon jól jellemzi az a nyilatkozata, amelyet korábban a párizsi béketárgyalásokon tett: „Én egyáltalán nem igazságokra törekszem, én politikát csinálok. S ezért olykor tudatosan követek el jogtalanságokat, az állam érdekében és személyes érdekemben”. Elnöksége alatt Pozsonyban 1947-ben ítélték halálra Tisót. Ugyanebben az évben a szovjet érdekszférához tartozó Csehszlovák Köztársaságban a kommunisták kerültek hatalomra. Beneš lemondása után, 1948-ban a kommunista Klement Gottwald († 1953) lett a köztársaság elnöke. A kommunista vezetésű állam 1949-ben vált a KGST tagjává, s 1955-ben csatlakozott a Varsói Szerződés tagállamaihoz. 1960-ban neve Csehszlovák Szocialista Köztársaságra változott.

Az I. világháború végén a három részből álló Lengyelország visszanyerte függetlenségét: 1918-ban létrejött a (második) Lengyel Köztársaság. A köztársaságot a II. világháború alatt németek és szovjetek szállták meg. 1945-ben Lengyelország a szovjet érdekszférába került. 1948-ban a kommunisták jutottak hatalomra az országban, amely 1952-ben a Lengyel Népköztársaság nevet kapta.

Lengyelország a 19. század végén három államból állt: a poroszok által ellenőrzött területből, az osztrák fennhatóság alá tartozó Krakkói Köztársaságból és az Orosz Birodalomhoz csatolt Kongresszusi Lengyelországból. Az I. világháború alatt az antant hatalmai megállapodtak abban, hogy Lengyelország egységét helyre kell állítani. 1918-ban Varsóban kikiáltották a független (második) Lengyel Köztársaságot. Az 1920-ban kitört szovjet–lengyel háborút lezáró rigai békekötéssel (1921) Nyugat-Beloruszlia és Nyugat-Ukrajna Lengyelországhoz került. • A II. világháború folyamán az országot németek, majd szovjetek szállták meg. Jóllehet a 30-as évek első felében Lengyelország meg nem támadási szerződést írt alá a Szovjetunióval és Németországgal, 1939. szeptember 1-jén a német csapatok megtámadták a lengyeleket, akik megtagadták tőlük Danzig (Gdańsk) átadását. Nem sokkal később a Szovjetunió is behatolt Lengyelország területére, és megszerezte az ország keleti harmadát. 1940-ben a fogságba került lengyel értelmiségieket és tiszteket a Szmolenszk közelében lévő Katyńban kivégezték (katyíni vérengzés). A lengyel kormány Nagy-Britanniába menekült, és innen irányította az ellenállást. 1943-ban a németek a zsidók elkülönítésére létrehozott varsói gettóban kitört lázadást levertek, és a gettó lakóit haláltáborokba vitték. 1944 októberére pedig a varsói felkelést is vérbe fojtották. • 1945-ben Lengyelországot „felszabadította” a szovjet Vörös Hadsereg, a kormány visszatért Londonból. A háború utáni Lengyel Köztársaság területét „nyugat felé tolták”: a keleti határvidék (Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia) a Szovjetunió uralma alá került, az ország nyugati határát pedig az Odera és a Neisse folyók alkották. Az 1947-es választásokon – csalással – a kommunisták kezébe került a hatalom. 1948-tól a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) megkezdte a gazdasági és a politikai élet szovjet mintára történő átalakítását (államosítások, a mezőgazdaság kollektivizálása, a nehézipar erőltetett fejlesztése, koncepciók perek stb.). Az ország 1949-ben lett a KGST egyik alapító tagja. 1952-től a Lengyel Népköztársaság nevet kapta, és 1955-ben a Varsói Szerződés alapító tagjai közé tartozott. 1956 júniusában munkásfelkelés tört ki Poznań városában. A felkelést a hatalom kíméletlenül elfojtotta. Ebben az időszakban került vissza a kommunista pártba Wł. Gomułka († 1982), akit a pártból 1951-ben kizártak, majd börtönbüntetésre ítélték. 1956 októberében a szovjet csapatok megindultak Varsó felé: Gomułka és társai tárgyalni kezdték a Varsóba érkező szovjet küldöttség tagjaival, s rábírták őket, hogy tekintsenek el a város megszállásától. Ezt követően a szovjet vezetés visszavonta csapatait, s hozzájárult ahhoz is, hogy Gomułka lehessen a LEMP Központi Bizottságának első titkára.

❖ a földrajzi és a politikai színtér Keleten ❖

Az Oszmán Birodalom a 19. század végére nagyon meggyengült: „Európa beteg embereként” emlegették. Az egykori nagyhatalom fokozatosan veszített területeiből, s csak Kis-Ázsiát volt képes megtartani. Görögország már a 19. század elején elszakadt az oszmánoktól. Az orosz–török háborút (1877–1878) lezáró békeszerződés, valamint a szerződést módosító, illetve szentesítő 1878-as Berlini Kongresszus határozata alapján Bulgária a szultán névleges uralma alatt önrendelkezési jogot kapott, Szerbia és Montenegró függetlenné vált, Ciprus szigete brit ellenőrzés alá került, s Románia elnyerte teljes függetlenségét. Az I. Balkán-háborúban (1912–1913) a törökök veszítettek. A háborút lezáró londoni egyezmény (1913) elismerte Albánia függetlenségét is. A központi hatalmak oldalán harcoló Birodalom az I. világháborúban is a vesztesek közé került, s az országot az antanthatalmak csapatai szállták meg. 1920-ban Musztafa Kemal pasa († 1938) vezetésével függetlenségi háború kezdődött. 1922-ben a török nemzetgyűlés kinyilvánította az Oszmán Birodalomnak mint szultánságnak a megszűnését.

1909-ben az Ifjútörök Mozgalom vette át a szultán kezéből a Birodalom irányítását. A mozgalom a török kivándorlók Párizsban megjelenő Fialat Törökország című újságjáról kapta nevét. Tagjai nyugati eszmékkel rokonszenvező értelmiségiek, többnyire katonatisztek köréből kerültek ki. Az Ifjútörökök, akik lemondatták a szultánt, a házi őrizetben lévő uralkodó akarata ellenére léptették be az Oszmán Birodalmat az I. világháborúba a központi hatalmak oldalán. Nevükhöz fűződik az örmény holokauszt: 1915 és 1917 között tömegével telepítették ki vagy mészárolták le az ország területén élő örményeket. A világháború után, amelyből az Oszmán Birodalom vesztesként került ki, a birodalom utolsó szultánjának képviselője 1920-ban írta alá a Párizstól délnyugatra lévő Sèvres városában azt a békeszerződést, amely a Birodalom kiterjedését Anatólia középső területére korlátozta. A Kemal pasa vezetésével kezdődő függetlenségi harcok folyamán a törökök fokozatosan kiszorították az országból a görög, az olasz, a francia és a brit csapatokat. A függetlenségi háború utáni lakosságcsere keretében mintegy kétmillió kis-ázsiai görög települt át Görögországba. A török parlament 1922-ben hirdette ki az Oszmán Birodalom megszűnését.

1923-ban az Oszmán Birodalom jogutódjaként létrejött a Török Köztársaság, amelynek fővárosa a kis-ázsiai Ankara lett. Határait a svájci Lausanne városában megfogalmazott, az I. világháborút lezáró békeszerződés rögzítette.

A Köztársaság első elnöke Musztafa Kemal volt, akinek 1934-ben a parlament az *Atatürk* (a törökök atyja) nevet adta. Atatürk reformjai (a nők szavazati jogot kaptak, megszüntették az iszlám államvallás jellegét, a politikai vezetést igyekeztek megóvni a vallási vezetők befolyásától, elfogadták a Gergely-naptár használatát, megtiltották a többnejeséget, európai mintára a vasárnap lett a hivatalos pihenőnap, bevezették a latin ábécét stb.) révén Törökország fokozatosan nyugat-európai mintájú állammá vált.

A Török Köztársaság 1945-ben az ENSZ egyik alapító tagja lett. 1946-ban a törökök bevezették a többpártrendszer, s 1948-ban ők is csatlakoztak a Marshall-tervhez. A köztársaság 1952-ben vált a NATO tagjává. 1960-ban a hadsereg vette át az ország irányítását.

A Görög Királyság a két Balkán-háborút (1912–1913) követően újabb területekkel (Epirosz, Macedónia déli és keleti része, Kréta szigete stb.) gyarapodott. Államformája 1924-től köztársaság, majd 1936-tól diktatúra lett. A királyság csak 1946-ban állt helyre.

Az I. világháború idején a király lemondása után a görög kormányfő hadat üzent a központi hatalmaknak (1917), majd két évvel később Bulgáriától területeket szerzett. A görög–török háborúban (1919–1922) elszenvedett vereség után Görögország államformája egy ideig (1924–1935) köztársaság lett. 1936-tól katonai diktatúra jutott érvényre az országban, amelyet a II. világháború idején, 1941-ben szálltak meg a németek. A világháború végén polgárháború tört ki a Szovjetunió által támogatott baloldali, valamint az Egyesült Királyság és az USA által pártfogolt jobboldali erők között. 1946-ban helyreállt a királyság, de még évekig folytatódtak a polgárháborús harcok, és állandósult a belpolitikai bizonytalanság.

Bulgária 1878-ban önálló fejedelemséggé, majd 1908-ban királysággá alakult. Az ország határai azonban a II. világháború végéig nem szilárdultak meg. A háború után az ország szovjet befolyási övezetbe került. A kommunista vezetésű Bolgár Népköztársaság 1946-ban jött létre.

Az 1877-78-as orosz–török háború során az orosz csapatok kiszorították Bulgária területéről az oszmán katonaságot. Bulgária 1878-ban önálló fejedelemséggé vált a szultán névleges uralma alatt. Fővárosa Szófia lett. A bolgár fejedelem 1908-ban felvette a királyi (cári) címet. A Bolgár Királyság az I. Balkán-háborúban jelentős területi nyereséget ért el, de az 1913-as II. Balkán-háborúban, amelyet Macedónia megszerzéséért vívott (sikertelenül), e területeket elveszítette. 1915-ben a központi hatalmak oldalán lépett be az I. világháborúba, amelynek végén újabb területeket veszített. A két háború között az országban pártharcok dúltak, amelyeket a bolgár cár 1935-ben azzal zárt le, hogy királyi diktatúrát vezetett be. • 1941-ben az ország a németek szövetségeseiként lépett be a II. világháborúba. A háború után Bulgária a Szovjetunió befolyási övezetének része lett. 1946-ban kikiáltották a Bolgár Népköztársaságot, amelyben kommunista vezetéssel megkezdődött az

ország szovjet mintára történő átalakítása. Bulgária a KGST (1949) és a Varsói Szerződés (1955) alapító tagjai közé tartozott.

Szerbiát a Berlini Kongresszus 1878-ban független államnak ismerte el. Az I. világháború végén, 1918-ban az ország a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) vezető állama lett. 1946-tól a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tagállamai közé tartozott.

Szerbia az I. Balkán-háborúban (1912–1913) a Vajdaságot leszámítva megszerezte mai területét és Macedóniát. • Az Osztrák–Magyar Monarchia által megtámadott Szerbia az I. világháborúból az antant segítségével a győztesek között került ki. Ezért 1918-ban megalakulhatott a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, amely a trianoni békekonferencián a Magyarországtól elcsatolt Délvidéket (Bácskát és a Bánságot) is megkapta. A Vajdaság területén jelentős német, magyar és egyéb nemzetiségű lakosság került kisebbségi sorba. A királyság déli tartományát alkotó Koszovóban viszont többségben voltak az albánok. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1929-ben a Jugoszláv Királyság nevet vette fel. • A II. világháború folyamán ez az állam megszűnt: Szerbia német és magyar megszállás alá került. A megszállók számos kegyetlenséget követtek el a szerb lakosság ellen. 1942-ben Bácskában a magyar katonai alakulatok etnikai alapú tömeggyilkosságot követtek el, amelynek nagyon sok szerb és zsidó nemzetiségű polgári személy esett áldozatul (újvidéki vérengzések). A horvát usztrasák is irtották a szerb lakosságot. A német megszállók elleni küzdelmet először a csetnikek vették fel, akik a szerbhórvát *četa* (csapat, katonai alakulat) szóról kapták nevüket. Tito marsall vezetésével nagyszabású partizánmozgalom bontakozott ki a német csapatok ellen. 1944–1945 telén, Bácska visszafoglalásakor Tito partizánjai – kollektív bűnösséget hangoztatva – az ottani magyar és német lakosság tagjai közt rendeztek vérfürdőt (délvidéki vérengzések). • A II. világháború végén, 1946-ban Szerbia a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság hat tagállamának egyike lett. Miután 1948-ban Tito marsall szakított a Szovjetunió által vezetett szocialista blokkal, egész Jugoszlávia és így Szerbia is elindult a nyugatias jellegű állammá válás útján.

Montenegrót, amely Szerbiához, illetve az Oszmán Birodalomhoz tartozott, az 1878-as Berlini Kongresszuson ismerték el független államnak, amikor területét is jelentősen megnövelték. 1918-ban az ország Szerbia, illetve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től: Jugoszláv Királyság) része lett. 1946-ban a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tagjává vált.

Montenegró 1878-ban vált független fejedelemséggé, amelynek székhelye Podgorica városa lett. 1910-ben a fejedelemség királysággá alakult. Néhány évvel később azonban az uralkodó elvesztette hatalmát, mert az Osztrák–Magyar Monarchia elfoglalta az országot. • Az I. világháború végén, 1918-ban szerb csapatok vonultak be Montenegróba. Nyomásukra a nemzetgyűlés eltörölte a királyságot, és kimondta az ország csatlakozását Szerbiához. Ugyanebben az évben Montenegró a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé vált. 1929-ben, amikor ez a királyság Jugoszláv Királyság néven szerveződött újjá, megszűnt Montenegró belső önállósága. A II. világháború folyamán, 1941-ben Montenegró olasz megszállás alá került. Az ország a háború végén, 1946-ban a Tito által vezetett Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tagja lett.

Az oszmánok által uralt Ciprus szigete 1878-ban brit fennhatóság alá került, majd a 20. század első felében brit koronagyarmattá lett. A sziget 1960-ban vált függetlenné.

A görög ciprusiak mozgalma, amely a sziget Görögországgal való egyesítését tűzte ki célul, csak a II. világháború után tudott megerősödni. 1959-ben Londonban Nagy-Britannia, Görögország és Törökország tárgyalta Ciprus helyzetéről, és 1960-ban egy Nicosiában aláírt háromhatalmi szerződéssel kinyilvánították függetlenségét. A köztársaság első elnöke III. Makariosz görög orthodox érsek lett, akinek munkáját török alelnök támogatta. A görög és a török ellentétek miatt 1963-ban kettéosztották az országot: létrehozták a „Zöld Vonalat”, amely a görögök lakta területet elválasztotta a törökök által lakott területektől.

Románia 1877-ben Oroszország oldalán lépett be az orosz–török háborúba, és a török csapatok veresége után kinyilvánította állami függetlenségét, amelyet 1878-ban a Berlini Kongresszus is elismert. Mivel a Román Királyság az I. világháborúban az antant oldalán harcolt,

1919-ben megszállhatta Erdély nagy részét, a Tiszántúlt, s részt vehetett a Magyar Tanácsköztársaság leverésében. Trianon után területe több mint kétszeresére növekedett. A II. világháborúban egy ideig Hitler oldalán vett részt, aztán áttért a szövetségesekhez. A háború után a Szovjetunió érdekszférájába került. 1947-ben született meg a Román Népköztársaság.

Az Oszmán Birodalomtól 1878-ban függetlenné váló román fejedelemség 1881-ben királysággá alakult. A királyság az antant oldalán 1916-ban lépett be az I. világháborúba: megtámadta az Osztrák–Magyar Monarchiát. • Az antant háborús győzelme után 1919-ben a román csapatok megszállták Erdély nagy részét, majd a Tiszántúlt, és Budapestig hatolva részt vettek a Magyar Tanácsköztársaság leverésében. A trianoni békeszerződést követően Románia területe jelentősen megnövekedett: többek között ekkor került Erdély a Partiummal együtt román kézre. A két világháború közti időszakban a román politikát a Nagy-Románia egyben tartására irányuló törekvés jellemezte. 1938-ban a király diktatúrát vezetett be, és politikájában a hitleri Németország felé közeledett. • 1940-ben Románia a hitleri Németország oldalán lépett be a II. világháborúba. A háború vége felé, 1944-ben áttért a szövetségesek oldalára, de a háború után a Szovjetunió érdekszférájába került. • A kommunista párt szovjet segítséggel kiszorította a hatalomból a többi pártot: 1947-ben az országban kikiáltották a Román Népköztársaságot. 1948-ban létrehozták azt az állambiztonsági titkosrendőrséget, amelyet a román köznyelv *Securitate* (biztonság) néven ismert. Románia 1949-ben a KGST, 1955-ben pedig a Varsói Szerződés alapító tagja lett. A kommunista párton belüli hatalmi harcok során a „nemzeti irány” felülkerekedett a Moszkvát hűségesen követő irányzaton. 1958-ban a szovjet csapatok kivonultak Romániából. A szocialista táboron belül megkezdődött a román különutas politika, amely Nicolae Ceaușescu kommunista diktátor uralma (1965–1989) alatt teljesedett ki.

A 19. század végétől kezdve az Oszmán Birodalom déli és keleti határvidékein lévő országokban is megváltozott az egyház terjedésének politikai színtere. A 20. században a Közel-Keleten új államok születtek: Egyiptomi Királyság, Jordán Hásimita Királyság, Izrael Állam, Libanoni Köztársaság, Szíriai Arab Köztársaság, Iraki Köztársaság. Örményország és Grúzia a Szovjetunió tagállama lett.

Egyiptom a 19. század végén névlegesen az Oszmán Birodalomhoz tartozott. Ám a Szezei-csatorna megnyitása miatt „értékkessé váló” országot 1882-től ténylegesen a britek kormányozták. 1914-ben Egyiptom elszakadt az Oszmán Birodalomtól, és jogilag is brit védnökség alá került. 1922-ben Nagy-Britannia elismerte az ország függetlenségét, de továbbra is érvényre juttatta befolyását. 1923-ban Egyiptom – Kairó fővárossal – alkotmányos monarchia lett. A királyságban 1952-ben a Nasszer († 1970) ezredes vezetése alatt álló katonatisztek megfosztották a királyt hatalmától. 1953-ban kiáltották ki a köztársaságot, amelynek egy évvel később Nasszer lett az elnöke. 1956 nyarán a kormányzat államosította az addig brit–francia magánkézben lévő Szezei-csatornát („szezei váltság”). Ekkor Izrael, majd a britek és a franciák támadták meg az Egyiptomi Köztársaságot. A támadók 1956 decemberében csak a Szovjetunió és az USA közbelépésére hagyták el az országot. 1958 és 1961 között Egyiptom és Szíria uniót alkotott Egyesült Arab Köztársaság néven.

A Jordán folyó keleti partján fekvő (mai) Jordánia és a nyugati partján lévő Ciszjordánia területe 1918-ig az Oszmán Birodalomhoz tartozott. A keleti parton fekvő részt 1920-ban a Népszövetség Transzjordánia néven brit igazgatás alá rendelte, mandátumterületté nyilvánította. 1921-ben itt alakult meg a brit védnökség alatt álló Transzjordániai Emírátság (*emír*: uralkodói cím az iszlám uralta területeken). A II. világháború folyamán a transzjordániai arabok a britek oldalán harcoltak. Az emírátság 1946-ban – Amman fővárossal – Transzjordániai Hásimita Királyság néven függetlenné vált (*basimíta*: egy arab törzs neve). 1948-ban a királyság megtámadta a Jordántól nyugatra eső területen létrehozott Izrael államot, s elfoglalta tőle a Ciszjordánia néven ismert részeket (közük értve Kelet-Jeruzsálemet). 1949-ben az ország neve a „transz” előtag elhagyásával Jordániai Hásimita Királyságra változott. Az Izrael léte és terjeszkedése ellen harcoló arabok 1964-ben a királyság területén, Kelet-Jeruzsálemben alapították meg a Palesztinai Felszabadítási Szervezetet.

A mai Izrael Állam területén az I. világháború végén a britek számolták fel az oszmán uralmat. 1922-ben a Népszövetség Nagy-Britanniára bízta Palesztina átmeneti igazgatását. A világ zsidóságának Sion (Cion) hegyéről elnevezett cionista mozgalma már a 19. század végétől célul tűzte ki egy Jeruzsálem központú zsidó nemzetállam létrehozását. Az 1947-es ENSZ-határozat alapján Palesztinában egy zsidó és egy arab államot kell létrehozni, s Jeruzsálemet nemzetközivé kell tenni. 1948-ban Tel Avivban kihirdették Izrael Állam megalakulását. Ekkor a határozat ellen tiltakozó arab államok (Transzjordánia, Egyiptom, Libanon, Szíria és Irak) háborút indítottak Izrael ellen, de az új államot nem tudták felszámolni. Az 1956-os szuezi válság idején Izrael jelentős területeket foglalt el Egyiptomtól, de a következő évben nemzetközi nyomásra kivonult a megszállt vidékekről.

Az Oszmán Birodalomhoz tartozó Libanon vidékét az I. világháború után Szíriához csatolták, amely a Népszövetség megbízásából francia irányítás alatt állt. Az önálló, de még mindig népszövetségi felügyelet alatt álló Libanoni Köztársaságot a franciák 1926-ban hozták létre. A köztársaság – Bejrút fővárossal – 1943-ban nyerte el teljes függetlenségét. Az alkotmányt íratlan szabállyal egészítették ki, amely megosztja a hatalmat a keresztény és a muszlim közösség között: a köztársasági elnök maronita keresztény, a miniszterelnök szunnita muzulmán, a képviselőház elnöke pedig síita. 1958-ban Szíria és Egyiptom uniója miatt Libanonban polgárháború tört ki, amelynek az USA beavatkozása vetett véget.

A Szíriai Arab Köztársaság területe az I. világháború végéig az Oszmán Birodalom része volt. A brit csapatok 1918-ban érték el Damaszkusz körzetét. 1920-ban a terület egy brit–francia meg egyezés alapján francia mandátumterületté lett. A franciák ellenőrzése alatt 1922-ben kikiáltották a rövid életű Szíriai Államok Szövetségét. Az egységes szír állam – Damaszkusz fővárossal – 1925-ben jött létre. A II. világháború idején felerősödtek a nemzeti mozgalmak, és 1943-ban újonnan kikiáltották a Szíriai Köztársaságot. A köztársaság teljes önállóságát 1946-ban nyerte el. Az 1948–49-es arab–izraeli háborútól kezdve Szíria a közel-keleti konfliktusok középpontjába került. 1958 és 1961 között uniót alkotott Egyiptommal. 1963-ban katonatisztek vették át az ország irányítását.

A Mezopotámia központú Iraki Köztársaság területéről az oszmán–törököket a britek szorították ki az I. világháború folyamán. 1920-ban Irak népszövetségi megbízás alapján Nagy-Britannia irányítása alá került, 1921-ben alkotmányos királyság lett, majd 1930-ban függetlenné vált, de katonai szövetséget kötött a britekkel. 1936-tól katonai vezetők több államcsínyt hajtottak végre az országban. Mivel 1941-ben németbarát kormányzat került hatalomra, a britek bevonultak Bagdadba. A II. világháború után megélnékültek a nemzeti mozgalmak, s 1958-ban az Iraki Királyság államszövetséget kötött Jordániával. Ugyanebben az évben egy katonai ezredes vezetésével az irakiak megdöntötték a monarchiát, és kikiáltották a köztársaságot.

A 19. század végén a mai Örmény Köztársaság keleti része orosz, nyugati fele pedig oszmán uralom alatt állt. Az oszmán fennhatóság alatt élő örmények viszonylagos önállóságot élveztek. Bár az örmények sokszor segítették az Ifjútörökök harcát a szultán ellenében, az Ifjútörök kormány 1915–1922 között népirtást rendezett a birodalom területén élő örmények között. 1917-ben Szovjet-Oroszország kivonta csapatait Kelet-Örményországból. 1918-ban Örményország, Grúzia, valamint Azerbajdzsán megalakították a Kaukázusontúli Föderációt, és kikiáltották a függetlenséget. A föderáció hamar fölbomlott, és még ebben az évben Örményország független köztársasággá vált. A köztársaság irányítói az antanthatalmaktól vártak segítséget az örmény kérdés megoldására, és az ország határainak kijelölésére. Az Oszmán Birodalomban hatalomra jutó Mustafa Kemal (Atatürk) elutasította az örmény függetlenséget, illetve határokat elismerő 1920-as egyezményt, és megtámadta az országot. Az azerbajdzsáni Baku környékén élő örmények ekkor a szovjetektől kértek segítséget. 1921-ben Moszkva az örmény határok megszabásánál területek átadásával a törököknek és az azerbajdzsániaknak kedvezett (Karabah például ekkor került Azerbajdzsánhoz). Örményország Jereván fővárossal 1922-ben csatlakozott a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársaságokhoz, majd 1936-ban a Szovjetunó önálló tagköztársaságává vált.

A mai Grúz Köztársaság elődállama a 19. század végén az Orosz Birodalom fennhatósága alatt állt. Az 1917-es orosz forradalmak után Grúzia a Kaukázusontúli Föderációhoz csatlakozott, és

1918-ban lett független köztársasággá. Szovjet-Oroszország 1921-ben megszállta Grúziát. Az országot 1922-től a Kaukázuson túli Szovjet Szocialista Köztársaságokhoz csatolták (Abházia autonóm köztársaságként, a Kaukázus hegyeiben élő oszétok pedig autonóm tartományként tartoztak Grúziához). Ez a szövetségi államalakulat 1936-ban bomlott fel, amikor Grúzia a Szovjetunió egyik önálló szövetségi tagköztársaságává vált.

A cári Oroszország az 1877–1878-as orosz–török háborút követően elveszítette nagyhatalmi szerepét. Az 1905–1907-es polgári forradalom tovább gyengítette erejét. Az 1917-es szocialista forradalom megdöntötte a cári rendszert. Az I. világháborúból különbékével kilépő ország 1920-ban Szovjet-Oroszországgá alakult, majd 1922-ben létrejött belőle a Szovjetunió. A II. világháborút a szövetségesek oldalán megnyerő Szovjetunió fennhatósága alá vonta az általa „felszabadított” közép-európai országokat. Ezzel egy időben elkezdődött a hidegháború, vagyis az USA és a Szovjetunió (illetve a szövetségesek) között tartósan feszült helyzetet teremtő, de a közvetlen fegyveres összecsapástól mentes időszak.

Az Orosz Birodalom a 19. század végére gazdaságilag és katonailag is meggyengült. A birodalomban megerősödtek a szocialista mozgalmak: 1898-ban Minszkben megalakult az Oroszországi Szociáldemokrata Párt, amely később többségi (orosz: *bolsevik*) és kisebbségi (orosz: *mensevik*) frakcióra bomlott.

A Távol-Kelet birtoklásáért folytatott japán–orosz háborúban elszenvedett kudarc az 1905–1907-es polgári demokratikus forradalomhoz vezetett, amely politikai engedményekre késztette a cári rendszert. A cári Oroszország az antant egyik vezető hatalmaként lépett be az I. világháborúba. Az elhúzódó háborúra a katonák dezertálásával, a munkások pedig sztrájkokkal feleltek. A cári rendszert elsőprő 1917-es októberi (a következő évben elfogadott Gergely-naptár szerint: novemberi) forradalom megdöntötte a cári rendszert, s a hatalom a bolsevikok kezébe került. 1918-ban a tanácsok (szovjetek) összorosz kongresszusa tanácsköztársasággá kiáltotta ki Oroszországot: létrejött Szovjet-Oroszország. A V. I. Lenin († 1924) által vezetett Népbiztosok Tanácsa feloszlatta az Alkotmányozó Gyűlést, majd 1918 elején kilépett az I. világháborúból (breszt-litovszki béke). A szociáldemokraták bolsevik frakciójából ugyanebben az évben jött létre a Kommunista Párt.

A Szovjetunió tagköztársaságai a 20. század közepén

Az 1920-ig terjedő időszakban a Vörös Hadsereg fokozatosan fölmozsolta a cári uralom visszaállítására törekvő fehérgárdista (bolsevikellenes) egységeket, s fennhatóságát a birodalom nagy részére kiterjesztette. 1922-ben alakult meg Szovjet-Oroszország, az Ukrán, a Fehérorosz és a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársaságok uniójából a Szovjetunió. Lenin halála után a kommunista párton belül hatalmi harc kezdődött, amelyből 1927-re a grúz J. V. Sztálin († 1953) került ki győztesen. Vezetése alatt megkezdődött az ország erőszakos iparosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása és a pártfőtitkár körül kialakult személyi kultusz ellenzőivel szemben gyakorolt véres megtorlások sorozata. A megtorló intézkedések eredményeként tömegek kerültek GULAG-táborokba.

A GULAG betűszó az 1956-ig működő kényszermunkatáborok és börtönök rendszerére, illetve az ezeket összefogó csúcsszervre (orosz: *Glavnoje upravlenyje lagerej*: Lágerek Főigazgatósága) utal, amelyet 1930-ban alapítottak. A szigorúan őrzött munkatáborokban több millió politikai és köztörvényes elítélt, illetve hadifogoly dolgozott embertelen körülmények között. 1945 után a GULAG mintájára szerveződtek meg a Szovjetunió kelet-európai csatlósállamainak munkatáborai (ezek közé tartozott például a recski munkatábor).

1939 augusztusában a sztálini Szovjetunió és a hitleri Németország meg nem támadási egyezményt kötött, amelynek titkos mellékletében elkülönítették kelet-európai befolyási övezeteiket (Ribbentrop–Molotov-paktum). A II. világháború kitörésekor a Vörös Hadsereg elfoglalta Lengyelország keleti harmadát. Az 1941-es német támadás után a Szovjetunió 1942-ben szövetséget kötött Nagy-Britanniával és az USA-val. Hatalmas áldozatok árán döntő szerepet játszott a nemzetiszocialista Németország megsemmisítésében, majd részt vett Japán legyőzésében is.

A háború után a Szovjetunió az általa elfoglalt közép-európai országokban életre hívta a KGST-t (1949). Sztálin halála után Ny. Sz. Hruscsov († 1971), a Kommunista Párt főtitkára lett a Szovjetunió első számú vezetője. Főtitkársága idején (1953–1964) az országban óvatos gazdasági reformok indultak el, s megkezdődött a sztálini büntetőtáborok felszámolása, illetve átalakítása is. 1954-ben a korábbi állambiztonsági szervekből létrejött az Állambiztonsági Bizottság (orosz rövidítéssel: KGB). 1955-ben a Szovjetunió a Varsói Szerződés alapító tagja lett. 1962 őszén zajlott a kubai rakéta-válság, amely a Kubába telepített szovjet atomrakéták miatt alakult ki. A világ békéjét atomháború fenyegette. A válság megoldásában nagy szerepe volt XXIII. János pápának († 1963), aki közvetítőként igyekezett kibékíteni egymással Hruscovot és J. F. Kennedyt, az USA elnökét († 1963).

❖ a földrajzi és a politikai színtér az Európán kívüli világban ❖

A Kanadai Domínium 1870-től kezdődően új tartományokkal, területekkel bővült: Északnyugati Területek, Manitoba, Brit Columbia, Prince Edward-sziget, Yukon Terület, Alberta, Saskatchewan, valamint a Labradort is magában foglaló Új-Fundland.

1870-ben Kanada kibővült a Winnipeg székhelyű Manitoba állammal, valamint az Északnyugati Területekkel, amelyet a Hudson-öböl Kereskedelmi Társaság birtokában lévő (első kormányzójáról Rupert-földnek is nevezett) óriási térség és az Északnyugati Terület összevonásával Yellowknife székhellyel hozott létre. Brit Columbia Victoria székhellyel 1871-ben, Prince Edward-sziget Charlottetown központtal 1873-ban, Yukon Terület Whitehorse fővárossal 1898-ban, Alberta Edmonton fővárossal és Saskatchewan Regina székhellyel pedig 1905-ben vált Kanada részévé.

A Kanadai Domínium az I. világháborúban Nagy-Britannia oldalán vett részt. A nagy gazdasági világválság (1929–1933) az államszövetség gazdasági életét is sújtotta. 1931-ben Kanada parlamentáris monarchiaként függetlenné vált, ugyanakkor azonban a Brit Nemzetközösség (1947-től: Nemzetközösség) tagja lett. Államfője a brit uralkodó, de az államszövetség ügyeit a kormányzó és a parlament intézi. A II. világháború kirobbanása után Kanada hadat üzent Németországnak. A háború fellendítette a mezőgazdaságot és az ipart, s az USA-val jó kapcsolatokat kiépítő ország pénzügyileg is megerősödött. 1945-ben Kanada az ENSZ, 1949-ben pedig a NATO alapító tagja lett. Ugyanebben az évben lépett be St. John's tartományi székhellyel a Labradort is magában foglaló Új-Fundland az államszövetségbe.

Kanada 1949-ben

Az Amerikai Egyesült Államokhoz a 19. század végétől újabb államok csatlakoztak: Colorado, Montana, Észak-Dakota és Dél-Dakota, Washington, Wyoming, Idaho, Utah, Oklahoma, Új-Mexikó és Arizona. Az USA az I. világháborúban hadat üzent a Német Császárságnak. A II. világháborúba az 1941-es japán támadás után lépett be, és katonai támogatásának köszönhetően a szövetségesek Európában le tudták győzni a tengelyhatalmakat. – 1945 után a gazdaságilag megerősödő Államok külpolitikáját a Szovjetunió elleni hidegháborús küzdelem jellemezte. Hawaii és Alaszka 1959-ben vált az Egyesült Államok tagjává.

Colorado területét az amerikaiak 1803-ban vették meg a franciáktól, de a térség Denver székhellyel csak 1876-ban vált tagállammá. • Montana is a franciáktól vásárolt területek egyike, amely Helena fővárossal 1889-ben csatlakozott az Államokhoz. Észak-Dakota Bismarck székhellyel és Dél-Dakota Pierre központtal ugyancsak ebben az évben lett tagállam. Az Olympia székhelyű Washington 1853-ban hasították ki Oregon területéből, és 1889-ben lett az USA tagállama. • Wyoming Cheyenne székhellyel 1890-ben csatlakozott az Egyesült Államokhoz. A Boise fővárosú Idaho is ebben az évben lett tagállammá. • Utah Salt Lake City székhellyel 1896-ban csatlakozott az Államokhoz. • Az Oklahoma City székhelyű Oklahoma 1907-ben lett az USA tagja. • A korábban Mexikóhoz tartozó Új-Mexikót Santa Fe fővárossal, valamint a Mexikótól korábban megvásárolt Phoenix székhelyű Arizonát 1912-ben csatolták az Amerikai Egyesült Államokhoz.

Az I. világháború elején az Amerikai Egyesült Államok semlegességre törekedett, de a német korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetése után 1917-ben hadat üzent Németországnak. Beavatkozása egyértelműen az antant javára döntötte el a háborút. Az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság idején az USA gazdaságilag nagyon meggyengült, de F. D. Rooseveltnél (1933–1945) alatt kiheverte a válságot.

1941-ben a japánok hadüzenet nélkül megtámadták az USA haditengerészetének Pearl Harbor-i (Hawaii-szigetek) támaszpontját. Ezt követően az USA belépett a II. világháborúba. Csapatokat

küldött Európába, Japánt pedig azzal kényszerítette térdre, hogy 1945-ben Hiroshima és Nagaszaki városait atombomba ledobásával elpusztította.

A háború után az ország népessége (főleg a latin-amerikai és a kis-ázsiai bevándorlók miatt) ugrás-szerűen nőtt. Az USA 1945 után hidegháborút folytatott a Szovjetunió ellen. A Marshall-tervvel hozzájárult Nyugat-Európa újjáépítéséhez. 1947-ben létrehozta a Központi Hírszerző Ügynökséget (ang. *Central Intelligence Agency*; rövidítve: *CIA*), amelynek feladata a külföldi országok kormányairól szóló hírszerzés, illetve a világ összes országának vállalatairól és polgáiról szóló információk beszerzése és értékelése. 1949-ben a kommunista rendszerek terjeszkedésének megakadályozására létrehozta a NATO-t. Az 1950–1953 között lezajló koreai háborúban Dél-Korea (a Koreai Köztársaság) oldalán vett részt. Alaszka Juneau fővárossal és Hawaii Honolulu székhellyel 1959-ben lett az USA tagjává. Ugyanettől az évtől kezdve a szövetségi köztársaság fokozatosan belebonyolódott a kommunisták ellen vívott vietnami háborúba. Egy évvel az 1962-es kubai rakétaválság után az USA, Nagy-Britannia és a SZU aláírta az atomcsendegyezményt, amely megtiltja az atombomba-kísérleteket a légkörben, a világűrben és a víz alatt.

Az USA területi gyarapodása az I. és II. Vatikáni Zsinat közti időszakban (1870–1965)

A közép-amerikai államok (Mexikó, a Karib-tenger térségében fekvő Kuba, Jamaica, Haiti, Dominikai Köztársaság és Puerto Rico, Trinidad és Tobago, valamint az Észak- és Dél-Amerikát összekötő földhíd államai: Guatemala, Brit Honduras (Belize), Honduras, El Salvador, Nicaragua, Costa Rica és Panama) történelmét a 19-20. században elsősorban az USA közelsége és külpolitikája határozta meg.

A Mexikói Egyesült Államok területét a 19-20. század fordulóján diktátorok uralták. Az ország gazdaságilag modernizálódott, de a nagybirtokrendszer fennmaradt, és a társadalmi különbségek is megnöttek. A társadalmi feszültségek vezettek a forradalom, majd polgárháború (1910–1915) kitöréséhez. A diktatúra megdöntése után a polgárháború egyik vezéralakja lett a köztársasági elnök, aki 1917-ben elfogadtatta a Mexikóváros székhellyel szövetségi köztársasággá váló Mexikói Egyesült Államok új, jelentős földreformot tartalmazó alkotmányát, s antiklerikális (az egyházi

vezetők világi hatalma és befolyása ellen küzdő) politikájával megerősítette a központi hatalmat. Az őt követő elnökök alatt az ország gazdasága a politikai jellegű zavargások ellenére is fejlődött. Az állam mindenható és antiklerikális politikája iránti ellen-szenv azonban egyre erősebbé vált a lakosság körében. Ezért a köztársasági elnök egyházi vezetőkkel szövetkezve 1934-ben kisebb agrárreformot hajtott végre, majd államosította a külföldi olajtársaságokat. Az 1940-es évektől kezdődően az országban megerősödött az USA gazdasági és politikai befolyása. 1948 körül azonban Mexikó súlyos pénzügyi válságba került, ami nagyarányú munkásmegmozdulásokat váltott ki. A köztársasági elnök a nemzeti egység helyreállítására törekedett (1958–1964), folytatta az államosítást, de a demokratikus megmozdulásokat szigorúan elnyomta.

Közép-Amerika: Mexikó a 20. században

A Kubai Köztársaság területe spanyol gyarmat volt: az 1895-ös felkeléssel függetlenségi háború kezdődött. A harcokba a spanyolokkal hadban álló USA is beavatkozott. 1898-ban Kuba önálló köztársasággá alakult, de alkotmánya szerint az amerikaiaknak joguk volt az ország pénzügyeinek és külügyeinek felügyeletére. 1925-től az elnökök diktatórikus módszerekkel kormányozták a szigetországot. 1956-ban egy kiemelkedő politikus, Fidel Castro (1926–2016) gerillaháborút indított a diktatúra ellen, s 1958-ban csapataival elfoglalta a fővárost, Havannát is. A Castro-kormányzat kisajátította a nagybirtokokat, államosította a vállalatokat és az összes amerikai tulajdont. Az USA gazdasági blokáddal válaszolt. A Castro-ellenes sikertelen felkelést követően (amelyet a CIA is támogatott) Castro a Szovjetunióval kereste a kapcsolatot, s az 1962-es rakétaválság után az általa vezetett forradalom véglegesen szocialista irányú fordulatot vett. 1965-ben Kubai Kommunista Párt néven megalakították az országban az egységes állampártot.

A brit fennhatóság alatt álló Jamaica 1962-ben a Nemzetközösség tagjaként Kingston fővárossal független állammá vált, amelynek államfője a brit uralkodó.

Közép-Amerika: a Karib-tenger országai a 20. század közepén

A mai Haiti Köztársaság (fővárosa Port-au-Prince) területe, vagyis a Kolumbusz által felfedezett Hispaniola szigetének nyugati része 1915–1934-ig amerikai megszállás alatt állt, s pénzügyei a század közepéig az USA ellenőrzése alatt maradtak. Az 1950-es katonai puccsot és felkeléseket követően diktátor gyakorolta az elnöki hatalmat.

A Dominikai Köztársaság (fővárosa Santo Domingo) területe, az egykori Hispaniola szigetének keleti része 1916 és 1924 között USA-megszállás alatt volt. 1930–1961 között katonai diktátor kormányozta az országot. 1961 után polgárháborús viszonyok alakultak ki az országban. A polgárháborús helyzetnek az USA beavatkozása vetett véget 1965-ben.

Puerto Rico – a Nagy-Antillák szigetvilág legkeletibb tagja – a spanyol–amerikai háborút követően a 19. század végén az USA birtoka lett. 1917-ben lakói korlátozott önkormányzatot és amerikai állampolgárságot kaptak. Az ország 1952-től San Juan fővárossal az USA teljes jogú önkormányzattal rendelkező társult állama.

Trinidad és Tobago brit gyarmatok 1899-ben egységes közigazgatás alá kerültek. 1958-ban Nagy-Britannia létrehozta a Nyugat-indiai Föderációt, amelyből Trinidad és Tobago 1962-ben kivált, és Port of Spain fővárossal független köztársasággá lett.

Az Észak- és Dél-Amerikát összekötő földhídon található Guatemalai Köztársaság (székhelye Guatemalaváros) területén a 19. századtól a 20. század közepéig rövid időszakonként követték egymást a felkelések, a polgárháborúk, valamint a katonai és a polgári diktatúrák. 1945-től a baloldali kormányok reformok sorát vezették be, és kisajátították az amerikai vállalatokat. 1954-ben az USA támogatásával jobboldali fordulat következett be. 1962-ben baloldali tisztek gerillaháborút indítottak a kormányzat ellen, s állandósultak a polgárháborús események.

A Guatemalától északra fekvő Brit Honduras (ma: Belize) Belizeváros székhellyel koronagyarmat volt. 1964-ben alkotmányos monarchiaként, a brit uralkodó államfői jogát elismerve önkormányzatot nyert.

A Hondurasi Köztársaságban (fővárosa: Tegucigalpa) a 20. század első évtizedeiben az USA tengerészgyalogos csapatok bevetésével juttatta érvényre gazdasági érdekeit. Az 1932-től hatalomra jutó diktátorok csak eszközök voltak a kizsákmányoló amerikaiak kezében.

A Megváltóról elnevezett El Salvador (fővárosa: San Salvador) a 19. század végén az USA gazdasági érdekszférájába került. A 20. század első felében polgári kormányok és jobboldali katonai diktatúrák voltak hatalmon az országban.

A Nicaraguai Köztársaságban (fővárosa: Managua) a 19. század végén megnőtt az USA gazdasági hatalma. A 20. század elején az országot amerikaiak szállták meg. 1934-től Nicaragua a Somoza-család diktatúrája alá került, amelynek tagjai gazdaságilag és politikailag teljesen kiszolgálták az

Közép-Amerika: a földhíd államai a 20. század közepén

amerikai igényeket. Az ország 1941-ben az USA oldalán lépett be a II. világháborúba: a kormány nem küldött csapatokat a frontokra, de elkoboztatta a német származású nicaraguaiak vagyónát.

A Costa Rica Köztársaság (fővárosa: San José) története jóval békésebb, mint a többi latin-amerikai államé. Az első nehéz időszak az ország életében az 1917–1919 közötti elnöki diktatúra volt, amelynek megdöntése után a diktátort száműzetésbe küldték. 1948-ban újabb megpróbáltatás várt az országra: egy vitatott elnökválasztás után kitört a polgárháború. A háborúban győztes junta (katonatisztek parancsuralmat gyakorló csoportja) 1949-ben új, demokratikus alkotmányt fogadtatott el a köztársaságban.

A mai Panamai Köztársaság (fővárosa: Panamaváros) területe a 19. század végén Kolumbiához tartozott. A kolumbiai kormány a franciáknak adta a két óceánt összekötő, a panamai szoroson át vezető csatorna megépítésének jogát. A francia vállalkozás hatalmas pénzeket emésztett fel, és 1889-re teljes kudarcba fulladt. A kudarcban szerepe volt a nagyarányú sikkasztásoknak is (ennek emlékét őrzi a „panamázás” kifejezés). Az ország az USA támogatásával 1903-ban vált el Kolumbiától, és lett független köztársasággá. A csatornát végül 1914-ben adták át a forgalomnak. Az országban dúló pártharcok és puccsok miatt az USA több ízben katonailag is beavatkozott a köztársaság életébe.

A dél-amerikai földrész államainak mai arculata a 19. század végén és a 20. század első felében rajzolódott meg. Ezekben az államokban a földrajzi távolság miatt kevésbé érvényesült az USA gazdasági és politikai befolyása. Belpolitikai gondjaikat polgárháborúkkal, területvitáikat pedig egymás ellen vívott háborúkban igyekeztek rendezni.

A Dél-Amerika északi részén lévő államok: Kolumbia, Ecuador, Venezuela, Guyana, Suriname és Francia Guyana.

A Kolumbiai Köztársaságban (fővárosa: Bogotá) a 19. század második felétől véres polgárháborúk dúltak. 1880-tól azonban nyugalmasabb időszak következett, és 1886-ban új alkotmányt fogadtak el az országban. Ezt követően azonban újra megerősödtek a politikai feszültségek. A konzervatív és a liberális pártok egymás ellen vívott, 1903-ig tartó ezernapos polgárháborújából a konzervatív erők kerültek ki győztesen, de Kolumbia elvesztette az addig hozzá tartozó Panamát. 1930-tól a liberálisok kormányoztak. 1948-ban azonban polgárháború tört ki a konzervatívok és a liberálisok között. 1953 és 1964 között katonai diktatúra volt az országban. Ezt követően a konzervatívok és a liberálisok létrehozták a Nemzeti Frontot abból a célból, hogy együttesen kormányozzanak.

Az Ecuadori Köztársaságban (fővárosa: Quito) a 19–20. század fordulóján liberális kormányok voltak uralmon. Az 1930-as évektől politikai zűrzavar uralkodott az országban. 1941-ben egy határvita miatt Ecuador háborúba keveredett Peruval, és elveszítette amazóniai területeinek nagy részét. 1963-tól több ízben a hadsereg buktatta meg a szélsőségesen baloldali vagy jobboldali elnököket.

A Venezuelai Bolívari Köztársaságban (fővárosa: Caracas) a liberális elnök a 19. század végén bevezette a képviselői kormányzás rendszerét, általános választójogot adott, és szétválasztotta az egyházat az államtól. Az I. világháború után a diktatórikus kormányzat erőteljesen szorgalmazta a kőolaj-kitermelést. A II. világháború idején a kőolajnak köszönhetően az országban nagyszabású gazdasági fellendülés kezdődött. Az 1941–1945 közötti polgári kormányzásnak 1945-ben katonai puccs vetett véget. 1958-ban a Hazafias Juntában tömörült pártok megdöntötték a katonai diktatúrát, s megszilárdították a demokratikus intézményrendszert. 1960-ban reformot kezdeményeztek, amelyben felszámolták a nagybirtokokat.

A ma Guyanai Szövetkezeti Köztársaságnak nevezett állam a 19. században Georgetown fővárossal Brit Guyana néven gyarmat volt. 1928-ban korlátozott választási rendszeren alapuló alkotmányt kapott, de a Brit Nemzetközösség, majd a Nemzetközösség tagjává vált. 1953-ban vezették be az általános választásokat és a parlamenti rendszert.

A Surinamei Köztársaság (fővárosa: Paramaribo), korábbi nevén Holland Guyana a 19. században a britek és hollandok között kétszer cserélt gazdát. A rabszolgaság eltörlése után a gazdasági

hanyatlás megállítására a 19. század végén ázsiai munkásokat kezdtek betelepíteni. 1945-ben gazdasági fellendülést hozott a bauxitbányászat. Az ország 1954-től Hollandia tengeren túli tartománya lett.

Francia Guyana gyarmata 1946-ban vált Franciaország tengeren túli megyéjévé, és ekkor kapott Cayenne székhellyel korlátozott önkormányzatot. A hozzá tartozó szigeteken (ilyen például az Ördög-sziget) létesített francia büntetőtáborok 1951-ig álltak fenn.

A dél-amerikai földrész nyugati részén található államok: Peru és Chile.

A Perui Köztársaság (fővárosa: Lima) területén már a 19. század elején kikiáltották a függetlenséget, de az egykori spanyol alkirályság önállóságát Spanyolország csak 1879-ben ismerte el. A salétromban gazdag területek birtoklásáért folytatott csendes-óceáni háborúnak (1879–1883) a végén a Bolíviával szövetséges Perunak jelentős nagyságú területekről kellett lemondania Chile javára. A vereség után az országban megerősödött Nagy-Britannia és az USA gazdasági befolyása. A köztársaságban 1919-ben diktatórikus kormányzat jutott uralomra. 1941-ben az Ecuador elleni háborúban Peru területekkel gyarapodott. A következő évben a szövetségesek oldalán belépett a II. világháborúba. 1945-ben az ENSZ tagja lett. Az országot 1948-tól több ízben is katonák kormányozták, akik diktatórikus módszerekkel igyekeztek úrrá lenni a nehéz gazdasági helyzeten.

A Chilei Köztársaság (fővárosa: Santiago de Chile) a csendes-óceáni háborúban (1879–1883) perui és bolíviai területek elfoglalásával megszerezte a salétrom világmonopóliumát. A század elejére az iparosodás következtében a városok lakossága megkétszereződött, és a létrejövő munkás-szakszervezetek a politikai élet jelentős tényezőivé váltak. 1925–1932 között az országban katonai diktatúra volt. 1938-ban a népfrontba tömörülő radikális, szocialista és kommunista párt került hatalomra. Chile 1947-ben megszakította kapcsolatát a Szovjetunióval, s a következő évben az országban törvényen kívülre helyezték a kommunista pártot. 1956-ban Chile az USA-val kötött kölcsönös védelmi szerződést.

Dél-Amerika a 20. században

Dél-Amerika keleti és középső részén található Brazília, Argentína, Uruguay, Paraguay és Bolívia.

A Brazil Szövetségi Köztársaságban (fővárosa 1960-ig: Rio de Janeiro; 1960-tól: Brazíliaváros) az 1870-es évektől kezdődően politikai krízisek gyengítették a portugál császár hatalmát, és felerősödtek a kávéültetvényeken dolgozó rabszolgák felszabadítására irányuló törekvések is. Az általános rabszolga-felszabadításra 1888-ban került sor. A következő évben a hadsereg vértelen puccsal megdöntötte a kormányt, és kikiáltotta a köztársaságot (a császári család európai száműzetésbe vonult). Az egymást követő kormányok egy ideig képesek voltak elősegíteni az ország gazdasági fejlődését, de az 1929-ben kezdődő gazdasági világválsággal már nem tudtak mit kezdeni. Az 1930-as felkeléseket és lázadásokat követően 1937-ben új alkotmány született, amely megszüntette a pártokat és a szakszervezeteket. 1942-ben Brazília hadat üzent Németországnak és Olaszországnak. 1946-ban a köztársaságban ismét új alkotmányt fogadtak el, amely lehetővé tette a baloldali pártok működését és a nyitást a szocialista országok felé. A gazdasági nehézségek miatt 1964-ben a hadsereg ragadta magához a hatalmat, és diktatórikus módszerekkel kormányzott.

Az Argentínai Szövetségi Köztársaság (fővárosa: Buenos Aires) a 19. század végére a mezőgazdaság fellendülésének köszönhetően gazdaságilag megerősödött. Patagóniát ebben az időszakban csatolták Argentínához. Az I. világháborúban Argentína semleges maradt. 1930 és 1944 között számos államcsíny zajlott le az országban, s az elnöki posztot főként tábornokok töltötték be. A köztársaság csak 1945-ben üzent hadat Németországnak. A háború után Juan Perón († 1974) elnöksége alatt a kormányzat nagyarányú államosításokat hajtott végre, növelte a béreket, bevezette a társadalombiztosítást, s a külpolitikában az USA befolyásának csökkentésére törekedett. 1955-től ismét tábornokok kormányozták Argentínát.

Uruguayban (fővárosa: Montevideo) a 19. század végén katonai kormányok váltogatták egymást. A 20. század elején az ország fejlett, demokratikus állammá alakult: az elnöki köztársaság kormányzata fejlesztette az ipart, választójogi reformot hajtott végre, bevezette a kötelező és ingyenes állami oktatást, a nyolcórás munkanapot, és eltörölte a halálbüntetést. 1933 és 1942 között diktatórikus módszerekkel kormányzó elnök vezette az országot. A II. világháború folyamán a köztársaság semleges maradt, s csak 1945 elején üzent hadat Németországnak. 1951-től az országban gazdasági válság éreztette hatását. 1960-tól a belpolitikai helyzet is bizonytalanra vált, s ezért 1965-ben Uruguayban rendkívüli állapotot vezettek be.

A Paraguayi Köztársaságban (fővárosa: Asunción) a 19. század végén a nagybirtokosok támogatását élvező konzervatív párt és a liberális párt egymást felváltva teremtett látszatdemokráciákat, és hajtotta önkényuralma alá az országot. Az I. világháborúban Paraguay semleges maradt. A Bolíviával határos Gran Chacóban felfedezett olajmező birtoklásáért 1932-ben háború tört ki Bolívia és Paraguay között. Az 1938-ban megkötött békében Paraguay a terület háromnegyed részét megszerezte. 1954-ben az elnöki hatalom egy olyan tábornok kezébe került, aki fasiszta jellegű diktatúrát gyakorolt a kormányzásban.

A Bolíviai Köztársaság (fővárosa: Sucre) a 19. század végén gazdaságilag fejletlen állam volt, s a csendes-óceáni háborúban (1879–1883) Chile megfosztotta tengeri kijáratától is. Az országot az egymással vetélkedő liberális és konzervatív pártok irányították. Az 1932-es területszerző háborúban vereséget szenvedett Paraguaytól. A vesztes háborút követően egészen 1959-ig katonai junták irányították az országot. Ezt követően a Nemzeti Forradalmi Mozgalomból kikerülő elnökök bevezették az általános választójogot, államosították az önbányászatot, és egyenjogúsították az indiánokat. 1964-től ismét katonatisztek uralták a politikai életet.

Az afrikai földrész államalakulatai a 19. század végétől kezdve európai gyarmatokká váltak: a „Tülekedés Afrikáért” néven ismert folyamatban (1881–1914) az európai nemzetek (franciák, németek, belgák, britek, olaszok, portugálok) egymás között felosztották (Berlini Konferencia, 1885), elfoglalták és gyarmatosították az afrikai kontinens szinte egész területét. A gyarmatok – néhány kivételtől eltekintve – csak a 20. század közepén nyerték el viszonylagos vagy teljes függetlenségüket.

Az Afrika északi részén lévő államok többsége (Líbia, Tunézia, Algéria és Marokkó) a 20. század közepén felszabadult a gyarmati sorból, míg Nyugat-Szahara a spanyolok gyarmati területe maradt.

Líbia (a mai Líbia Állam) területe a 19. században oszmán fennhatóság alatt állt. Az Oszmán Birodalom utolsó afrikai birtokainak megszerzéséért kitört olasz–török háborút lezáró békében (1912) az olaszok kezére jutott. 1947-ben Olaszország lemondott a Líbia feletti uralomról, s az ország angol–francia katonai igazgatás alá, majd 1951 végéig ENSZ-gyámság alá került. Líbia három szövetségi tartománya 1951-ben Tripoli fővárossal független királyságot hozott létre.

A mai Tunéziai Köztársaság területe az oszmán fennhatóság idején török származású katonatisztek (bejek) uralma alatt állt. 1881-ben franciák szállták meg, és védnökségük alá vonták. A 20. század közepén az országban függetlenségi harc kezdődött. Ennek eredményeként 1956-ban Tunézia Tunisz fővárossal függetlenné vált, majd a következő évben a bennszülött bej hatalmát megszüntetve kikiáltották a köztársaságot.

A francia gyarmatként fennálló Algériába a 19. század végén tömegesen érkeztek az európai bevándorlók. Az I. világháború után nemzeti felszabadító mozgalom bontakozott ki az országban. E mozgalom élére 1936-ban a Muzulmán Kongresszus, majd 1954-ben a Nemzeti Felszabadítási Front állt. A függetlenségi mozgalmat a francia gyarmati hadsereg soraiból toborzódó terror-szervezet, az 1961-ben alakult Titkos Hadsereg Szervezete (francia rövidítéssel: OAS) igyekezett elfojtani. Ennek ellenére az ország elnyerte függetlenségét: 1962-ben Algír fővárossal kikiáltották az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaságot.

A Marokkói Királyság (fővárosa: Rabat) területe, amely a 19. század végén egymással versengő európai hatalmak fennhatósága alatt állt, 1912-ben francia és spanyol védnökség alá került. A védnökség időszakában a szultánok hatalma névlegessé vált. A függetlenségi törekvések 1944-ben kezdődtek meg az országban. 1956-ban Franciaország megállapodott a marokkói szultánnal a függetlenségről, s ezt követően a spanyolok is lemondtak a védnökségről.

A napjainkban marokkói csapatok fennhatósága alatt álló Nyugat-Sahara (székvárosa: El-Ajún), amely a 19. század végéig Marokkóhoz és Mauritániához tartozott, 1884-ben spanyol gyarmat lett, és 1936-ban a Spanyol Sahara nevet kapta.

A Nyugat-Afrika területén lévő államok (Mauritánia, Szenegál, Gambia, Bissau-Guinea, Guinea, Sierra Leone, Libéria, Mali, Elefántcsontpart, Felső-Volta, Ghána, Togo, Dahomey, Niger, Nigéria) a gyarmatosítást elkerülő Elefántcsontpart kivételével a 19. század végén francia, brit, portugál vagy német fennhatóság alatt álltak. Szabadságukat vagy korlátozott függetlenségüket a 20. század közepén nyerték el.

Mauritánia (mai nevén: Mauritániai Iszlám Köztársaság) gyarmatosítását a franciák a 19. század végén kezdték meg, s a 20. század elejére ellenőrzésük alá vonták egész területét: 1904-ben Francia Nyugat-Afrika része lett. 1920-ban gyarmattá nyilvánították a mórok lakta országot. 1958-ban jött létre a Francia Közösség: Franciaország és volt gyarmatainak államközössége, amelynek Nouakchott fővárossal Mauritánia is tagja lett. A Francia Közösség csak két évig élt, 1960-ban tagjai sorra kinyilvánították függetlenségüket, ekkor vált az ország is autonóm köztársasággá.

A Szenegál folyóról elnevezett Szenegáli Köztársaság területe a 19. század közepétől francia gyarmat volt. A 20. század elején (1904) Dakar fővárossal Francia Nyugat-Afrika központi tartományává vált. 1946-ban Franciaország tengeren túli területévé nyilvánították. 1960-ban lett önálló köztársasággá.

A Gambia folyó partjai mentén fekvő és Szenegál területébe ágyazódó Gambia gyarmatosításáért folytatott francia–brit küzdelemből a 19. században a britek kerültek ki győztesen. Az ország 1963-ban kapott önkormányzatot. 1965-ben független monarchiaként lépett be a Nemzetközösségbe. Fővárosa Bathurst (1973-tól: Banjul).

A Bissau fővárosáról Bissau-Guinea néven ismert ország (a mai Bissau-Guineai Köztársaság) területe 1879-ben Portugál Guinea néven önálló gyarmat lett. Mai határai a 19. század végén alakultak ki. Fővárosa 1942-től Bissau. 1951-ben Portugália tengeren túli tartományának nyilvánították. Az országban 1963-ban kezdődtek a portugálok ellen folytatott fegyveres harcok a függetlenség kivívása érdekében.

A mai Guineai Köztársaság területének gyarmatosításáért folytatott küzdelemből a 19. század végén a franciák kerültek ki győztesen, akik az országot Francia Guinea néven Conakry fővárossal Francia Nyugat-Afrika gyarmat részévé tették. Guinea csak 1958-ban vált független köztársasággá.

A Sierra Leone brit gyarmaton élő bennszülettek többször fellázadtak a brit uralom ellen. E lázadások közül az egyik legnevezetesebb a kunyhóadó-felkelés volt 1898-ban, amely a britek által bevezetett adózási törvény elleni tiltakozásként tört ki. Ehhez hasonló lázadások és zavargások a 20. század első felében is előfordultak. Az ország 1953-ban belső autonómiát kapott, s 1961-ben a Nemzetközösség tagjaként vált független országgá. Fővárosa Freetown lett.

A Monrovia fővárosú Libériai Köztársaság területén, az Amerikából Afrikába visszatelepített felszabadított rabszolgák országában a 19. század közepén kiáltották ki a függetlenséget. Libéria kisebb

területi veszteségeket leszámítva el tudta kerülni az európai gyarmatosítást. A 19. század második felétől az országban egyre erőteljesebbé vált az USA gazdasági befolyása, és a gazdasági segítség a II. világháború után is jelentős szerepet játszott Libéria gazdasági és társadalmi fejlődésében.

A mai Mali Köztársaság területét a 19. század végén a franciák gyarmatosították, és a 20. század elején Francia Szudán néven Francia Nyugat-Afrika részévé tették. A gyarmat lakossága 1960-ban függetlenné vált Franciaországtól, és a Szenegáli Köztársasággal együtt létrehozta a Mali Állam-szövetséget. Ám ugyanebben az évben a két szövetséges különvált egymástól, s ekkor jött létre Bamako fővárossal a Mali Köztársaság.

Az elefántcsont-kereskedelméről elnevezett afrikai partrész, Elefántcsontpart a 19. század végére Francia Nyugat-Afrika része lett, majd 1958-ban a Francia Közösség autonóm tagjává vált. 1960-ban Elefántcsontparti Köztársaság néven nyerte el teljes függetlenségét. Fővárosa: Abidjan, illetve 1983-tól Yamoussoukro.

A Felső-Voltai Köztársaság (1984-től: Burkina Faso) területét, amely a Volta folyó felső medencéjének vidékén van, a 19. században franciák gyarmatosították, majd Felső-Volta néven Francia Nyugat-Afrikához csatolták. 1947-ben Ouagadougou gyarmati székhellyel Franciaország tengeren túli tartománya, majd 1958-ban a Francia Közösség autonóm köztársasága lett. A független Felső-Voltai Köztársaságot 1960-ban kiáltották ki.

A mai Ghánai Köztársaság területe a 19. században fokozatosan brit uralom alá került. 1874-ben Aranypart néven önálló gyarmattá lett. Fővárosa és legnagyobb városa 1877-től: Accra. Az országot 1956-ban a britek domíniummá tették, amely a következő évben a Nemzetközösség tagjaként Ghána néven független állammá alakult. A Ghánai Köztársaság 1960-ban jött létre.

Afrika a 20. század közepén

A mai Togói Köztársaság gyarmatosítása a 19. század második felében kezdődött meg, és a terület 1884-ben német védnökség alá került. Az I. világháború után a Népszövetség Togo nyugati részét brit, keleti részét pedig francia fennhatóság alá helyezte. 1955-ben az ország független önkormányzatot kapott. A független Togói Köztársaságot Lomé fővárossal 1960-ban kiáltották ki.

Dahomey (1975-től: Benin), melynek területe a 19. században a brit és a francia gyarmati vetélkedés színhelyévé vált, 1904-ben Francia Nyugat-Afrika részeként francia gyarmattá lett. Dahomey 1958-ban a Francia Közösségen belül autonómiát kapott. Teljes függetlenségét azonban csak 1960-ban nyerte el. Fővárosa: Porto Novo.

A Niger folyóról elnevezett Nigeri Köztársaság területén élő bennszülött államalakulatokra a franciák a 19. század végén terjesztették ki uralmukat, amikor Francia Nyugat-Afrikához csatolták őket. Az ország 1922-ben önálló gyarmattá vált. Fővárosa 1926-ban Niamey lett. 1958-ban a Francia Közösségen belül önkormányzatot kapott, és 1960-tól független köztársasággá alakult.

A mai Nigériai Szövetségi Köztársaság területén lévő 19. századi államalakulatokat fokozatosan a britek hódították meg. 1900-ban a déli vidékeken élő leigázott törzseket Dél-Nigériai Protektorátus néven, az északi muszlim fejedelemségeket pedig Észak-Nigériai Protektorátus néven egyesítették. A két protektorátust Lagos fővárossal 1914-ben vonták össze egy közigazgatási egységbe. Ekkor jött létre az egységes Nigéria. 1954-ben Nigéria három – etnikai alapon különböző – tartományból álló szövetségi állammá alakult. 1960-ban a Nemzetközösség tagjává vált. A Nigériai Szövetségi Köztársaságot 1963-ban kiáltották ki (fővárosa 1991-ben Lagos helyett Abuja lett).

Közép-Afrika államai (Kamerun, Spanyol Guinea, Gabon, Kongó-Brazzaville, Kongó-Léopoldville, Közép-afrikai Köztársaság, Csád) francia, német, brit, illetve belga gyarmatok voltak, és a 20. század közepén váltak önálló államalakulatokká.

A mai Kameruni Köztársaság területe 1884-től német gyarmat volt. Az I. világháború folyamán brit és francia csapatok foglalták el. Miután Németország vereséget szenvedett az I. világháborúban, Kamerun népszövetségi mandátumterület lett: 1919-ben megosztották Franciaország és Nagy-Britannia között. A franciák teljesen bevonták Kamerun gazdaságát gyarmati rendszerükbe. A britek a szomszédos Nigériából kormányozták a fennhatóságuk alá tartozó kameruni országrészt. 1946-ban a népszövetségi mandátumterületeket ENSZ védnökséggé alakították. 1960-ban Francia Kamerun elnyerte függetlenségét. 1961-ben a korábbi Brit Kamerun északi részét Nigériához csatolták, a déli része pedig Francia Kamerunnal egyesülve Yaoundé fővárossal Kameruni Szövetségi Köztársasággá alakult.

Spanyol Guinea (1968-tól: Egyenlítői-guineai Köztársaság) Bioko (korábban: Fernando Póo) szigetén és a szárazföldön helyezkedik el. A 19. században a spanyolok foglalták el. 1960-ban a sziget Santa Isabel (1973-tól: Malabo) fővárossal és a szárazföldi résszel együtt Spanyolország tengeren túli tartománya lett. 1963-ban Egyenlítői-Guinea néven korlátozott autonómiát kapott.

A mai Gaboni Köztársaság területén a francia gyarmatosítás a 19. század közepén kezdődött. A franciák elfogtak egy rabszolgakereskedő-hajót, amelynek foglyait a mai főváros, Libreville területén telepítették le. Az ország 1910-ben Francia Egyenlítői-Afrika része lett. 1958-ban a Francia Közösségen belül autonómiát kapott, és 1960-ban vált független köztársasággá.

A Kongó-Brazzaville Köztársaság (más néven: Kongói Köztársaság) területét a franciák a 19. század végén gyarmatosították. Fővárosa Brazzaville, a 19. században még falunak számító kicsiny település lett, amelyről először egy Brazza nevű olasz utazó tett említést. A területet a franciák 1914-ben Francia Kongó néven Francia Egyenlítői-Afrika részévé tették. A gyarmati ország 1958-ban lépett be a Francia Közösségbe, 1960-ban pedig független köztársasággá alakult, amelyet a Kongó folyó bal partján fekvő másik kongói államalakulattól megkülönböztetve Kongó-Brazzaville Köztársaságnak is neveztek.

A Kongó-Léopoldville Köztársaság (ma Kongói Demokratikus Köztársaság) területe a 19. század második felében belga fennhatóság alá került, s 1908-ban Belga Kongó néven hivatalosan is gyarmattá nyilvánították. 1929-től a belga királyról elnevezett Léopoldville (a mai Kinshasa) lett a köz-

igazgatási székhelye. 1960-ban kiáltották ki a független köztársaságot, amelyet a Kongó folyó jobb partján lévő államalakulattól megkülönböztetve Kongó-Léopoldville Köztársaságnak is neveztek.

A mai Közép-afrikai Köztársaság területén az európai gyarmatosítás a 19. század végén kezdődött: meghódításában a franciák kerekedtek felül, akik a gyarmatot 1910-ben Francia Egyenlítői-Afrika részévé tették. Az ország Bangui fővárossal 1960-ban vált független köztársasággá.

A Csádi Köztársaság területét a 19. században arabok uralták. A franciák felszámolták az arab uralmat, és Csádot 1900-ban Fort Lamy (1973-tól: N'Djamena) székhellyel gyarmattá tették. A gyarmat 1910-ben Francia Egyenlítői-Afrika része lett. 1958-ban a Francia Közösségen belül önkormányzatot kapott, és 1960-tól független köztársaságként áll fenn.

Dél-Afrika államai (Portugál Nyugat-Afrika, Délnyugat-Afrika, Dél-Afrika, Bászutóföld, Szváziföld, Becsuánaföld, Zambia, Dél-Rhodesia, Nyaszaföld, Mozambik és Madagaszkár), amelyek portugál, német, brit vagy francia gyarmatok voltak, a 20. század közepén szabadultak fel a gyarmati sorból.

Portugál Nyugat-Afrika (1975-től: Angolai Köztársaság) térségében a 19. században is folytatódott a területet feltáró portugálok uralma. 1951-ben Portugál Nyugat-Afrika néven Portugália tengeren túli tartományának nyilvánították. Közigazgatási székhelye Luanda városa volt. A függetlenségi mozgalmak és a portugál csapatok elleni harcok 1960-ban kezdődtek az országban.

Délnyugat-Afrika (1990-től: Namíbiai Köztársaság) vidékét a 19. század végén Windhoek székhellyel Német Délnyugat-Afrika néven a németek gyarmatosították. Az I. világháborúban dél-afrikai csapatok foglalták el. 1920-ban a térség Délnyugat-Afrika néven a Dél-afrikai Unió mandátumterületévé vált, majd 1949-ben az Unió bekebelezte.

Dél-Afrika (1961-től: Dél-afrikai Köztársaság) térségében a búrok (holland, német és fríz telepesek) a 19. században kis köztársaságokat hoztak létre. A búrok és a britek közti ellentétek többször is fegyveres konfliktusba torkolltak. A búrok ellen vívott második háborúban (1899–1902) Nagy-Britannia megfosztotta a búr köztársaságokat önállóságuktól. 1910-ben létrejött a Dél-afrikai Unió, amely a brit birodalmon belüli domíniummá vált. Az Unió közigazgatási fővárosa a búrok által alapított Pretoria lett, a törvényhozás központja azonban Fokvárosba került. Az Unió 1926-tól a Brit Nemzetközösség tagjává vált, de 1961-ben kilépett a Nemzetközösségből, s ekkor született meg a független Dél-afrikai Köztársaság. Az országban a hatalom a fehérek kezében volt, akik az élet minden területén a faji megkülönböztetés (ang. *apartheid*) politikáját juttatták érvényre.

Bászutóföld (1966-tól: Lesothói Királyság) neve az ott élő lakosság, a szotók nevéből ered, akik önmagukat bantu nyelven basothóknak, bászutóknak (szotó nyelvet beszélőknek), lakhelyüket pedig lesothónak (szotó nyelvet beszélők országának) nevezik. 1868-tól az ország Maseru székhellyel brit védnökség alá került. A brit kormány 1958-ban alkotmányt adott a terület lakosainak, az első parlamenti választásokat azonban csak 1960-ban tarthatták meg. 1965-ben az ország belső önkormányzatot és új alkotmányt kapott.

Szváziföld (1968-tól: Szváziföldi Királyság) területe, amelyet a déli bantukhoz tartozó szvázi törzsek uraltak, a 19. század végén búr védnökség alá, majd a britek kezébe került. 1907-ben Szváziföld felett a britek gyakoroltak védnöki hatalmat, de a Lobamba városában székelő szvázi király megtarthatta névleges uralmát. Az ország 1963-ban alkotmányt és viszonylagos függetlenséget kapott: külügyét, hadügyét és pénzügyeit Nagy-Britannia irányította.

Becsuánaföld (1966-tól: a *tswana* vagy *becsuana* népcsoportról elnevezett Botswanai Köztársaság) térségét a britek 1885-ben védnökséggé nyilvánították. 1920-tól afrikaiakból és európaiakból álló képviselői tanács segítette a terület kormányzását. Nagy-Britannia 1964-ben elismerte ugyan Botswana önrendelkezési jogát, de az ország Gaborones (1969-től: Gaborone) fővárossal csak két évvel később vált függetlenné.

A mai Zambiai Köztársaság térségének északnyugati, majd északkeleti része a 19. század végére az angol Cecil Rhodes († 1902) által alapított Brit Dél-afrikai Társaság uralma alá került. A két területet 1911-ben Észak-Rhodesia néven egyesítették. Fővárosa a vidéket feltáró skót Afrika-kutató

és misszionárius, David Livingstone († 1873) emlékére alapított település, Livingstone lett. A térség 1924-ben brit védnökséget kapott. 1953-ban a brit hatóságok Észak-Rhodesia, Dél-Rhodesia (ma: Zimbabwe), valamint a Nyasza-tóról elnevezett Nyaszaföld egyesítésével létrehozták a Közép-afrikai Államszövetséget. A szövetség felbomlását (1963) követően a Zambézi folyóról elnevezett független Zambiai Köztársaság 1964-ben alakult meg Livingstone fővárossal.

Dél-Rhodesia (ma Zimbabwei Köztársaság) térségében Rhodes a 19. század végén bányászati jogot szerzett a bennszülött törzsfőnöktől, majd Rhodesia néven államot is alapított Salisbury (1982-től: Harare) fővárossal. Ez az állam 1923-ban a brit kormány gyarmata lett. 1953–1963-ig Észak-Rhodesia (ma: Zambia) és Nyaszaföld (ma: Malawi) államalakulatokkal együtt a britek által létrehozott államszövetség tagja volt. Az államszövetség felbomlása után Dél-Rhodesia kormánya fájldöző politikát folytatott. Mivel Nagy-Britannia nem támogatta ezt a politikát, a kormány 1965-ben egyoldalúan függetlennek nyilvánította az országot. Ezt a lépést Nagy-Britannia nem fogadta el, s Dél-Rhodesiában polgárháború tört ki.

Nyasza-föld (1966-tól: Malawi Köztársaság) területe 1891-ben brit védnökség alá került. 1953-tól Észak- és Dél-Rhodesiával együtt gyarmati államszövetséget alkotott. 1963-ban felbomlott az államszövetség, és az ország Zomba fővárossal belső önkormányzatot kapott. A térség 1964-ben Nyaszaföld néven a Nemzetközösség tagjaként vált független állammá. A főváros 1974-ben Lilongwe lett.

A Mozambik szigetéről elnevezett dél-afrikai ország (1975-től független állam, 1990-től köztársaság) portugál gyarmatosítása a 19. század végére fejeződött be. 1898-ban az állam fővárosa Lourenço Marques (mai neve: Maputo) lett. 1917-ben a németek foglalták el a területet, amely 1919-ben vált ismét portugál gyarmattá, majd 1951-ben Portugália tengeren túli tartományává. Az 1960-as évek elejétől függetlenségi mozgalom bontakozott ki a tartományban.

Madagaszkár szigete (1958-tól Malgas Köztársaság; 1992-től: Madagaszkári Köztársaság) a 19. század végén francia védnökség alá került. 1947-ben több hónapig tartó nemzeti felkelés tört ki a franciák ellen. 1956-ban a franciák reformokat vezettek be, és Madagaszkár békésen haladt a függetlenség felé. 1958-ban az ország autonóm állam lett a Francia Közösségen belül. Teljes függetlenségét 1960-ban nyerte el, amikor Antananarivo fővárossal kikiáltották a Malgas Köztársaságot, amely a szigetlakó malgas népcsoportról kapta nevét.

A kelet-afrikai térség államai (Tanzánia, Burundi, Ruanda, Uganda, Kenya, Szomália, Francia Szomaliföld, Etiópia, Eritrea és Szudán) a 20. század közepén szabadultak ki a brit, német, belga, olasz vagy francia gyarmati függőségből.

Tanzánia (1964 előtt: a Tanganyika-tóról elnevezett Tanganyika) a 19. század végén a brit–német gyarmati vetélkedés színterévé vált: 1890-ben az országhoz tartozó sziget (Zanzibár) brit védnökség alá került, a szárazföldi rész pedig Német Kelet-Afrikához csatoltan német gyarmattá alakult. A gyarmat központja Dar es-Salaam (1973-tól: Dodoma) városa lett. Az I. világháborúban az ország teljes területét a britek foglalták el, s a háború után brit mandátumterületként állt fenn. 1961-ben a Nemzetközösség tagjaként függetlenné vált. 1962-ben kiáltották ki a Tanganyikai Köztársaságot, amely 1964-ben Tanzániai Egyesült Köztársaság néven egyesült Zanzibárral.

A Burundi Királyság (1966-tól: Burundi Köztársaság, fővárosa Bujumbura) területe 1890-ben Ruandával együtt Német Kelet-Afrika részévé vált. Az I. világháború folyamán Ruanda–Urundi néven belga uralom alá került. A II. világháború után is belga igazgatás alatt maradt. 1962-ben ENSZ-határozat alapján kikiáltották a Ruandától elszakított független Burundi Királyságot.

A mai Ruandai Köztársaság földrajzi térségét a németek 1890-ben a szomszédos Urundival (Burundival) együtt Német Kelet-Afrikához csatolták. Az első világháború folyamán belgák foglalták el Ruanda–Urundi területét. Ruanda 1962-ben elnyerte függetlenségét, és Kigali fővárossal köztársasággá alakult.

A mai Ugandai Köztársaság területén a 19. századra különféle királyságok jöttek létre, amelyek közül Buganda volt a legnagyobb. 1894-ben ez a királyság brit protektorátus (védnökség) alá ke-

rült, majd két évvel később a többi királyság területének egyesítésével a britek létrehozták az Ugandai Protektorátust. A protektorátus a Nemzetközösség tagjaként, Uganda néven 1962-ben vált függetlenné (Kampala fővárossal), majd a következő évben köztársasággá alakult.

A mai Kenyai Köztársaság térsége 1890-ben brit protektorátussá, 1920-ban pedig brit koronagyarmattá lett. A fehér telepesek ellen irányuló lázadások eredményeként Kenya 1961-ben belső önkormányzatot kapott. 1963-ban a Nemzetközösség tagjaként Nairobi székhellyel vált független állammá, ahol 1964-ben kiáltották ki a köztársaságot.

Az arabok uralta Szomália (Szomáli Szövetségi Köztársaság) északi része a 19. században brit, déli része pedig olasz közigazgatás alá került. A II. világháborúban először az olaszok foglalták el az egész országot, majd őket felváltották a brit csapatok. A háború után mind az olasz, mind a brit gyarmati uralmat helyreállították. Az állam Olasz Szomáliföld és Brit Szomáliföld egyesítéseként 1960-ban nyerte el függetlenségét: ekkor jött létre a Szomáli Köztársaság, melynek fővárosa Mogadishu lett.

A Vörös-tenger partján fekvő Francia Szomáliföld (1977-től Dzsibuti Köztársaság) gyarmata a 19. század végén jött létre: a század közepén francia kereskedők vetették meg lábukat a partvidéken, és az általuk alkotott városok, valamint környékeik egyesítésével 1896-ban hozták létre Dzsibuti székhellyel a gyarmatot. Francia Szomáliföld 1958-ban korlátozott önkormányzatot kapott.

Etiópiában a 19. század második felében megerősödött a császári hatalom. A császárság 1896-ban sikeresen ellenállt az olasz hódító törekvéseknek, s csupán Eritreáról kellett lemondania. Az etióp császár Addisz-Abebat tette meg országának fővárosává, s közigazgatási szempontból korszerűsítette birodalmát. Az I. világháború után Etiópia csatlakozott a Népszövetséghez (1923). 1930-ban I. Hailé Szelasszié († 1975) lett a császár, aki eltörölte a rabszolgaságot, és birodalmában nyugati típusú alkotmányt léptetett életbe. 1936-ban Mussolini Etiópiát, Eritreát és Szomáliát Olasz Kelet-Afrika néven egyesítette. Az ország 1941-ben szabadult fel, és függetlenségét elnyerve 1945-ben belépett az ENSZ-be.

A ma független köztársaságként fennálló Eritrea birtoklásáért a 19. században kezdődött meg az európai államok harca. A harcban az olaszok győztek, akik a század végére Aszmara székhellyel gyarmatukká tették az Etiópiával laza szövetségben lévő tartományt, amelyet korábban a törökök uraltak. Déli részeit azonban 1896-ban az etióp császár foglalta el. Az olasz kézen maradt északi területek ekkor kapták az Eritrea nevet, amelynek jelentése: „a Vörös-tenger országa”. 1936-ban az ország Olasz Kelet-Afrika része lett. Miután az olaszok 1941-ben vereséget szenvedtek a szövetségeseiktől, Eritrea ideiglenesen brit igazgatás alá került. 1950-ben egy ENSZ-határozat alapján Eritrea és Etiópia szövetségi országokká váltak. Eritreában 1961-ben kezdődött el a több mint harminc évig elhúzódó függetlenségi mozgalom.

Az arabok által Szudánnak („a feketék földjének”) nevezett földrajzi régió a 19. század végén névlegesen brit–egyiptomi közös birtokká vált, valójában azonban brit gyarmat volt: a térség általában brit főköormányzóját az egyiptomi uralkodó nevezte ki, de az egyiptomi törvények csak brit jóváhagyással érvényesültek. A britek, akik Kartúm városát tették meg közigazgatási székhelyükké, Szudánt szinte két különálló területként kormányozták: az északi volt a muszlim, a déli a keresztény terület. 1955-ben polgárháború tört ki Észak- és Dél-Szudán között. A déliek, akik elleneztek a függetlenséget, attól féltek, hogy az új országban az északiaké lesz a hatalom. 1956-ban, a brit és az egyiptomi csapatok kivonása után létrejött a független Szudáni Köztársaság. A polgárháború azonban folytatódott.

Dél- és Délkelet-Ázsia vidékei – Perzsia (Irán), Afganisztán, a mai Pakisztán területe, India, Nepál, Bhután, Ceylon és Hátsó-India (Burma, Sziám, Laosz, Kambodzsa, Vietnam, Malakka és Szingapúr) – a 20. században szabadultak fel a brit, az orosz és a francia gyarmatosítók uralma, illetve befolyása alól.

Perzsia (1979-től Iráni Iszlám Köztársaság) területe a 19. század végén a brit és orosz gyarmati vetélkedés színterévé vált. 1909-ben megalakult az Angol–Perzsa Olajtársaság. A hatalom azonban

a síita iszlám vallási vezetők kezében volt. Az I. világháború idején az ország nyugati és északi része hadszínterré változott. 1921-ben egy perzsa katonatiszt, Reza Pahlavi († 1944) brit támogatással elfoglalta Teheránt, és magához ragadta az irányítást. 1925-ben sahá koronáztatta magát, majd európai mintájú ország megteremtésén fáradozott. 1935-ben szakított az iszlám időszakban elterjedt Perzsia elnevezéssel, és országának az irodalomban is használt Irán (árják földje) nevet adta. A II. világháború folyamán brit és szovjet csapatok szállták meg Iránt, amely a háború befejezése után az amerikai CIA befolyása alá került. 1963-ban a sah (Pahlavi fia) meghirdette az úgynevezett „fehér forradalmat”: korlátozott mértékű reformokat léptetett életbe.

Dél- és Délkelet-Ázsia az 1960-as években

Afganisztán (a mai Afganisztáni Iszlám Köztársaság) a 19. században a gyarmatosító britek és az oroszok vetélkedésének színtere volt. Az ország az I. világháborúban semleges maradt, s 1919-ben kinyilvánította függetlenségét. A II. világháborúban is semlegességre törekedett. 1947-ben határvita alakult ki Afganisztán és Pakisztán között. 1964-ben az ország államformája alkotmányos királyság lett. Fővárosa: Kabul.

A mai Pakisztáni Iszlám Köztársaság területe a 19. században Brit India része volt. Indiában 1906-ban jött létre a Muzulmán Liga nevű politikai szervezet, amely eleinte az ország területén élő muzulmánok jogaiért harcolt, később pedig az iszlám vallású lakosságot tömörítő Pakisztán létrehozását is követelte. 1947-ben, a brit uralom megszűntével Indiát kettévágták: a muzulmán többségű tartományokból jött létre az új állam, Pakisztán, az ország déli részén található Karacsi fővárossal. 1958-ban Ravalpindi, majd rövidesen Iszlámábád lett a főváros. Mivel az Indiában lévő Bengália tartomány nagy része (a mai önálló Banglades) is Pakisztánhoz került, a brit domíniumként létrejött új állam két, egymástól 1700 km-re eső országrészből állt: Nyugat- és Kelet-Pakisztánból, utóbbi fővárosa Dakka lett. Az ellentmondásos felosztás miatt lázongások törtek ki, majd jelentős népmozgás kezdődött: nyugatról hinduk milliói vándoroltak az indiai területekre, és muszlimok milliói költöztek keletről Nyugat-Pakisztánba. Az ország lakosainak többsége keleten élt, de a politikai vezetés nyugatra összpontosult. Az 1956-ban elfogadott alkotmány értelmében Nyugat-Pakisztán iszlám köztársasággá lett. Kelet-Pakisztán törvényhozása – a kül-, a had- és a pénzügyeket leszámítva – az önállóság mellett döntött. 1958-ban a nyugat-pakisztáni köztársasági elnök hatályon kívül helyezte az alkotmányt, megszüntette a pártokat, és katonai törvénykezést léptetett életbe. Később azonban engedményeket tett, majd az 1962-es új alkotmánnyal elnöki típusú rendszert vezetett be.

A brit korona fennhatósága alá tartozó India (ma: Indiai Köztársaság) fővárosa az északkelet-indiai Kalkutta volt, de 1911-ben a brit gyarmati kormányzat az Észak-Indiában lévő Delhibe költözött, és 1920-ban ezen a területen épült fel az új indiai főváros: Újdelhi. A 20. század elején Mahatma Gandhi († 1948) – politikai és lelki vezető – irányításával erőszakmentes polgári engedetlenségi mozgalmak kezdődtek, amelyek azonban csak 1947-ben érték el céljukat: a britek távozásával egy időben Indiát kettévágták: létrejött a többségében hinduk lakta Indiai Unió és a muszlim (Nyugat- és Kelet-) Pakisztán. Ugyanebben az évben háború tört ki India és Pakisztán között Kasmír birtokáért, és ez mindmáig állandósuló fegyveres összecsapások forrása a két ország között. India 1950-ben alakult független, szövetségi és demokratikus köztársasággá. Hivatalosan ekkor tettek először kísérletet Indiában a vallási, a származási és a foglalkozási alapú zárt társadalmi csoportok (portugál szóval: kasztok) rendszerének megszüntetésére is.

A Nepáli Királyság (ma: Nepáli Szövetségi Demokratikus Köztársaság) 1923-ban barátsági szerződést kötött Nagy-Britanniával. Az első általános választásokat 1959-ben a Nepáli Kongresszus Párt nyerte. 1960-ban azonban a sah feloszlatta a parlamentet, és betiltotta a politikai pártokat. 1962-ben új, a királyi hatalmat erősítő alkotmányt hirdetett, amely az öt főből álló falutanács demokráciájára épült. Az ország fővárosa Katmandu maradt.

A Bhutáni Királyság 1907-ben jött létre. Az indiai brit kormányzat azonnal elismerte az új monarchiát, de 1910-ben Bhután szerződésben átadta Nagy-Britanniának külügyi intézését. Ettől kezdve nem volt teljesen független ország. Miután India 1947-ben függetlenné vált Nagy-Britanniától, Bhután Indiával kötött egy 1910-eshez hasonló szerződést. 1951-ben az ország modernizációs programba kezdett India nagyarányú pénzügyi támogatásával (felszabadították a rabszolgákat, földreformot hajtottak végre, korlátozták a lámák hatalmát stb.). Az ország fővárosa 1961-től: Timpu.

Ceylon (1972-től: Srí Lanka) szigetének brit gyarmatán a 19. században felerősödtek a függetlenségi mozgalmak. 1919-ben megalakult a Ceyloni Nemzeti Kongresszus. Az ország Colombo fővárossal 1948-ban nyerte el függetlenségét a Nemzetközösségen belül. 1956-ban a választásokon a többségben lévő szingalézek pártja jutott győzelemre. Ettől az időszaktól kezdődően kiéleződött a lakosság két jelentős népcsoportja (a szingaléz és a tamil) közötti ellentét, amelynek fő oka az volt, hogy korábban a gyarmatosító hatóságok általában a kisebbségben lévő tamilokat részesítették előnyben a szingalézekkel szemben.

Hátsó-Indiában a Burmai (az országot uraló katonai junta szóhasználatában: Mianmari) Állam-szövetség Köztársasága területe a 19. század végén Rangun székhellyel brit gyarmattá vált. A gyarmaton az 1930-as évektől kezdve erősödtek meg a függetlenségi mozgalmak. A II. világháború alatt a nacionalista (a nemzet érdekeinek értékét túlzottan hangsúlyozó) burmaiak Japánt támogatták, amely bábkormányt hozott létre az országban. Burma 1948-ban lett független állammá Burmai Unió néven. A demokratikus uralomnak az 1962-es katonai puccs vetett véget: ettől kezdve az országban katonai diktatúra jutott érvényre.

A gyarmatosítást korábban is elkerülő Sziámi Királyság ügyes politikájának köszönhetően a 19. század végén sem lett gyarmattá. Az 1932-es vértelen forradalom után Sziám Bangkok fővárossal alkotmányos monarchiává vált. A következő évtizedekben azonban a demokratikus kormányokat katonai puccsok döntötték meg, s többnyire katonai diktátorok irányították Sziámot, amely 1949-ben kapta a Thaiföld nevet.

Laosz a 19. század végén Vientián fővárossal Francia Indokína tagja lett. A francia gyarmatokat felszámoló japánok 1945-ben Laosz területén egységes bábállamot hoztak létre. A következő évben visszatértek az országba a franciák, akik 1949-ben névleges függetlenséget adtak a Laoszi Királyságnak. Az ország a francia gyarmati hadsereg ellen vívott első indokínai háború végén (1954) nyerte el teljes függetlenségét. 1959-ben azonban polgárháború tört ki a királyi kormányerők és a kommunista irányítású *Patet Lao* (Laók Földje) mozgalom hívei között.

A Francia Indokína részeként fennálló Kambodzsai Királyságot (fővárosa 1866-tól Phnompen) a II. világháború folyamán japánok szállták meg. 1945 után az ország ismét francia megszállás alá került, de az első indokínai háború befejeződése (1954) után elnyerte teljes függetlenségét.

Vietnam a 19. század végére teljes területével Francia Indokína része lett. A francia közigazgatás nyugati jellegű oktatási rendszert alakított ki és a keresztény kultúrát terjesztette az országban. Ellenhatásként a vietnamiak között ellenállási mozgalmak szerveződtek, amelyek függetlenséget követeltek. Az ellenállási mozgalom kiemelkedő személyisége volt Ho Si Minh († 1969) kommunista partizánvezér. 1941-ben japánok foglalták el az országot, s miután 1945-ben a japánok kivonultak a területéről, megbukott Vietnam bábkormánya is. Ekkor a kommunista csapatok megszállták Hanoit, ideiglenes kormányt hoztak létre, és kikiáltották az ország függetlenségét. Ugyanabban az évben Franciaország katonákat küldött a francia uralom helyreállítására: a felszabadításért küzdő kommunista vietnamiak és a visszatérő franciák között kitört az első indokínai háború, amely az 1954-es tűzszünettel ért véget. A háborút lezáró Genfi Konferencián Franciaország elismerte Vietnam függetlenségét, de az országot ideiglenesen kettéosztották: északon Hanoi fővárossal létrejött Ho Si Minh Vietnami Demokratikus Köztársasága, délen pedig Saigon (1976-tól: Ho Si Minh-város) központtal megalakult a Bảo Đại († 1997) császár és államelnök által vezetett Vietnam Állam. Délen az 1955-ös népszavazás után emigrációba kényszerítették az államelnököt, és Saigon fővárossal létrejött a Vietnami Köztársaság, amelynek elnöke az amerikaiak által támogatott Ngô Đình Diêm († 1963) katolikus politikus lett. A két országrész közötti politikai feszültségek 1955-ben a második indokínai (más néven: vietnami) háború kitöréséhez vezettek. Az országegyesítési törekvésekben az északiakat, valamint a Dél-vietnami Felszabadítási Frontot (rövidítve: *Vietkong*) a kommunista Kína és a Szovjetunió támogatta, míg az USA és a nyugati államok a déli köztársaság partján álltak. 1964-ben, amikor az északi hadsereg kezdett beszivárogni Dél-Vietnamba, az USA megkezdte Észak-Vietnam bombázását.

A Malakkai Szultánátus területén a 19. század végén négy szultánságból Kuala Lumpur fővárossal létrejött a brit ellenőrzés alatt álló Maláj Szövetségi Államok. 1945-ben kommunista felkelés tört ki a britek ellen, akik 1948-ban szükségállapotot rendeltek el, és Kuala Lumpur központtal létrehozták a brit védnökség alatt maradó Maláj Államszövetséget. Ez az ország 1957-ben nyerte el önállóságát a Nemzetközösségen belül. 1963-ban csatlakozott a szövetséghez Szingapúr szigetország és Borneó szigetének északi része is. Az államalakulat ekkor vette fel a Malájziai Államszövetség nevet. 1965-ben az önálló köztársasággá váló Szingapúr kilépett a szövetségből.

A Délkelet-Ázsia tengeri részén található indonéz szigetvilág (a Nagy-Szunda-szigeteken Szumátra, Jáva, Borneó és Celebesz; a Kis-Szunda-szigetek; a Maluku-szigetek), amely 1800-tól a Holland Kelet-India nevet viselte, az indonéz függetlenségi mozgalmak eredményeként 1945-ben Jakarta fővárossal független Indonéz Köztársasággá alakult. Hollandia azonban csak 1949-ben ismerte el Indonézia függetlenségét. A holland fennhatóság alatt maradó Holland Guinea (Nyugat-Pápua, azaz Új-Guinea nyugati része) ekkor még nem tartozott a független köztársasághoz. A hollandok csak 1965-ben járultak hozzá, hogy a terület Indonéziához csatlakozhasson.

A hollandok uralta Indonéziában, azaz Holland Kelet-Indiában 1927-ben megalakult az Indonéz Nemzeti Párt. 1945-ben az indonéz felkelők kikiáltották a Jakarta fővárosú Indonéz Köztársaság függetlenségét: a köztársaság elnöke A. Sukarno († 1970), a Nemzeti Párt alapítója lett. Ekkor a holland és a brit csapatok beavatkozása miatt függetlenségi háború kezdődött. Hollandia csak 1949-ben ismerte el az Indonéz Köztársaság függetlenségét. 1957-ben Sukarno tekintélyuralmi rendszert vezetett be az országban. 1965-ben a hollandok az ENSZ jóváhagyásával a birtokukban lévő Nyugat-Új-Guinea területeit is átengedték Indonéziának.

A spanyol uralom alatt álló Fülöp-szigeteken 1899-ben kiáltották ki az első független köztársaságot, de a térséget hamarosan amerikaiak szállták meg. Az USA csak 1946-ban ismerte el a Fülöp-szigeteki Köztársaság függetlenségét.

Az 1898-ban kitört spanyol–amerikai háború következtében Spanyolország elvesztette Fülöp-szigeteki gyarmatát. A spanyol uralom alól felszabaduló Fülöp-szigetek 1901-ben amerikai fennhatóság alá került. A II. világháborúban japánok foglalták el az amerikai félgymatot. A Japán

vereségét követő nemzeti felszabadító mozgalmak hatására az amerikaiak 1946-ban elismerték a Manila fővárosú Fülöp-szigeteki Köztársaság függetlenségét. A köztársaságban, ahol továbbra is érvényesült az amerikai befolyás, a politikai feszültséget északon a kommunista szabadcsapatok, délen pedig a muzulmán szeparatista (elszakadást sürgető) mozgalmak növelték.

Indonézia és a Fülöp-szigetek a 20. század közepén

Belső- és Kelet-Ázsiában a Kínai Császárság 1912-ben köztársasággá lett, amely 1949-ben két részre szakadt: a kommunista vezetésű Kínai Népköztársaságra és a Tajvan szigetére szorított Kínai Köztársaságra. – A kínai fennhatóság alatt álló Tibetben a Kínai Császárság bukása után a dalai láma kimondta az állam függetlenségét, de 1950-ben a kommunista Kína újra megszállta az országot. – A kínai birtokban lévő Tajvan szigete a 19. század végén Japánhoz került, de 1945-től újra Kínához tartozott. – A kínai ellenőrzés alatt álló Külső-Mongólia kánja 1911-ben kinyilvánította országának függetlenségét. Belső-Mongólia ellenben továbbra is Kína területéhez tartozott. A Szovjetunióval szoros kapcsolatban álló Külső-Mongólia a kán halálakor, 1924-ben Mongol Népköztársasággá alakult. – Makaó a 19. század végétől is a portugálok kezén maradt, Hongkong szigetállam pedig a britek koronagyarmata volt. – A kínai felügyelet alatt álló Korea a 20. század elejétől fokozatosan Japán uralma alá került. A II. világháború befejeződése után a szövetséges hatalmak megszállási övezetekre osztották az országot. 1948-ban Korea két részre szakadt: északon megszületett a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, délen pedig a Koreai Köztársaság. 1950-ben háború tört ki az északiak és a déliek között, amely 1953-ban nem békekötéssel, hanem fegyverszünettel fejeződött be. – Japán az I. világháború folyamán az antanthatalmak egyik országaként politikai nagyhatalommá vált. A II. világháború során Németország és Olaszország szövetségeseiként hadüzenet nélkül megtámadta az USA-t, de 1945-ben feltétel nélkül megadta magát. Japán a szövetséges haderők kivonulása után, 1952-ben vált függetlenné.

A Kínai Császárságban a 19. század végére a külföldiek, elsősorban az angolok jelentős hatalomhoz jutottak: a gazdasági hasznot kivitték az országból, a helyi vallást és hagyományokat pedig nem tisztelték. A növekvő feszültségek hatására 1900-ban több tartományban kitört az úgynevezett bokszerlázadás: a felkelők tönkretették a vasút- és távírvonalakat, s megölték több ezer külföldi keresztényt. Ezt a megmozdulást azért nevezik bokszerlázadásnak, mert szervezői ahhoz a titkos társasághoz tartoztak, amelynek tagjai a Kung Fu (ang. *box*: kínai bokszt) harcművészetének gyakorlói voltak. A bokszerlázadást a nyugati országok Japánnal karöltve levertek, a fővárost, Pekinget (Beijinget) is elfoglalták, és Kínát jóvátétel megfizetésére kötelezték. 1911-ben polgári felkelés

tört ki, ennek alkalmával a kínaiak megdöntötték a mandzsu császárságot, s 1912-ben Kína köztársasággá lett. 1919-ben alakult meg a Nemzeti Párt (*Koumintang*), 1921-ben pedig Sanghaj városában létrejött a Kínai Kommunista Párt. Közben az országban fokozatosan eluralkodott a káosz. 1925-ben polgárháború tört ki Kínában, amely 1937 és 1945 között japán megszállás alá is került. 1949-ben a kommunisták kiszorították a Koumintang párt híveit Tajvan szigetére. Ekkor alakult meg a kommunista Mao Ce-tung († 1976) által vezetett Kínai Népköztársaság, miközben Tajvanon fennmaradt a Kínai Köztársaság. • Makaó (ma: a Kínai Népköztársaság Különleges Közigazgatású Területe) az 1887-es portugál–kínai egyezmény alapján továbbra is Portugáliához tartozott, Hongkong (ma: szintén a Kínai Népköztársaság Különleges Közigazgatású Területe) pedig a II. világháborút követően is brit gyarmat maradt.

A kínai fennhatóság alatt álló Tibetet a mandzsu kínai császár 1904-ben Kína részének nyilvánította. Az 1911-es kínai felkelés és a Kínai Császárság bukása után a dalai láma 1912-ben kimondta Tibet függetlenségét. 1949-ben Kínában győzött a kommunista forradalom, és a következő évben a kínai hadsereg bevonult az ország vízellátásának jelentős részét biztosító Tibetbe, amelynek fővárosa Lhasza volt. Tibet a Kínai Népköztársaság autonóm területévé vált. Az 1959-es tibeti népi felkelés leverése után az ország vallási és politikai vezetője, a dalai láma Indiában keresett menedéket.

A kínai felügyelet alá tartozó Tajvan szigete Tajpej fővárossal 1887-ben hivatalosan is a Kínai Császárság tartománya lett. 1895-ben a japánok foglalták el a szigetet. 1945-ben ismét Kína részévé vált. 1949-ben a kommunisták a szárazföldön megbuktatott köztársaságot kiszorították Tajvanra. A Koumintang vezetése alatt álló Kínai Köztársaság államjogi helyzete azonban nem tisztázódott: a kommunista Kínai Népköztársaság továbbra is egyik tartományának tekintette a szigetet, a Kínai Köztársaság azonban önállónak tartotta saját magát.

A kínai ellenőrzés alatt álló Mongóliában a mandzsu uralom hanyatlásával megerősödtek a függetlenségi törekvések: a mongolok kánja 1911-ben kinyilvánította az ország északi, Külső-Mongóliának is nevezett részének függetlenségét. Belső-Mongólia, a mai Mongólia délkeleti része azonban a Kínai Köztársaság önkormányzattal rendelkező része maradt. 1919-ben a kínai hadsereg megszállta Külső-Mongóliát, ám a következő évben orosz fehérgárdisták (bolsevikellenes egységek) kiűzték a kínaiakat, és önkényuralmat gyakoroltak a területen. 1920-ban megalakult a Mongol Néppárt, amely Moszkva segítségét kérte. A következő években a mongol csapatok a Vörös Hadsereggel együtt felszabadították Külső-Mongóliát. 1921-ben Bogdo kán (egyben lámaista egyházfő) bejelentette a mongol alkotmányos monarchia megalakulását. A kán halálakor, 1924-ben a Mongol Néppárt kikiáltotta a Mongol Népköztársaságot. A Szovjetunióhoz szorosan kötődő köztársaságban, amelynek többször átnevezett fővárosa ekkor kapta az Ulánbátor (Vörös Hős) nevet, megkezdődött a szovjet mintájú szocialista rendszer kialakítása. Mongólia 1961 óta az ENSZ tagja.

Belső- és Kelet-Ázsia az 1960-as években

Korea királysága a 19. század végén a kínai védnökség alól fokozatosan japán befolyás alá került. A király 1897-ben az ország államformáját császársággá változtatta. Japán 1905-ben megszállta, majd öt évvel később bekebelezte a császárságot. A japán uralom 1910-től 1945-ig tartott. A II. világháború végén, Japán összeomlása után a szövetségesek ENSZ-határozat alapján szovjet és amerikai megszállási övezetekre osztották fel az országot. Északon, a szovjet megszállási övezetben szovjet fennhatóságú ideiglenes kormányzat jött létre. Délen 1948-ban kikiáltották Szöul fővárossal a Koreai Köztársaságot, északon pedig a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot, amelynek fővárosa Phenjan lett. 1950-ben az északiak váratlanul megtámadták Dél-Koreát, s kezdetét vette a koreai háború, amelyben a déli köztársaságot az USA támogatta, az északi népi demokratikus köztársaságot pedig Kína és a Szovjetunió. A háború az 1953-as fegyverszünettel lezárult, de a két ország rész nem kötött békeegyezményt egymással.

A Tokió fővárosú Japán császára 1889-ben korlátozott parlamentáris rendszert vezetett be. Az ország háborús terjeszkedő politikát folytatott (megszállta Tajvant, Koreát stb.). A 20. század első évtizedeiben Japán látványos gazdasági fejlődésen ment keresztül. Az I. világháború folyamán az antanthatalmak szövetségeseként elfoglalta a csendes-óceáni német birtokokat, s politikai nagyhatalommá vált. Az 1920-as évektől az országban megerősödtek a nyugatellenes katonai csoportok, amelyek a császárra és a kormányra is nyomást gyakoroltak. 1931-ben Japán lerohanta Kína északi részét, Mandzsúriát, ahol bábállamot hozott létre. Öt évvel később szövetségre lépett a nemzetiszocialista Németországgal. 1937-ben másodszor is megtámadta Kínát. 1940-ben Németországgal és Olaszországgal háromhatalmi egyezményt kötött. 1941-ben hadüzenet nélkül csapást mért az USA Pearl Harbor-i hadiflottájára. A hirosimai és a nagaszaki amerikai atomtámadás után (1945) Japán feltétel nélkül megadta magát. Az ország amerikai katonai megszállás alá került: megkezdődött az újjáépítés és a demokratikus átalakítás munkája. 1946-ban Hirohito császár lemondott isteni méltóságáról. A következő évben a japánok elfogadták a parlamentáris monarchiát és a békét biztosító új alkotmányt. Amikor a szövetségesek 1952-ben kivonultak az országból, Japán függetlenné lett. Négy év múlva az ENSZ tagjává válhatott.

A brit telepések által uralt Ausztráliában 1901-ben kiáltották ki az Ausztrál Államszövetséget. Néhány évvel később az államszövetség a britektől gyakorlatilag független domíniummá vált.

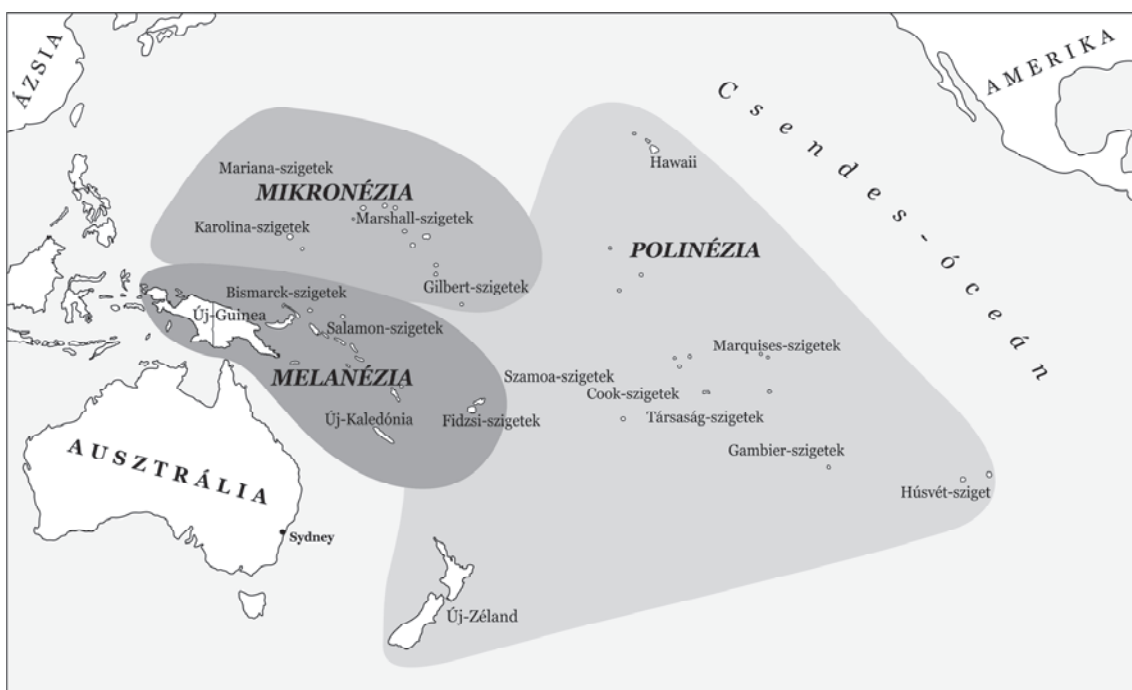
Az Ausztrália területén lévő hat brit kolónia között a 19. század végén terjedt el az államszövetség létrehozásának gondolata. Az Ausztrál Államszövetséget azonban csak 1901-ben kiáltották ki. Hat évvel később az ország gyakorlatilag független domíniummá vált, jöllehet az államfő a brit uralkodó maradt, akit a fő kormányzó képviselt. Az alkotmány kimondta, hogy Melbourne és Sydney – a két egymással vetélkedő nagyváros – helyett új fővárost kell alapítani olyan területen, amely egyik szövetségi állam területéhez sem tartozik. Új-Dél-Wales kormánya lehetővé tette, hogy 1913-ban megkezdődhessen Canberra főváros felépítése. Az I. világháborúban Ausztrália Nagy-Britannia oldalán vett részt, s a háború után több német gyarmatot ausztrál mandátumterületté nyilvánítottak. A II. világháború idején az ausztrál csapatok amerikai vezetés alatt Európában, Afrikában és a csendes-óceáni hadszíntereken harcoltak. A háború után az államszövetségben fellendült a gazdaság, s növekedni kezdett a bevándorlók száma.

Az Ausztrál Államszövetség a 20. század közepén

A Polinéziát, Melanéziát és Mikronéziát magában foglaló Óceánia országainak államjogi helyzete a 19. század vége és a 20. század közepe közti időszakban tisztázódott.

A körülbelül 1000 szigetet magában foglaló Polinéziában a Hawaii-szigetlánc az Amerika barátságát kereső ültetvényesek a 19. század végén megdöntötték a monarchiát, s a helyébe lépő köztársaságot az USA vette birtokába. A szigetcsoport a 20. század közepén lett az USA tagállama. Új-Zéland a század elején brit domíniummá vált. 1931-től független állam, a Brit Nemzetközösség tagja, államfője a brit uralkodó. A franciák uralma alatt álló Húsvét-sziget, amelyet a 19. század végén Chile foglalt el, a következő század közepén korlátozott belső önkormányzatot kapott. A Gambier-szigetcsoport (Mangareva szigettel együtt) a 19. század végén hivatalosan is Franciaországhoz került. A Társaság-szigetcsoporthoz tartozó Tahiti a 20. század közepén Franciaország tengeren túli tartományává vált. A Cook-szigetek a 20. század első felében Új-Zélandhoz tartozott, de a század közepén önállóságot kapott. Az önálló állam alkotmányos monarchiává vált, amelynek államfője a brit uralkodó, s vezetője a helytartó, illetve a helyi kormány. A Marqueses-szigetek a 19. század második felében vált Francia Polinézia részévé. A Szamoa-szigetek keleti része (Amerikai Szamoa) a 20. század elején az USA önkormányzat nélküli külbirtoka lett, a nyugati szigetcsoport pedig a 20. század közepén független monarchiává vált.

Óceánia a 20. század közepén

A polinéziai háromszög csúcsán található Hawaii-szigeteken 1893-ban Amerika-barát ültetvényesek megdöntötték a királyságot és kikiáltották a köztársaságot. 1898-ban az USA bekebelezte a szigetláncot, amelyen ezt követően jelentős gazdasági fejlődés ment végbe. Az 1941-es japán légitámadás a Hawaiihoz tartozó Pearl Harbor kikötőjében érte az ott állomásozó amerikai hadiflottát. A szigetlánc – Honolulu fővárossal – 1959-ben lett az USA ötvenedik tagállama.

Új-Zéland 1907-ben lett önkormányzattal rendelkező brit domínium, 1920-ban pedig népszövetségi mandátumterület. 1931-ben, továbbra is Wellington fővárossal, a Brit Nemzetközösség tagjává vált, és 1945-ben az ENSZ alapító tagjai között volt.

A franciák által uralt Húsvét-szigetet 1888-ban Chile foglalta el. Az I. világháború kitörése idején összecsapások kezdődtek a szigetlakók és a betelepült chileiek között. A chilei hadsereg azonban úrrá lett a háborús állapotokon. Chile az 1960-as évektől kezdett a Hanga Roa fővárosú szigetnek korlátozott belső önkormányzatot biztosítani.

A félgyarmati francia uralom alatt lévő Gambier-szigetcsoporthoz (amelynek központi szigete Mangareva) hivatalosan 1881-ben csatolták Franciaország tengeren túli területeihez. A szigetcsoporthoz legnagyobb települése a Mangareva szigetén található Rikitea nevű falu.

A francia védnökség alatt álló Társaság-szigetek (a Tahiti Királyság és a környező szigetek) 1880-ban került francia uralom alá. 1946-ban Tahiti, amelynek legnagyobb városa Papeete, és egész Francia Polinézia Franciaország tengeren túli tartománya lett.

A Cook-szigetek a 19. század végén brit gyarmat lett, 1901-től pedig Avarua fővárossal Új-Zéland fennhatósága alá tartozott. 1965-ben a terület Új-Zélandtól belső önkormányzatot kapott, de államfője továbbra is a brit uralkodó maradt.

A francia védnökség alatt álló Marquises-szigetek 1870-ben Francia Polinézia részévé és Franciaország tengeren túli tartományává vált. A szigetek alkotta közigazgatási egység székhelye a Nuku Hiva szigeten található Taiohae volt.

A Szamoa-szigetek birtoklásáért a 19. században a németek és az amerikaiak versengtek. A 19. század végén a nyugati szigetek Németország, a keletiek az USA kezére jutottak. Az I. világháború kitörésekor Nyugat-Szamoa új-zélandi csapatok foglalták el. Ezek a szigetek 1962-ben nyerték el függetlenségüket, és Apia fővárossal alkotmányos királyságba tömörültek. A keleti szigetek csoportja (Amerikai Szamoa) Pago Pago székhellyel és Fagatogo közigazgatási központtal 1951-ig az USA tengerészetének fennhatósága alatt állt, majd a belügyminisztérium felügyelete alá került.

Melanézia nagyobb szigetei közül Új-Guinea északkeleti része és a hozzá tartozó szigetcsoporthoz a 19. század végén Vilmos császár-föld és Bismarck-szigetek néven német uralom alá került. A sziget délkeleti részét a 19. század végén Brit Új-Guinea néven a britek vonták védnökségük alá. 1949-ben az ENSZ döntése alapján az északi és a déli rész is Ausztrália tulajdonába jutott. A német, majd brit védnökség alatt álló Salamon-szigeteken a II. világháború befejeződése után megerősödtek a függetlenségi mozgalmak. Új-Kaledónia a 20. század közepén kapott korlátozott önállóságot a franciáktól. A brit fennhatóság alatt álló Fidzsi-szigeteken is a század közepén törtek ki az első, függetlenséget követelő zendülések.

A Melanéziához tartozó Új-Guinea szigetének keleti felét a brit és a német gyarmatosítók 1873-ban osztották meg egymás között. Az északkeleti részen és az ettől északra fekvő szigeteken a 19. században a németek telepedtek meg. Ez a térség ekkor kapta a Német Új-Guinea vagy Vilmos császár-föld nevet, az északabbra fekvő szigetcsoporthoz pedig a Bismarck-szigetek elnevezést. A sziget délkeleti részét a britek 1884-ben Brit Új-Guinea néven védnökségük alá vonták, majd négy évvel később birtokukba vették. Ezt a területet azonban Ausztrália függetlenné válását követően Pápua Territórium néven átadták az ausztráloknak. A Vilmos császár-földet és a Bismarck-szigeteket, amelyeket az ausztrálok 1914-ben foglaltak el, a Népszövetség az I. világháború végén Új-Guinea Territórium néven ausztrál mandátumterületté nyilvánította. 1949-ben az ENSZ megerősítette, hogy az ausztrálok által felügyelt területek Port Moresby székhellyel, közigazgatásilag összevonva, Pápua és Új-Guinea Territórium néven Ausztrália fennhatósága alatt maradnak.

A Salamon-szigetek a 19. században német és brit uralom alatt voltak. A déli szigetek brit védnökség alatt álltak, de a század végén a britek az északi részeket is megkapták a németektől. A II. világháború idején a szigetcsoporthoz hadszíntérre változott. A háború befejeződése után a Guadalcanal szigetén lévő Honiara lett az ország fővárosa. A háború után Amerika-barát mozgalmak szerveződtek a brit uralom ellen. Bár e mozgalmakat elfojtották, mégis volt hatásuk, mert a britek fokozatosan egyre nagyobb autonómiát biztosítottak az országnak.

Új-Kaledónia a 19. század végén francia gyarmat és fegyenctelep volt. A gyarmat Nouméa fővárossal csak 1956-ban kapott a franciáktól korlátozott autonómiát.

A Fidzsi-szigetek a 19. század végétől Suva fővárossal Nagy-Britannia birtoka volt. A britek indiai munkásokat telepítettek be a cukornádültetvényekre, és így az őslakosok kisebbségbe kerültek. 1959-től etnikai zendülések zavarták meg a szigetek nyugalmaát.

A Mikronéziához tartozó számos szigetcsoport közül a Mariana-, a Karolina- és a Marshall-szigetek a II. világháború után az Amerikai Egyesült Államok birtokába kerültek. A Gilbert-szigetek a 20. század elején brit koronagyarmattá lett.

A Mariana-szigetek közül Guamot a spanyolok a 19. század végén átadták az Egyesült Államoknak, amely később légi és tengerészeti támaszpontot hozott létre a területen. A többi szigetet Németország vásárolta meg a spanyoloktól. Ezek a területek az I. világháború után Japán, a II. világháború után az ENSZ, majd Agaña közigazgatási központtal az USA fennhatósága alá kerültek.

A spanyol fennhatóság alatt álló Karolina- és Marshall-szigetek közül az előbbi Németország a 19. század végén megvette, az utóbbit pedig elfoglalta. 1914-ben a japánok szállták meg a német gyarmatokat. 1920-tól a Karolina-szigetek népszövetségi mandátumterület lett Japán irányítása alatt. A Marshall-szigeteken, elsősorban a korallzátonyokból felépülő Majuro-atollon Japán a II. világháború folyamán katonai bázisokat hozott létre. A II. világháborúban amerikaiak foglalták el a két szigetcsoportot, amelyet 1949-ben az ENSZ az USA gyámságára bízott.

A Gilbert-szigetek (ma: Kiribati Köztársaság Dél-Tarawa fővárossal) lakossága 1892-ben brit védnökséget kért, majd 1916-ban brit koronagyarmattá lett. 1943-ban a térségben lévő Tarawa szigetén vívták az amerikai tengerészgyalogosok a legvéresebb csatájukat a japánok ellen.

b) Az egyház történelmi kibontakozása és szerveződése a legújabb korban

Az egyháznak a legújabb korban a szekularizáció folyamatával, a kapitalizmus és a kommunizmus vadhajátásaival, valamint a két világháború borzalmaival kellett szembenéznie.

A latin *saeculum* (világ) szóról elnevezett szekularizáció (elvilágiasodás) a vallásszociológia szótárában azt a folyamatot jelenti, amelyben egy adott vallás vagy egyház szokásai fokozatosan kiszorulnak a társadalom egészének mindennapi életéből, vagy legalábbis elkülönülnek attól. A szekularizáció főbb megnyilvánulási formái: az egyház és az állam szétválasztására irányuló törekvés, az egyházi vezetők kizárása a politikai életből, az egyházi javak államosítása, a vallási gyakorlatok (templomba járás, szentségek vétele stb.) hanyatlása, a polgári házasságkötés bevezetése stb.

A latin *caput* (fej, tőke, fősszeg) szóról elnevezett kapitalizmus az a társadalmi-gazdasági rendszer, amelyben a pénz és termelőeszközök döntő többsége magántulajdonban van, s a gazdasági életet elsősorban a piaci verseny irányítja. A kapitalizmus azokat az ideológiákat (politikai eszmérendszereket) is jelenti, amelyek a tőkés társadalmi rendet támogatják. Bár az egyház a kapitalista ideológiákat általánosságban nem ítélte el, kifogásolta a kapitalista gyakorlat vadhajátásait: a haszon öncélúságát, az emberi méltóság és a közjó semmibe vételét, a hatalommal való visszaélést stb.

A latin *communitas* (közösség) vagy *communis* (közös) szavakról elnevezett kommunizmus olyan társadalmi-gazdasági rendszer, amelyben a javak – mindenekelőtt a termelőeszközök – közös tulajdonban vannak, és a gazdasági életet az állami tervezés irányítja. A kommunista társadalmi rendet kommunista ideológiák támogatták. Ezek közül kiemelkedő szerepet töltött be a német Karl Marx († 1883) közgazdász és az orosz V. I. Lenin († 1924) politikai filozófus, a Szovjet Kommunista Párt megalapítója nevéhez fűződő marxista-leninista ideológia. A kommunista gondolkodók szerint a kapitalista és a kommunista társadalmi rend között átmeneti állapotot képvisel a latin *societas* (társaság, társadalom) szóról elnevezett szocializmus. A kommunista, szocialista eszméknek és mozgalmaknak különféle irányjaiban közös vonás volt a magántulajdon elutasítása és a törekvés a (kapitalizmust támogató) vallás fokozatos felszámolására. – Az egyházi vezetés XII. Pius pápasága idején (1949) a katolikus hívőknek megtiltotta az anyagot (lat. *materia*) Isten helyébe emelő materialista és keresztényellenes magatartást tanúsító kommunista párttal való együttműködést (vö. DH 3865).

A két világháború súlyos sebeket ütött a felekezetekből álló nyugati és keleti egyház testén. E háborúk kezdeményezői keresztény politikusok voltak, akiket ugyancsak keresztények „engedtek” a hatalom közelébe. A szekularizálódó keresztény világban a pápák háborúellenes megnyilatkozásai egyáltalán nem vagy csak nagyon kevésbé találtak meghallgatásra.

❖ a felekezetekre tagolódott nyugati egyház ❖

A Német Császárság keresztényeinek egységét 1871-től az I. Vatikáni Zsinattal szembehelyezkedő ókatolikusok mozgalma és az úgynevezett „kulturharc” bontotta meg.

Az ókatolikusok a Római Katolikus Egyházból kivált közösség, amely az I. Vatikáni Zsinat után elutasította a pápai tévedhetetlenség „új” dogmáját. A közösség születésében jelentős szerepe volt J. I. Döllinger († 1890) bajor pap történésznek, aki elutasította az „új” dogmát, jóllehet személy szerint nem csatlakozott a közreműködésével létrejött egyházhoz. Az új egyház élére 1873-ban a holland püspökök szenteltek először püspököt. 1889-ben megalakult az Utrechti Unió, amely kibocsátotta az ókatolikus egyház alapokmányát (az ókatolikusok a pápai tévedhetetlenségen kívül nem fogadták el Mária szeplőtelen fogantatásának dogmáját sem; nem latinul, hanem nemzeti nyelven végezték az istentiszteletet, két szín alatt áldoztak, és papjaikat nem kötelezték nőtlenségre).

Az 1871-ben kikiáltott Német Császárságban Otto von Bismarck kancellár († 1898) katolikus ellenzékét kulturharcra kívánta visszaszorítani. A kulturharc (ném. *Kulturkampf*) a szekularizációs folyamat megnyilvánulása: szoros értelemben Poroszország és a Német Birodalom törekvése a katolikus egyház leigázására; tág értelemben a liberális és istentagadó gondolkodók harca a vallásszabadság és az egyházi vezetők politikai hatalma ellen a keresztény értékek lejáratásával. 1871-ben megszüntették a porosz kultuszminisztérium katolikus ügyosztályát, és életbe léptették a szószékparagrafust, ami az ígéhirdetések rendőri ellenőrzését jelentette. A következő évben állami felügyelet alá helyezték az összes iskolát, megszüntették a tábori püspökséget, és a birodalomból kiutasították a jezsuitákat. 1875-ben megszavazták a kenyérkosártörvényt (amelyben minden állami támogatást megvontak a törvényekkel szembeszegülő papoktól és püspököktől). A kolostortörvény a betegápolók kivételével minden szerzetesrendet kiutasított Poroszországból. A kulturharc 1887-ig tartott, de a jezsuiták csak a 20. század elején térhettek vissza.

Az 1919-ben alakult Weimari Köztársaság alkotmánya visszaállította a német katolikusok jogait.

1920-ban nunciatúra (a Szentszékeknek az államhoz és a kormányhoz rendelt állandó képviselője) nyílt Berlinben. Az első pápai követ E. Pacelli, a későbbi XII. Pius pápa lett. A katolikus szellemű pártok képviselői részt vállalhattak a kormányzati felelősségből. A püspökök szabadon irányíthatták egyházmegyéiket.

Bár az 1933-ban létrejött nemzetiszocialista Németországban Hitler vallásszabadságot ígért, és a Vatikánnal is konkordátumot (egyezményt) kötött, álláspontját hamarosan megváltoztatta: a kereszténységet a templomok falai közé igyekezett szorítani, a zsidóságot pedig ki akarta irtani. A kor pápai nehéz helyzetben voltak, mert a nyíltan ateizmust hirdető és egyházüldöző kommunizmust ugyanolyan veszélyes ideológiának tartották, mint a vele szemben álló nácizmust. Ennek ellenére többször is elítélték a nemzetiszocialista törekvéseket.

XI. Pius pápa (1922–1939) az „Égető aggodalommal” (ném. *Mit brennender Sorge*) szavakkal kezdődő 1937-es körlevelében elítélte a német kormány katolikusellenességét, a konkordátum megszegését, a náci újpogányságot, a fajelméletet, a faj-, egyház- és vallásüldözést, illetve a korlátlan hatalmú államot. – Válaszul a náci papok elleni valutacsempészési, szexuális stb. perekkel, erkölcsi botrányhírekkel próbálták eljárásukat igazolni.

XII. Pius pápasága (1939–1958) első hónapjában mindent elkövetett a háború megakadályozásáért. A háború kitörése után azonnal létrehozta a pápai segélybizottságot, hogy a hadifoglyokon, a menekülteken és a kitelepített embereken segíthessen. A zsidókat is védelmébe vette és segítette.

- A nácik a háborús szükségállapot ürügyén újabb egyházellenes intézkedéseket hoztak: a megszállt területeken az egyház elnyomását kíméletlen elnémetesítéssel kapcsolták össze; Németországban szétverték a katolikus sajtó utolsó maradványait, és felszámoltak számos kolostort, illetve papnevelő intézetet. A háború végéig több száz papot hurcoltak koncentrációs táborba, ezeket csuktak börtönbe, utasítottak ki vagy tiltottak el a tanítástól.

A II. világháború után, az 1949-ben NSZK-ra és NDK-ra osztott Németországban a katolikus egyház élete egymástól eltérő módon folytatódott.

Az NSZK területén újjászervezték a plébániákat és megerősítették a plébániák szövetségét. 1952-ben újraélesztették a Német Katolikusok Központi Bizottságát (a nácik által felszámolt, német katolikus világi szervezeteket összefogó csúcshintézményt). Az evangélikus egyház példáját követve nagy hangsúlyt helyeztek a felnőttképzésre, és új katolikus akadémiákat nyitottak. A keresztény egység megvalósulása iránti vágy a katolikusokat közelebb vitte a többségben lévő protestánsokhoz, s tompította a felekezetek közti korábbi ellentéteket. A háború után alapított keresztény pártokban (Kereszténydemokrata Unió: CDU; Keresztényszociális Unió: CSU) katolikus politikusok is jelentős szerepeket kaptak. Jóllehet az alkotmánybíróság 1957-ben megerősítette az 1933-as konkordátum érvényét, az egyházi iskolákat csak részben lehetett visszaállítani. A nyugatnémet katolikusok jelentős pénzbeli támogatást nyújtottak az NDK területén lévő katolikus egyháznak és más kelet-európai egyházaknak.

Az NDK területén lévő püspökségek egy részének központja Németország megosztása után az NSZK-ban maradt. A nyugati megszállási övezet püspökei egyházmegyes papokat neveztek ki teljhatalmú püspöki helynökökké a keleti részekre. Kelet-Berlinben 1950-ben létrehoztak egy regionális egyházkormányzói konferenciát, amely a nyugatnémet püspöki kartól függetlenül működött. A kormányzat az Állambiztonsági Minisztérium (ném. *Ministerium für Staatssicherheit*; rövidítve: *Stasi*), majd az Egyházügyi Államtitkárság által korlátozta és ellenőrizte a lelkipásztorkodást, a papnevelést, valamint a katolikus egyház szeretetszolgálati tevékenységét. A berlini fal felépítése után (1961) az egyházat az elszigetelődés veszélye fenyegette, de még így is szorosabb kapcsolatban tudott maradni a nyugati egyházzal, mint a szovjet ellenőrzés alatt álló többi szocialista ország egyháza.

1870 után az Osztrák–Magyar Monarchiában élő egyházat is érintették mind a szekularizáció (a kultúrharc), mind az ókatolikus mozgalom káros hatásai.

A kultúrharc egyik igazoló jele volt, hogy a pápai csalatkozhatatlanság tételének kihirdetése után (1870) a Monarchia vezetése hatálytalanította a Szentszékkal kötött korábbi (1855-ös) konkordátumot. A kormányzat arra hivatkozott, hogy a dogma kihirdetésével a katolikus egyház teljesen megváltozott, s ezért az egyházzal kötött megegyezés érvénye megszűnt. Az 1874-es törvényekkel az osztrák államvezetés egyoldalúan és a kultúrharc szellemében szabályozta az egyház jogviszonyát. Mivel azonban I. Ferenc József császár a törvények végrehajtásában enyhén járt el, az egyház és az állam közti ellentétek lassan elsimultak. Katolikus körökben mintaszerű szociálpolitikai mozgalmak születtek, s az országban katolikus egyesületek jöttek létre. Az osztrák katolikus sajtó oszlopa lett a *Wiener Kirchenzeitung*, amely az egyházmegyekben sajtóegyesületeket szervezett. A 19. század második felében új női szerzetesrendek jöttek létre a Monarchia osztrák területein.

Az osztrák katolicizmus 1897-től kezdve az úgynevezett „El Rómától-mozgalom” (ném. *Los-von-Rom-Bewegung*) következtében súlyos válságon ment keresztül. A katolikusok közül körülbelül húszezren az ókatolikusokhoz csatlakoztak, s több tízezren protestánsokká lettek. Az osztrák katolikus egyház csak a 20. század elején kezdett magára találni.

Az 1920-ban létrejött Osztrák Szövetségi Köztársaságban a katolikus egyház a keresztényszocialista pártban találta meg támaszát.

Ignaz Seipel († 1932) katolikus főpap, aki két alkalommal is kancellárja volt a köztársaságnak, világnézeti harcot folytatott a szabadgondolkodók és a marxisták ellen, akik az egyház és az állam teljes szétválasztását követelték. Energikus kormányzására sötét árnyékot vetett az a tény, hogy egy munkástüntetésen, amelyet rendőrségi sortűzzel veretett szét, csaknem száz tüntetőt megöltek.

1932 és 1934 között a keresztényszocialista E. Dollfuss († 1934), Ausztria szövetségi kancellárja, majd külügyminisztere egy keresztény szövetségi állam megteremtésén fáradozott: 1933-ban konkordátumot kötött a Szentszékkal, de a következő évben a nemzetiszocialisták meggyilkolták.

A náci hatalomátvétel (1938) után az ausztriai egyház a hitleri önkény kiszolgáltatottjává vált. A megszállók hatálytalanították az 1933-as konkordátumot. Ebben az időszakban sok katolikus intézményt bezártak, az egyesületeket felszámolták, kolostorokat oszlattak föl, a lelkipásztorkodást és a hitoktatást korlátozták stb.

A II. világháború után az osztrák egyház kiszabadult a szigorú állami ellenőrzés igája alól, s pénzügyi szempontból 1939-től független maradt az államtól. A korábban felszámolt katolikus egyesületeket a világi apostolkodás legátfogóbb szerve, a XI. Pius pápa által szorgalmazott „Katolikus Akció” (lat. *Actio Catholica*) szervezete kezdte helyreállítani. A szövetségi kormány 1957-ben elismerte a Szentszékkal korábban kötött konkordátum érvényét, később pedig egyezségekre jutott Rómával új egyházmegye felállításának és a katolikus iskolák támogatásának ügyében is.

A német kultúrharc és az ókatolikus mozgalom hullámai a 19. század utolsó harmadában Svájcot is elérték.

A berni szövetségi kormány beavatkozott a katolikus püspökségek életébe: megfosztotta például hivatalától a bázeli püspököt, aki kiközösítette a pápai tévedhetetlenség dogmáját elutasító papokat. A kormány a katolikus egyházat gyakorlatilag megszüntetnek tekintette, s a katolikus egyház jogait és vagyonát az ókatolikusokra akarta átruházni. 1874-ben a pápai követet is kiutasította az országból. Az egyház és az állam 1907-ben történt szétválasztása, melyet népszavazás útján mondtak ki, nem volt hátrányos a katolikusokra nézve. Az I. világháború alatt Svájc béketörekvése találkozott a Szentszékekkel, s ennek következménye lett a nunciátúra visszaállítása (1920). Az állam és az egyház között létrejött 1963-as zürichi megállapodás a katolikus egyháznak minden kantonban a protestánsokéval azonos jogokat biztosított. • A protestáns egyházak kantononként önállósultak, és összefogó szervük 1920-tól a Svájci Evangéliumi Egyházszövetség lett. A protestáns és orthodox egyházakat is magában foglaló Egyházak Világtanácsának, amely 1948-ban alakult meg Amszterdamban, Genfben került a székhelye.

Belgiumban főleg a 19. század végi és a 20. század közepi iskolaháborúban nyilvánult meg a kultúrharc. Hollandiában és Luxemburgban a kormányzat türelmes magatartást tanúsított a felekezetekkel szemben, és ez érvényes volt a katolikus egyházra nézve is.

A kultúrharc Belgiumban 1878-tól kezdődött, amikor a választásokon a liberálisok győztek, akik harcot indítottak a katolikus egyház ellen. A belgiumi kultúrharc főként a két iskolaháborúban nyilvánult meg. • 1879-ben kezdődött meg az „első iskolaháború”, az 1884-ig elhúzódó tanügyi vita, amelynek során a kormány ki akarta venni a katolikus egyház kezéből az oktatást. Az 1879-es törvény előírta, hogy az általános népiskolákban ne legyen vallásoktatás. 1881-ben az állami közép fokú iskolákat is vallás- és felekezetenkívülivé alakították. A belga püspöki kar egyházi fenytéket (a betegek szentsége kiszolgáltatásának megtagadását) helyezett kilátásába az ilyen iskolákban tanítók, illetve azoknak a szülőknek számára, akik ilyen iskolába küldték gyermekeiket. Egyben elrendelte, hogy minden plébános nyisson úgynevezett szabadiskolát. • 1884-ben a katolikusok visszanyerték a parlamenti többséget, és felszámolták a liberális kormány katolikusellenes túlkapásait. Az országban szerzetesrendek, egyesületek alakultak, s a 20. század elején virágkorát élte a katolikus egyetemi és középiskolai oktatás. A belgák részt vállaltak a missziók munkájában is. • A második iskolaháború 1950-ben, a keresztényszocialisták parlamenti győzelmével kezdődött, akik növelték az úgynevezett szabad- (elsősorban katolikus) iskoláknak nyújtott állami támogatás összegét. 1954-ben azonban szociálliberális kormány alakult, amely viszont csökkentette az említett támogatást. Ennek a vitának az 1959-es megegyezés vetett véget, amely a szülők döntésére bízta, hogy állami vagy egyházi iskolába íratják-e be gyermeküket.

A holland kormányzat türelmes magatartásának egyik tanújele, hogy 1872-ben Hollandia is befogadott szerzeteseket és szerzetesnőket, akiket a kultúrharc idején űztek ki Németországból. Az

iskolaszabadságot biztosító 1888-as törvény lehetővé tette a felekezeti magániskolák létesítését. 1920-tól a protestáns és a katolikus elemi iskolák egyaránt állami támogatásban részesültek. A katolikus hívek, papok és szerzetesek száma gyarapodott. Ezért a Szentszék 1955-ben létrehozta a Rotterdami Egyházmegyét, és helyreállította a reformáció miatt megszűnt Groningeni Püspökséget. A holland katolikus egyház életerejét mutatja, hogy 1965-ben korszerű katekizmussal lepte meg a világot (Holland Katekizmus).

A Luxemburg Nagyhercegség területén az állam 1873-ban elismerte a három évvel korábban alapított püspökséget. Az állam és az egyház jó kapcsolatának jeleként a lelkészek az egyházi javak államosításának ellenszolgáltatásaként állami fizetést kaptak. Hatékony tanúságtevő munkát fejtettek ki a hagyományos szerzetesrendek (bencések, jezsuiták, ferencesek) s az újabb alapítású kongregációk, amelyeknek tagjai gyakorta tanítóként tevékenykedtek a közoktatásban. 1920-ban a kormányzat bevezette az állami elemi iskolákban a hitoktatást. Az országban, amelyben a lakosság nagyobbik része egyébként is katolikus volt, egyre gyarapodott a katolikus egyházhoz való tartozásukat nyíltan megvalló hívők száma.

A Francia Köztársaság és az egyház kapcsolatát az I. világháború előtti időszakban a szekularizáció jellemezte. 1905-ben megtörtént az egyház és az állam szétválasztása. Az I. világháború alatt és után az állam engedményeket tett a katolikus egyháznak. A II. világháborút követő időszak kormányainak politikáját továbbra is az egyház és az állam szétválasztásának elve határozta meg, de a katolikus egyház és az állam viszonya jelentősen javult.

A III. Francia Köztársaságban a szekularizáció elsősorban kultúrharc formájában mutatkozott meg. 1879-ben az állam megvonta a katolikus egyetemektől az akadémiai fokozatok kiadásának jogát. 1880-ban feloszlatták a jezsuiták iskoláit és kolostorait, s feloszlatták az állami engedéllyel nem rendelkező egyéb kolostorokat is. Megszüntették a kórházi lelkészséget, s eltörölték a kötelező vasárnapi munkaszünetet. 1886-ban az állami iskolákban betiltották a hitoktatást, a papokat és szerzeteseket pedig kizárták a tanításból. A katolikusok és a köztársaság közti feszült viszony némileg enyhült, amikor 1892-ben XIII. Leó pápa felszólítására a francia katolikusok többsége elismerte a köztársaság törvényes voltát.

A kultúrharc második hullámának kezdete az 1901-es esztendő: ekkor nyíltan üldözni kezdték a szerzeteseket, sorra oszlatták fel a szerzetesrendeket. A papság és a nép tiltakozása ellenére bezárták a kolostori iskolákat. 1904-ben a kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatot a Szent-székkal. Minden egyházi vagyont államosítottak. 1905-ben törvényileg kimondták az egyház és az állam szétválasztását.

Az I. világháború alatt politikai okokból enyhült a helyzet. A háború befejeződése után a kormány a Vatikánnal is helyreállította a diplomáciai kapcsolatot. 1924-ben a pápa hozzájárult ahhoz, hogy Franciaországban egyházmegyei kultuszegyesületek létesülhessenek, amelyeket az illetékes püspök kormányoz, akinek jogában áll az egyházi javak igazgatása. 1925-ben a szerzetesek a kormány engedélyével ismét meglepedhettek az országban. A katolikus egyház önerőből, önkéntes adományokból tartotta fenn iskoláit.

A II. világháború folyamán a Vichy központú bábállam területén élő katolikus hierarchia simulékonnyan viszonyult a kormányhoz, mert ez feloszlatta a szabadkőműves páholyokat, megszüntette a szerzetesrendek működését korlátozó intézkedéseket, új iskolatörvényt hozott, amely kötelezővé tette az állami középiskolákban a hitoktatást, és az egyházi iskolákat anyagi támogatásban részesítette. Ugyanakkor a lojalitást tanúsító püspökök nem túrték szóltanul a kormányzat antiszemita politikáját, s néhányan közülük még ellenállásra is felszólították az egyházmegyéjükhöz tartozó híveket. Ettől felbátorodva sok pap, szerzetes és vallási intézmény mindent megtett azért, hogy a zsidókat (elsősorban a gyermekeket) megmentse az elhurcolástól.

A II. világháború után a világi katolikusok politikai szerepekhez jutottak, részt vettek a köztársaságok kormányaiban is. Ennek köszönhetően a IV. Köztársaság időszakában a francia püspökök elérték, hogy 1951-től az elemi katolikus iskolák számára az állam csekély évi segítyt biztosított.

Az V. Köztársaságban hozott 1959. évi törvény lehetővé tette például azt, hogy ha az egyházi iskolák tanárai leteszik az államtól megkövetelt vizsgákat, és vállalják az állami ellenőrzést, állami fizetésben részesülhetnek.

A skandináv világot alkotó Dánia, Norvégia és Svédország területén a protestantizmus – főként a lutheranizmus – volt az uralkodó felekezet. A katolikus egyház a 19. század végétől jutott szabadsághoz, de hierarchiája csak a 20. század közepén állhatott helyre.

A lutheránus többségű Dániában a Szentszék 1882-ben apostoli vikariátust hozott létre. A katolikus világi hívők, papok és szerzetesek száma lassan, de határozottan emelkedett. Az 1953-ban alapított koppenhágai püspökség közvetlenül a Szentszék alá tartozott. A Dániához tartozó Grönland lakossága protestáns felekezetek követője lett. A Dániával szoros kapcsolatban álló Izlandon elsősorban a lutheranizmus terjedt el. A Szentszék csak 1923-ban alapíthatott a területen egy apostoli prefektúrát, amely 1929-ben Reykjavík székhellyel apostoli vikariátus rangjára emelkedett.

Norvégiában, ahol a 19. század elején államvallássá tették a lutheranizmust, a Szentszék 1892-ben egy apostoli prefektúrát apostoli vikariátussá alakíthatott. Ekkor az országban újra megtelepedhettek a katolikus szerzetesek is. A katolikus hierarchia 1953-ban állhatott vissza. Az ekkor alapított oslói püspökség közvetlenül a Szentszék alá tartozott. 1956-ban a parlament eltörölte azokat az 1814-es törvényeket, amelyek előírták a lutheránus államegyházhoz tartozás kötelezettségét és a jezsuiták kitiltását az országból.

Svédországban, ahol a lutheranizmus volt az uralkodó felekezet, a 19. század végén német jezsuiták segítették a Római Katolikus Egyház kibontakozását. A II. világháború után a bevándorlók és a külföldi munkavállalók gyarapodásával a katolikusok száma is megnőtt az országban. 1953-ban Stockholm székhellyel katolikus püspökség létesült.

A balti államok (Litvánia, Lettország, Észtország), valamint Finnország keresztény felekezeteinek életében jelentős változást hozott az a tény, hogy 1918-tól kezdődően mindenütt szétválasztották az egyházat és az államot. Ezekben az országokban megerősödött a lutheránus, illetve a katolikus egyházszervezet, az orthodoxok pedig önálló, a Moszkvai Patriarchátustól független egyház létrehozására törekedtek. – Az 1940-től kezdődő szovjet megszállás alatt a balti államok keresztényeinek sok üldözést kellett elviselniük. A kommunista egyházüldözés elől csupán a szovjet megszállást elkerülő Finn Köztársaság felekezetei menekültek meg.

Az 1918-ban függetlenné váló Litván Köztársaságban a többségben lévő katolikusok és a lutheránusok egyházszervezetei megerősödtek. Az 1918-ban visszaállított Moszkvai Patriarchátus joghatósága alatt maradt orthodoxok azonban hátrányos helyzetbe jutottak. • Az 1940-es szovjet megszállás után a katolikus és a lutheránus felekezetek működését erőteljesen korlátozták, s bár az orthodoxok előnyöket élveztek, az üldözések őket sem kímélték. 1945 és 1955 között a szovjetek több száz papot és több ezer világi hívőt vettek őrizetbe, vagy küldték őket Szibériába. Bezárták a katolikus kápolnákat és kolostortemplomokat, s a papnevelő intézetek közül csak Kaunas szemináriumát hagyták meg. A protestáns és az orthodox gyülekezetek tevékenységét hasonlóképpen korlátozták.

Lettországban a függetlenné válás után elsősorban a lutheránus egyházszervezet erősödött meg. A kisebbségben lévő katolikusok számára 1918-ban helyreállították Riga püspökségét. Az orthodoxok a moszkvai pátriárka fennhatósága alatt maradtak. Az 1922-es alkotmány szétválasztotta az egyházat és az államot. A kormányzat ugyanebben az évben konkordátumot kötött a Szentszékkel, s a következő évben a rigai katolikus püspökség érsekség rangjára emelkedett. 1923-ban az orthodoxok a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alatt önálló érsekséget hoztak létre a rigai orthodox érsek vezetésével. • Az 1940-es szovjet megszállást követően a lett felekezeteknek sok viszontagságban, üldöztetésben volt részük: a szovjetek sok lelképásztort megöltek vagy Szibériába száműzték, államosították az egyházi birtokokat, számos templomot szórakozóhellyé, üzlethelyiséggé vagy múzeummá alakítottak, stb. Az orthodox egyházat újra a moszkvai pátriárka joghatósága alá rendelték.

A függetlenné váló Észt Köztársaság többséget alkotó evangélikus egyházában a vezetés 1919-ben a németek kezéből az észtekébe került: a német szuperintendenst is lemondatták, hogy észt nemzetiségű léphessen helyébe. A csekély számú katolikus hívő 1918-tól az oroszországi Mogiljov érsekségéhez tartozott, majd 1920-tól Riga püspökségéhez. Az észt orthodox egyház püspöke Tallinnban szervezte meg székhelyét. 1923-ban az orthodox egyház a Konstantinápolyi Patriarchátushoz csatlakozott, amely rövidesen elismerte önállóságát. Az alkotmány 1925-ben választotta szét az egyházat és az államot. Ugyanebben az évben a Szentszék Tallinn székhellyel egész Észtországot apostoli kormányzósággá alakította. • Az 1940-es szovjet hatalomátvétel súlyos csapást jelentett az észt felekezetek életében. A szovjetek feloszlatták a vallási szervezeteket, betiltották az egyházi könyvkiadást, akadályozták a vallásgyakorlatot, stb. Az 1941-ben megindult kitelepítések folyamán több tízezer észtet hurcoltak el, köztük sok lelkészt is. Az orthodox metropolita elhagyta az országot, és Svédországban emigráns orthodox egyházat szervezett. Az Észtország területén élő orthodoxokat a Moszkvai Patriarchátus fennhatósága alá vonták. A katolikus apostoli kormányzóság püspök vezetőjét 1941-ben a szovjetek a pápai követtel együtt elhurcolták. A német megszállás (1941–1944) időszaka nem volt elegendő ahhoz, hogy a vallási közösségek kiheverjék a szovjet megszállás okozta veszteségeket. A háború végén a felekezetek megpróbálták talpra állni. 1945-ben az észt evangélikus egyházi tanács úgy döntött, hogy a segédlelkészek is átvehetik a lelkészek szerepét (istentiszteleteket tarthatnak, szentségeket szolgáltathatnak ki, stb.), s megengedte a teológiát végzett nők számára a gyülekezetben való igehirdetést. A Sztálin halálát (1953) követő időszak az észt felekezetek számára is valamelyest szabadabb légkört hozott.

A függetlenné vált Finn Köztársaságban (1917), ahol korábban a lutheranizmus volt az államvallás, az 1919-es alkotmány szétválasztotta az egyházat és az államot, és biztosította a vallásszabadságot. A vallásszabadságról szóló törvény a kisebbségben lévő katolikusoknak ugyanolyan jogokat biztosított, mint a többi felekezetnek. Róma ekkor hozta létre a finn apostoli vikariátust. A Finn Köztársaság területén élő orthodoxok 1918-ban saját érseket választottak, aki szakított a szentpétervári egyházi vezetéssel, és a konstantinápolyi pátriárka fősege alá rendelte magát. Konstantinápoly 1923-ban önállóságot biztosított a finn orthodox egyház számára (ettől kezdve a finnek nem egyházi szláv nyelven, hanem nemzeti nyelvükön végezték liturgiáikat). • Mivel Finnország 1944-ben fegyverszünetet kötött a szovjetekkel, s az ország nem került megszállás alá, a felekezetek – a háborús körülményeket leszámítva – viszonylag zavartalanul folytathatták tanúságtévő tevékenységüket. Annak ellenére, hogy 1923-tól minden felnőtt számára lehetővé vált a lutheránus felekezetből való kiválás, a lakosok többsége politikai nézeteitől függetlenül hűséges maradt evangélikus felekezetéhez. A katolikusok továbbra sem alapíthattak kolostorokat, ám néhány szerzetesi csoportnak lehetősége nyílt oktatási és karitatív tevékenységet folytatni az országban. A Helsinkiben lévő vikariátust a Szentszék 1955-ben emelte püspökség rangjára. A moszkvai pátriárka 1957-ben elismerte a Finn Orthodox Egyház önállóságát, de Helsinkiben új egyházmegyét is létesített az orosz anyanyelvű orthodoxok számára.

A Brit-szigetek Angliájában 1870 után megerősödött a katolikus egyház. A sokszínű anglikán egyház új felekezettel, egy jótékonsági szervezetként működő szabadegyházzal bővült, amely 1878-ban az Üdvhadsereg nevet kapta. A katolikus egyház 1911-től kezdődően új érsekségekkel és püspökségekkel gyarapodott. Skóciában a pápa 1878-ban állította helyre a katolikus hierarchiát. Írország déli részének 1921-es önállósulása után a katolikus egyház szabadon működhetett: Dublinban ebben az évben jött létre a világi apostolság szervezete, a Mária Légio.

Angliában és Walesben a katolikusok és az anglikánok jó kapcsolatát 1896-ban kissé megzavarta az a tény, hogy XIII. Leó pápa megújította az Inkvizíciónak azt a korábbi állásfoglalását, amely szerint az anglikán püspök- és papszentelések a 16. századtól kezdve érvénytelenek. A pápai nyilatkozatot követő években azonban fellendült a katolikus élet: megerősödtek a szerzetesi intézmények, a katolikus iskolák és egyesületek. • A sokszínű anglikán egyház új szabadegyházzal bővült. A metodista közösségből kivált W. Booth († 1912) Londonban új felekezetet alapított, amely jótékonsági szervezetként működött, és 1878-ban az Üdvhadsereg (ang. *Salvation Army*) nevet kapta.

A 20. század elején gyarapodott a katolikus egyházba visszatérők száma: körülbelül 20 ezer anglikán lépett vissza a római pápa főségét elfogadó katolikus közösségbe. 1911-től kezdődően a Szentszék a Westminsteri Érsekség mellé még újabb katolikus érsekségeket és püspökségeket alapított. 1937-ben „a hit protestáns védője” kifejezést tartalmazó királyi eskü szövegéből kihagyták a protestáns jelzőt. 1940-ben a westminsteri katolikus érsek, Hinsley bíboros († 1943) megalapította a *Sword of Spirit* (A szellem kardja) nevű mozgalmat. A protestánsok által is lelkesen támogatott mozgalom célja az volt, hogy a kereszténységet megvédje a nemzetiszocialista és a korlátlan hatalmon alapuló (latin eredetű szóval: totalitárius) rendszerek támadásaival szemben, s a háború utáni Európát keresztény alapokra helyezve építse újjá. A mozgalom azonban az alapító halála után hanyatlani kezdett. Az angol katolicizmus a II. világháború után a legnagyobb eredményeket az oktatásügy területén érte el: a II. Vatikáni Zsinat idején háromezer, különféle típusú katolikus iskola volt Anglia és Wales területén.

Skóciában, ahol a katolikusok száma (főleg az ír bevándorlók miatt) elérte a félmilliót, XIII. Leó pápa 1878-ban megújította a katolikus hierarchiát: létrehozta a St. Andrews–Edinburgh-i Érsekséget, amelyhez négy püspökség tartozott. Ekkor jött létre Glasgow érseksége is. Az egyházi fenntartású iskolák költségeinek viselését egy 1918-as oktatási törvény a helyi állami szervekre ruházta. A katolikusok jó kapcsolatban voltak a skót presbiteriánus egyházzal és a többi protestáns felekezettel.

Írországbán a 19. század második felétől folytatódott a katolikus egyház megszilárdulása: 1900-ban az Ír Katolikus Egyház nemzeti zsinatot tartott, amelyen az egyházi élet minden területét érintő törvényeket hoztak. Az Ír Szabadállam létrejötte (1921) után a katolikus egyház szabadon fejthette ki tevékenységét. A világiak apostolkodásának jól megszervezett mozgalmát, a „Mária Légió”-t (angl. *Legion of Mary*) 1921-ben alapította meg Dublinban a katolikus hívők egy csoportja. Munkájukat a kórházi betegek ápolásával, majd az utcalányok megmentésével kezdték el. Az 1937-es alkotmány elismerte a katolikus egyház különleges helyzetét, de vallásszabadságot biztosított az országban működő többi keresztény felekezetnek is.

Spanyolországban 1870-től kezdődően a monarchia liberális szellemű kormánya, majd 1873-tól az I. Köztársaság vezetése korlátozta a katolikus egyház jogait. A 20. század elején szabadabbá vált az egyház helyzete. Az 1931-ben kikiáltott II. Köztársaság és a polgárháború időszakában újra feszültségek támadtak az egyház és az állam között. 1939-től a Szentszék eleinte támogatta Franco fasiszta diktatúráját, később azonban egyre erőteljesebben bírálta a rendszert.

Az 1870-es évek elején a spanyol liberális kormány intézkedései miatt (a szerzetesek számának csökkentése, a szerzetesrendek gazdasági tevékenységének megadóztatása, a hitoktatás korlátozása az állami iskolákban stb.) a katolikus egyház és az állam közti viszony megromlott. A 20. század első évtizedeiben felvirágoztak a munkásifjúság nevelésével foglalkozó katolikus egyesületek. 1928-ban egy madridi pap, J. Escrivá megalapította azt a jámbor egyesületet, amely a latin *Opus Dei* (Isten műve) nevet kapta. Az egyesület valójában katolikus lelkiismereti mozgalom, amely arra buzdítja követőit, hogy a mindennapi élet körülményeiben fedezzék fel az Istennel való találkozás lehetőségét, társadalmi szerepvállalással szolgálják felebarátaikat, és törekedjenek a társadalmi viszonyok katolikus szellemű átalakítására. • A II. Köztársaság kikiáltása (1931), majd a polgárháború fokozta az egyház és az állam közti feszültségeket. • Franco diktatúrája alatt a Szentszék eleinte támogatta a tábornokot: megadta neki azt a jogot, hogy jelölteket ajánlhasson a megyés püspöki méltóságra, s 1953-ban példaértékűnek tekintett konkordátumot kötött a diktátorral. Ezt követően azonban a spanyol egyház egyre gyakrabban bírálta a rendszert, s olykor még kiváltságainak (a katolikus vallás hivatalos védelme, adóelengedések, katonai szolgálat alóli mentesség stb.) kockáztatása árán is szembe fordult Francoval.

Portugáliában a királyság utolsó évtizedeiben a Szentszék az egyházmegyéik átrendezésével és rátermett püspökök kinevezésével igyekezett fellendíteni a lanyguló vallási életet. Az 1910-es forradalom ideiglenes kormánya, majd az 1911-es köztársasági kormány a szekularizáció

szellemében korlátozta az egyház jogait. Az I. világháború idején könnyebbé vált a katolikus egyház helyzete. Az 1926-ban kezdődő katonai diktatúra időszakában a kormányzat szabadságot biztosított a katolikus egyháznak és intézményeinek. A Portugália és a Szentszék közötti 1940-es konkordátum továbbra is biztosította a katolikus egyház szabad működését.

A 19. század második felére a portugál nép nagy része elidegenedett az egyháztól. Ennek oka egyrészt a liberális és antiklerikális állami vezetés volt, másrészt a papság erkölcsi és műveltségi színvonalának hanyatlása. Javulás 1881-ben kezdődött, amikor XIII. Leó pápa újjárendezte az egyházmegyéket beosztását, és a püspöki karba hiteles személyeket helyezett. Az 1910-es forradalom ideiglenes kormánya betiltotta a szerzetesrendek működését, sok szerzetest kiutasított az országból, birtokaikat kisajátította. 1911-ben a parlament kimondta az egyház és az állam szétválasztását, s az egyházat megfosztotta anyagi javaitól. Két évvel később a kormány a diplomáciai kapcsolatot is megszakította Rómával. • Az I. világháború folyamán a katolikus egyházra nehezedő nyomás engedni kezdett: megnyílt néhány korábban megszüntetett papnevelő intézet, és működési engedélyt kapott néhány szerzetesi intézmény is. 1918-ra a kultúrharc megszűnt, s az államhatalom újra felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékkal. A vallási élet fellendüléséhez nagyban hozzájárultak az 1916-ban kezdődő fatimai jelenések. 1922-ben megalakult a Portugál Katolikus Missziós Társulat. Salazar diktatúrája idején az 1933-as alkotmány megerősítette ugyan az egyház és az állam szétválasztásának tényét, de szabadságot biztosított a katolikus egyháznak és a katolikus egyesületeknek. Ekkor kezdte meg működését Portugáliában az *Actio Catholica* (Katolikus Akció) mozgalom is. Az 1940-es konkordátum a hagyományos keresztény tanítást és erkölcsöt ismerte el a világi nevelés alapjának.

Az Olasz Királyság liberális kormánya 1870 után a szekularizáció szellemében korlátozta a katolikus egyház jogait. XIII. Leó pápa a modern társadalom és az egyházi tanítás összeegyeztetésén fáradozva 1891-ben adta ki a *Rerum Novarum* (Új valóságok) szavakkal kezdődő körlevelét, amelyben a munkások jogait védelmezte. Szent X. Pius pápa diplomáciai erőfeszítései nem tudták megakadályozni az I. világháború kitörését. – Mussolini diktatúrája idején XI. Pius pápa a katolikus élet megújításán fáradozott, s a pápaság függetlenségének biztosítása érdekében 1929-ben a fasiszta államhatalommal megkötötte a lateráni egyezményt. 1931-ben adta ki a *Quadragesimo anno* (Negyvenedik évben) szavakkal kezdődő körlevelét, amelyben a munkások jogait hangsúlyozva bírálta a kapitalista és a kommunista rendszerek hiányosságait. – A II. világháború kitörését XII. Pius pápa nem tudta megakadályozni, de a háború alatt sokat segített a menekülteken s az üldözött zsidókon is. – Az Olasz Köztársaságban 1946-tól vallási megújulás kezdődött.

Az Olasz Királyságban a kormányzat 1870 után a szekularizáció szellemében felszámolta az állami egyetemek teológiai karait, s az állami iskolákban megszüntette a vallásoktatást. • XIII. Leó pápának (1878–1903) az egyház és a modern társadalom összhangba hozására vonatkozó kísérletei csekély eredményt hoztak. Nagy jelentőségű volt a *Rerum Novarum* (Új valóságok) szavakkal kezdődő körlevele (1891), amelyben a munkások jogaiért küzdve a kizsákmányolás ellen szállt síkra. Elismerte ugyan a kapitalizmus értékeit, de elutasította visszásságait, miközben határozottan elutasította az istentagadó szocialista–kommunista tanítást. A munkások többségét azonban a pápa nem tudta hatékonyan megszólítani. Egyrészt azért nem, mert a kizsákmányolt munkásság ekkor már többnyire a marxista utat követte. Másrészt a proletárok (lat. *proletarius*: az ókori Rómában a lakosság legalsó, legszegényebb rétegéhez tartozó személy) a marxista propaganda hatására az egyházi tanítóhivatal állásfoglalásaiban a nagypolgárság és a kizsákmányoló rendszerek ideológiai támaszát látták. • Szent X. Pius (1903–1914) halála előtt keserű fájdalommal vette tudomásul, hogy az I. világháború kitörését nem tudta megakadályozni. A pápaságban utóda, XV. Benedek (1914–1922) is hasztalanul emelte fel szavát az értelmetlen öldöklés ellen, és eredménytelenül szorgalmazta a névleg „keresztény” kormányoknál, hogy vitás kérdéseiket ne fegyveres harcban, hanem tárgyalások keretében rendezzék.

Mussolini fasiszta diktatúrája idején XI. Pius pápa (1922–1939) a katolikus vallási élet megújításán fáradozott. Felszólította a katolikus hívőket, hogy Olaszországban s a világon mindenütt építsék ki a Katolikus Akció szervezeteit. 1929-ben a fasiszta államhatalommal kötött lateráni egyezmény keretében igyekezett biztosítani a pápaság függetlenségét. Az egyezmény a Vatikánt független államnak ismerte el, a hozzá kapcsolódó konkordátum pedig kiváltságokat biztosított a katolikus egyháznak (elismerte, hogy Itáliában a katolicizmus az egyetlen államvallás, elfogadta az egyházi házasságkötés civiljogi érvényét, érvénytelenítette az egyházellenes törvényeket, kötelezővé tette az elemi iskolákban a hitoktatást, stb.). XI. Pius a „Negyvenedik évben” (lat. *Quadragesimo anno*) szavakkal kezdődő körlevelében (1931) Leó pápához hasonlóan szociális kérdésekkel foglalkozott: elfogadta a magántulajdon intézményét, de intette a gazdagokat, hogy feleslegüket állítsák a társadalom szolgálatába. A körlevél befejező részében keményen bírálta a kapitalista és a kommunista társadalmi rendet.

A II. világháborút megelőzően XII. Pius pápa (1939–1958) sikertelen diplomáciai erőfeszítésekkel igyekezett megakadályozni a háború kitörését. Miután 1940-ben Mussolini Itáliát is bevitte a háborúba, a pápa azonnal létrehozott egy segélybizottságot, hogy a hadifoglyokon és a menekülteken segíthessen. Védelmébe vette és segítette az üldözött zsidókat is. Békeszólatai és diplomáciai törekvései azonban nem tudták megakadályozni a világméretű öldöklést.

A II. világháborút követően, amikor Itália államformája köztársaság lett (1946), az országban nagyarányú vallási megújulás kezdődött. Megerősödött a Kereszténydemokrata Párt, a Katolikus Akció kiépítette a férfiakat és nőket tömörítő szervezeteit, s megnövekedett a vallásukat tudatosan gyakorló katolikusok száma.

Az Osztrák–Magyar Monarchia tagállamaként fennálló Magyarország püspökei elfogadták ugyan az I. Vatikáni Zsinatnak a pápa legfőbb tekintélyéről és tévedhetetlenségéről szóló tanítását, de nem tartották időszerűnek a dogma kihirdetését. Erdélyben 1873-ban megújult a Római Katolikus Státus. 1881-ben a Debreceni Zsinaton egységgé vált a magyarországi reformátusok egyháza. 1912-ben új egyházmegyével gazdagodtak a magyar katolikusok: létrejött a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye.

Az 1870-től az I. világháború kitöréséig terjedő időszak magyarországi egyházában a pápa legfőbb tanítói tekintélyéről és tévedhetetlenségéről szóló zsinati dogma megszavazása és kihirdetése okozott gondot. A magyar püspökök többsége elfogadta ugyan a dogmát, de nem tartotta időszerűnek annak meghirdetését. Úgy gondolták, a dogma kihirdetése a liberális magyar kormány és a protestánsok ellenérzése miatt csak félreértést és zavart okozhat. Ezért – pápai hozzájárulással – már a dogma végső megszavazása előtt hazatértek Magyarországra. Mivel a minisztertanács megtiltotta a zsinati határozat királyi jóváhagyás nélküli ünnepélyes kihirdetését, a magyar püspökök egyenként és csak később fogadták el a zsinat döntését. • Erdélyben I. Ferenc József kezdeményezésére 1873-ban megújult a Római Katolikus Státus, amely klerikus és világi tagokból álló önkormányzatként intézte a gyulafehérvári egyházmegye ügyeit. • 1881 fordulópontot jelentett a magyar reformátusok életében: a Debreceni Zsinaton létrejött a kerületeiben önálló, de egészében véve egységes magyarországi református egyház. • 1912-ben új egyházmegyével gazdagodott a magyarországi katolikus egyház: I. Ferenc József főkegyúrként megalapította, majd X. Pius pápa a „Görög krisztushívők” (lat. *Christifideles Graeci*) szavakkal kezdődő bullájával egyházz jogilag törvényesítette a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegyet. Az egyházmegye püspöki székhelye 1914-ben került Nyíregyházára.

Az I. világháború idején a magyarországi keresztény felekezetek vezetői árvaházak, kórházak alapításával és jótékonyági akciók keretében igyekeztek segíteni a háború áldozatainak családjain, enyhíteni a háború áldozatainak szenvedésén. A Tanácsköztársaság hónapjaiban az alkotmány elválasztotta az egyházat az államtól, s bár papíron biztosította a lelkiismereti és vallásszabadságot, a fővárosi iskolákban megszüntették a hitoktatást, és a felekezeteket megfosztották a hithirdetést szolgáló vagyonuktól.

Az I. világháború kitöréséhez vezető események felkorbácsolták a nacionalista szenvedélyeket. Ez a magyarázata annak, hogy az evangélium szelleméről megfélelmező magyar egyházi felekezetek vezetői is támogatásukról és hűségükről biztosították a háborúra készülő I. Ferenc Józsefet, illetve a magyar kormányt. A háborút támogató egyházi vezetők álláspontja azonban hamar megváltozott. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy közismertté váltak a háborús borzalmak, másrészt az, hogy a katolikus püspökök megszívték XV. Benedek pápa († 1922) békepolitikáját. A püspökök körlevelek, imádságok, ájtatosságok stb. által igyekeztek elviselhetőbbé tenni a háborús megpróbáltatások lelki terheit, a szenvedéseket pedig törekedtek karitatív akciókkal enyhíteni. A jótékonyságban különösen Csernoch János esztergomi hercegprímás (1912–1927) tűnt ki: a sebesültek részére kórházat létesített, a hadiárvak számára pedig Esztergomban árvaházat állíttatott fel. A református és evangélikus lelkészek hasonlóképpen igyekeztek enyhíteni a háború áldozatainak szenvedésén. • A Magyar Köztársaság létrejöttékor, az 1918-as román megszállás után a hatóságok Erdélyben betiltották a Státus-gyűlések összehívását, s román lakosok betelepítése miatt a térségben gyarapodott az orthodox keresztények száma.

A Tanácsköztársaság időszakában a Kormányzótanács megszüntette a hitoktatást a fővárosi iskolákban, majd elrendelte a korábban nem állami jellegű nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vételét, illetve a különféle vallási felekezetek vagyonának államosítását (a templomokat, imaházakat, kápolnákat azonban nem államosították). Az 1919-es alkotmány törvénybe foglalta az egyház és az állam szétválasztását, de elvileg biztosította a lelkiismereti és a vallásszabadságot. Annak ellenére, hogy a tanácskormánynak voltak olyan intézkedései (8 órás munkaidő, béremelés, társadalombiztosítás, közoktatási reform stb.), amelyek a nép javát szolgálták, az egyházi vezetők nagy része – a hitoktatás megtiltása, a keresztnek az iskolából való eltávolítása és az egyház működését korlátozó rendelkezések miatt – közömbösen vagy ellenérzéssel szemlélte a tanácskormány működését. Azokat a papokat, szerzeteseket és protestáns lelkészeket, akiket a proletárdiktatúra ellenségnek tekintett, börtönbe zárták vagy kivégezték.

A Tanácsköztársaság bukását követően az egyház és állam kapcsolatában visszatért a korábbi jogrend. A Trianon után csonka országgá váló Magyarország egyházmegyei és egyházkerületi létszámukra illetően jelentősen csökkentek. – 1938-ban Magyarországon tartották a Nemzetközi Eukharisztikus Kongresszust. Ugyanakkor az egyházi vezetők nem ismerték fel kellő időben, hogy a politika egyre jobban kiszolgáltatja az országot a németeknek, és a zsidók életét korlátozó törvények ellen sem tiltakoztak eléggé hatékonyan.

A Tanácsköztársaság bukását követően az ellenforradalmi kormány az egyház és az állam viszonyában visszaállította a korábbi jogállapotot. Bár a királpárti katolikus püspökök nem túlzottan örültek a protestáns Horthynak, az 1920-as kormányzóválasztás alkalmával Csernoch hercegprímás a magyar katolikus egyház nevében szívélyesen üdvözölte a magyar állam új vezetőjét. A trianoni békediktátum után nagy keresztény tömegek szakadtak el az anyaországtól, s az egyházmegyéik, illetve a protestáns egyházkerületek határai is megváltoztak. Minthogy 1923-ban a román hatóságok a csanádi püspököt, Glatfelder Gyulát († 1943) kitoloncolták Temesvárról, az egykori Csanádi Püspökség Magyarországon maradt területén 1931-ben létrejött a Szegedi (1982-től: Szeged–Csanádi) Püspökség.

A „király nélküli királyság” országában a kormányzó nem gyakorolhatta a királyt megillető főkegyúri jogokat. Ezért 1927-ben szóbeli megegyezés jött létre a magyar kormány és a Vatikán között a püspökök kinevezése ügyében. A Vatikán beleegyezett abba, hogy a püspökkinevezések előtt bizalmas tárgyalásokat folytat a magyar kormánnyal, és megfontolja annak esetleges ellenvetéseit. 1938-ban Magyarország adott helyet a 34. Nemzetközi Eukharisztikus Kongresszusnak. XI. Pius pápa abban jelölte meg a kongresszus feladatát, hogy a szeretet kötelékével Krisztus békéjében egyesítse a nemzeteket. • Az államhatalommal szorosan egybefonódó egyházi vezetők nem látták meg kellő időben annak a veszélyét, hogy a kormányok politikailag fokozatosan jobbra tolódnak, s kiszolgáltatják az országot a nemzetiszocialista Németországnak. Bár a zsidókat korlátozó törvények (1938, 1939) ellen a pap képviselők tiltakoztak, jobbára csak a katolikussá lett

zsidók érdekében emelték fel szavukat. A zsidótörvények által érintett katolikusok védelmére alakult 1939-ben a Magyar Szent Kereszt Egyesület, amelynek anyagi alapját katolikus gyűjtések és gazdag zsidók adományai szolgáltatták.

A II. világháborúba belesodródó Magyarországon az egyházi vezetők elítélték a faji vagy vallási alapon való hátrányos megkülönböztetéseket. Tiltakoztak a zsidóüldözések és a kitelepítések ellen is. Szálasi uralma alatt diplomáciai úton, karitatív akciókkal, menlevelek kiállításával stb. próbáltak segíteni az üldözötteken.

1941-től a magyar katolikus és protestáns egyházi vezetők egyre gyakrabban tiltakoztak a fasiszta indíttatású jogtiprások ellen. 1942-ben Serédi Jusztinián esztergomi hercegprímás († 1945) egyik – világszerte nagy visszhangot kiváltó – akadémiai előadásában azt hangoztatta, hogy az egyház álláspontja szerint nincsenek uralkodó és alacsonyabb értékű népek vagy emberfajták a világban. Kijelentette: az egyház szentségkiszolgáltatás, egyházi temetés stb. megtagadásával szigorúan fellép azok ellen, akik részt vesznek embertársaik kitelepítésében vagy meggyilkolásában. Felhívta a kormány figyelmét, hogy védje meg mindazokat, akiket származása vagy felfogása miatt veszély fenyeget.

A magyar protestáns és katolikus egyházi vezetők megkísérelték a zsidóüldözés elleni tiltakozást is: minthogy azonban nem tudtak összefogni, szavuknak nem volt komoly hatása. Ravasz László († 1975) dunamelléki református püspök javaslatát, hogy a magyarországi felekezetek együttesen tiltakozzanak a zsidóüldözés ellen, Serédi elutasította. Így a katolikusok és a protestánsok külön utakon jártak. A Serédi által összeállított püspökkari pásztorlevélben a prímás nem csupán a kikeresztelkedett zsidók érdekében emelte fel szavát, hanem tiltakozott minden faji alapon való megkülönböztetés, jogfosztás, kitelepítés és életkioltás ellen. Ezt a körlevelet azonban néhány kivételtől eltekintve nem olvasták fel, mert Serédi visszavonta. Sztójay kormánya ugyanis azt helyezte kilátásba, hogy ha a körlevél elterjed, a kormány kénytelen lesz lemondani, és a nyilasok fogják átvenni a hatalmat. Ravasz László kezdeményezését a kormány ugyanezzel a taktikával akadályozta meg. • A német segítséggel hatalomra jutó Szálasi fellépését 1944-ben Serédi prímás jogilag törvénytelennek nyilvánította, és nem jelent meg a nemzetvezető eskütételén. Mivel Szálasi folytatta a zsidók deportálását, Angelo Rotta († 1965) budapesti pápai követ diplomáciai úton tiltakozott a zsidók elhurcolása ellen, és menlevelek kiadásával igyekezett menteni a zsidókat, illetve élelemmel, gyógyszerrel stb. törekedett enyhíteni az üldözöttek sorsán.

Az 1946-ban létrejött Magyar Köztársaságban az egyházi felekezetek vezetői és az állam között feszült volt a viszony. Az új hatalom ugyanis ellenséget látott bennük, és nélkülük akarta az új társadalmi rendet megteremteni. 1948-ban megkezdődött a felekezeti fenntartású iskolák államosítása, és ekkor zajlott le az egyházi ellenállás vezéralakjának tekintett Mindszenty hercegprímás pere is. – Az 1949-ben kezdődő Rákosi-korszak elején folytatódott az egyházi intézmények (szerzetesrendek, társulások, alapítványok stb.) és a hitoktatás felszámolása. Erre válaszként a Szentszék megtiltotta a katolikusoknak a kommunistákkal való együttműködést. 1950-ben Rákosi új lendülettel folytatta a szerzetesrendek és egyházi iskolák felszámolását. Ekkor Grösz József († 1961) kalocsai érsek – aki Mindszenty letartóztatását követően szentszéki jóváhagyással az ország első számú papi vezetője volt – aláírta az állam és az egyház közti megegyezést. – Az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak nagyon sok keresztény áldozata volt. Az egyházi vezetők a forradalom idején a megbékélés és a tárgyalások fontosságát hangsúlyozták. – A Kádár-korszak elején folytatódott a megtorlás jellegű egyházüldözés. Az üldözés 1964-től kezdett enyhülni, amikor a magyar kormány és a Vatikán részleges megállapodást írt alá.

1946-ban az egyházi vezetők többsége a kereszténység értékeit féltve szembehelyezkedett az új államhatalommal. Ezt a szembehelyezkedést az új hatalom úgy értékelte, hogy a felekezetek előjárói a régi kizsákmányoló és feudális rendet akarják helyreállítani. 1948-ban az országgyűlés megszavazta a katolikus és a protestáns fenntartású iskolák államosításáról szóló törvényt. Az egyházi

vezetők természetesen tiltakoztak. A szembehelyezkedő magatartásnak egyik megtestesítője Mindszenty József esztergomi hercegprímás (hivatali ideje: 1945–1973) volt. Álláspontja szerint a katolikus egyház olyan államhatalommal nem egyezhet ki, amely az egyházat teljességgel ki akarja szorítani a politikai, gazdasági és kulturális életből. A főpap kompromisszumokra nem hajló, védekező tevékenységet folytatott, amely törvénysértésnek minősült: szónoklataiban az USA közbelépését sürgette, megtiltotta, hogy egyházi pedagógusok állami iskolákban munkát vállaljanak, valamint azt, hogy a lekipásztorok letegyék az állam iránti hűségesküt. Válaszul 1948-ban a belügyi szervek hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, kémkedés és valutaüzérkedés gyanújával letartóztatták, s a következő év elején egy koncepció per keretében életfogytiglani fegyházra ítélték (az ítéletet később házi őrizetre változtatták). Hasonló sorsra jutott az egyházi iskolák államosítása ellen tiltakozó Ordass Lajos († 1978) evangélikus püspök is, akit 1948-ban koholt vádak alapján két év fegyházra ítélték.

A Rákosi-korszak elején folytatódott az egyház működésének erőteljes korlátozása. Először az egészségügyi intézményekben dolgozó betegápoló apácákat bocsátották el állásukból (bár hangsúlyozták, hogy ha kilépnek rendjükből, továbbra is megtarthatják munkahelyüket). Törvényerejű rendelettel eltörölték a kötelező iskolai hitoktatást, s bár megengedték a fakultatív hittant, sajtóhadjáratot indítottak a hittanra beíratás ellen (a párttagoknak pedig kifejezetten megtiltották, hogy gyermekeiket hittanra járassák). 1949-ben a Szent Officium (1908-ig: Inkvizíció) megtiltotta a kommunistákkal való társadalmi együttműködést. 1950 júniusában folytatódott a szerzetesrendek fölszámolása, illetve a szerzetesek kényszerlakhelyre történő szállítása. 1950 augusztusának elején állami nyomásra elindult a papi békemozgalom: megalakult a Katolikus Papok Országos Békebizottsága, amelynek elnöke Beresztóczy Miklós († 1973) pap politikus lett. A püspöki kar az adott helyzetben kénytelen volt tárgyalásokba bocsátkozni a kormánnyal. A Grósz József által aláírt részleges egyezmény értelmében a katolikus egyház lehetőséget kapott nyolc gimnázium fenntartására, de a szerzetesrendek közül csak a bencések, a piaristák, a ferencesek és az iskolanővérek maradhattak meg. A Teológiai Kart leválasztották a Pázmány Péter által alapított tudományegyetemről, amely az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) nevet kapta. A leválasztott hittudományi kar Római Katolikus Hittudományi Akadémia néven működött tovább. Az állammal kiegyező Grósz Józsefet azonban 1951-ben letartóztatták, és összeesküvés vádjával több más egyházi vezetővel együtt tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. A szerzetesrendek feloszlatása, a papnevelő intézetek számának csökkentése és a Grósz-per után a püspöki kar engedett a nyomásnak: 1951-ben – Czapik Gyula († 1956) egri érsek vezetésével – a püspöki kar letette az esküt a Magyar Népköztársaság alkotmányára. 1951-ben hozták létre az Állami Egyházügyi Hivatal (rövidítve: ÁEH) nevű országos főhatóságot, amelynek feladata az egyházakkal és felekezetekkel kapcsolatos ügyek intézése (a megállapodások végrehajtásának ellenőrzése, az állami támogatások, segélyek elosztása, az egyházak, felekezetek tevékenységének ellenőrzése stb.) volt. 1954-ben jött létre a Hazafias Népfront szervezete, amelynek megalakításával Nagy Imre miniszterelnök azt akarta elérni, hogy politikai szerephez juttathassa a kommunista párton (MDP) kívüli állampolgárokat is.

Az 1956-os magyar forradalomban és szabadságharcban valamennyi keresztény felekezet részt vett. Bár Jézus tanításával aligha egyeztethető össze az élet kioltásával járó fegyveres harc (vö. Mt 5, 43–48), katolikus és protestáns részről tömegek vettek részt a szabadságharcban, s váltak a forradalom mártírjaivá. A keresztény tanúságtevésnek szép példái is akadtak. Amikor a rádió ostromakor egy ferences rendházba begyűjtöttek 40 ávos katonát, a rendfőnök megbékélést hirdetett: azt mondta a forradalmároknak, hogy ne bántsák az ávosokat, hanem regisztrálják adataikat, és utána adják át ügyüket a bíróságnak. A házi őrizetből kiszabadított Mindszenty prímás november 3-ai rádióbeszédének főbb gondolatai a következők voltak: a magyarok minden néppel és országgal barátságban akarnak élni; nemzetközi ellenőrzéssel új választásokat kell tartani; a felelősségre vonást a magánbosszú kizárásával független bíróságokra kell bízni; stb. Mindszentyhez hasonló szellemben nyilatkozott Ravasz László református és Ordass Lajos evangélikus püspök is.

A Kádár-korszak elején folytatódott a vezető egyházi személyek és intézmények működésének korlátozása. Egy 1957-es törvényerejű rendelet kimondta, hogy azon hivatalok betöltéséhez, ame-

lyek a katolikus egyházjog szerint a római pápa hatáskörébe tartoznak, a Magyar Népköztársaság előzetes hozzájárulása szükséges. 1957-ben Grósz József – aki a forradalom kitörése előtt kegyelmet kapott – a püspöki konferencia vezetőjeként csatlakozott a klérust megosztó papi békemozgalomhoz, és püspöki ellenőrzés alatt álló békebizottságot hozott létre (*Opus Pacis*). 1959-ben a Központi Papnevelő Intézet növendékeinek többsége megtagadta az országos papi békegyűlésen való részvételt. Megtorlásul az ÁEH – az illetékes püspökökre gyakorolt nyomással – több növendéket elbocsátatott az intézetből, és sokan csak évekkel később lehettek pappá szentelve, illetve fejezhették be tanulmányaikat. A diktatúra első időszakában több száz katolikus pap és szerzetes „ismerhette meg” Kádár börtöneit. Természetesen a rendszer ellenzőinek tekintett protestáns lelkészek sem kerülhették el az üldözést és szabadságvesztést. Az enyhülési folyamat kezdetét jelezte, hogy 1962-ben a magyar püspökök közül többen engedélyt kaptak arra, hogy kiutazhassanak Rómába, a II. Vatikáni Zsinat megnyitására. Az enyhülési folyamat fontos állomása volt a Vatikán és Magyarország között 1964-ben létrejött megállapodás. Ezt követően előzetes állami hozzájárulással öt új püspököt szentelhetett föl a katolikus egyház, és lehetőség nyílt arra, hogy a római Pápai Magyar Intézet (PMI) növendékeként Magyarországról küldött papok is folytathassanak magasabb szintű tanulmányokat.

Albánia római katolikus püspökségei a 19. század végén Durazzo érsekségéhez tartoztak. 1922-ben az érsekség nevét Durazzo–Tirana Érsekségre változtatták. Az 1945-ben hatalomra jutó kommunisták elsősorban a pápához hű keresztényeket üldözték.

Albániában a 19. század végén Durazzo érseksége mellett négy latin szertartású katolikus püspökség volt. Az ország középső részén lévő Elbasán városában 1895-ben bizánci szertartású keresztények egy csoportja csatlakozott Rómához. A fővárossá nyilvánított Tiranába költöző katolikusok nagy száma miatt Durazzo érsekségének nevét 1922-ben Durazzo–Tirana érsekségre változtatták. Az 1945-ben hatalomra jutó kommunisták a szerzeteseket és papokat vagy kiutasították az országból, vagy börtönbe vetették őket; két püspököt megöltek; a katolikus iskolákat és papnevelő intézeteket bezárták. 1947-ben V. Prennushi, Durazzo–Tirana érseke vált áldozattá: bebörtönözték és halálra kínozták († 1949). Az érseki szék betöltését akadályozták, és a katolikusok intézményeit szinte teljesen felszámolták. A kommunista egyházüldözés 1951-től kezdett enyhülni az országban. Mivel az albán katolikusok teljesen elszigetelődtek a világtól, a II. Vatikáni Zsinat reformjait sem tudták átvenni.

Az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Horvátország felekezetei az I. világháború után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) polgáraivá váltak. A katolikus közösségek vezetője Zágráb érseke volt. A görögkatolikusok Kőrös (horvát: *Križevci*) püspökének fennhatósága alatt éltek. Az evangélikus egyházkerület központja Zágráb városa, a református kerületé pedig a szerbiai Bácsfeketehegy faluja lett. A II. világháború végén alakult Jugoszláv Népköztársaságban a katolikusoknak a többi keresztény felekezettel együtt üldözésben volt részük.

Az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Horvátországban 1882-ben egy katolikus csoport kísérletet tett az egyházi szláv nyelven mondott misék bevezetésére. A zágrábi érsek – a magyar kormány nyomására – megtiltotta ezt a gyakorlatot. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság tagállamaként fennálló Horvátországban a görögkatolikus hívók Kőrös görögkatolikus püspökségének kormányzása alatt éltek. A horvát evangélikusok az Ágostai Hitvallású Német Evangélikus Keresztény Egyházkerülethez tartoztak, amelynek központja 1931-től Zágráb volt. Az 1920-ban alakult Jugoszláviai Református Keresztény Egyház egyházkerületének központja 1934-ben a szerb területen lévő Feketi faluja lett. A Jugoszláv Királyság alkotmánya vallásszabadságot és egyenlőséget ígért minden felekezetnek. Ennek ellenére a kormányzat – főleg az iskolák, a hitoktatás és az egyesületek terén – erősen korlátozta a katolikus és a protestáns felekezeteket. A Szentszék és a Jugoszláv Királyság között létrejött konkordátum (1935) rendezte a katolikusokkal kapcsolatos vitás kérdéseket: a katolikus egyház újra alapíthatott iskolákat, egyesületeket, és szabadon végezhette a hitoktatást. A megállapodás heves ellenzést váltott ki az orthodoxokból. • 1941-ben

A. Stepinac érsek († 1968) üdvözölte ugyan a németek által létrehozott horvát bábállam létrejöttét, de szembehelyezkedett az új usztasa kormányzattal: elűldözött zsidók, szlovének és szerbek ezreinek nyújtott segítséget, miközben elítélte a kormány vallási türelmetlenségét és fajűldöző politikáját. • 1946-ban a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tagállamaként fennálló Horvátországban államosították az egyházi tulajdonban lévő földeket. Stepinac érsek – a „horvátok Mindszentyje” – népe szellemi vezéréként élesen bírálta a kommunista kormányzat bűneit. Ezért 1946-ban hamis vádak alapján 16 év kényszermunkára ítélték. 1951-ben, amikor Tito távolodni kezdett a moszkvai vezetéstől, az érseket kiengedték ugyan börtönéből, de székét nem foglalhatta el.

Az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Bosznia-Hercegovinában a felekezetek viszonylagos nyugalomban végezheték tanúságtevő feladatukat. Szarajevó katolikus püspöksége 1881-ben érsekség rangjára emelkedett. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság időszakában a kormányzat gyakorta beavatkozott a katolikus egyház belügyeibe. 1946-tól, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tagjaként fennálló Bosznia-Hercegovinában a horvát usztasáktól elszenvedett háborús kegyetlenkedések megtorlásaként elsősorban a horvát vagy a velük rokonszenvező katolikusokat üldözték.

Bosznia-Hercegovinában a 19. század végén fellendült a katolikus élet: új plébániák, egyházi iskolák alakultak, papnevelő intézetek jöttek létre, és megemelkedett a szerzetesi hivatások száma. Protestánsok csak kis létszámban éltek a területen. • A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság idejében a boszniai görögkatolikusok is a horvát Križevci püspökének joghatósága alá kerültek. A királyságban feszült viszony alakult ki a katolikus egyház és az állam között. A papság egy része tiltakozott az ellen, hogy az állam az egyház belügyeibe is beavatkozik. A tiltakozókat az államhatalom horvát nacionalista szervezkedéssel vádolta, és üldözni kezdte. Betiltottak néhány katolikus újságot. A gyakorlatilag államvallássá váló orthodoxia és a katolikus egyház közti ellentéteket a kormányzat is szította. A II. világháború folyamán a horvát usztasák kegyetlenkedései miatt kialakult nemzetiségi ellentétek megbélyegezték a Boszniában élő szerb keresztények és a horvát katolikusok viszonyát is. • A II. világháború utáni időszakban a keresztény felekezetekre újabb szenvedések vártak: Tito kommunistái a boszniai katolikusok közül sokakat kivégeztek, papokat öltek meg vagy kényszermunkára ítélték. A 40-es évek végén egy ideig egyetlen katolikus püspöke sem volt a köztársaságnak. A szarajevói papnevelő intézetet, a mostari ferences kolostort bezárták, és az egyházi középiskolákat megszüntették. A szerzetesnőket kiutasították az országból. A katolikus egyháznak csaknem minden vagyonát elkobozták. Az üldözések csak az ötvenes évek elejétől kezdtek enyhülni.

Szlovénia katolikus és protestáns keresztény felekezetei 1918-tól osztoztak a Szerb–Horvát–Szlovén, illetve a Jugoszláv Királyságban élő keresztények sorsában. 1946-tól, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tagállamaként fennálló Szlovéniában az üldözések elsősorban a katolikus egyházszervezetet sújtották.

Szlovénia katolikusai és kis létszámú protestáns közösségei – Muravidék evangélikusai és reformátusai – az I. világháborút követő években a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság fennhatósága alá kerültek. A két világháború közti időszakban fellendült a katolikus egyházi élet: 1935-ben Ljubljánában eukharisztikus kongresszust rendeztek. • A II. világháború befejeződése után a katolikus püspökök élesen bírálták a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság egyházpolitikáját. A hatalom kommunista birtokosai megtorlásul papokat, szerzeteseket tartóztattak le, az egyház vagyonát államosították, az állami iskolákban megszüntették a hitoktatást, számos egyházi iskolát és kolostort bezártak. Az üldözések az 50-es évek elejétől kezdve veszítettek erejükből. 1961-ben a Szent-szék lehetőséget kapott arra, hogy Ljubljana püspökségét érsekség rangjára emelje.

A Csehszlovák Köztársaságban 1918 és 1939 között a határváltozások befolyásolták a keresztény felekezetek életét. Az I. világháborút követően magyarországi katolikus és görögkatolikus egyházmegyék kerültek részben vagy egészben a köztársaság területére. 1918-ban alakult meg a Cseh Testvérek Evangéliumi Egyháza. – 1920-ban jött létre a katolikus egyház-

tól elszakadó Csehszlovák Nemzeti Egyház, majd a Csehszlovákiai Református Egyetemes Egyház. Az 1921-es esztendő az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház, valamint a Nemzeti Egyházból kivált Csehszlovák Orthodox (Pravoszláv) Egyház születési éve.

1918 után székhelyükkel együtt a Csehszlovák Köztársasághoz került a Szatmári Egyházmegye kárpátaljai területe, Kassa, Rozsnyó, Szepes, Besztercebánya, Nyitra katolikus püspökségeinek nagy része vagy egésze, s az esztergomi érsekség északi vidéke. A Kárpátalján maradt katolikus közösséget 1919-től a szatmári püspök helynökeként az ungvári főesperes irányította, majd a Vatikán és a csehszlovák kormány megállapodása nyomán az elszakított Kárpátalja Ungvár központtal apostoli kormányzóság lett. Az Esztergomtól elszakított részek számára a Szentszék 1922-ben létrehozott Trnava (Nagyszombat) városában egy apostoli kormányzóságot. • 1918-ban a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye (az Ungvár központú kárpátaljai Görögkatolikus Ruszin Egyház) teljes terjedelmével a Csehszlovák Köztársaság része lett. Trianon után a csehszlovák hatóságok az „oszd meg és uralkodj” elv alapján nemcsak a ruszin, magyar és román nyelvi ellentéteket szították, hanem az egyház megosztására is törekedtek: erőteljesen támogatták a pravoszlávok térnyerését. Papp Antal görögkatolikus püspököt 1925-ben karhatalommal kitoloncoltatták a Köztársaságból. Hivatalbeli utóda idején némileg enyhült a helyzet. A szlovákiai Prešov (Eperjes) görögkatolikus püspökségének Magyarországon maradt parókiáit az 1925-ben létrehozott Miskolci Apostoli Exarchátushoz csatolták. A szlovákiai rész 1937-ben a Szentszék közvetlen fennhatósága alá került. • A huszita hagyományokat is követő Cseh Testvérek Evangéliumi Egyháza 1918-ban alakult meg a Csehszlovák Köztársaságban élő lutheránus és református felekezetek egyesülésével.

A mintegy félmillió katolikust magához vonzó Csehszlovák Nemzeti Egyházat 1920-ban a *Jednota* (Egység) nevű katolikus papi szövetség hozta létre. Ez a szövetség a 19. század végétől olyan reformokat sürgetett, mint az orthodoxiához való közeledés, a cölibátus szabad választásának lehetősége, a nemzeti liturgikus nyelv használata, a dogmák szabadabb értelmezése stb. A huszita hagyományokhoz is visszanyúló szakadár egyház liturgiáját K. Farský († 1927) – volt katolikus pap és az új egyház első pátriárkája – alkotta meg. A nemzeti egyház a kormány támogatását is élvezte, mert jól beleillett abba a politikába, amely az ország nemzeti egységének megteremtését tűzte ki célul. – A Csehszlovákiai Református Egyetemes Egyház 1920 után jött létre a magyar református egyházkerületek határon kívülre került részeiből. A csehszlovák állam azonban a három egyházkerületből álló egyház alkotmányát nem volt hajlandó megerősíteni. • Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház 1921-ben alakult meg a szlovák területen lévő Trencsénceplice városában tartott zsinaton. • A Csehszlovák Orthodox (Pravoszláv) Egyház 1921-ben jött létre, amikor a Csehszlovák Nemzeti Egyháztól elszakadó és az orthodoxiára áttérő keresztények számára a szerb pátriárka orthodox püspököt szentelt. Ez a püspök Szent Cirill és Szent Metód egykori tanítványa iránti tiszteletből a Gorazd nevet vette fel. A következő években azonban az orthodox közösség megoszlott. 1923-ban a konstantinápolyi pátriárka – önállóságot ígérve – egy metropolitát küldött a csehszlovákiai orthodoxok egybefogására. 1930-ban pedig a szerb pátriárka küldött egy püspököt Kárpátaljára. Az orthodoxok többsége azonban megmaradt Gorazd joghatósága alatt.

Az 1939-ben részekre bomló Csehszlovákiában a keresztény felekezetek sorsa egymástól eltérően alakult. A Tiso-féle Szlovák Köztársaság a katolikus és görögkatolikus közösségeknek kedvezett, megtűrte a Csehszlovák Nemzeti Egyház működését, de nem ismerte el a protestáns gyülekezeteket. – A Cseh–Morva Protektorátus területén a németek korlátozták a Nemzeti Egyház tevékenységét, és 1942-ben betiltották a Csehszlovák Orthodox (Pravoszláv) Egyházat.

A Tiso által vezetett Szlovák Köztársaságban a katolikus egyház vezetői közül többen együttműködtek a fasiszta kormánnyal, hogy így biztosítsák az egyházszervezet fennmaradását. Az I. bécsi döntést követően a kárpátaljai katolikusok 1938-ban a kassai, majd később a szatmári püspök fennhatósága alá kerültek. • A Szentszék irányítása alatt álló Szlovákiai (Eperjesi) Görögkatolikus

Egyház élén 1940-től P. Gojdič († 1960) bazilita szerzetesből lett püspök állt. • A Kárpátaljai Görögkatolikus (Ruszin) Egyházban Sztojka Sándor († 1943) püspök közvetlenül az I. bécsi döntés után arra buzdította ruszin híveit, hogy ne a pravoszláv egyházhoz csatlakozzanak, hanem maradjanak meg Róma iránti hűségükben. A buzdítás eredményeként kb. kétszáz ruténföldi község lakosai nyilvánították ki, hogy a határváltozás után is a Magyarországhoz csatolt görögkatolikusok közé akarnak tartozni, akiknek püspöke továbbra is Sztojka maradt.

A Cseh–Morva Protektorátus területén a katolikus klérus többsége ellenállt a németeknek, akik az ellenállókat kitelepítették vagy koncentrációs táborokba hurcolva meggyilkolták. A Cseh Testvérek Evangéliumi Egyházának a német megszállás alatt üldözéseket kellett elszenvednie. A Csehszlovák Nemzeti Egyház működését a Cseh–Morva Protektorátus területén a németek 1939-től erőteljesen korlátozni kezdték. 1942-ben a németek betiltották a Csehszlovák Orthodox (Pravoszláv) Egyházat: Gorazd püspököt és közelebbi munkatársait kivégezték, mert menedéket nyújtottak a prágai német vezető elleni merénylet végrehajtóinak. A megszállók az orthodox papokat német munkatáborokba szállították, s a templomokat bezárták.

Az 1945 utáni Csehszlovák Köztársaságban – főleg az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően – durván korlátozták valamennyi keresztény felekezet működését. 1949-ben megalakult a csehszlovákiai Állami Egyházügyi Hivatal, amely szigorú ellenőrzés alatt tartotta az egyre nehezebb körülmények közé jutó felekezeteket.

Az 1945 utáni Csehszlovákiában a katolikus egyház helyzete elviselhetőbbé vált, mert a Beneš által vezetett londoni emigrációs kormány már a háború folyamán felvette programjába a Vatikánnal való kapcsolat megjavítását. Az 1948-as kommunista fordulatot követően azonban az állam és a katolikus egyház viszonya megromlott. 1950-ben a szerzeteseket koncentrációs kolostorokba vagy kényszerlakhelyekre utasították. J. Beran († 1969) prágai érsek, aki tiltakozott a jogtipró korlátozások ellen, 1950-től házi őrizetben volt, s miután 1965-ben kiutazási engedélyt kapott Rómába, mert a pápa bíborossá tette őt, többé már nem térhetett vissza hazájába. • A Szlovákiai (Eperjesi) Görögkatolikus Egyházban 1950-ben papok és világi hívők egy csoportja az orthodoxokhoz csatlakozva elfogadta a Moszkvai Patriarchátus fennhatóságát. Gojdič püspököt és segédpüspökét a kommunista hatóságok börtönbe zárták. A görögkatolikus egyházszervezet megszűnt.

A huszita hagyományokkal rendelkező Csehszlovák Nemzeti Egyházat a kommunista hatalom birtokosai jobban elfogadták, mint a többi felekezetet, s a nyugati világ felé a vallásszabadságot igazoló „kirakatként” használták fel. Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház a háború után elveszítette iskoláit, lelképásztorai közül sokakat bebörtönöztek vagy eltiltottak a hivatás gyakorlásától. 1947-ben azonban – főleg szlovák területekről átköltöző lutheránus hívek számának gyarapodása miatt – Prágában is létrejöhett egy evangélikus gyülekezet. Az Állami Egyházügyi Hivatal megalakulása (1949) után a Cseh Testvérek Evangéliumi Egyházában, valamint a Csehszlovákiai Református Egyetemes Egyházban nehéz időszak következett. A Csehszlovák Orthodox (Pravoszláv) Egyház a háború után újra működési engedélyt kapott, de állami nyomásra megszakította kapcsolatait a szerb egyházzal, és a Moszkvai Patriarchátust ismerte el főhatóságként. A moszkvai pátriárka Csehszlovákiában exarchátust szervezett, amelynek vezetését egy prágai érsekre bízta. Az exarchátust Moszkva 1951-ben autokefál nemzeti egyházzá nyilvánította.

Az I. világháború utáni második Lengyel Köztársaságban a kormányzat és a Vatikán közötti konkordátum (1925) szabályozta az állam és a katolikus egyház kapcsolatát. A görögkatolikusok és az örmény katolikusok, valamint a protestáns közösségek zavartalanul folytathatták tevékenységüket. Az orthodoxoknak a konstantinápolyi pátriárka 1924-ben önállóságot biztosított. – A II. világháború folyamán a németek, majd a szovjetek akadályozták a lengyel felekezetek működését. – A háború után a kommunisták szigorúan korlátozták a keresztény egyházak életét. Miután az állam megfosztotta a katolikus egyházat birtokaitól, St. Wyszyński († 1981) prímás 1950-ben megállapodást kötött a kommunista kormányzattal. Az Ukrajnai Görögkatolikus Egyház 1945 után törvényen kívüli állapotba került. Az örmény katolikusok

az üldözések elől menekülve szétszóródtak Európa különféle országaiba. Az orthodoxokat a moszkvai pátriárka saját fennhatósága alá kényszerítette, de 1948-ban önállóságot adott a varsói székhelyű pravoszláv egyháznak. A protestánsok életét a kommunista hatalom éppúgy korlátozta, mint a többi keresztény felekezetét.

Az 1918-ban kikiáltott második Lengyel Köztársaságban a katolikus vallási élet fellendült. A lengyel kormányzat és a Vatikán 1925-ben konkordátumot kötött, amely biztosította a katolikus egyház teljes szabadságát (szabályozták a püspöki székek betöltésének módját, az állami iskolákban a vallásoktatás kérdését, biztosították a papság képzését stb.). Jelentősen megnőtt a világi papi és a szerzetesi hivatások száma. Az Ukrajnai Görögkatolikus Egyház az oroszokhoz csatolt kelet-ukrajnai területeken 1875-ben megszűnt, mert beolvasztották az orthodoxiába, a lengyelek fennhatósága alá tartozó nyugat-ukrajnai vidékeken azonban a két világháború közötti időszakban is létezhetett. A Lemberg központú Örmény Katolikus Egyház is folytathatta tevékenységét. A Lengyelországi Orthodox Egyház számára, amely a pravoszláv Varsói Érsekség vezetése alatt állt, a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka 1924-ben önállóságot adott. A két világháború közötti időszakban sok orthodox templom pusztult el vagy került a katolikusok birtokába. Az ágostai hitvallású evangélikus gyülekezetek 1918 után főleg azokban a lengyel országrészekben maradtak fenn, amelyeket korábban a poroszok uraltak.

A II. világháború kezdetét jelentő 1939-es német támadás katasztrofális helyzetbe sodorta a lengyel felekezeteket. A nácik által megszállt országrészben (1939–1945) a németek a katolikus egyház szervezeteit felszámolták, sok templomot és papnevelő intézetet bezártak, több ezer papot és szerzetest bebörtönöztek vagy fogolytáborba hurcoltak. Hasonló szenvedéseken mentek keresztül az ukrajnai görögkatolikusok, az örmény katolikusok, az orthodoxok és a protestánsok is: sok lelkipásztort tartóztattak le s küldtek német koncentrációs táborokba.

A II. világháború befejeződése után a Szentszék újjáalakította a lengyel katolikus egyházszervezetet. A németektől visszakerült nyugati területeken apostoli kormányzóságokat hozott létre, és helyreállította a lengyel egyházi közigazgatást. 1946-ban a prímási székhely Gniezno városából Varsóba került. A kormányzat 1949-ben kiadott egy dekrétumot a vallásszabadságról, de valójában az egyházi szervezetek felszámolására törekedett. 1950-ben kártalanítás nélkül elvették az egyházi birtokokat. Ekkor a lengyel püspöki kar Wyszyński prímás vezetésével megegyezést kötött az állammal (az egyház viszonylagos szabadságot kapott iskolák fenntartására, iskolai hitoktatásra és szerzetesrendek működtetésére). 1953-ban újabb üldözési hullám kezdődött, amelynek Wyszyński is áldozata lett: az érseket, akit a pápa közben bíborossá nevezett ki, letartóztatták, bebörtönözték, majd büntetését házi őrizetre változtatták. A főpap csak 1956 októberének végén szabadult, s foglalhatta el újra érseki székét. A bíboros ezt követően sokat fáradozott a kommunista állam és az egyház feszült viszonyának enyhítéséért, s részt vehetett a II. Vatikáni Zsinat valamennyi ünnepélyes ülésén. • Az Ukrajnai Görögkatolikus Egyház vezetőjét, J. I. Szlipij († 1984) érseket 1945-ben a kommunista hatóságok letartóztatták, börtönbüntetésre ítélték, majd Szibériába száműzték. 1946-ban, a Lvivben tartott törvénytelen zsinaton a szovjetek megkezdték az Ukrajnai Görögkatolikus Egyház felszámolását, illetve visszakényszerítését az orosz orthodox egyházba. 1949-ben a pápa Wyszyński prímást nevezte ki a Szentszék állandó képviselőjének a lengyelországi görögkatolikus gyülekezetek számára. 1956-ban Wyszyński ukrán papokból és helynökből álló görögkatolikus hierarchiát állított föl Przemyśl városában. Szlipij érsek 1963-ban pápai közbenjárásra kiszabadult fogságából, s bár ő volt az ukrán görögkatolikus püspöki kar elnöke, ténylegesen nem gyakorolhatta jogait. Ellenben Rómába költözhetett, részt vehetett a II. Vatikáni Zsinaton, s 1965-ben a katolikus egyház bíborosa lett. • A II. világháború után a lengyelországi Örmény Katolikus Egyház megszűnt, mert tagjai Európa más területein kerestek menedéket. A háború után a moszkvai pátriárka a lengyelországi orthodoxokat a saját joghatósága alá rendelte, majd 1948-ban a Bizánccal kötött korábbi megállapodást érvénytelenítve ő adott önállóságot az érseki vezetésű Lengyelországi Orthodox Egyháznak. 1945 után a Szovjetunió érdekszférájába kerülő Lengyelország területén a protestáns közösségek életét a kommunisták ugyanúgy korlátozták, mint a többi felekezetét.

❖ a patriarchátusokban és katolikátusokban fennálló keleti egyház ❖

A 19. század végi Oszmán Birodalomban a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus – a görög orthodox millet vezetője – fokozatosan veszített jelentőségéből: önállóvá vált a Görög, a Bolgár, a Szerb, a Montenegrói, a Ciprusi és a Román, valamint a 20. század elején az Albán Orthodox Egyház. Emellett a pápa főségét elfogadó keleti keresztények is kikerültek a pátriárka fennhatósága alól. – 1922-ben létrejött az ökumenikus patriarchátustól független Törökországi Orthodox Egyház, amelyet azonban az ökumenikus pátriárka nem ismert el. A Török Köztársaságban a hatóságok az ország területére korlátozták az ökumenikus pátriárka joghatóságát, aki azonban így is megőrizte nemzetközi tekintélyét. – A millet-rendszer megszűnésével (1923) a Konstantinápolyi Örmény Patriarchátus is elveszítette korábbi szerepét, s csupán az örmény népirtást túlélő közösségek tartoztak hozzá. A népirtás következtében az örmény katolikusok száma is jelentősen csökkent.

Az Oszmán Birodalomban a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus joghatósága a 19. század végén fokozatosan érvényét veszítette. A század közepén függetlenné vált Görög Orthodox Egyház fölött (leszámítva az Athosz-hegyet, Kréta szigetét és Görögország egyes északi vidékeit) az ökumenikus pátriárkának már nem volt joghatósága. 1870-ben a Bolgár Orthodox Egyházban erősödtek fel az önállóságra irányuló törekvések. 1878 után a szerb és a montenegrói orthodoxok váltak önállóvá, Ciprus autokefál érseksége pedig brit fennhatóság alá került. 1885-ben a konstantinápolyi pátriárka kénytelen volt elismerni a korábban függetlenné vált Román Orthodox Egyház autokefáliáját. Az ökumenikus pátriárka joghatóságának csökkenését jelzi az a tény is, hogy a Szentszék 1911-ben egy görögkatolikus exarchátust létesített Isztambulban. Ennek székhelye az Oszmán Birodalom megszűnésének évében (1922) Athénbe került.

A szövetségesek ellen vívott nemzeti felszabadítási harc időszakában a közép-anatóliai Kayseri városában P. Erenerol († 1968) orthodox pap 1922-ben létrehozta a független Törökországi Orthodox Egyházat. A nemzeti egyház létrejöttét Kemal is támogatta, mert így akarta kivonni a törökországi orthodoxokat az ökumenikus patriarchátus, vagyis az „ellenségnek” számító görögök joghatósága alól. 1923-ban Erenerolt az ankarai kormány támogatásával I. Eftim néven pátriárkává választották. A török–görög lakosságcseré után az egyházfő székhelye Isztambulba került. Az új pátriárka az ökumenikus görög pátriárka helyét is szeretne volna elfoglalni. Ez azonban nem sikerült, mert a szövetségesek nyomásának engedve a török kormányzat nem merte megszüntetni az ökumenikus patriarchátust. 1924-ben az ökumenikus pátriárka kiközösítette az orthodox egyházból Eftimet, mert a főpap a keleti egyházjogot megsértve úgy gyakorolta püspöki szolgálatát, hogy még mellette élt a felesége. E kiközösítés miatt a Törökországi Orthodox Egyház az egyházjogilag el nem ismert orthodox egyházak közé került. A Török Köztársaságban a hatóságok megtiltották az ökumenikus pátriárkának az „ökumenikus” cím és a „konstantinápolyi” jelző használatát, s csupán az Isztambul környékén maradt kis létszámú görög orthodox közösség főpapjának tekintették. Nemzetközi viszonylatban azonban megmaradt az ökumenikus pátriárka tekintélye. Ha joghatósága jelentősen csökkent is (1929-ben az Albán Orthodox Egyház is autokefállá vált), a pátriárkát a világ orthodox közösségei tiszteletbeli főpapjuknak tartották. 1965-ben I. Athénagorasz († 1972) pátriárka és VI. Pál pápa († 1978) egyidejűleg vontak vissza az 1054-es kölcsönös kiátkozást.

1896-ban a szultán Jeruzsálembé száműzte a konstantinápolyi örmény millet vezetőjét, az örmény pátriárkát: a főpap ugyanis tiltakozott a konstantinápolyi örmények között végzett népirtás ellen, amelyet a kormány megtorlásul rendelt el azt követően, hogy örmény fegyveresek egy csoportja elfoglalta az Isztambuli Oszmán Bank központját. Az Ifjútörökök uralmának kezdetén (1909) azonban a pátriárka visszatérhetett Isztambulba. Az örmény holokauszt idején (1915–1919) a pátriárkai széket nem töltötték be. A Török Köztársaság létrejötte (1923) után az autokefál Konstantinápolyi Örmény Patriarchátus a népirtást túlélő törökországi örmények számára fennmaradt, miközben elfogadta az Ecsmiadzin székhelyű Örmény Apostoli Egyház szellemi irányító szerepét.

• A cilíciai Szisz (török: *Kozan*) monostorát, az örmény orthodox katolikosz székhelyét az I. világháború idején a törökök lerombolták. A katolikosz és életben maradt hívősege szíriai, majd libanoni száműzetésbe kényszerült. A katolikátusi székhely 1930-ban Libanonba, a Bejrút közeli Antelias városába került. • Az örmény katolikusok az I. világháború időszakának üldözései következtében számbelileg nagyon megfogyatkoztak. 1930-ban az Örmény Katolikus Patriarchátus székhelyét, amely 1867-ben került Libanonból Isztambulba, újra Libanonba (Bejrútba) helyezték át. A pátriárka címe „a katolikus örmények pátriárkája és cilíciai katolikosz” lett. A katolikus örmény pátriárkák közül Gr. Agadzsanian († 1971) bíboros a II. Vatikáni Zsinaton nagy hírnevet szerzett az örmény katolikusoknak.

Az autokefál Görög Orthodox Egyház az I. és a II. Vatikáni Zsinat közötti időszakban az athéni érsek vezetése alatt állt. Athénban a 19. század végén latin szertartású érsekség, a 20. század első felében pedig görögkatolikus exarchátus is létesült.

A 19. század közepétől önállóvá vált Görög Orthodox Egyház, illetve a Szent Szinódus feje az athéni érsek volt, de a bizánci mintájú cezaropapizmus felújítását követően a király is beleszólt az egyház belügyeibe. A balkáni háborúk után szerzett északi területeken új püspökségek alakultak: ezek szellemi, lelki vezetője a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka maradt, de egyházkormányzati szempontból az athéni orthodox érsek alá tartoztak. • A Szentszék 1875-ben Athénban latin szertartású érsekséget hozott létre, a Rómával egységre lépett görög hívőket pedig az 1923-ban létesített Athéni Görögkatolikus Exarchátus joghatósága alá rendelte. Bár a görög keresztény felekezeteknek a II. világháború után nem kellett olyan tervszerűen végrehajtott üldözéseket elviselniük, mint a kommunista hatalom alatt álló országok keresztényeinek, nem rendelkeztek igazi szabadsággal: az államhatalom gyakorta beleszólt az egyház belügyeibe, s korlátozta tevékenységét.

A Bolgár Orthodox Egyház önállóságát az ökumenikus pátriárka 1945-ben ismerte el. 1953-ban a bolgár orthodoxok szófiai központú exarchátusa patriarchátusi rangra emelkedett. – A kommunista hatalomátvétel (1946) után a bolgár keresztény felekezetek (orthodoxok, katolikusok, görögkatolikusok és protestánsok) éppolyan üldöztetéseket szenvedtek el, mint a Szovjetunió érdekszférájába tartozó más országok keresztényei.

Az isztambuli székhellyel 1870-ben létrejött Bolgár Orthodox Exarchátust az ökumenikus pátriárka 1872-ben szakadárnak nyilvánította. A bolgár orthodoxok önállósulási törekvései azonban Bulgária függetlenné válása (1878) után is folytatódtak. Az exarchátus központja 1913-ban Isztambulból Szófiába került. • A Bolgár Orthodox Egyház autokefáliáját az ökumenikus pátriárka csak 1945-ben ismerte el. 1953-ban a szófiai orthodox exarchátus Bolgár Patriarchátusra változtatta nevét, és vezetője ismét pátriárkai rangú főpap lett. • A bolgár katolikusok a Szófia–Plovdiv és nikopoli egyházmegyékhez tartoztak. 1925-től a Szentszék állandó képviselője volt Szófiában G. Roncalli (1958-tól XXIII. János pápa), aki a keleti és a nyugati egyház közti párbeszéd szorgalmazója volt. Munkásságának eredményeként jött létre 1926-ban a bizánci szertartású Bolgár Katolikus Exarchátus Szófiában. • A 19. század közepétől Amerikából érkező protestáns (metodista, kongregacionalista, baptista stb.) gyülekezetek is megtelepedtek az országban. A Bolgár Népköztársaságban a keresztény felekezeteknek nehéz sorsuk volt: a kommunista hatalom államosította az egyházak ingatlanait, betiltotta szervezeteiket, s mindent megtett azért, hogy az országban fel számolja a vallást.

A szerb orthodoxok érseki vezetésű közössége 1879-ben vált függetlenné az ökumenikus patriarchátustól. Az ökumenikus pátriárka 1920-ban ismerte el a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a Belgrád központú Szerb Patriarchátus önállóságát. – A királyság területén élő görögkatolikusok a horvátországi Kőrös görögkatolikus püspökségének joghatósága alá kerültek. 1920-tól, a bácskai és a bánáti magyar területek Szerbiához kerülését követően gyarapodott a szerbiai római katolikusok és protestánsok száma is. A világháború folyamán és az azt követő kommunista uralom alatt a szerbiai keresztény felekezetek súlyos veszteségeket szenvedtek. 1948-tól az egyházak számára szabadabbá vált a légkör.

A belgrádi érsek vezetése alatt álló szerb orthodoxok közössége az ország függetlenné válása után egy évvel, 1879-ben lett autokefál egyházzá. A 20. század elejéig két egymástól független szerb orthodox egyház létezett: a Karlóca (szerb: *Sremski Karlovci*) székhelyű patriarchátus az Osztrák–Magyar Monarchia területén és Belgrád érseksége a Szerb Királyságban. Az I. világháború után, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban újra egyesülhettek a szerb orthodox egyházak. Az ökumenikus patriarchátus 1920-ban ismerte el a Szerbia, Karlóca, Montenegró, Bosznia és Dalmácia érsekségeit magában foglaló, Belgrád központú Szerb Patriarchátus önállóságát. A pátriárka címe: „Ipek (szerb: *Peč*) érseke, Belgrád és Karlóca metropolitája, Szerbia pátriárkája”. • A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban élő horvát, szerb, ukrán, román, magyar, macedón stb. görögkatolikusokat a Szentszék 1918-ban Kőrös görögkatolikus püspökségének joghatósága alá rendelte. • A Szentszék a kalocsai főegyházmegyétől elszakított területen Szabadka központtal 1923-ban létrehozta a Bácskai Apostoli Kormányzóságot. Ugyanebben az évben jött létre a Csanádi Püspökségnek a szerbekhez csatolt részében Nagybecskerek (szerb: *Zrenjanin*) központtal a Bánati Apostoli Kormányzóság. Ezeket a kormányzóságokat XII. Pius pápa az 1924-ben érsekség rangjára emelt Belgrád-szendrői (szerb: *Beograd-Smederevo*) Püspökség fennhatósága alá rendelte. • A Szerb–Horvát–Szlovén, majd a Jugoszláv Királyságban két különálló evangélikus egyházkerület jött létre. 1921-ben alakult az Ágostai Hitvallású Szlovák Evangélikus Egyház (kizárólag szerbiai szlovákok számára), amelynek központja hamarosan Újvidék (szerb: *Novi Sad*) lett. Verbász (szerb: *Vrbas*) városában 1923-ban jött létre az Ágostai Hitvallású Német Evangélikus Keresztény Egyház (németek, magyarok, vendek számára), amelynek központja 1931-ben Zágráb városába került. A Magyarországtól elszakadt református közösségek püspököt választottak, akinek székhelye 1934-től Feketić falujában volt. • A II. világháború folyamán a felekezeteket sok veszteség érte. A német és magyar megszállás alatt a szerb orthodoxok elvesztették épületeik egynegyedét, s a megszállók a szerb klérusnak körülbelül egyötödét kivégezték vagy meggyilkolták. A háború után, Tito Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságában kommunista oldalról folytatódott a keresztény felekezetek üldözése: az egyházaknak nem volt lehetőségük szociális téren vagy az oktatásban tevékenykedni, az iskolákban tilos volt hitoktatni, stb. Miután 1948-ban Tito szakított a Szovjetunióval, a keresztény közösségek élete is szabadabbá vált.

Montenegró 1918-ban Szerbia, azaz a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé vált. Ezért a montenegrói keresztény felekezetek sorsa szorosan összefonódott a szerbiaiakéval.

Montenegró függetlenné válása (1878) után az orthodox egyház központja Cetinje városának érseksége volt. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását követően 1920-tól a montenegrói orthodox metropolia is a belgrádi pátriárka fennhatósága alá tartozott. • A kisebbségben lévő latin szertartású katolikusok Antivari (szerb/montenegrói: *Bar*) érsekségéhez és a Kotori Püspökséghez tartoztak. • A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban a montenegrói keresztény felekezetek tevékenységét szigorú állami ellenőrzés alá vonták, és korlátozták.

Az 1878-ban brit fennhatóság alá kerülő Ciprus orthodox Autokefál Érseksége nagy szerepet játszott a szigetország függetlenné válásában.

Ciprus szigetének autokefál orthodox érseksége 1878-ban brit ellenőrzés alá került. A Nicosia fővárosban működő érsekségnek a britek szabad működést engedélyeztek, de Ciprus területén megnövekedett a brit protestáns keresztények száma is. A ciprusi orthodox egyházi vezetésnek fontos diplomáciai szerepe volt az ország függetlenné válásában. Ez a magyarázata annak, hogy 1960-ban III. Makariosz († 1977) nicosiai érsek lett a független köztársaság elnöke.

Romániában Bukarest (rom.: *București*) orthodox érseksége 1885-ben vált Konstantinápolytól függetlenné, majd 1925-ben patriarchátussá alakult. – 1920 után Magyarországtól elcsatolt katolikus és görögkatolikus püspökségekkel, református, evangélikus egyházkerületekkel és unitárius püspökséggel gyarapodott a romániai keresztény felekezetek tábora. – A kommunista uralom alatt a keresztény felekezeteket Romániában is üldözték: az egyházi vezetőket, lelkipásztorokat bebörtönözték, a vallási életet állami ellenőrzés alatt tartották.

Az Oszmán Birodalomtól 1878-ban függetlenné váló Romániában Bukarest orthodox érsekségének önállóságát az ökumenikus pátriárka 1885-ben ismerte el. Az érsekség 1925-ben patriarchátusi rangra emelkedett. • A Szentszék 1883-ban hozta létre Bukarest római katolikus érsekségét. A moldvai Jászvásár (rom.: *Iasi*) 1884-ben vált püspöki székhellyé. Trianon után Románia területére került Szatmárnémeti (rom.: *Satu Mare*) és Nagyvárad (rom.: *Oradea*) püspökségeinek székhelye, az Erdélyi Római Katolikus Státus kolozsvári központja, a Temesvár (rom.: *Timișoara*) központú Csanádi Püspökség egy része és a Gyulafehérvár (rom.: *Alba Iulia*) székhelyű Erdélyi Püspökség. A Róma főségét elfogadó keleti püspökségek közül a román állam fennhatósága alá került a Gyulafehérvár-fogarasi (rom.: *Alba Iulia-Făgăraș*) Görögkatolikus Érsekség, valamint Szamosújvár (rom.: *Gherla*) és Lugos (rom.: *Lugoj*) görögkatolikus püspöksége. 1923-ban a Szentszék a Csanádi Püspökség Romániába került részén létrehozta a Temesvár (rom.: *Timișoara*) központú apostoli kormányzóságot, amelyet 1930-ban püspökség rangjára emelt. Ugyancsak 1930-ban Bukarest római katolikus püspöksége érsekség rangjára emelkedett. 1932-ben a Szentszék az Erdélyi Püspökség nevét Alba Iulia-i Püspökségre változtatta. 1937-ben a pápa és a román király által megkötött egyezmény alapján megszűnt az Erdélyi Római Katolikus Státus, s a szervezet jogutódja az Alba Iulia-i Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Tanácsa lett. • A trianoni békediktátumot követően a Debrecen székhelyű Tiszántúli Református Egyházkerület Romániához csatolt részén jött létre az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvár (rom.: *Cluj*) központtal. Ekkor született meg – szintén Debrecenről leválasztva – Oradea környékén a Királyhágómelléki Református Egyházkerület is. A Tiszai Evangélikus Egyházkerülettől elszakított magyar evangélikusok 1921-ben Romániai Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyház néven önálló egyházkerületet hoztak létre, amelynek központja 1951-ig Arad, majd Cluj lett. Az Erdélyi Ágostai Hitvallású Szász Evangélikus Egyházkerület központja a 19. század közepétől Nagyszeben (rom.: *Sibiu*) városa volt. • A Romániai Unitárius Egyház püspökségének székhelye 1920 után is Cluj maradt.

A kommunista uralom alatt Romániában valamennyi keresztény felekezet tevékenységét akadályozták. Az orthodox egyházi vezetőket a kommunista államvezetés iránti „hűsége” kényszerítette, korlátozták a hitterjesztési lehetőségeket, az orthodox kolostorok, papnevelő intézetek nagy részét megszüntették. Az erdélyi katolikusok szenvedéseit jól példázza Márton Áron († 1980) és Jakab Antal († 1993) püspökök sorsa. Márton Áron 1938-ban lett Gyulafehérvár püspöke. A székhely főpásztor elsőként emelte fel szavát a háború ellen. 1944-ben határozottan tiltakozott a zsidók elhurcolása miatt is. 1949-ben letartóztatták, különféle börtönökben tartották fogva, majd 1951-ben a bukaresti katonai törvényszék életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. 1955-ben szabadon engedték ugyan, de a következő évben a kommunisták házi őrizetre (palotafogságra) ítélték azon a címen, hogy jelenléte „zavart kelt az emberek között”. Jakab Antal, aki Márton Áron letartóztatása után az egyházmegye titokban kinevezett kormányzója volt, a román hatóságok 1951-ben tartóztatták le. Súlyosan bántalmazták, hosszú ideig raboskodott, majd négy évet olombányában dolgozott. 1964-ben szabadult. • 1948 után az erdélyi reformátusok, evangélikusok és unitáriusok is üldözéseket szenvedtek: a kommunisták a protestáns felekezetek intézményeinek nagy részét államosították, lelkipásztoraik közül sokakat börtönbe zártak, és mindent megtettek azért, hogy teljes ellenőrzésük alá vonják a vallási életet.

Albánia orthodox püspökségei 1922-ben az érseki vezetésű autokefál Albán Orthodox Egyházba tömörültek. Az Albán Népköztársaságban (1946-tól) az ország elszigetelődésével párhuzamosan az orthodox egyház is elveszítette a nemzetközi orthodoxiához fűző kapcsolatait.

A muszlim többségű Albánia középső és déli részén a 19. század végén hat orthodox püspökség volt, amelyek a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátushoz tartoztak. Albánia függetlenné válása (1913) után az albán orthodox közösség 1922-ben autokefál Albán Orthodox Egyháznak nyilvánította magát: a liturgia nyelvét görögörlő albánra változtatta, és 1929-ben saját püspöki Szinódust hozott létre. A Szinódus vezetője a Tiranában székelő orthodox metropolita lett. A nemzeti orthodox egyház önállóságát a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka csak 1937-ben ismerte el. Az Albán Népköztársaságban az orthodox egyház simulékonyabban viszonyult a kommunista vezetéshez, mint a többi vallás vagy felekezet, ezért kevesebb üldözésben volt része.

A 19. század végétől kezdődően az Oszmán Birodalom déli és keleti határvidékein lévő területek (Egyiptomi Köztársaság, Jordán Hásimita Királyság, Izrael Állam, Libanoni Köztársaság, Szíriai Arab Köztársaság, Iraki Köztársaság, Örményország és Grúzia) keresztény egyházainak helyzete is megváltozott.

Egyiptomban az alexandriai kopt katolikus közösség vezetője 1895-ben vikárius pátriárkai címet kapott. Az Oszmán Birodalomtól 1914-ben elszakadó és brit fennhatóság alá kerülő Egyiptomban az Alexandriai Görög (melkita) Orthodox és a kairói székhelyű Kopt Orthodox (miafizita) Patriarchátus viszonylag zavartalanul végezhetett tanúságtevő tevékenységét. Mindkét pátriárka igényt tartott az „Alexandria, Líbia, Etiópia és egész Egyiptom földjének atyja, pásztora, pápája és pátriárkája” címre. Az Anglikán Episzkopális Egyházmegye 1920-ban alakult meg Kairóban. 1923-tól, a királyság időszakában a két orthodox patriarchátus a muszlim kormányzat támogatását élvezte. Az alexandriai Kopt Katolikus Egyház 1947-ben kapott teljes jogú patriarchátust. Az 1953-ban kikiáltott köztársaságban a két orthodox patriarchátus megerősíthette az Afrika egész területére kiterjedő missziós tevékenységét. • Az Észak-Amerikából kiinduló protestáns hittérítés eredményeként Egyiptom területén 1958-ban létrejött a Kopt Evangéliumi Egyház.

Jordániában, amely 1918-ban szabadult fel az oszmán uralom alól, a különféle keresztény felekezetek elenyésző kisebbségben voltak a muszlim lakosokhoz képest. A keresztények elsősorban a Jeruzsálemi Görög Orthodox Patriarchátus fennhatósága alá tartoztak. A térségben azonban jelen voltak a szír, az asszír és az örmény orthodoxok, a római katolikusok, a görögkatolikusok, a szír (káld) katolikusok, valamint a maroniták. 1920-tól, a brit védnökség idején az államban megjelentek a brit protestánsok is. Amman fővárosban található a 19. század végén alapított Szír Orthodox Exarchátus és az 1932-ben létrehozott Görögkatolikus Érsekség is.

Az 1948-ban megalakult Izrael Állam területén a zsidó és a muzulmán vallási közösségek mellett különféle keresztény felekezetek is jelen voltak. Közéjük tartozott a Jeruzsálemi Görög Orthodox, a Jeruzsálemi Latin és a Jeruzsálemi Örmény Patriarchátus. A patriarchátusokon kívül a politikailag megosztott Jeruzsálem adott helyet a Jeruzsálemi Görögkatolikus Érsekségnek, a Maronita Érsekségnek, a Szír Katolikus Patriarchátus és az Örmény Katolikus Egyház Exarchátusának, valamint a szír, a kopt és az etióp orthodoxok püspökségeinek. A protestánsok közül egy anglikán episzkopális közösség és egy lutheránus felekezet rendelkezett még püspökséggel a városban. A zsidó és arab összetűzésekből fakadó politikai feszültségek, valamint a keresztény felekezetek egymás közti versengése miatt azonban Krisztus egyetlen egyháza nem tudta példaszerűen végezni tanúságtevő feladatát a Szentföldön és a Szent Városban.

Libanonban, amely 1943-ban vált függetlenné a franciáktól, a legnépesebb keresztény közösséget a Maronita Katolikus Egyház hívei képviselték, akiknek pátriárkája a Bejrúttól északra lévő Bkerké kolostorából irányította a hívőket. Az ország második legnépesebb keresztény csoportját a nyugati szír Róm Orthodox Patriarchátus hívei alkották, akiknek patriarchátusi központja a szíriai Damaszkuszban volt. A harmadik csoportba tartoztak az örmény és a görög orthodoxok, ezeknek Rómával egyesült közösségei, valamint kisebb protestáns gyülekezetek.

A 20. század elején a többségében muzulmán Szíria lakosságának csupán mintegy tíz százaléka volt keresztény. A létszám szempontjából legjelentősebb keresztény közösség az antióchiai eredetű Róm Orthodox Patriarchátushoz tartozott, a katolikusok pedig szinte kizárólag Rómával egyesült keleti katolikusok voltak. Rajtuk kívül az országban jelen volt még a Szír (miafizita) és az Örmény Orthodox Egyház, valamint néhány más kisebb lélekszámú keresztény felekezet is.

Az Iraki Köztársaságban, ahol 1921-ben hirdették meg a vallásszabadságot, az uralkodó vallás az iszlám volt. Kis számban azonban keresztény felekezetek is léteztek. Az orthodox közösségek mellett a legjelentősebb Rómával közösségben élő Szír (Káld) Katolikus Egyház volt, amelynek pátriárkai székhelye a II. világháború után Alqos (Moszul) városából Bagdadba került. Rajtuk kívül azonban szír, örmény, görög és latin szertartású katolikusok is éltek az országban.

Örményországban az ecsmiadzini Örmény Katholikátusnak a szovjet hatóságok a II. világháború után viszonylagos szabadságot adtak. Az örmény orthodoxok helyzete még kedvezőbbé vált

1945-ben, amikor egy orosz állampolgárságú örmény főpap került Ecsmiadzin katolikátusának élére. A hidegháborús időszakban Ecsmiadzin vált az örmény egyház központjává a szovjeturalmi szférán belül. Hozzá tartozott a bulgáriai és a romániai Örmény Orthodox Érsekség, a Cilíciai Örmény Katolikátus (1930-tól Libanon székhellyel), a Jeruzsálemi és a Konstantinápolyi Örmény Patriarchátus. A katolikusok az Örmény Katolikus Egyházhoz tartoztak, amelynek patriarchátusi székhelye 1928-ban Isztambulból a libanoni Bejrútba került. A 20. században örmény érsekségek, püspökségek, illetve közösségek jöttek létre Amerikában és Európa több országában.

Az oroszok által bekebelezett Grúz Orthodox Egyház 1917-ben nyerte vissza önállóságát. A Tbilisiben székelő grúz katolikosz pátriárka által irányított egyház önállóságát azonban a moszkvai pátriárka csak 1944-ben ismerte el. A grúziai bizánci szertartású katolikusok nagy része görög és örmény nemzetiségű volt. Ők a tirszpoli latin szertartású püspök joghatósága alá tartoztak (Tirszpol: moldáv város a Dnyeszter folyó partján).

Szovjet-Oroszországban a kommunista hatóságok 1918-ban visszaállították a Szent Szinódus helyett az orthodox patriarchátus intézményét, létrehozták a Moszkvai Patriarchátust. Ám ugyanebben az évben szétválasztották az egyházat az államtól, s megkezdték a vallás felszámolását. – A fehéroroszországi Mogiljov érseksége alá tartozó latin szertartású egyházi hierarchia szétverése 1923-ban kezdődött meg. – A fehéroroszországi görögkatolikus közösségeket, illetve egyházszervezetet a kommunisták 1942-re szinte teljesen felszámolták. A kárpátjai Rutén (Ruszin) Görögkatolikus Egyház (a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség) vezetőinek és híveinek a szovjet uralom kezdetétől (1944) kíméletlen üldözésben volt részük. – Az üldözések a Szovjetunió területén élő protestáns közösségeket is sújtották.

A cári Oroszországot felváltó Szovjet-Oroszország vezetői 1918-ban visszaállították az orthodox patriarchátus intézményét, azaz a Moszkvai Patriarchátust, amelyet a 18. század első felében a Szent Szinódust létrehozó Nagy Péter cár szüntetett meg. Ugyanebben az évben szétválasztották az egyházat és az államot, megfosztották az egyházat birtokaitól s szinte minden jogától: egyházi személyek ezreit börtönözték be, küldték száműzetésbe vagy gyilkolták meg; templomokat, kolostorokat zártak be, és a világi hívők is a fenyegetettség légkörében éltek. Kijev városának orthodox püspökségét 1920-ban a helyreállított Moszkvai Patriarchátus alá rendelték. A moszkvai pátriárka halála után 1927-ben az állam hallgatólagos beleegyezésével egy érsek vette át a patriarchátus irányítását, aki éppen akkor került ki a politikai foglyok börtönéből. Ám annak ellenére, hogy az orthodoxok kinyilvánították az állam iránti lojalitásukat, a hatóságok 1929-ben a többi felekezettel együtt majdnem feloszlatták a patriarchátust is. A háborús körülmények azonban Sztálint arra kényszerítették, hogy szigorúan ellenőrzött keretek között, „regisztrált közösségekként” újra engedélyezze a felekezetek szabadabb működését. 1943-ban Szerгий moszkvai orthodox érseket pátriárkai helytartóvá választhatták. Az orthodox hierarchia azonban továbbra is csak nehéz körülmények között szolgálhatta a hívőket. 1945-ben I. Alekszij († 1970) néven új pátriárka léphetett hivatalba. Az új főpap elsődleges célja a szétzilált egyházszervezet helyreállítása volt, s ezért igyekezett jó diplomáciai kapcsolatot tartani a kommunista kormánnyal. Sztálin halála után – Hruscsov pártfőtitkársága idején – azonban Alekszij pátriárka sem tudta megakadályozni az újrainduló vallásüldözést.

Az oroszországi katolikusok többsége a 20. század elején a Fehéroroszország keleti részén lévő latin szertartású Mogiljov érseksége alá tartozott. 1918-ban a hatóságok megszüntették ugyan az orthodoxia államvallás jellegét, de minden felekezetet üldöztek. Így 1923-tól a katolikus hierarchia szétverését is megkezdték. Róma csak segélymissziók keretében támogathatta az üldözött egyházat. 1929-ben Rómában jezsuita vezetéssel létrejött az Orosz Kollégium (lat. *Collegium Russicum*), ahol titokban papokat képeztek ki a Szovjetunió számára. A Szovjetunióban élő katolikusok helyzete rosszabbá vált, amikor XI. Pius pápa († 1939) felemelte szavát az istentagadó világnézetet hirdető kommunizmus ellen. A sztálini törvényhozás kíméletlenül számolta fel a hierarchia maradványait, és mindenben korlátozta a katolikusok jogait. Mivel XII. Pius pápa († 1958) folytatta elődjének politikáját, s élesen elhatárolódott az egyházellenes szovjet kormánnyal, a helyzet

javulására nem is lehetett számítani. • A kárpátaljai (ukrán) latin szertartású katolikus egyház, amelyet 1919-től a szatmári püspök helyettese, majd apostoli kormányzók irányítottak Ungvár (1938-ig: *Užhorod*; 1944-ig: Ungvár; 1945-től: *Užgorod*) városából, 1945-re szervezetileg szinte teljesen szétesett. A katolikusoknak ezt követően is kíméletlen üldözést kellett elviselniük.

A fehéroroszországi görögkatolikusok számára 1905-ben II. Miklós cár a többi felekezettel egyetemben vallásszabadságot biztosított. Az I. világháború után a bizánci szertartású közösségek egy része Lengyelország területére került (itt többnyire azok leszármazottai is visszatértek Rómához, akiket a 19. század elején az orthodoxiába kényszerítettek). Miután Nyugat-Fehéroroszországot 1939-ben a Szovjetunióhoz csatolták, a görögkatolikusok fehérorosz vezetőt választottak. Az állami hatóságok 1942-ben őt és sok hívőt letartóztattak és koncentrációs táborba hurcoltak: itt többségük meghalt, a túlélők pedig Nyugat-Európába és az Egyesült Államokba menekülve alapítottak közösségeket. • A Munkácsi Görögkatolikus Püspökségben Sztojka halála után egy ideig a hajdúdorogi görögkatolikus püspök látta el az apostoli kormányzó feladatait. A frontvonal közeledtével, 1944-ben ő szentelte Ungváron görögkatolikus segédpüspökké Romzsa Tivadart, aki néhány évvel később a szovjet egyházüldözés vértanúja lett: mivel nem volt hajlandó visszavinni közösségét az orthodox egyházba, az Ukrajnai Kommunista Párt élén álló Hruscsov utasítására „egy művileg rendezett autókarambolban” megölték († 1947). A szovjetek mindent megtettek, hogy a görögkatolikusokat visszakényszerítsék az orthodox egyházba. Az ellenálló papokat, szerzeteseket és világi hívőket üldözték, s közülük sokat börtönbe zártak. Az egyház valamennyi püspökét letartóztatták. J. Szlipij († 1984) érsek hosszú éveket töltött szibériai száműzetésben, illetve munkatáborban. Az érsek, akit közben a pápa titokban bíborossá is kinevezett, XXIII. János pápa közbenjárására 1963-ban szabadult: az ukrán püspöki kar elnökeként Rómába költözhetett, és részt vehetett a II. Vatikáni Zsinaton.

A szovjet kommunisták az uralmuk alatt élő protestánsokat sem kímélték. Letartóztatások és templombezárások kezdettől fogva voltak, de az igazi üldözést az 1929-es kormányrendelet indította el. 1938-ra például a szervezett evangélikus egyház megszűnt. A II. világháború folyamán a szovjetek uralma alá kerülő észt, lett és litván evangélikus gyülekezetek, miután vezetőiket letartóztatták vagy deportálták, megtarthatták ugyan szervezetüket, de egyházaik életét a háttérből az állami vallási hatóság irányította. A szabadegyházi közösségeket (evangéliumi keresztyének, baptisták, adventisták stb.) csak 1929-től kezdték üldözni. 1944 után ezek a közösségek államilag „regisztrált szövetség” keretében erősen korlátozott lehetőségeket kaptak az igehirdetésre. A szovjet büntetőtáborokban az illegálisan működő baptisták, evangéliumi keresztyének és más szabadkeresztyének adták a vallási okból fogvatartottak többségét.

❖ az egyház terjedése az Európán kívüli világban ❖

Az 1867 után új tartományokkal és területekkel bővülő Kanadát a 19. század végén és a 20. század első felében is vallási sokszínűség jellemezte: a protestánsok, katolikusok és orthodoxok térhódításával párhuzamosan a metodisták, kongregacionalisták és presbiteriánusok szövetségeként 1925-ben Torontóban létrejött Kanadai Egyesült Egyház is elterjedt.

Az Északnyugati Területeken a katolikus hittérítés mellett az anglikán epizkopálisok, a presbiteriánusok, a baptisták és a lutheránusok is értek el eredményeket. Az 1876-ban létesült anglikán epizkopális egyházmegye központja először Alberta területén volt, majd átkerült Fort Simpson városába. Katolikus részről a Mackenzie Apostoli Vikariátus 1901-ben jött létre. A Kanadai Egyesült Egyház tevékenysége 1956-tól kezdett megerősödni Yellowknife főváros körzetében. • Manitoba államban a különféle protestáns (anglikán epizkopális, presbiteriánus, baptista stb.) felekezeteken kívül az orthodox és a katolikus egyházszervezet is kialakult. Winnipeg tartományi fővárosban 1913-ban létrejött egy ukrán orthodox egyházszervezet. A város katolikus érsekségét 1915-ben alapították. A winniepei ukrán katolikus érsekség 1956-ban született meg. • Brit Columbia térségében a 19. században az anglikán epizkopális egyház és más protestáns felekezetek mellett a katolikusok értek el missziós sikereket. Victoria tartományi székhely 19. században alapí-

tott püspöksége 1903–1908 között érsekség volt. Vancouver katolikus érseksége 1908-ban alakult meg egy 19. század végén alapított püspökségből. • A Prince Edward-szigeten a kereszténység elsősorban a brit protestantizmus különféle változataiban terjedt el. Charlottetown tartományi fővárosban azonban már a 19. század elején létrejött egy katolikus püspökség is. • A Yukon Területen az anglikán egyház és a különféle protestáns felekezetekből álló Kanadai Egyesült Egyház mellett a katolikusok is eredményesen hirdették a kereszténységet. A Whitehorse fővárosról elnevezett apostoli vikáriátus 1944-ben jött létre egy század eleji alapítású apostoli prefektúrából. • Alberta területén a kereszténység orthodox, protestáns (anglikán, lutheránus, baptista, adventista stb.) változatai mellett a katolikus egyház is meggyökeresedett. A kivándorlókból álló orosz orthodoxok egyházközségeinek központja 1890-ben létesült Edmonton városában. E város katolikus érseksége 1912-ben jött létre egy 19. században alapított püspökségből. Ekkor alakult meg Calgary püspöksége is. Az edmontoni ukrán katolikus egyházmegye 1956-ban született meg. • Saskatchewan tartományban a Kanadai Egyesült Egyház protestáns felekezetei és a lutheránusok mellett a katolikusok, az orthodoxok és a kanadai anglikánok is terjesztették a kereszténységet. Regina tartományi székhely katolikus egyházmegyéje 1910-ben alakult, majd öt évvel később érsekséggé lett. A tartomány Saskatoon nevű nagyvárosában 1918-ban ukrán orthodoxok is megtelepedtek, és 1956-ban egy katolikus ukrán püspökség is létrejött. A 19. század végén alapított anglikán egyházmegyén kívül 1933-ban Saskatoonban is alakult egy anglikán püspökség. • Új-Fundland és Labrador területén a 19. században különféle protestáns felekezetek (kálvinisták, metodisták, kongregacionalisták és anglikán episzkopálisok) mellett a katolikusok is hirdették a kereszténységet. St. John's tartományi székhely katolikus püspöksége, amely a 19. században jött létre, 1904-ben érsekség rangjára emelkedett. Már ebben az időben két püspökség tartozott hozzá. Labrador városának apostoli vikáriátusa 1945-ben alakult meg.

Az USA területén 1870 után a már meglévő anglikán és katolikus egyházszervezetek mellett új egyházként, kiségyházként, illetve mozgalomként jelentek meg az orthodoxok, a Názáretiek, a Jehova tanúi, a Pünkösdiek, a szövetségre lépő protestáns felekezetek (a Kongregacionalista Keresztény Egyházak gyülekezete, az Evangélium szerint Reformált Egyház, Krisztus Egyesült Egyháza, az Egyesült Presbiteriánus Egyház), valamint a Golgota Keresztény Gyülekezet. Ezek a felekezetek, amelyeknek száma a 19. század végétől gyarapodott, egymással párhuzamosan, olykor egymással vetélkedve végezték a keresztény hitehirdetést.

Az Amerikai Egyesült Államokban az Európából Amerikába kivándorló orthodoxok elsősorban az 1870 előtt csatlakozott államok területén hozták létre egyházmegyéiket, érsekségeiket. Az Amerikai Örmény Egyház Keleti Egyházmegyéje 1898-ban jött létre a Massachusetts állambeli Worcester városában. Albán bevándorlók 1919-ben Massachusetts Boston nevű városában létrehozták az Amerikai Albán Orthodox Egyházmegyéjét. A Konstantinápoly fennhatósága alá tartozó Amerikai Görög Orthodox Érsekség 1921-ben született meg New York városában. Az Oroszországon Kívüli Orosz Orthodox Egyház a moszkvai pátriárka, Tyihon beleegyezésével 1922-ben jött létre New Yorkban. Ugyanebben a városban alakult meg 1924-ben az Antióchiai Orthodox Keresztény Érsekség. Az Amerikai Örmény Egyház Nyugati Egyházmegyéjének központját 1928-ban a kaliforniai Burbank városában állították fel. Az Amerikai Román Orthodox Püspökség 1935-ben kezdte meg működését a Michigan állambeli Detroitban. Az Amerikai Albán Orthodox Egyházmegye 1949-ben jött létre Boston városában. A Román Orthodox Missziós Püspökség 1950-ben New York városában állította fel székhelyét. Az Amerikai Ukrán Orthodox Egyház 1950-ben lett önállóvá New Jersey államában. A szír orthodoxok 1958-ban állítottak fel egy érsekséget New Jersey Hackensack nevű városában. A Szent Márk Kopt Orthodox Egyház 1960-ban jött létre Jersey Cityben.

A Názáretieket, azaz az Apostoli Keresztény (Názáreti) Egyházat a metodistáktól elszakadó amerikai teológus, Ph. F. Bresee († 1915) alapította 1895-ben a kaliforniai Los Angelesben. A pünkösdistákkal egyesült egyház hivatalosan azonban csak 1908-ban kezdte meg működését a Texas állambeli Pilot Point városában. Az evangéliumi alapokon álló gyülekezet fő célja az, hogy minden

népet Krisztushoz hasonló tanítvánnyá tegyen. Tagjai csak a keresztséget és az úrvacsorát tekintik szentségnek, de végzik a többi katolikus szentségnek megfelelő áldásokat, szertartásokat is. Egyházkormányzati szempontból nem teljesen episzkopális, de nem is teljesen kongregacionalista, hanem képviseleti jellegű egyház: a világi és a felszentelt szolgákból álló képviselők egyenlő arányban és joggal vesznek részt az egyház kerületi vagy egyetemes gyűlésein.

A Jehova tanúi (1931-ig: a Komoly Bibliakutatók Nemzetközi Szövetsége) vallási gyülekezet meg alapítása Ch. Russell († 1916) pittsburghi posztókereskedő nevéhez fűződik. A Jehova név az ószövetségi Jahve (*Jhwh*) istennév helytelen olvasatából ered. A mozgalom a közeli világvéget jósoló, majd az esemény elmaradása miatt „csalódó” adventista irányzatból fejlődött ki. 1874-től jelenik meg a Sion Őrtornya (később: Őrtorony) című folyóiratuk, ebben fogalmazzák meg tanításukat. Egyházuk tagjainak, a tanúknak célja a Szentírás tanulmányozása és az általuk igaznak vélt értelmezések terjesztése. Krisztust úrnak és megmentőnek vallják ugyan, de nem fogadják el isteni mivoltát, s így elutasítják a Szentháromságra vonatkozó tanítást is. Krisztus Jehova legkiválóbb teremtményeként szenvedésével és halálával visszaszerezte az emberiség számára az örök földi életet. E földi paradicsomban azonban csak a 144 ezer igaz tanú (Jel 7,4; 14,1) élvezheti a dicsőséget Krisztussal. A gonoszokat Jehova a harmagedóni (vö. Jel 16,16) csatában fogja legyőzni, de nem a pokolra küldi, hanem teljesen megsemmisíti őket. A tanúk életmódjának főbb jellemzői: fő feladatuknak az igehirdetést tartják; pártokkal, szakszervezetekkel nem működnek együtt; nem fognak fegyvert; nem tesznek esküt; az ApCsel 15,29 és ószövetségi helyek alapján minden formában tartózkodnak a vértől, s a vérátömlesztést akkor is elutasítják, ha az az életet biztosítaná maguknak vagy gyermekeiknek.

A protestáns eredetű Pünkösdi Mozgalom tagjai a közeli világvéget várják, és magukról azt állítják, hogy a Lélek kiáradása révén köztük ismét megjelentek az ősegyház karizmái (vö. 1 Kor 12, 1–10; Róm 12,6). 1886-ban Tennessee államban egy baptista prédikátor, R. Spurling († 1935) alapított egy ilyen közösséget. 1906-ban a kaliforniai Los Angelesben egy kis gyülekezet tagjai azt állították, hogy a bibliai pünkösdhöz hasonló eseményeket éltek át. A mozgalom hívei a Krisztus ezeréves földi uralmára utaló szentírási képet (vö. Jel 20, 1–4) betű szerint értelmezik, és úgy gondolják, hogy a mozgalom tagjai, a Lélekben megújult kiválasztottak lesznek részesei Krisztus ezeréves földi országának.

Az egymással szövetséget kötő evangélikus és református felekezetek közül a Kongregacionalista Keresztény Egyházak gyülekezete 1931-ben a washingtoni Seattle városában jött létre. Az Evangélium szerint Reformált Egyház 1934-ben Missouri Saint Louis nevű városában alakult meg az Amerikai Református Egyház és az Észak-amerikai Evangéliumi Zsinat egybeolvadásával. Krisztus Egyesült Egyháza az ohioi Clevelandben 1957-ben létesült az Evangélium szerint Reformált Egyház és a Kongregacionalista Keresztény Egyházak egyesülésével. Az USA Egyesült Presbiteriánus Egyháza 1958-ban született meg a pennsylvaniai Pittsburgh városában.

A Golgota Keresztény Gyülekezet 1965-ben Dél-Kalifornia területén jött létre. Ez a különféle protestáns felekezeteket egybefogó gyülekezeti közösség szervezeti szempontból episzkopális jellegű, s vasárnapi istentiszteletein erőteljesen az „egyedül a Szentírás” (lat. *sola Scriptura*) elvet hangsúlyozza. Célja az, hogy a Biblia egy-egy fejezetéhez szorosan kapcsolódó prédikációkkal felkészítse a híveket a mindennapi életben való kereszteni helytállásra s a Krisztussal való személyes kapcsolat elmélyítésére.

Az Államokhoz 1878-ban csatlakozó Colorado államában katolikus részről a 16. századtól kezdve spanyol, majd francia hittérítők terjesztették a kereszténységet. Munkájukat mexikói papok folytatták. Az országban azonban nagyobb sikere volt a protestáns missziónak. Denver episzkopális egyházmegyéje 1873-ban jött létre. Kis létszámban ugyan, de a mormon közösségek is meggyökerestek az állam területén. Az első katolikus püspökség 1887-ben alakult meg Denverben, a lutheránus egyházkerület pedig 1921-ben. • Montanában, a különféle indián (sziú, nez-percé, sejen, feketelábú stb.) törzsek hazájában a rendszeres hittérítést katolikus részről a 19. században a flandriai származású P. de Smet († 1873) jezsuita misszionárius és társai kezdték el. A főváros, Helena püspöksége 1884-ben alakult meg. Az állam területén azonban többségbe kerültek a protestánsok

(evangélikusok, metodisták, baptisták, presbiteriánusok stb.). • Észak-Dakotában a jezsuita P. de Smet és társai a 19. század közepén a sziúk dakota törzsébe tartozó indiánok ezreit térítették meg. Fargo város püspöksége az USA-hoz való csatlakozás évében, 1889-ben jött létre. A területen jelentős sikerei voltak a protestáns hittérítésnek is. • Dél-Dakotában a katolikus hittérítést a 18. században kanadai franciák kezdték meg, de az indiánok rendszeres térítése a 19. század első felében P. de Smet és társai nevéhez fűződik. Sioux Fall településen 1889-ben alakult meg az első katolikus püspökség. Az állam területén hatékonyan terjesztették a kereszténységet a protestánsok is. • Washington állam délkeleti részén 1836-ban M. Whitman († 1847) evangélikus orvos és felesége kezdte meg az ott élő indián törzsek keresztény hitre térítését. Katolikus részről két évvel később érkeztek kanadai világi papok az oregoni Vancouver erődbe, innen kiindulva kezdték meg hittérítő tevékenységüket. Munkájukhoz szerzetesek is csatlakoztak, akik közül kiemelkedő volt az itáliai származású jezsuita, J. Cataldo († 1928). Seattle városának katolikus püspöksége 1907-ben jött létre.

Wyoming területén katolikus részről P. de Smet és jezsuita társai 1840-től kezdték meg az indiánok térítését. Cheyenne püspöki székhelyét a Szentszék 1887-ben hozta létre. A katolikusok mellett a protestáns felekezetek is hatékony missziót folytattak az államban. • Idaho indiánjainak térítését P. de Smet és az itáliai jezsuita A. Ravalli († 1884) kezdte meg az állam keleti részén található Cataldóban. 1868-ban Idaho vidéke apostoli vikariátust kapott. A főváros, Boise püspöksége 1893-ban jött létre. Az államban jelentős missziós munkát végeztek különféle protestáns felekezetek is. • Utah államában a lakosok többsége „Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyházához” (a mormonokhoz) csatlakozott. Salt Lake City katolikus püspökségét a Szentszék 1891-ben alapította. • Oklahoma területén a rendszeres hittérítést francia bencések kezdték meg a 19. század végén. Oklahoma főváros püspöksége 1905-ben jött létre. Az államban azonban hatékony térítést végeztek a baptista és a metodista gyülekezetek is. • Új-Mexikóban Santa Fe 19. század közepén alapított katolikus püspökségét 1874-ben a Szentszék érsekség rangjára emelte. Az államban sikeresen végeztek hittérítő tevékenységet különféle protestáns felekezetek is. • Arizona területén a 17-18. század fordulóján katolikus részről a missziót jezsuiták és ferencesek végezték. A Szentszék 1897-ben hozta létre Tucson városának püspökségét. A katolikus térítéssel párhuzamosan különféle protestáns közösségek és a mormonok is folytattak hittérítő tevékenységet. • A Hawaii-szigeteken a katolikusok mellett különféle protestáns felekezetek terjesztették a kereszténységet. Honolulu katolikus egyházmegyéje 1941-ben jött létre egy korábban alapított vikariátusból. • Alaszka orosz orthodox egyházmegyéjének központja 1870-től Sitka településén volt. Fairbanks városában a Szentszék 1916-ban hozta létre az apostoli vikariátus központját. Juneau püspöksége 1951-ben jött létre, Fairbanks egyházmegyéje pedig 1962-ben létesült.

A közép-amerikai Mexikóban 1917 és 1940 között az állam korlátozta a katolikusok szabad vallásgyakorlatát, és sokan vértanúk lettek az üldözések idején. Kubában az alkotmány 1959-től csak papíron biztosította a vallásszabadságot, miközben a külföldi katolikus papokat és protestáns lelkészeket Castro kiutasította az országból. Jamaica, Haiti, a Dominikai Köztársaság, Puerto Rico, valamint Trinidad és Tobago területén elsősorban brit protestánsok terjesztették a hitet, de a katolikus közösségek is végezheték munkájukat.

A katolikus hagyományokkal rendelkező Mexikóban a kormányzat a 19. század közepétől erőteljesen korlátozta az egyház szabadságát. Amikor az ország 1917-ben szövetségi köztársasággá alakult, az antiklerikális politika egyházüldözéssé változott: betiltották a hitoktatást, megszüntették a katolikus sajtót, s a katolikusokat elbocsátották az állami hivatalokból. 1927-től a templomokat is bezárták, és a vallási szertartások nyilvános gyakorlatát sem engedélyezték. 1929-ben a kormány és a püspöki kar között részleges megegyezés jött létre, de a helyzet csak 1940-től javult lényegesen, amikor az elnök a nép vallásos érzületét tiszteletben tartó politikába kezdett. Mexikóváros 16. századi érsekségén kívül azonban az egyházüldözés előtti és utáni időszakban is alakultak az országban új püspökségek és érsekségek.

Kuba területén a 19. században felszámolt katolikus egyházszerkezet újjáépítése 1903-ban kezdődött meg: új püspökségek alakultak, s a havannai püspökség 1925-ben érsekség rangjára emelkedett.

dett. A Castro-kormányzat hatalomra jutásával (1959) az alkotmány csak papíron biztosította a vallásszabadságot, mert a gyakorlatban erőteljesen korlátozták a keresztény felekezetek működését: attól való félelmükben, hogy a felekezetek titokban együttműködnek a CIA-val, a külföldi katolikus papokat és protestáns lelkészeket kiutasították az országból, a katolikus egyház oktatási intézményeit pedig államosították.

A brit fennhatóság alatt álló Jamaicában a 19. század végétől elsősorban az anglikán episzkopális egyház és különféle protestáns felekezetek terjesztették a kereszténységet. Kingston főváros katolikus püspöksége 1956-ban jött létre egy 19. századi apostoli vikariátusból.

A Haiti Köztársaságban a 19-20. században az anglikán episzkopális egyház, a különféle protestáns felekezetek és a katolikusok végezték a missziós munkát. A katolikus egyház központja a főváros, Port-au-Prince érseksége volt, amely a 19. század közepén jött létre.

A Dominikai Köztársaságban a 19. század második felétől kezdve különféle protestáns gyülekezetek (evangéliumi közösség, adventisták, baptisták stb.) és a katolikus egyház képviselték a kereszténységet. A főváros, Santo Domingo 16. században alapított érsekségének területéből kiszakítva a Szentszék az 1950-es években új püspökségeket hozott létre.

Puerto Rico szigetén a 19. században a kereszténység katolikus változata volt az uralkodó vallás. A század végén azonban az USA területéről protestáns közösségek is érkeztek a szigetre. A főváros, San Juan püspöksége 1960-ban emelkedett érsekség rangjára.

A karib-tengeri szigeteken lévő Trinidad és Tobago brit gyarmatán a 19-20. század fordulóján a brit protestantizmus és a katolikus egyház képviselte a kereszténységet. A főváros, Port of Spain 19. századi katolikus érsekségéhez csatolva 1956-ban és 1958-ban új püspökségek alakultak.

Az Észak- és Dél-Amerikát összekötő földhídon lévő Guatemala, Brit Honduras (Belize), Honduras, El Salvador, Nicaragua, Costa Rica és Panama államaiban a 20. század első felében a katolikusoké volt a vezető szerep a hithirdetésben, de különféle protestáns felekezetek is terjesztették a kereszténységet.

Guatemalában a katolikus egyház 1928-ban visszanyerte szabadságát, de a hittérítők munkáját 1950-ig korlátozták. Ennek ellenére a 16. században alapított guatemalai érsekség mellett 1921-től kezdődően több püspökség létrejöhetett. Az országban különféle protestáns felekezetek is meggyökerestek. • Brit Honduras (Belize) területén 1883-ban anglikán egyházmegye alakult. A katolikus apostoli vikariátust 1893-ban hozták létre, és ez 1956-ban emelkedett egyházmegyei rangra. • Hondurasban, ahol a 19. században erőteljesen korlátozták a vallásszabadságot, a 20. században enyhült a helyzet: Tegucigalpa 16. századi érseksége mellett új püspökségek is alakultak, s a főként amerikai eredetű protestáns felekezetek is végezheték hittérítő tevékenységüket. • A katolikus többségű El Salvadorban San Salvador főváros 19. századi püspöksége 1913-ban emelkedett érsekség rangjára. A 20. század közepéig két újabb püspökség jött létre az országban, és különféle protestáns felekezetek is terjesztették a keresztény vallást. • Nicaragua területén a legnépesebb egyház a 19. században a katolikus volt, a különféle protestáns felekezetek csak a 20. században kezdték erőteljesebben hirdetni a kereszténységet. Managua főváros 16. századi püspöksége 1913-ban emelkedett érsekség rangjára. • Costa Rica köztársaságában az 1875-ös alkotmány a katolikus vallást államvallássá tette. Ennek ellenére protestáns felekezetek (metodisták, lutheránusok, anglikánok, baptisták stb.) is terjeszthették a kereszténységet. A főváros, San José 19. században alapított katolikus püspöksége 1921-ben érsekség rangjára emelkedett. A század közepéig még két új püspökség is alakult az országban. • Panama fővárosának, Panamavárosnak 16. századi püspöksége 1955-ben emelkedett érsekség rangjára. A következő évtizedben a katolikus egyházszervezet három új püspökséggel gyarapodott. A protestáns felekezetek közül a britanniai eredetű evangéliumi (ang. *evangelical*) irányzat volt a leghatékonyabb a hitherjesztésben.

A dél-amerikai földrész északi részén, a hagyományosan katolikus Kolumbia, Ecuador és Venezuela országaiban a 20. század első felében elsősorban a katolikus egyházszervezet erősödött meg, jóllehet kisebb protestáns közösségek is részt vettek a keresztény igehirdetés

munkájában. Guyana brit és Suriname holland gyarmatán az anglikán és más protestáns felekezetek voltak többségben, s csupán Francia Guyana területén élvezett elsőbbséget a katolikusok közössége.

Kolumbiában az 1886-os alkotmány államvallássá tette a katolicizmust, s bár a korábbi liberális kormányzat által elkobzott egyházi vagyont nem adta vissza, az állam évenkénti kártérítést fizetett. A főváros, Bogotá 19. századi érsekségén kívül a század vége és a 20. század közepe között több püspökség és érsekség is alakult az országban. • A 19. századi Ecuadorban a többségben lévő katolikusok mellett anglikán, baptista és metodista felekezetek képviselték a kereszténységet. 1875-ben a liberális kormány vallásszabadságot hirdetett, de feloszlatta a szerzetesrendeket, és a katolikus egyházat megfosztotta vagyonától. Az egyházat és az államot 1904-ben választották el egymástól. 1870 és 1965 között a Quito főváros érsekségéhez tartozó egyházszervezet öt új püspökséggel bővült. • A hagyományosan katolikus Venezuelában a 19. század végén választották szét az egyházat és az államot. Caracas főváros 19. században alapított érsekségén kívül a 20. század első felében még három új püspökség is alakult a területen. Bár Venezuela lakosainak túlnyomó többsége római katolikus volt, a kereszténységet kisebb protestáns evangéliumi közösségek is megjelenítették az országban. • Guyana brit gyarmatán az anglikán és az adventista felekezetek missziója mellett a katolikus hitlejlesztés háttérbe szorult. Georgetown főváros püspöksége csak 1956-ban alakult. • Suriname holland gyarmatán a 19. századi brit uralom következtében elsősorban a kereszténység anglikán változata terjedt el, jóllehet a század közepén a katolikus hitlejlesztés is megújult. Paramaribo főváros katolikus püspöksége azonban csak 1958-ban jöhetett létre. • Francia Guyana területén a kereszténységet a 19. században elsősorban a katolikus egyház képviselte. A főváros, Cayenne püspöksége viszont csak 1956-ban születhetett meg.

A dél-amerikai kontinens nyugati részén fekvő Peru és Chile államaiban a 19. század végi korlátozások megszűnése után a katolicizmus, a különféle protestáns felekezetek és az orthodoxia új lehetőségeket kaptak a keresztény hit terjesztésére.

Peruban a 19. század második felében a liberális politikusok akadályozták a katolikus egyház működését. A 20. század elején azonban a katolikus egyház szabadabbá vált, és megjelentek az országban az orthodoxok is. A 16. századi alapítású Limai Érsekséghez kapcsolódva a 19. század végétől a 20. század közepéig négy katolikus püspökség is alakult Peruban. 1933-ban a katolicizmus államvallás lett. • A hagyományosan katolikus Chilében a 19. századi korlátozások után a katolikus egyház és a protestáns felekezetek hitlejlesztő tevékenysége is új lendületet kapott. Az egyház és az állam szétválasztása (1925) békésen és újabb államosítások nélkül zajlott le. Ezt követően Chile történelmi érsekségei és püspökségei újabb érsekségekkel és püspökségekkel egészültek ki. A történelmi metropoliák között kiemelkedő tekintélye volt a főváros, Santiago de Chile érsekségének.

Dél-Amerika keleti és középső részének országaiban egymástól eltérő módon alakult a keresztény felekezetek sorsa. Brazíliában, ahol az alkotmány már a 19. század végén elválasztotta az egyházat az államtól, elsősorban a katolikus vallás terjedt el, de sikerrel tevékenykedtek az orthodox és protestáns felekezetek is. – Argentínában, ahol a 19. század végén liberális körök igyekeztek kiszorítani a katolikusokat a közéletből, a 20. század első felében megváltozott a helyzet, s fellélegeztek a katolikus közösségek. 1945 és 1955 között a kormányzat újra megkísérelte szétverni a katolikus szervezeteket, ám próbálkozása nem járt sikerrel. – Uruguayban liberális hatásra a 20. század elején tiltották ki a hitoktatást az iskolákból, s választották szét az egyházat és az államot. A század közepére azonban a keresztény felekezetek nagyobb szabadságot kaptak. – Paraguay területén a 19. század végén a katolicizmust államvallássá tették, de más keresztény felekezetek is szabadon tevékenykedhettek. – Bolíviában a 20. század elején az alkotmány vallásszabadságot biztosított. A század közepétől a szerzetesek és papok közül egyre többen vállaltak politikai szerepet is a társadalmi problémák megoldása érdekében.

Brazíliában – ahol a portugál gyarmatosítóknak és hitelesítőknak köszönhetően elsősorban a katolikus vallás terjedt el – az 1891-es köztársasági alkotmány elválasztotta az egyházat az államtól. A Római Katolikus Egyház és a protestáns (baptista, adventista, lutheránus, kálvinista, anglikán) gyülekezetek szabadon tevékenykedhettek. 1920-tól gyarapodott a Brazíliába bevándorolt örmény orthodox, örmény katolikus és evangéliumi közösségek létszáma. Katolikus részről számos új érsekség és püspökség létesült. 1960-ban a Rio de Janeirót felváltó új főváros, Brazíliaváros is püspöki székhellyé vált.

Az Argentínai Szövetségi Köztársaságban a 19. század második felében liberális körök megpróbálták kiszorítani a katolikus egyházat a közéletből. A 20. században valamelyest enyhült a kormányzat és az egyház közti feszült helyzet. Ennek jelei: 1934-ben Argentína adott helyet a Nemzetközi Eukharisztikus Kongresszusnak; az országban egyházmegyéket, plébániákat és katolikus iskolákat hoztak létre. A katolikus közösségek mellett megjelentek az örmény orthodox, örmény és ukrán katolikus, valamint protestáns gyülekezetek is. A liberálisok nyomásának engedő Perón elnöksége (1945–1955) alatt azonban felszámolták a katolikus szervezeteket, egyetemeket, megszüntették az iskolai hitoktatást, lehetővé tették a polgári házasságok felbontását, s nyilvánosházakat nyitottak. Amikor a püspökök és a papok tiltakoztak, megtorlásul több székesegyházat felgyújtottak. 1955-ben ért véget ez a nehéz időszak. A 20. század első felében az egyház szervezete a megpróbáltatások és támadások ellenére is új érsekségekkel és püspökségekkel bővült. A metropoliák között kiemelkedő szerepe volt a főváros, Buenos Aires érsekségének, amely a 19. század elején létesült. A római katolikusok mellett a 20. században orthodox és Rómával egyesült katolikus közösségek is meggyökereskedtek Argentínában.

Uruguay köztársaságában 1878-ban a montevideói apostoli vikariátus püspökséggé lett, majd érsekség rangjára emelkedett. Liberális eszmék hatására a 20. század elején a hitoktatást kitiltották az állami iskolákból, s az 1917-es alkotmány szétválasztotta az egyházat és az államot. 1920-tól főleg európai bevándorlók orthodox, katolikus és evangéliumi közösségeket hoztak létre az országban. A katolikus egyház 1955-től kezdődően számos új püspökséggel gyarapodott.

Paraguayban, ahol az 1870-es alkotmány minden vallásnak szabadságot adott, s a katolicizmust államvallássá tette, a pártok önkényuralma alatt is szabadon működhettek a keresztény felekezetek. 1927-ben a jezsuiták is visszatérhettek az országba. 1929-ben Asunción főváros püspöksége érsekség rangjára emelkedett, és újabb püspökségek létesültek.

Bolíviában az 1906-os alkotmány biztosította a vallásszabadságot. Sucre fővárosban a 17. század elején alapított La Plata püspökség 1924-ben érsekséggé lett. Az Észak-Amerikából bevándorló protestáns hittérítők munkájának ellensúlyozására a Szentszék 1941-től két vikariátust is alapított: így az indiánok szinte kivétel nélkül katolikus hitre tértek. A kormány székhelyén, La Paz városában 1943-ban jött létre az érsekség. 1960-tól a katolikus egyház „láthatóbbá kívánt válni” a bolíviai társadalomban: a püspökkari konferencia pástorlevelei felhívták a kormányzat figyelmét a parasztok és a munkások nyomorúságos gazdasági helyzetére. A püspökök különféle szervezeteket alapítottak, amelyeknek feladata a társadalmi problémák megoldása volt. Sok pap, szerzetes és szerzetesnővér tevékeny politikai szerepet vállalt a munkások jogainak védelme érdekében.

Az észak-afrikai államokhoz tartozó Líbiában a Szentszék 1913-ban hozott létre egy apostoli vikariátust, amelyet később két részre osztottak. – Tunéziában a 19. század végén újra megalkulhatott Karthágó érseksége. Az érsekség 1964-ben azonban megszűnt, s a muszlim kormányzat erőteljesen korlátozni kezdte a katolikusok s egyéb keresztény felekezetek működését. – Algériában a 19. század végén Algír érseke korlátozott mértékben ugyan, de lehetőséget kapott muszlimok térítésére is. Algéria függetlenségének kinyilvánítása (1962) után az európai keresztények többsége elhagyta a köztársaságot. – Marokkóban a 20. század elején apostoli vikariátus alakult. 1912-ben azonban az iszlám államvallás lett, és betiltották a muszlimok felé irányuló hittérítést. – Nyugat-Szahara területén csak a 20. század közepén jöhetett létre egy apostoli prefektúra.

A muszlim Líbia területén az Egyiptomból származó koptok a keleti egyházhoz tartoztak, s csak a bevándorolt olaszok voltak katolikusok. A Szentszék 1913-ban elsősorban számukra hozta létre Líbia Apostoli Vikariátusát. 1927-ben ez az egyházkormányzati egység két részre oszlott: keleten megszületett a Kürenaikai Apostoli Vikariátus, nyugaton pedig a Tripoliról elnevezett vikariátus. A keleti vikariátust 1939-ben Bengázi városáról nevezték el. Az országban anglikánok és amerikai eredetű protestáns szekták is megtelepedtek, jóllehet a líbiai kormányzat az utóbbiakat hivatalosan nem ismerte el.

Tunéziában a Fehér Atyák működésének köszönhetően 1884-ben újraalakulhatott az arabok által elpusztított Karthágó érseksége. Első főpapja és Afrika primása a francia származású Ch. Lavigierie († 1892), Algír metropolitája lett. Karthágóban orthodox érsekség is létezett. Az országban lévő protestáns gyülekezeteket – a katolikus közösségekhez hasonlóan – kizárólag bevándorolt európaiak alkották. A Szentszék és az iszlám kormányzat közötti 1964-es konkordátum alapján a karthágói érsekség megszűnt, az iszlám állam kisajátította a templomokat s az egyház vagyonát. A liturgiát csak a kolostorokban és a nem nyilvános kápolnáknak engedélyezték. Egyházi tulajdonban hagyták azonban a katolikus iskolákat.

A 19. század végén Ch. Lavigierie, Algír metropolitája – a Fehér Atyák és a Fehér Nővérek kongregációjának alapítója – nemcsak a bevándorolt európaiak számára szervezte az egyházat, hanem korlátozott lehetőséget kapott a muzulmánok térítésére is. A 20. század első felében jezsuita misszionáriusok is érkeztek az országba, és itt élt a francia származású Ch. Foucauld († 1916) remete is, akinek hithirdető életvitelét az 1933-ban alakult Jézus Kistestvérei Kongregáció tagjai tekintették követendő példának. 1950-ben Algéria északi részén különféle protestáns gyülekezetek szövetségre léptek egymással. Az algériai orthodox keresztények egyházkormányzati szempontból a karthágói orthodox érsek alá tartoztak. Algéria függetlenségének kikiáltása (1962) után az európai keresztények nagy része elhagyta a köztársaságot.

Marokkóban, amely a középkorban az iszlám egyik erőssége volt, a keresztények csak a 19. században kaptak vallásszabadságot. Főként francia misszionáriusok tevékenykedtek az országban. 1908-ban a Szentszék a korábban alakult apostoli prefektúrát vikariátus rangjára emelte. 1912-ben az iszlám államvallás lett, s betiltották a muzulmánok felé irányuló hittérítést. 1923-ban a Szentszék két vikariátust hozhatott létre: Tanger központtal a spanyol védnökség alatt álló terület számára és Rabat városában a francia védnökség alatt élő keresztények számára. 1955-ben Rabat, majd a következő évben Tanger is érsekség rangjára emelkedett. A bevándorlók között csekély számban protestánsok is éltek. A marokkói keleti keresztények egyházkormányzati szempontból a tunéziai Karthágó orthodox metropolitájához tartoztak.

Nyugat-Szahara vidékén a 19. század végén az uralkodó vallás az iszlám volt. A Szentszék csak 1954-ben hozhatta létre Spanyol-Sahara és (a Marokkó területébe ágyazódó) Ifni apostoli prefektúráját. Az elenyésző kisebbségben élő keleti keresztények a tunéziai Karthágó orthodox metropolitájának fennhatósága alatt álltak.

A Nyugat-Afrika területén lévő államokban a francia, brit, portugál és német gyarmati uralom kezdetén az iszlám vagy valamelyik törzsi vallás volt az uralkodó. A katolikusok, a protestánsok és az orthodoxok missziója révén azonban a 20. század közepére ezekben az országokban is eredményessé vált a keresztény hittérítés. – Mauritániában a 20. század közepén jött létre egy katolikus püspökség. – Szenegál területén, Dakar környékén a 20. század elején gyarapodott a protestáns és a katolikus közösségek száma. – Gambiában a 20. század közepén apostoli prefektúra jött létre, amelyet a Szentszék 1957-ben egyházmegyévé alakított. – A portugálok uralta Bissau-Guinea apostoli prefektúrája 1955-ben jött létre. – A Guineai Köztársaság területén elsősorban az anglikán felekezet terjedt el, de 1949-ben katolikus apostoli prefektúrát is kapott az ország. – Sierra Leonében a 20. század közepén létesült katolikus püspökség. – Libériában, az USA-ban fölszabadított és visszatelepített rabszolgák közösségeiben, elsősorban az anglikán és más protestáns felekezetek terjesztették a kereszténységet. 1934-ben

azonban katolikus részről apostoli vikariátust is kapott az ország. – Mali, az egykori Francia Szudán területén a 20. század elején született egy apostoli prefektúra, amelyet később vikariátussá alakítottak. – Elefántcsontparton 1911-ben létesítettek apostoli vikariátust egy korábbi prefektúrából. – Felső-Volta (Burkina Faso) apostoli vikariátusa 1921-ben alakult, és a század közepén érsekség rangjára emelkedett. – Ghána apostoli prefektúráját a Szentszék 1943-ban alapította. – Togo területén az 1955-ben létrejövő katolikus érsekséget egy korábbi alapítású prefektúrából, illetve vikariátusból alakították ki. – Dahomey (Benin) apostoli prefektúrája a 19. század végén jött létre, s 1955-ben érsekség is alakult az országban. – Niger területén Niamey főváros 1942-ben lett az apostoli prefektúra, majd 1961-ben a püspökség központja. – Nigériában az anglikán és más protestáns hitelesítés mellett a katolikusok is eredményesen hirdették Krisztus örömhírét. Lagos püspöksége 1943-ban létesült, Benin egyházmegyéje pedig 1950-ben.

Mauritániában – ahol ma az iszlám az uralkodó vallás – katolikus részről a rendszeres misszionálást a Fehér Atyák a francia védnökség alatt, a 20. század elején kezdték meg. A protestáns hittérítők a század közepén elhagyták az országot. A katolikusok 1965-ben püspökséget hozhattak létre Nouakchott városában. A keleti keresztények Karthágó orthodox metropolitájának fennhatósága alá tartoztak.

Szenegál lakóinak többsége a törzsi vallásokat vagy az iszlámot követte. A 19. században francia protestánsok létesítettek kis közösségeket az ország északi részén, majd a 20. század elején Dakar városában. Katolikus részről a 19. században létrejött vikariátust 1939-ben Dakar városáról nevezték el. Ennek az egyházkormányzati egységnek szerepét 1955-ben a dakari érsekség és egy püspökség vette át.

Gambiát a Szentszék 1931-ben nyilvánította missziós területté. 1951-ben jött létre Bathurst (ma: Banjul) városában egy apostoli prefektúra, amely 1957-ben egyházmegye rangjára emelkedett. Az országban a katolikusokon kívül főleg a metodisták végeztek térítő tevékenységet.

Bissau-Guinea területén a rendszeres hittérítést 1930-ban portugál ferencesek kezdték meg. Munkájukhoz később itáliai hittérítők csatlakoztak. A portugálok uralta Bissau-Guinea apostoli prefektúráját a Szentszék 1955-ben hozta létre Bissau városában.

A mai Guineai Köztársaság területén az anglikán protestánsok a 19. századtól kezdve végeztek hittérítést. Katolikus részről a 20. század elejétől főleg a Szentlélek Atyák, majd a Fehér Atyák terjesztették a kereszténységet. 1949-ben apostoli prefektúrát kapott az ország. Conakry érseksége 1955-ben ebből a prefektúrából jött létre.

Sierra Leone országában a lakosok többsége az iszlámot, kisebb része valamelyik törzsi vallást követte. Protestáns (anglikán, metodista stb.) és katolikus részről az országban a 19. század közepén indult el a hitelesítés. A Freetown és Bo városairól elnevezett katolikus püspökség 1950-ben jött létre. 1962-ben Makeni városában is alakult püspökség.

Libériában, ahová az USA kormánya a 19. század elején főlzsabeditott rabszolgákat telepített vissza, először amerikai protestáns felekezetek (anglikán epizkopális egyházi közösségek, lutheránusok stb.) terjesztették a kereszténységet. A katolikus hitelesítés csak a 19. század végén kezdődött el. 1903-ban jött létre Libéria Apostoli Prefektúrája, amely 1934-ben vikariátus rangjára emelkedett. 1950-ben ezt a vikariátust a fővárosról, Monroviáról nevezték el, miközben Cape Palmas központtal egy új apostoli prefektúra is alakult az ország délnyugati részén.

A mai Mali Köztársaság, az egykori Francia Szudán területén a 19. században a lakosok többsége muzulmán vagy valamelyik törzsi vallás követője volt. Katolikus részről a hittérítést a 20. század elején a Fehér Atyák kezdték el. Francia Szudán apostoli prefektúrája 1901-ben jött létre. A prefektúrát 1921-ben Bamako fővárosról nevezték el. Ez a prefektúra 1927-ben vikariátus, majd 1955-ben érsekség rangjára emelkedett. Mali területén a 19. századtól kezdődően kisebb protestáns közösségek is kialakultak.

Elefántcsontparton katolikus részről a hitterjesztést a 19. század végén a Szentlélek Atyák, majd a Lyoni Szeminárium misszionáriusai végezték. 1895-ben a Szentszék létrehozott az Aranyparttal (Ghánával) határos részen egy apostoli prefektúrát, amely 1911-ben vikariátus rangjára emelkedett. A területen 1924-től megkezdődött a metodista misszió is. Abidjan katolikus érseksége 1955-ben jött létre.

Felső-Volta (Burkina Faso) keresztényei a francia fennhatóság idején Francia Szahara és Szudán apostoli vikariátusához tartoztak. A 20. század elején a Fehér Atyák és a Fehér Nővérek hozták létre az első missziós telepeket. Ezzel együtt protestáns közösségek részéről is megindult a misszió. Ouagadougou apostoli vikariátusa 1921-ben jött létre. Ez a vikariátus 1955-ben érsekség rangjára emelkedett.

Mivel Ghána a 19. századtól brit fennhatóság alatt állt, területén elsősorban anglikánok és metódisták végeztek missziót. A 19. század végétől kisebb orthodox közösségek is kialakultak az országban, ahol katolikus részről a Lyoni Szeminárium misszionáriusai kezdeményezték a rendszeres hittérítést. Az ő munkájukat a 20. század elején a Fehér Atyák folytatták. Accra apostoli prefektúráját a Szentszék 1943-ban hozta létre. A prefektúra 1947-ben vikariátus, majd 1950-ben érsekség rangjára emelkedett. Accra városában 1959-ben jött létre az alexandriai görög pátriárka fennhatósága alá tartozó görög orthodox érsekség a nyugat-afrikai orthodox közösségek összefogására.

Togo területén a hittérítést a 19. század közepén német evangélikusok kezdték. A rendszeres katolikus misszió a század végén indult meg. 1892-ben a Szentszék apostoli prefektúrát hozott létre az országban. A prefektúra 1914-ben vikariátussá alakult, amelyet 1938-ban Lomé városáról neveztek el. Ez a vikariátus 1955-ben emelkedett érsekség rangjára.

Dahomeyben (Beninben) – a 19. századi brit és francia gyarmati vetélkedés színterén – a metódistákon kívül más protestáns felekezetek (baptisták, adventisták, mormonok stb.) is hoztak létre keresztény közösségeket. Katolikus részről a missziós munkát a század közepén lyoni hithirdetők kezdték meg. A terület apostoli prefektúrája 1883-ban jött létre. Ez a prefektúra 1901-ben vikariátussá alakult, majd ebből született meg 1955-ben Cotonou városának érseksége. A főváros, Porto Novo püspökségét a Szentszék 1963-ban alapította.

Niger területén különféle protestáns felekezetek a 20. század elején kezdték meg a kereszténység terjesztését. Katolikus részről az ország első missziós állomását 1931-ben Lyonból érkező hithirdetők alapították. Niamey főváros 1942-ben lett egy apostoli prefektúra központja. Niamey püspöksége 1961-ben alakult meg.

Nigériában a kereszténységet a 19. században protestánsok (anglikánok, metódisták, baptisták) kezdték terjeszteni. A leghatékonyabb módon Anglia egyháza végezte a hitterjesztést. Katolikus részről a Lyoni Szemináriumból érkező misszionáriusok kezdték meg a hittérítés munkáját, amelybe a század végén a Szentlélek Atyák is bekapcsolódtak. Nigéria északi részén 1884-ben létesült egy apostoli prefektúra. Nyugaton 1911-ben alakult meg az apostoli prefektúra, amely 1918-ban vikariátussá alakult. A korabeli fővárosról, Lagosról elnevezett vikariátus 1943-ban létesült, és ez emelkedett 1949-ben érsekség rangjára. A nyugati vikariátus területén 1950-ben született meg Beninváros püspöksége.

Közép-Afrika államaiban a francia, német, brit, illetve belga gyarmati időszakban terjedt el a kereszténység protestáns, katolikus és orthodox formája. – Kamerun területén kezdetben protestánsok végeztek hittérítést. A korabeli főváros, Buea katolikus püspöksége 1950-ben alakult meg. – Spanyol Guinea (1963-tól: Egyenlítői-Guinea) államában először a 20. század elején (Bioko szigetén) jött létre apostoli vikariátus. – Gabonban, ahol elsősorban anglikánok és német evangélikusok terjesztették a kereszténységet, katolikus részről Libreville fővárosban 1947-ben alakult apostoli vikariátus, amely később püspökség rangjára emelkedett. – A Kongó-Brazzaville Köztársaság területén az apostoli vikariátus 1922-ben Brazzaville fővárosról kapta nevét. – A Kongó-Léopoldville Köztársaságban Léopoldville főváros vikariátusa 1955-ben vált érsekséggé. – A Közép-afrikai Köztársaságban Bangui főváros érseksége korábbi

alapítású prefektúrából, illetve vikariátusból jött létre 1955-ben. – Csád államának Fort Lamy (ma: N'Djamena) fővárosáról elnevezett püspöksége ugyanebben az évben alakult meg.

A mai Kamerun területén a keresztény hithirdetést a 19. században elsősorban amerikai baptisták, anglikán presbiteriánusok és német evangélikusok végezték. Katolikus részről kezdetben német, majd a 20. század elejétől francia és brit szerzetesek terjesztették a kereszténységet. Az 1890-ben alapított apostoli prefektúra 1905-ben vikariátus rangjára emelkedett, s ezt a vikariátust 1931-ben Yaoundé városáról nevezték el. Buea püspöksége 1950-ben alakult meg. Yaoundé érseksége 1955-ben jött létre, s ugyanebben az évben létesült Douala városának püspöksége is. A yaoundéi görög orthodox érsekséget 1959-ben alapították.

Spanyol Guinea lakóinak térítése a 19. században kezdődött. A Fernando Póo (Bioko) szigetről elnevezett apostoli vikariátus 1904-ben jött létre egy korábban alapított apostoli prefektúrából. A szárazföldi részre eső Río Muni vikariátusa 1965-ben alakult.

Gabon területén a 19. században amerikai protestáns felekezetek kezdték meg a hittenjesztést. Munkájukhoz európai protestánsok is csatlakoztak. Az evangélikus misszió sikerének egyik jele az, hogy Albert Schweitzer († 1965) – német evangélikus orvos és teológus – a gaboni Lambarénében 1913-ban megszervezte híres őserdei kórházát, majd később újabb kórházat és lepratelepet hozott létre. Katolikus részről a 19. század végén létesült egy apostoli vikariátus, amelyet 1947-ben Libreville városáról neveztek el. Ez a vikariátus 1955-ben egyházmegyévé alakult.

A Kongó-Brazzaville Köztársaságban katolikus részről a rendszeres hittenjesztést a 19. században a Szentlélek Atyák végezték. A 19. században létrehozott apostoli vikariátust 1922-ben Brazzaville városáról nevezték el. 1955-ben ez a vikariátus emelkedett érsekség rangjára. A legnagyobb protestáns felekezet a köztársaságban az evangélikusoké. Igéjhirdetésük a 20. század elején kezdődött el, de a Brazzaville központú evangélikus egyház csak 1961-re szerveződött meg.

A Kongó-Léopoldville Köztársaság területén katolikus részről a 19. század második felében a Fehér Atyák, majd a Szentlélek Atyák végezték a hittérítést. Velük párhuzamosan számos protestáns felekezet is terjesztette a kereszténységet. A Szentszék 1888-ban egy apostoli vikariátust állított fel Léopoldville központtal. A görög orthodox érsekség 1958-ban létesült ugyanitt. A városban lévő latin apostoli vikariátus 1959-ben emelkedett érsekség rangjára. Ugyanebben az évben vált Boma (az egykori Belga Kongó központja) is püspökséggé, illetve Bukavu városában is ekkor alakult egy érsekség.

A Közép-afrikai Köztársaságban katolikus részről a 19. század végén a Szentlélek Atyák kezdték a hittérítést. Ugyanebben az időben különféle protestáns felekezetek (lutheránusok, baptisták stb.) is megjelentek a franciák uralta gyarmaton. A 20. század elején apostoli prefektúra alakult a területen, amely 1937-ben vikariátus rangjára emelkedett. Ebből a vikariátusból született meg 1955-ben Bangui főváros érseksége.

Az iszlám hatása alatt álló Csádban a keresztény hittérítést 1920-ban amerikai protestánsok kezdték. Katolikus részről elsősorban a Szentlélek Atyák tevékenykedtek a francia gyarmaton. Fort Lamy apostoli prefektúrája 1947-ben, egyházmegyéje 1955-ben jött létre. Moundou városában 1959-ben alakult püspökség. Fort Lamy püspöksége 1961-ben érsekség rangjára emelkedett.

Dél-Afrika államaiban a portugál, a német, a brit, illetve a francia gyarmati időszakban erősödött meg a kereszténység protestáns, katolikus és orthodox változata. – Portugál Nyugat-Afrikában 1940-ben Luanda püspöksége érsekséggé alakult. – Délnyugat-Afrika területén német evangélikusok kezdték a hittenjesztést. Windhoek főváros apostoli vikariátusát 1926-ban hozta létre a Szentszék. – Dél-Afrikában a holland református, az anglikán és az orthodox misszió mellett sikeres volt a katolikus hittenjesztés is: Pretoria apostoli vikariátusa 1948-ban jött létre. – Bászutóföldön különféle protestáns felekezetek mellett a katolikus közösségek is elterjedtek: a terület apostoli prefektúrája 1909-ben emelkedett vikariátusi rangra. – Szváziföldön a Szentszék a 20. század elején apostoli prefektúrát létesített, amelyből a század

közepén kialakult egy püspökség. – Becsuánaföld térítését londoni protestánsok kezdték meg, de 1959-ben apostoli prefektúra is alakult a térségben. – Dél-Rhodesia (Zimbabwe) területén elsősorban az anglikánok végeztek hittérítést. A 20. század elején a Zambézi folyó mentén katolikus részről is létrejött egy apostoli prefektúra, amely 1955-ben érsekséggé lett. – Bár Zambiában főként protestáns felekezetek terjedtek el, 1936-ban a Viktória-vízesésnél apostoli prefektúra is létesült. – Nyaszaföld (Malawi) apostoli prefektúrája, majd vikariátusa a 19. század végén jött létre, s a 20. század közepén alakult meg Lilongwe főváros katolikus püspöksége. – Mozambikban a 19. század végén anglikán egyházmegye létesült, 1940-től pedig római katolikus egyházmegyéek is szerveződtek az országban. – Madagaszkár szigetén a 19. század végére a protestantizmus lett az államvallás, de Antananarivo fővárosban katolikus részről is alakult egy apostoli vikariátus.

Portugál Nyugat-Afrikában a 19. században protestáns felekezetek terjesztették a kereszténységet. Katolikus részről a Szentlélek Atyák kezdték meg a portugál hatóságok által szétzilált korábbi egyházszervezet újjáépítését. A 16. században alapított Angola-Kongó Püspökséget 1940-ben Luanda városáról nevezték el, s érsekséggé alakították, mert közben lehetőség nyílt két új püspökség létrehozására is. 1957-től újabb püspökségek csatlakozhattak Luanda érsekségéhez.

Délnyugat-Afrika területén a kereszténység terjesztését a 19. században a német evangélikusok kezdték. A század végén katolikus részről is elindult a hittenjesztés, jóllehet a bennszülött protestánsok eleinte akadályozták a katolikus hittérítők munkáját. Windhoek főváros apostoli vikariátusa 1926-ban jött létre, 1949-ben pedig újabb vikariátus alakult a térségben.

Dél-Afrikában (1961-től: Dél-afrikai Köztársaság) a 19. században a leghatékonyabb módon a holland reformátusok terjesztették a kereszténységet. A 20. század elejétől megerősödött az anglikán és az orthodox misszió: 1927-ben az alexandriai pátriárka két orthodox püspökséget is alapított a területen. Katolikus részről Pretoria apostoli vikariátusa 1948-ban alakult meg. Fokváros érseksége és Johannesburg püspöksége 19. századi apostoli prefektúrákból, illetve vikariátusokból kifejlődve 1951-ben jött létre.

Bászutóföldön a 19. században először kálvinista, majd anglikán és metodista hittérítők terjesztették a kereszténységet. A katolikus hittenjesztés a század második felében indult meg. A 19. század végén jött létre a terület apostoli prefektúrája, amely 1909-ben vikariátus rangjára emelkedett. Maseru, a főváros egyházmegyéje 1951-ben jött létre, majd tíz évvel később érsekséggé alakult.

Szváziföldön a hittenjesztést a 19. században protestánsok kezdték, majd katolikus szerzetesek folytatták. A Szentszék 1923-ban apostoli prefektúrát, majd 1939-ben vikariátust hozott létre a térségben. Ebből a vikariátusból jött létre 1961-ben Manzini város püspöksége.

Becsuánaföldön a hittérítést londoni protestáns hittérítők indították el, s a katolikusok a 19. század végén kezdték meg működésüket. Az első ír katolikus missziós állomás azonban csak 1928-ban alakulhatott meg. 1959-ben jött létre egy apostoli prefektúra a területen, amelyből később a főváros, Gaborone püspöksége kialakult.

Dél-Rhodesiában (a mai Zimbabwei Köztársaság területén) a 19. század végén katolikus részről elsősorban a jezsuiták végeztek hittérítő tevékenységet. 1879-ben a Szentszék a Zambézi folyó vidékét missziós területté nyilvánította. 1915-ben jött létre a Zambézi folyóról elnevezett apostoli prefektúra, amelyből 1931-ben Salysbury (ma: Harare főváros) apostoli vikariátusa alakult ki. A vikariátus 1955-ben emelkedett érsekség rangjára. Mivel az ország hosszú ideig brit fennhatóság alatt állt, területén az anglikán egyház és más protestáns felekezetek is terjesztették a keresztény tanítást.

Zambiában a 19. század végén a D. Livingstone nyomában járó protestáns felekezetek terjesztették a kereszténységet. Katolikus részről a jezsuiták és a Fehér Atyák végeztek missziós munkát. A század elején létrehozott apostoli prefektúrát 1936-ban a Zambia és Zimbabwe határán található Viktória-vízesésről, majd később Lusaka városáról nevezték el. E prefektúra 1950-ben vikariátussá

és 1959-ben érsekséggé alakult. Livingstone apostoli vikariátusa 1950-ben jött létre, és 1959-ben emelkedett egyházmegye rangjára.

Nyaszaföldön (Malawi területén) a 19. század közepétől elsősorban protestánsok végeztek missziós munkát. A Fehér Atyák csak a század végén érkeztek a területre. Nyaszaföld apostoli prefektúrája, amely 1889-ben jött létre, 1897-ben vikariátussá alakult. Ez a vikariátus, amelyet 1958-ban Lilongwe városáról neveztek el, 1959-ben püspökség rangjára emelkedett. A Zomba városáról elnevezett vikariátus 1952-ben alakult meg, és 1959-ben vált egyházmegyévé.

Mozambik területén a korábbi jezsuita misszió eredményei a 19. század közepére megsemmisültek. A protestánsok hatékony hitleterjesztést folytattak: 1893-ban Mozambikban anglikán egyházmegye is létesült. A katolikusok részéről az új missziós korszak a 20. század elején kezdődött. A főváros, Lourenço Marques érseksége 1940-ben jött létre, és ekkor alakultak meg Beira és Nampula városainak püspökségei is.

Madagaszkár szigetén az angol protestáns hittérítés sikereinek jeleként a 19. század második felében államvallássá lett a protestantizmus. Katolikus részről 1898-ban alakult egy apostoli vikariátus, amelyet 1913-ban Antananarivo fővárosról neveztek el. 1950-re kialakult Madagaszkár független lutheránus egyházszervezete. A főváros vikariátusa 1955-ben emelkedett érsekség rangjára, miközben három új katolikus püspökség is alakult a szigeten.

A brit, német, belga, olasz és francia fennhatóság alatt álló kelet-afrikai térség államaiban a 19. század közepén kezdődött el, illetve folytatódott a korábban megszakadt keresztény misszió. – Tanzániában a 19. század végén erőteljes volt az anglikán és a lutheránus hithirdetés. A 20. század közepén azonban katolikus érsekség és több püspökség is alakult az országban. – Burundi területén a 20. század első felében jöttek létre az első protestáns és katolikus közösségek, s a század közepén alakult három katolikus püspökség. – Ruandában hasonló volt a helyzet: Kigali főváros érseksége 1959-ben létesült. – Uganda területén az első hittérítők anglikánok voltak, s őket követték a Fehér Atyák, illetve más katolikus szerzetesek: 1939-től több egyházmegye is létesült a térségben. – Kenyában a hittérítést protestáns részről az anglikánok, katolikus részről pedig a Szentlélek Atyák kezdték. Nairobi főváros érseksége 1953-ban jött létre. – Szomáliában itáliai szerzetesek, anglikánok és kopt keresztények végezték a tanúságtevés feladatát. – Francia Szomáliföldön Dzsibuti apostoli prefektúrája 1914-ben alakult meg. – Etiópiában 1930-ban jött létre egy etióp szertartású keleti katolikus egyházi közösség. Az alexandriai (miafizita) kopt pátriárka alá tartozó orthodoxok 1959-ben önállóságot kaptak, s létrejött az Etióp Orthodox Tevahedo Patriarchátus. Az etióp *tevahedo* (egyesült, eggyé lett) szó arra utal, hogy Krisztusban eggyé lett az isteni és az emberi természet, mint ahogyan ezt a khalkedóni formulát (két természet egy személyben) elutasító miafiziták is vallják. Ugyancsak 1959-ben alakult meg az Etióp Evangéliumi Egyház. – Eritrea katolikus közösségei az etióp keleti egyházhoz, majd 1951-től a mai főváros (Aszmara) apostoli exarchátusához tartoztak. Az alexandriai kopt pátriárka fennhatósága alatt élő orthodoxok 1959-től az Etióp Orthodox Tevahedo Patriarchátus fennhatósága alá kerültek. – Szudánban 1913-ban apostoli prefektúra és vikariátus is létesült. Az ország északi részén a gyarmati hatóságok megtiltották a muszlimok térítését. Délen először az anglikán epizkopális egyház hozott létre egyházmegyéket, majd két katolikus apostoli vikariátus is létesült.

Tanzániában a 19. században jelentős missziós tevékenységet folytattak az anglikánok és a lutheránusok. Katolikus részről a hittérítést a 19. század második felében a Szentlélek Atyák kezdték. Dar es-Salaam vikariátusa 1906-ban jött létre. 1953-ban ez a vikariátus érsekséggé alakult, miközben nyolc püspökség is létesült (köztük a mai főváros, Dodoma püspöksége is). Dar es-Salaam görög orthodox püspöksége 1959-ben alakult meg.

Burundi területén protestáns és katolikus részről a 20. század elején kezdődött a hitleterjesztés. A katolikus hittérítők közül elsősorban a Fehér Atyák végeztek sikeres missziót. Usumbura (1962-

től: Bujumbura) egyházmegyéje 1959-ben jött létre. A Gitega városáról elnevezett vikariátus, majd érsekség Ngozi püspökségével együtt ugyancsak 1959-ben alakult meg. Bururi egyházmegyéjét 1961-ben hozta létre a Szentszék.

Ruanda területén a keresztény hit terjesztését a 20. század elején különféle protestáns felekezetek és a Fehér Atyák kezdték meg. Kabgayi érseksége (amelynek szerepét később Kigali főváros érseksége vette át) és Nyundo püspöksége 1959-ben jött létre. A következő években több új katolikus püspökség is létesült az országban.

Uganda első hittérítői a 19. században az anglikánok voltak, akik H. M. Stanley († 1904) – amerikai újságíró és Afrika-kutató – hívására érkeztek a területre. Őket követően a Fehér Atyák és más katolikus szerzetesek is bekapcsolódtak a hittérítés munkájába. A század elején alapított apostoli prefektúrákból és vikariátusokból 1939-től kezdődően több egyházmegye is alakult a térségben. Rubaga érseksége, amelyet később Kampala fővárosról neveztek el, 1953-ban jött létre.

Kenyában a 19. században az anglikánok, a brit metodisták és a skót presbiteriánusok terjesztették a kereszténységet. Katolikus részről a Szentlélek Atyák kezdték meg a térség misszióját. A században létesült apostoli prefektúrából, majd vikariátusból 1953-ban alakult ki Nairobi érseksége és három püspökség. 1959-től a Szentszék újabb egyházmegyéket alapíthatott az országban.

Szomáliában – ahol a lakosok túlnyomó többsége az iszlám követője volt – az olaszok uralta területen a 20. század elején itáliai szerzetesek végeztek hittérítő tevékenységet. Brit Szomáliföldön az anglikán misszió volt meghatározó. Az ország délkeleti vidékén, Benadir régióban a Szentszék 1904-ben alapított egy apostoli prefektúrát. Ebből a prefektúrából jött létre 1927-ben Mogadishu apostoli vikariátusa. A keleti egyház a kopt keresztény közösségek által volt jelen a térségben.

Francia Szomáliföldön – ahol a muzulmán vallás volt az uralkodó – a katolikusok a 19. század végén kezdték meg a hittérítést, és iskoláikkal, valamint karitatív tevékenységükkel szereztek tekintélyt a bennszülöttek között. Dzsubuti apostoli prefektúrája 1914-ben alakult meg, és 1955-ben lett közvetlenül a Szentszék alá rendelt püspökség.

Etiópiában 1930-ban formálódott meg az etióp orthodox egyháztól és a latin szertartású katolikusoktól elkülönülő etióp katolikus (a pápa főségét elismerő) sajátjogú egyház. Ebből alakult ki 1961-ben a főváros, Addisz-Abeba keleti katolikus érseki egyházmegyéje, valamint két hozzá tartozó püspökség. Az alexandriai miafizita orthodox kopt pátriárka alá tartozó etióp orthodoxok közössége 1959-ben vált önálló (autokefál) egyházzá, amely saját pátriárkát választhatott magának: létrejött az Etióp Orthodox Tevahedo Patriarchátus. A 19. századtól kezdődő lutheránus és presbiteriánus térítések eredményeként 1959-ben megalakult a nemzeti Etióp Evangéliumi Egyház is.

Eritrea és Etiópia történelmének szoros összekapcsolódása miatt az eritreai katolikus egyházszervezet kialakulása szerves része volt a sajátjogú etióp katolikus egyház kibontakozási folyamatának. Aszmara (a mai főváros) apostoli exarchátusa 1951-ben jött létre. Ez az exarchátus Addisz-Abeba érsekének alárendelve 1961-ben püspökség rangjára emelkedett. Az eritreai orthodox miafizita hívők, akik az etióp orthodoxokkal együtt az alexandriai kopt pátriárka fennhatósága alá tartoztak, 1959-ben az autokefál etióp orthodox egyház tagjaivá váltak.

Szudán területén a 19. században a katolikusok és a protestánsok (elsősorban anglikánok) terjesztették a kereszténységet. 1913-ban Szudán déli részén apostoli prefektúra jött létre, és ebben az évben alakult meg Kartúm (a jelenlegi főváros) apostoli vikariátusa is. A keresztény hithirdetést nehezítette, hogy az iszlám által uralt északi részen a gyarmati hatóságok megtiltották a keresztény hit terjesztését. 1945-ben a déli részen az anglikán episzkopális egyház hozott létre egy egyházmegyéjét. 1960-ban alakult meg El Obeid városának katolikus vikariátusa, a következő évben pedig a Juba városáról elnevezett vikariátus.

Dél- és Délkelet-Ázsia térségében a 19. század végétől – bár országonként különböző mértékben – fokozatosan erősödött a keresztény hithirdetés. A perzsiiai Urmia városában a 19. század végén keleti szír (kald) katolikus érsekség létesült. Ispahán latin szertartású püspöksége 1910-ben érsekség rangjára emelkedett. – Afganisztánban a 20. század elején az

egyetlen államilag elismert keresztény felekezet az ország függetlenségét elismerő olaszországi római katolikus közösség volt. – Pakisztánban Lahor városának katolikus püspöksége, anglikán egyházmegyeje, valamint a bengáliai részen lévő Dakka városának római katolikus püspöksége a 19. század végén jött létre. Karacsi főváros érsekségét a Szentszék a 20. század közepén alapította. – Indiában a 19. század végén latin szertartású püspökségek és érsekségek alakultak. A 20. század elején a délnyugat-indiai Kerala állam fővárosa kapott érsekséget. A főváros, Újdelhi érsekségét 1959-ben hozta létre a Szentszék. – A nyugati hittérítők elől mereven elzárkózó Nepálban a keresztények csak a 20. század közepétől kaptak lehetőséget a szociális és az egészségügyi munkába való bekapcsolódásra. – Bhután Királyságában a keresztények csak a 20. század közepétől tevékenykedhettek. – Ceylon szigetén 1886-ban létesült Colombo főváros katolikus érseksége. A 20. század közepén azonban a külföldi keresztény hittérítőket kitiltották az országból.

A hátsó-indiai Burma területén a 19. század végén anglikán egyházmegye alakult, ám a katolikus hithirdetés sem szűnt meg: Rangun főváros a 20. század közepén katolikus érsekséget kapott. – Sziámban elsősorban a protestáns kereszténység terjedt el, de a 20. század közepén Bangkok fővárosban katolikus érsekség is létesülhetett. – Laoszban katolikus részről csak a 20. század közepén jöhetett létre apostoli vikariátus. – Kambodzsában a Szentszék már a 19. században alapíthatott apostoli vikariátust, s a következő század elején különféle protestáns felekezetek is lehetőséget kaptak a missziós munkára. – Vietnamban elsősorban a kereszténység katolikus változata terjedt el. A 20. század első felében az ország északi részének apostoli vikariátusát Hanoiról nevezték el, a déli részen levő vikariátusokat pedig Hue, illetve Saigon városairól. Az ország kettéosztása (1954) után 1960-ban északon létrejöhetett Hanoi érseksége, miközben a déli Hue és Saigon vikariátusai is érsekség rangjára emelkedtek. – A Maláj-félsziget déli részén lévő Malakka területén a 19. század végén anglikán egyházmegye és katolikus püspökség is alakult. A Maláj Államszövetségben 1955-ben született meg Malakka-Szingapúr Érseksége és Kuala Lumpur püspöksége. A Malajziai Államszövetséghez csatlakozó Észak-Borneón már 1963 előtt is működött apostoli vikariátus.

Bár Perzsia (Irán) területén a síita muszlim volt a legelterjedtebb vallás, a korábban meggyökerezett kereszténység is megmaradt az országban. A keleti szír (kald) katolikusok érseksége a Teherán fővárostól északnyugatra fekvő Urmia városában 1890-ben jött létre egy korábbi püspökségből. Az 1906-os alkotmány a Korán alapján biztosította a korlátozott vallásszabadságot is: „Allah nem tiltja meg nektek, hogy jóindulattal és méltányosan bánjatok azokkal, akik a vallás miatt nem harcoltak ellenetek, és nem űztek el lakhelyeitekről. Allah szereti azokat, akik méltányosan járnak el” (Korán, szúra 60,8). A 20. század első felében az ország területén megerősödtek a kicsiny keresztény közösségek: ezek közé tartoztak az asszír (keleti szír), az örmény, a görög és az orosz orthodoxok. A latin szertartású római katolikusok korábban alapított ispaháni püspöksége 1910-ben emelkedett érsekség rangjára. A Rómával egyesült keresztény csoportok közé tartoztak a Perzsia területén élő örmény katolikusok is. A 19. század végétől a 20. század közepéig terjedő időszakban protestáns közösségek (anglikánok, presbiteriánusok, hetednapos adventisták, evangélikusok) is megtelepedtek az országban. Perzsia Anglikán Egyházmegyeje 1912-ben létesült Teheránban.

Afganisztán lakosságának túlnyomó többsége a 19. század végén vallási szempontból szunnita muzulmán volt. Csak szórványosan éltek örmény keresztények Kabul környékén, de ismeretlen okból ők is elmenekültek onnan, s az Afganisztánnal szomszédos Pakisztánban telepedtek le. 1919-től az egyetlen államilag is elismert keresztény felekezet az olasz követség környékén élő római katolikus közösség volt. Ennek magyarázata az, hogy Afganisztán államilag kinyilvánított függetlenségét a nemzetek közül elsőként Olaszország ismerte el. 1959-ben a Kabulba látogató amerikai elnök (D. Eisenhower) elérte a sahnál, hogy a washingtoni diplomaták számára az amerikaiak protestáns templomot építhessenek Kabulban.

Az iszlám és hindu vallást követő Pakisztán területein kis létszámban éltek protestáns és katolikus keresztények. A Nyugat-Pakisztán keleti határánál található Lahor városának katolikus egyházmegyéje 1886-ban jött létre, s ugyanebben az időben alakult meg a város anglikán püspöksége is. Keleten, a bengáliai részen Kalkutta érseksége 1886-ban, Dakka városának püspöksége pedig 1887-ben létesült. Nyugat-Pakisztánban Karacsi főváros püspökségét a Szentszék 1948-ban hozta létre.

Indiában a hindu és muszlim többség mellett a kereszténység is terjedt. A 19. század végétől kezdve több új indiai katolikus püspökség létesült. A Szentszék 1886-ban hozta létre Agra és Bombay (ma: Mumbai) érsekségeit is. A keleti szír szertartást követő Szír Malabár Katolikus Egyház 1923-ban Ernakulam városában kapott érsekséget. A nyugati szír rítushoz ragaszkodó Szír Malankár Katolikus Egyház számára – amely 1930-ban jött létre Kerala államban – 1932-ben a Szentszék érsekséget alapított az állam Thiruvananthapuram nevű fővárosában. A brit jelenlét miatt természetesen a brit protestáns felekezetek is megerősödtek a térségben. Amikor India 1947-ben függetlenné vált, anglikán, baptista, lutheránus és presbiteri közösségek egyesülése nyomán létrejött Dél-India Egyháza. A főváros, Újdelhi katolikus érseksége 1959-ben jött létre korábbi alapítású püspökségekből. Dél-India Egyházából 1964-ben kivált az Indiai Anglikán Egyház.

Nepál, amely következetesen elzárkózott mindenféle nyugati misszió elől, a 20. században is a buddhista jellegű hinduizmust tekintette államvallásnak. A keresztény felekezetek csak 1951-től kaptak lehetőséget tevékenységre a nevelés, az egészségügy és a szociális gondoskodás területein. A Bhutáni Királyságban, ahol az államvallás a lámaista buddhizmus volt, a törvényhozás mindenféle hittérítést tilalmazott. Ez a helyzet csak 1960-ban változott meg, amikor a miniszterelnök – aki indiai jezsuita kollégiumban tanult – jezsuitákat hívott be az országba az iskolarendszer megújítása céljából.

Ceylon szigetén, ahol a lakosok többsége a buddhizmus, a hinduizmus és az iszlám követője volt, a keresztény (anglikán, katolikus, kálvinista stb.) hittérítők is sikerrel tevékenykedtek. Katolikus részről 1886-ban jött létre Colombo érseksége, majd néhány püspökség. A fővárostól északnyugatra lévő Kurunegálában 1950-ben alakult meg egy anglikán püspökség. 1963-ban az összes külföldi hittérítőt kitiltották az országból, de a bennszülött papok és szerzetesek révén a katolikus kereszténység továbbra is fennmaradt.

A Hátsó-Indiához tartozó Burma buddhista lakosai között viszonylag csekély számú keresztény tudott meggyökerezni. Rangun városában a 19. század végén anglikán egyházmegye alakult, de a katolikus hithirdetés is folytatódott. Az 1948-ban fővárossá váló Rangun katolikus érseksége 1955-ben létesült egy korábbi apostoli vikariátusból. 1961-ben a buddhizmus államvallás lett, a keresztény iskolákat és kórházakat államosították, de a korábban kereszténnyé lett bennszülöttek átvé szelték ezeket a nehézségeket.

Sziám területén a buddhizmus követői vallási türelmet tanúsítottak az iszlám és a kereszténység iránt. 1934-ben jött létre a különféle protestáns felekezeteket egybefogó Sziámi Egyház. Bangkok főváros katolikus érseksége 1965-ben alakult meg a korábban alapított apostoli vikariátusból.

Az indokínai Laosz felé irányuló rendszeres katolikus hittérítés a 19. század végén Sziám területéről indult. Vientián fővárosban azonban csak 1952-ben alakulhatott meg egy apostoli vikariátus.

A Francia Indokína részeként fennálló buddhista Kambodzsában elsősorban a vietnami bevándorlók között terjedt a kereszténység. A 20. század első felében kisebb protestáns felekezetek telepedtek meg az országban. A katolikus egyháznak a 19. század közepén alapított apostoli vikariátusát 1924-ben Phnompen fővárosról nevezték el.

A főként buddhisták és taoisták által lakott Vietnam területén a francia gyarmatosítók révén elsősorban a kereszténység katolikus változata terjedt el. A 20. század elején kisebb protestáns csoportok is megtelepedtek az ország középső részén. Északon a korábbi katolikus alapítású Tonkin apostoli vikariátusa 1924-ben a Hanoi Apostoli Vikariátusa nevet kapta. Délen a korábban alapított Észak-kokinkínai Apostoli Vikariátusnak 1924-ben adták a Hue Apostoli Vikariátusa nevet; a nyugat-kokinkínai apostoli vikariátust ugyanebben az évben Saigon városáról nevezték el. 1955-

ben, az ország kettéosztásakor a várható kommunista üldözés elől északiak százezrei (többségükben katolikusok) menekültek a déli országrészbe, abban a reményben, hogy a katolikus Diêm uralma alatt kedvezőbb helyzetbe kerülnek. • Az északi részen a keresztények üldözése a 20. század közepén valamelyest mérséklődött, aminek egyik jele, hogy Hanoi apostoli vikariátusa 1960-ban érsekség rangjára emelkedhetett. • A déli országrészben a diktátorrá váló Diêm nem csupán a politikáját ellenző buddhista szerzeteseket üldözte, hanem azokat a katolikus papokat is, akiktől hatalmát féltette. Ennek ellenére 1960-ban Hue vikariátusa érsekséggé válhatott, s a saigoni vikariátus is érsekség rangjára emelkedhetett.

A Maláj-félsziget déli részén lévő Malakka térségében – ahol főleg muszlimok, buddhisták és hinduk éltek – a 19. század végén a protestáns keresztény (metodista, presbiteri stb.) egyházszervezetek fokozatosan megerősödtek, és 1881-ben létrejött Szingapúr anglikán egyházmegyéje is. Katolikus részről Malakkán a Szentszék 1888-ban létesített püspökséget. A Maláj Államszövetségen belül ez a püspökség 1953-ban érsekség rangjára emelkedett, s 1955-ben a Malakka–Szingapúr Érsekség nevet kapta. Ugyanebben az évben jött létre a főváros, Kuala Lumpur katolikus püspöksége is. Észak-Borneón Kucsing és Kota Kinabalu (korábban: Jesselton) városában 1962-ben anglikán püspökségek létesültek.

A Délkelet-Ázsia tengeri részén található indonéz szigetvilág (Új-Guinea nyugati részének kivételével egész Holland Kelet-India) 1945-ben alakult független Indonéz Köztársasággá. Vallási szempontból lakosainak túlnyomó többsége muzulmán volt. A keresztények között a holland uralom miatt a protestánsok többségbe kerültek a katolikusokkal szemben. Az 1945-ös indonéz alkotmány hat vallás szabadságát biztosította. A felekezetek közti időnkénti konfliktusokat több-kevesebb sikerrel a kormányzat is igyekezett elsimítani.

Szumátra északi részén a batak népcsoport körében a 19. század közepétől főként a protestantizmus lutheránus és kálvinista változata terjedt el. Katolikus részről az észak-szumátrai Medan városában 1941-ben alapított apostoli vikariátus 1961-ben érsekség rangjára emelkedett. A sziget délkeleti részén lévő Palembang városának püspöksége 1961-ben jött létre egy korábbi alapítású apostoli vikariátusból. • Jáva szigetén a Kelet-jávai Keresztény Egyház 1931-ben alakult meg különféle protestáns kongregációk egyesülésével. Az Indonéziai Reformált Evangélikus Egyház alapjait a 20. század közepén rakták le Jakarta városában. Katolikus részről a Batáviai Apostoli Vikariátusból, amelynek neve 1950-ben Jakartai Apostoli Vikariátusra változott, 1961-ben jött létre a Jakartai Érsekség. A Jáva északi részén lévő Semarang városának 1940-es alapítású apostoli vikariátusát a Szentszék 1961-ben érsekség rangjára emelte. Ugyanebben az évben alakult meg a szigeten Surabaya püspöksége is. • Borneó (indonéz: *Kalimantan*) Indonéziához tartozó részén az 1911-ben létrehozott Holland Borneó Apostoli Vikariátusát 1938-ban a nyugati parton lévő Pontianak városáról nevezték el. A dayak népcsoport körében végzett protestáns misszió eredményeként 1950-ben létrejött a Kalimantani Evangélikus Egyház. Pontianak vikariátusát 1961-ben a Szentszék érsekség rangjára emelte. • Celebesz (indonéz: *Sulawesi*) déli részén a holland reformátusok az 1920-as években kezdték meg a toraja népcsoport keresztény hitre térítését. A sziget középső részén lévő, protestáns alapítású Közép-Sulawesi Keresztény Egyház 1947-ben vált függetlenné az alapító hollandoktól. A Celebesz déli részén található Makassar apostoli vikariátusa 1948-ban jött létre egy korábbi alapítású apostoli prefektúrából. Ez a vikariátus 1961-ben érsekség rangjára emelkedett.

A Kis-Szunda-szigetek ívéhez tartozó Flores szigetén főleg a katolikus vallás terjedt el. A 20. század első felében létrehozott Kis-Szundák apostoli prefektúrájából, majd vikariátusából 1951-ben jött létre Ende kikötőváros apostoli vikariátusa, melynek jogutódja 1961-ben az Endei Érsekség lett.

A Maluku-szigetek északi részén Halmahera Evangélikus Egyháza, amelyet holland protestánsok alapítottak, 1949-ben vált önállóvá. A szigetcsoport déli részén lévő Ambon szigetén a korábbi alapítású vikariátusnak a Szentszék 1949-ben az Amboni Apostoli Vikariátus nevet adta.

Nyugat-Új-Guineában a holland gyarmatosítás következtében elsősorban a protestantizmus terjedt, de a 20. században a katolikus egyházszervezet is megerősödött. A sziget északkeleti részén

a hollandok által alapított Hollandia (mai nevén: Jayapura) városában 1949-ben apostoli prefektúra, 1954-ben pedig apostoli vikariátus alakult.

A Fülöp-szigetek lakóinak nagy része a 19. század végére már katolikussá lett. A protestánsok és a muzulmánok nem tudtak megerősödni Ázsiának ebben az egyetlen katolikus országában.

A Fülöp-szigeteken a 19. század végén a katolikus papság zöme spanyol volt, ezért a spanyol uralom hirtelen befejeződése (1899), ami magával hozta a spanyol hittérítők kiutasítását is, átmenetileg komoly nehézséget jelentett a katolikus egyház számára. Az amerikai uralom kezdetén (1901) protestáns misszionáriusok érkeztek a szigetekre. 1902-ben az amerikaiak létrehozta a területen egy episzkopális anglikán egyházmegyét. A 20. század elejétől az újonnan alapított katolikus szemináriumokban fölnevelődhetett a bennszülött papság. Közben új érsekségek és püspökségek is születtek. A Fülöp-szigeteki Köztársaságban (1946-tól) a Szentszék újabb püspökségeket és érsekségeket alapíthatott.

Belső- és Kelet-Ázsiában, a túlnyomórészt taoista és buddhista irányzatot követő lakosok Kínai Császárságában, illetve az ezt 1912-ben felváltó Kínai Köztársaság területén a 19. század végétől új, de az ország méreteihez viszonyítva csekély számú lehetőséget kapott a keresztény hitterjesztés. Pekingben 1924-ben jött létre katolikus püspökség. A II. világháború után, 1946-ban alakult meg Peking érseksége. Hongkong katolikus egyházmegyéje 1946-ban jött létre korábban alapított apostoli vikariátusból. A Kínai Népköztársaságban (1949-től) a kommunista kormányzat a keresztény felekezeteket a gyarmatosító nyugati kapitalizmus előretolt bástyáinak tekintette, s tevékenységüket erőteljesen korlátozta. 1950-ben a külföldi hittérítőket kiutasították az országból, és a kínai katolikusokat felszólították, hogy csatlakozzanak a Rómától független reformegyházhoz. – Tibet területén a keresztény hithirdetés nem vezetett eredményre. – Tajvanon a katolikusok és a presbiteriánus protestánsok csekély eredményeit a japán megszállás szinte teljesen felszámolta. 1949-től a kommunista Kínából kiutasított hittérítők érkeztek a szigetre. Katolikus részről 1952-ben jött létre Tajpei főváros érseksége. – Mongólia még a 20. század elején is mereven elzárkózott a keresztény hittérítők elől. Csak 1922-ben változott némileg a helyzet, amikor Ulánbátorban katolikus missziós központ alakulhatott. A Mongol Népköztársaságban (1924-től) azonban a hittérítők munkáját a minden vallást felszámolni törekvő kommunisták szinte teljesen lehetetlenné tették. – Koreában az uralkodó a 19. század végén nemzetközi nyomásra általános vallásszabadságot hirdetett. A japán megszállás (1905-től) nehezítette ugyan a hittérítők életét, de az országban megerősödhettek a keresztény felekezetek egyházszerkezetei. Katolikus részről Észak- és Dél-Korea szétválasztása (1948) után az északi Phenjan 1950-ben apostoli vikariátust kapott, amely 1962-ben püspökséggé alakult. A déli országrészben 1962-ben jött létre a Szöuli Érsekség. – Japánban a kormányzat a 19. század második felében visszavonta a kereszténység terjesztését tilalmazó korábbi rendeletet. A század végén felélénkült az orthodox, az anglikán és a katolikus hithirdetés. 1891-ben jött létre Tokió érseksége és Nagaszaki püspöksége. Állami kezdeményezésre 1941-ben több protestáns felekezet összevonásával létrejött Krisztus Egyesült Japán Egyháza. Hirosima 1959-ben lett püspökséggé, Nagaszaki pedig érsekséggé.

Kínában a Szentszék a 19. század végétől kezdve a makaói püspökségből, illetve a nankingi és a beijingi (pekingi) apostoli vikariátusokból eredeztetve több új vikariátust hozott létre. A lutheránus egyház a 20. század elején Sanghaj városából kiindulva kezdte meg szervezete kiépítését. Pekingben 1917-ben alakult meg Jézus Igazi Egyháza néven egy protestáns pünkösdi közösség. Az ugyancsak Pekingben élő kis létszámú orthodox közösség az orosz orthodoxok irányítása alatt élt. A katolikus vikariátusok munkájának egybehangolása érdekében 1924-ben Sanghajban összeült az első kínai nemzeti zsinat. A Pekingi Apostoli Vikariátust ebben az évben püspökség rangjára emelték. 1926-ban a pápa hat kínai püspököt szentelt, és a közigazgatási beosztást követő egyházszervezetek vezetése fokozatosan átkerült a hazai papság kezébe. 1934-től kezdve a katolikusok

egyetemeket és különféle típusú iskolákat szerveztek, s megalapították a Katolikus Akciót. A polgárháború és az 1937-es japán betörés időszakában a kínai egyházszervezetek széttzilálódtak, de a felekezetek fennmaradtak. 1939-ben XII. Pius pápa engedélyezte a kínai katolikusoknak, hogy ők is ünnepelhetik Konfuciuszt, amennyiben ezek az ünneplések nem nyíltan vallási jellegű megemlékezések. A II. világháború okozta sérüléseket ugyancsak ez a pápa igyekezett orvosolni, amikor 1946-ban helyreállított húsz kínai egyháztartományt. Nanking és Peking ebben az évben lett érsekséggé, Sanghaj városának apostoli vikariátusa pedig egyházmegyei rangot kapott. A Pekingtől északra levő Senjang városában katolikus érsekség jött létre egy korábbi alapítású vikariátusból. Belső-Mongólia területén ugyancsak 1946-ban alakult meg Hohhotban egy katolikus érsekség, a kelet-kínai Csining városában pedig katolikus püspökség. A Belső-Mongóliához tartozó Csifeng városában 1949-ben létesült katolikus püspökség. • A Kínai Népköztársaság megalakulása (1949) után a kommunisták tervszerű harcot indítottak minden vallási felekezet ellen. 1950-ben a külföldi hittérítőket (köztük a pápai követet) kiutasították az országból, lefoglalták a katolikus iskolákat, karitatív intézményeket, és elkobozták az egyház vagyonát. A kínai papokat és világi hívőket felszólították, hogy csatlakozzanak a három területen autonómiát (önfenntartást, öngazgatást, önterjeszkedést) követelő mozgalomhoz, vagyis a külföldi hatalmaktól független reformegyházhoz. Makaó és Hongkong számára 1951-ben jött létre egy anglikán egyházmegye. 1957-ben alakult meg a Rómától független Kínai Katolikus Hazafias Társaság. Bár a pápa két alkalommal is tiltakozott ez ellen, a kommunista kormányzat továbbra is csak a reformegyházat tűrte meg, s a Rómához hű főpapokat és világi hívőket börtönbe zárta vagy kíméletlenül üldözte.

Az államjogi szempontból tisztázatlan állapotú Tibet területén a 19. század végi protestáns hithirdetés és a 20. század eleji katolikus misszió ugyanolyan sikertelennek bizonyult, mint a korábbi évszázadokban.

A Kínához tartozó Tajvanon a 19. század második felében katolikus részről főleg domonkosok, protestáns részről pedig kanadai presbiteriánusok terjesztették a kereszténységet. Miután azonban a század végén Tajvan Japán fennhatósága alá került, a japán uralom megszüntette a rendszeres keresztény hittérítést. 1949-ben a kommunista Kínából elűzött hittérítők (köztük magyar jezsuiták) telepedtek le a szigeten. Ekkor jött létre Tajpei főváros apostoli prefektúrája is, amely 1952-ben érsekség rangjára emelkedett. 1961-től kezdődően a Szentszék több katolikus püspökséget is alapított Tajvanon.

A buddhizmus lámaista változatát követő Mongólia a 19. század végén és a 20. század elején is elzárkózott a nyugati keresztény hittérítők elől. Ennek ellenére protestáns keresztények és orthodoxok kis csoportjai meggyökereztek az országban, s 1922-ben Külső-Mongólia Urga (1924-től: Ulánbátor) nevű városában katolikus missziós központ is alakulhatott. A Mongol Népköztársaságban 1924-től kezdve a kommunisták által kezdeményezett vallásüldözés időszakában (amely a lámaizmus követőit is sújtotta) a keresztény csoportok fokozatosan felmorzsolódtak.

Koreában a 19. századi keresztényüldözést követően az uralkodó felhagyott a nyugati hatások elől elzárkózó politikájával, és 1883-ban nemzetközi nyomásra általános vallásszabadságot hirdetett. 1885-től kezdődően protestáns (főként presbiteriánus és metodista) missziós telepek jöttek létre az országban. 1887-ben egy skót misszionárius készítette el a Biblia koreai fordítását. A Koreai Anglikán Egyház 1889-ben jött létre Szöul központtal. A japán megszállás nem kedvezett a koreai keresztény igehirdetésnek. Ennek ellenére folytatódott a keresztény misszió. 1911-ben a korábbi alapítású Koreai Apostoli Vikariátust Szöul városáról nevezték el. 1920-ban az észak-koreai Vonszanban létesült apostoli vikariátus. 1927-ben az északi országrész Phenjan nevű városa kapott apostoli prefektúrát, amely 1950-ben vikariátussá lett. A II. világháború végén, a szovjet megszállás időszakában, a várható kommunista üldözés elől sok keresztény a déli országrészbe menekült. Észak- és Dél-Korea szétválása (1948) után, 1962-ben a déli országrészben Szöul apostoli vikariátusát a Szentszék érsekség rangjára emelte. Észak-Koreában ugyanebben az évben Phenjan apostoli vikariátusa lett püspökséggé.

Japánban a keresztényüldözést követően a 19. század végén fokozatosan újraindult a keresztény hithirdetés. 1873-ban a japán kormány a nyugati keresztények tiltakozására visszavonta a keresz-

ténység terjesztését tiltó rendeletét. Az orosz orthodoxok a 19. század végén a Japán északi részén lévő Hokkaido szigetről Tokióba helyezték át az orosz orthodox misszió székhelyét, s megkezdtek a Japán Orthodox Egyház szervezését. Az anglikán episzkopális egyházi misszió Hokkaido szigetén kezdődött 1874-ben. Katolikus részről az ország apostoli vikariátusát 1876-ban dél- és észak-japáni apostoli vikariátusokra osztották. Ezekből 1888-ban jött létre a közép-japáni Oszaka apostoli vikariátusa, amely 1891-ben püspökséggé alakult. A megosztott vikariátusból hozták létre 1891-ben Tokió érsekségét és az ország egyik délnyugati szigetén lévő Nagaszaki egyházmegyéjét is. A Japán Evangéliumi Lutheránus Egyház 1898-ban jött létre az ország délnyugati szigetének Kumamoto nevű városában. Hirosima apostoli vikariátusát az oszakai egyházmegye területéből alakították ki 1923-ban. Kormányzati nyomásra 1941-ben alakult meg harminchárom különböző protestáns felekezet összevonásával Krisztus Egyesült Japán Egyháza. Az 1947-es japán alkotmány biztosította a vallásszabadságot, és elrendelte az állam és a vallás teljes szétválasztását. Hirosima vikariátusa 1959-ben lett püspökséggé, Nagaszaki püspöksége pedig ugyanebben az évben érsekség rangjára emelkedett.

Ausztrália brit telepein, majd az Ausztrál Államszövetségben a brit hatalom jelenléte miatt elsősorban a protestantizmus és ezen belül az anglikán vallás terjedt el. Ez azonban nem vált leküzdhetetlen akadályává a katolikus és az orthodox hitelesítésnek. A 19. századi anglikán püspökségek mellett katolikus egyházmegyek és orthodox közösségek is alakultak, és ez a párhuzamos hitelesítés folytatódott a 20. század első felében is.

Ausztráliában a 19. században az anglikán keresztény felekezet volt a legjelentősebb. A különféle protestáns (presbiteriánus, metodista, evangélikus stb.) egyházszervezetek közül kiemelkedett keleten Newcastle, Melbourne és Adelaide, nyugaton pedig Perth anglikán püspöksége, mely 1913-ban érsekséggé lett. Katolikus részről elsősorban szerzetesek munkájának köszönhető, hogy 1887-ben megalakulhatott Adelaide és Brisbane érseksége, illetve 1888-ban a tasmaniai Hobart egyházmegyéje érsekség rangjára emelkedhetett. Perth érseksége 1913-ban létesült. 1924-ben görög orthodox püspökség alakult Sydney városában. Az Ausztrália északi részen lévő Darwinban a Szentszék 1938-ban hozott létre püspökséget. Canberra főváros katolikus egyházmegyéje 1948-ban lett érsekséggé. A II. világháború után a bevándorló lakosság száma több millióval megnövekedett. Így jelentősen megnőtt a különféle keresztény felekezetekhez tartozó keresztények száma.

A Polinéziát, Melanéziát és Mikronéziát magában foglaló Óceániában a 19. század végétől is folytatódott a keresztény hithirdetés. A brit és amerikai fennhatóság vagy befolyás alatt álló szigeteken elsősorban a kereszténység protestáns változata terjedt el, míg a többi szigeten a katolikusok kerültek többségbe.

Polinézia (Hawaii, Új-Zéland, Húsvét-sziget, Gambier-szigetcsoport, Társaság-szigetek, Cook-szigetek, Marquisas-szigetek és Szamoa) területén a 20. század elején a franciák által birtokolt térségekben elsősorban a katolikus egyház terjedt, míg az amerikai és brit uralom alá tartozó szigeteken a protestáns felekezeteknek voltak nagyobb sikereik. Katolikus részről Polinézia keleti részein a Picpus Társaság tagjai, nyugati részein pedig főként a maristák végezték a hitelesítést.

A brit, majd amerikai fennhatóság alatt álló Hawaii-szigeteken a Reformált Katolikus Egyház 1898-ban (miután az USA magához csatolta Hawaii szigetláncát) a Hawaii Episzkopális Egyházmegye nevet kapta, és protestáns amerikai episzkopális érsekség joghatósága alá került. A szigetlánc Oahu nevű szigetén az apostoli vikariátus 1941-ben katolikus egyházmegyévé alakult. Az egyházmegyét Honolulu fővárosról nevezték el, s egyházkormányzati szempontból San Francisco érsekségéhez csatolták. • Új-Zélandon a 19. század utolsó évtizedeiben leghatékonyabb módon az anglikán episzkopális egyház végezte a keresztény hithirdetést. A bevándorlók (elsősorban írek) számának gyarapodásával azonban a katolikusok száma is jelentősen megnőtt. 1887-ben a Szentszék Wellington főváros püspökségének területéből kihasítva létrehozta a déli szigeten lévő Christchurch-i Püspökséget, miközben Wellingtont érsekség rangjára emelte. 1925-ben a hívek számának növe-

kedése miatt Auckland anglikán püspökségének területéből leválasztva újabb episzkopális egyházmegyét kellett kialakítani. Az anglikánok és a katolikusok mellett presbiteriánusok és metodisták is végeztek missziós munkát. • A Húsvét-sziget őslakosai között a kereszténység a 20. században sem tudott gyökeret verni. Érdekes missziós kísérlet fűződik S. Englert († 1969) nevéhez. A német kapucinus hittérítő 1937-től kezdve tanulmányozta a szigetlakók kultúráját, és a keresztény hit terjesztőjeként messzemenően igyekezett igazodni az őslakosok pogány vallási szimbólumaihoz. Ennek tárgyi emléke az általa épített kápolnának egyik ránc maradt szobrocskája: a szobor Máriát ábrázolja karján a gyermekkel, de Mária koronáján a helyi főisten (Makemake) fiának, a Madárembernek képe is látható. • A Gambier-szigetcsoporthoz tartozó Mangareva szigetén a 19. századi erőszakos hittérítést követően a lakosság a 20. század elejére szinte kivétel nélkül katolikussá lett. • A Társaság-szigetcsoporton a különféle protestáns felekezeteket egybegyűjtő Evangéliumi Egyház végezte a leghatékonyabb missziós munkát. A katolikusok a 20. század első felében is a Papeete fővárosban lévő Tahiti Apostoli Vikariátus fennhatósága alá tartoztak. • A Cook-szigeteken a 20. század elején erősödtek meg azok a kongregacionalista protestáns csoportok, amelyek a század közepén a Cook-szigetek Keresztény Egyházába tömörültek. Katolikus részről Rarotonga szigetén a Szentszék 1922-ben apostoli prefektúrát létesített, amely 1948-ban vikariátus rangjára emelkedett. • A Francia Polinéziához tartozó Marquisas-szigeteken a Nuku Hiva szigetén található Taiohae apostoli vikariátusa a 20. század közepére szervezetileg annyira megerősödött, hogy már alkalmassá vált az egyházmegyévé való alakításra. • Szamoa területén a mindenfajta hierarchiát elutasító protestánsok kerültek túlsúlyba a katolikus hittérítőkkel szemben. A 20. század elején sikerrel folytatta hittérítő munkáját az előző században létrejött Szamoai Kongregacionalista Keresztény Egyház. E gyülekezet mellett 1928-ban megjelent Isten Egyházának Szamoai Gyülekezetei néven egy pünkösdi jellegű keresztény felekezet is. Amerikai Szamoa területén, Pago Pago környékén a 20. században fokozatosan megerősödött a katolikusok közössége. Nyugat-Szamoa-ban az Apia központú apostoli vikariátus híveinek létszáma jelentősen gyarapodott.

Melanézia (Kelet-Pápu és a Bismarck-szigetek, Salamon-szigetek, Új-Kaledónia és Fidzsi-szigetek) térségében a korábbi katolikus és protestáns misszió a 20. században is folytatódott.

Kelet-Pápuán (Új-Guinea szigetének keleti részén) a Vilmos császár-földön és a Bismarck-szigeteken elsősorban a katolikus hithirdetésnek voltak eredményei: 1896-ban apostoli vikariátus jött létre a térségben. Kelet-Pápu délkéleti részén, azaz a brit, majd ausztrál gyarmaton a protestáns (lutheránus, presbiteriánus, metodista, anglikán stb.) térítés hatékonyabb volt, mint a katolikus misszió. Ennek ellenére 1922-ben e területen is létrejöhetett egy apostoli vikariátus, amelyet 1946-ban Port Moresby székhelyről neveztek el. • A Salamon-szigeteken a 19. század végén a brit befolyás erősödésével párhuzamosan az Új-Zélandról irányított anglikán misszió egyre nagyobb sikereket ért el. 1886-tól az Ausztrália területéről induló evangéliumi egyházi közösség is meggyökeresedett a szigeteken. A 19. század végén a korábban kudarcot valló katolikus hittérítés is újra indulhatott. Eredményeként 1897-ben létrejöhetett az Angol Salamon-szigeteki Apostoli Prefektúra. Ez a prefektúra, amely 1904-ben a Déli Salamon-szigeteki Prefektúra nevet kapta, 1912-ben vikariátus rangjára emelkedett. A II. világháború folyamán a japán megszállók sok misszionáriust megöltek vagy elűzték a területéről. A hittérítés a II. világháború befejeződése után folytatódhatott. A katolikus déli apostoli vikariátus mellett 1959-ben megszületett az északi apostoli vikariátus is. A pünkösdi irányzatú evangéliumi közösség 1964-ben Deltengeri Evangéliumi Egyház néven önállóvá vált. Ezek mellett más protestáns keresztény közösségek (hetednapi adventisták, Jehova tanúi, mormonok stb.) is megjelentek a térségben. • Új-Kaledónián, amely Franciaország tengeren túli területe volt, a keresztény felekezetek közül elsősorban a katolikusok értek el missziós sikereket: a Nouméa székhelyű Új-Kaledóniai Apostoli Vikariátus a 20. század elején szervezetileg tovább erősödött. • A Fidzsi-szigeteken a 19. század végétől elsősorban a metodisták és más protestáns felekezetek végeztek sikeres hittérítést. Bár a brit hatóságok erőteljesen korlátozták a katolikus hithirdetést, a szigetek apostoli prefektúrája 1887-ben vikariátussá válhatott.

Mikronéziában (a Mariana-, Karolina-, Marshall- és Gilbert-szigeteken) a 19. század végétől a katolikus és a protestáns hittérítésnek egyaránt voltak eredményei.

A Mariana-szigetek megtérített lakói többségükben katolikusok lettek. Guam szigetén 1902-ben jött létre apostoli prefektúra. 1911-ben ez a prefektúra lett a Mariana- és Karolina-szigetek apostoli vikariátusának egyik jogelődje. 1946-ban ennek a vikariátusnak neve Karolina- és Marshall-szigeteki Apostoli Vikariátusra változott, miközben létrejött Guam szigetének apostoli vikariátusa. Ez a vikariátus 1965-ben egyházmegyévé alakult, amelynek Agaña főváros lett a névadója. • A Karolina-szigetek lakói 1905-ben kaptak apostoli prefektúrát, amely 1911-ben a Mariana-szigeteken lévő prefektúrával együtt vikariátusi rangra emelkedett. • A Marshall-szigetek katolikus közösségeit 1923-ban rendelték a Mariana- és Karolina-szigetek Apostoli Vikariátusának joghatósága alá. A szigeteken élő kongregacionalista protestáns közösségek 1957-ben csatlakoztak az USA területén szerveződő Krisztus Egyesült Egyháza felekezethez. • A Gilbert-szigeteken a katolikus többség számára a 20. század közepén alapították Tarawa Egyházmegyéjét. A szigeteken a protestánsok a mindenféle hierarchiát elutasító kongregacionalista közösségekbe tömörültek.

❖ az egyház intézményének szerveződése ❖

A nyugati egyházban a két Vatikáni Zsinat közötti időszakban a *hierarchia* hármas (püspök, pap, diakónus) fokozatában nem történt lényeges módosulás. A katolikus egyház a női diakónusokat (diakonisszákat) továbbra is rendkívüli szolgálóknak tekintette, akik nem tartoznak az egyházi rendhez, de szerepet kaphatnak a szentmisén az eukharisztia kiszolgáltatásában, illetve misén kívül a betegek áldoztatásában.

A keleti egyházban is megmaradt a hármas fokozatú hierarchia azzal a különbséggel, hogy nők is részesülhettek diakónusszentelésben. A hierarchikus berendezkedést illetően Szovjet-Oroszországban történt a legnagyobb változás, ahol 1918-ban visszaállították a Nagy Péter cár által megszüntetett Moszkvai Patriarchátus intézményét. A konstantinápolyi ökumenikus pátriárka veszített tekintélyéből: a Török Köztársaságban a hatóságok 1924-ben megtiltották a pátriárkának az ökumenikus cím használatát. Nemzetközi viszonylatban azonban a pátriárka tekintélye nem csorbult: a világ orthodox közösségei továbbra is tiszteletbeli főpapjuknak tartották.

A hierarchia maradványait megőrző protestáns világban elsősorban azokon a területeken történt változás, ahol történelmi és gyakorlati okokból módosították az egyházszervezetet. A magyarországi reformátusok például az 1881-es Debreceni Zsinaton tették a presbiter-zsinati rendszert általános érvényűvé. Ennek értelmében a gyülekezeti szintű presbitériumok élén a lelkipásztor és a világi gondnok állt, a megyei közgyűlést az esperes és a világi gondnok vezette, az egyházkerületek élén pedig a püspök és a világi főgondnok állt. A legfőbb igazgatási, kormányzati és törvénykező szerve a zsinat lett, amelyet meghatározott időre választottak, és amelynek élén ugyancsak a lelkész (püspöki) és a világi elnök állt. A katolikus egyház a protestáns lelkészavatásokat vagy beiktatásokat továbbra sem tekintette érvényes papszenteléseknek. XIII. Leó pápa az 1896-ban kelt bullájában (*Apostolicae Curae*) például megerősítette azt a korábbi álláspontot, amely szerint az anglikán diakónus-, pap- és püspökszentelések a szertartás formájának és a szentelési szándéknak a hiányosságai miatt nem érvényes szentségi szertartások.

A *cölibátus* kérdésében a nyugati egyház az I. Vatikáni Zsinat után is megőrizte korábbi gyakorlatát: diakónussá, pappá és püspökké csak nőtlen embereket szenteltek. Rendkívüli esetben a már nős férfiak továbbra is csak akkor részesülhettek papszentelésben, ha házastársuk ehhez hozzájárult, s kolostorba vonult. Ezt a gyakorlatot rögzítette az 1917-ben megjelent Egyházi Törvénykönyv, más néven Kánonjogi Kódex (lat. *Codex Iuris Canonici*) is. Ez a törvény annak ellenére is megmaradt, hogy a Csehszlovák Nemzeti Egyház 1920-ban megszüntette a kötelező papi nőtleniséget, s a 30-as évektől kezdve a világ több teológusa indított

szellemi harcot a cölibátus fakultatívvá tételének érdekében. 1950-ben XII. Pius pápa enyhített ezen a szigorú egyházfegyelmi törvényen, amikor néhány katolikussá lett lutheránus lelkipásztor számára különleges felmentést adott a nőtlenségi fogadalom alól. A diakonátus esetében a nyugati egyházban a II. Vatikáni Zsinat hozott változást, amennyiben lehetővé tette az állandó diakonátus intézményének helyreállítását. Ez azt jelenti, hogy a római pápa hozzájárulásával diakónussá lehet szentelni arra alkalmas házas embereket, akik csak nős diakónusként akarnak szolgálni, s nem szándékoznak pappá lenni. A szentelés azonban azzal a kötelezettséggel is jár, hogy feleségük esetleges halála után már nem köthetnek újabb házasságot. Az egyesült (görögkatolikus, malankár, malabár stb.) egyházakban nős embereket is pappá lehetett szentelni, de püspökké nem. – A keleti egyház változatlan gyakorlata szerint a cölibátus kötelezettsége csak a szerzetesekre és a püspökjelöltekre vonatkozott, a nős papságra készülőknek pedig a szentelés előtt kellett házasságot kötniük. – A protestáns egyházakban továbbra sem volt kötelező lelkészi nőtlenség (igaz ugyan, hogy Róma álláspontja az volt, hogy ezekben az egyházakban nincs érvényes szentségi papság sem).

Az egyház *területi és szervezeti tagolódása* szempontjából az I. Vatikáni Zsinat utáni időszakban a keleti, a nyugati és a protestáns egyházak életében kisebb változások mentek végbe, amelyek hatással voltak az Európán kívüli keresztény világra is.

Keleten a 20. század elején állították vissza a Moszkvai Patriarchátus intézményét, ekkor alakult meg a Belgrád központú Szerb Patriarchátus, és Bukarest orthodox érseksége is patriarchátusi rangra emelkedett. A század közepén jött létre a Bolgár Patriarchátus és az Etióp Orthodox Tévhedo Patriarchátus.

A római pápa egyházfőségét elfogadó nyugati egyház a 19. század végétől új egyesült egyházakkal bővült, de a 20. századi szakadások csökkentették is a Rómához hű katolikusok számát. A 20. század első harmadában jött létre az Isztambuli Görögkatolikus Exarchátus, a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye és az Athéni Görögkatolikus Exarchátus. A harmincas évektől kezdve alakult meg Jordániában egy görögkatolikus érsekség, Egyiptomban a Kopt Katolikus Patriarchátus (amely addig vikárius vezetése alatt állt). 1920-ban azonban a Csehszlovák Nemzeti Egyház, 1957-ben pedig a Kínai Katolikus Hazafias Társaság szakított el nagy tömegeket a római vezetéstől. A keleti és nyugati egyház egymáshoz közeledésének folyamatában történelmi jelentőségű esemény volt az a tény, hogy 1965-ben I. Athénagorasz († 1972) konstantinápolyi ökumenikus pátriárka és VI. Pál pápa († 1978) egyidejűleg visszavonta az 1054-es kölcsönös kiátkozást.

A protestáns egyházak világában egyrészt új kiségyházak születtek (a 20. század Észak-Amerikájában a Jehova tanúi, a Pünkösdiek, a Golgota Keresztény Gyülekezet stb.), másrészt szervezeti szempontból folytatódott a szétforgácsolódás folyamata. Nem véletlen, hogy 1910-ben Edinburgh városában éppen protestáns hirdetőik részéről fogalmazódott meg az egység igénye, illetve indult meg az a mozgalom, amelyet a görög *oikoumené* (lakott föld, keresztény egységtörekvés stb.) szó alapján ökumenizmusnak nevezünk. 1947-ben a svédországi Lundban létrejött a Lutheránus Világszövetség, s 1948-ban Amszterdamban 147 protestáns felekezet létrehozta az Egyházak Világtanácsát. A szervezet célját, hitvallását a következő szavakkal fogalmazták meg: „az Egyházak Világtanácsa azoknak az egyházaknak a társulása, melyek az Írások szerint megvallják, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus Isten és Üdvözítő, és amelyek következképp igyekeznek együtt megvalósítani közös hivatásukat az egy Isten, az Atya, a Fiú és a Szentlélek dicsőségére.” A Katolikus Egyház nem vált tagjává a világtanácsnak, de fontosnak tartotta és figyelemmel kísérte a világméretű egységtörekvést. 1960-ban XXIII. János pápa létrehozta a Keresztény Egység Előmozdításának Titkárságát. A titkárság

feladata az volt, hogy párbeszédet folytasson az orthodoxokkal, a protestánsokkal és a zsidókkal.

A *római püspöki székhely* betöltésének módját, azaz a pápaválasztást illetően jelentős fordulatot hozott X. Pius pápa 1904-es apostoli irata, amely eltörölte a katolikus uralkodóknak a pápaválasztással kapcsolatos vétőjogát. A fejedelmi abszolutizmus és a nemzetállamok megerősödésével a 16. századtól kezdve egyes katolikus uralkodók jogot formáltak arra, hogy a pápajelöltekkel szemben vétőjoggal élhessenek. Bár a pápák többször is tiltakoztak e gyakorlat ellen, ez a szokás jog a 20. század elejéig érvényben maradt. Maga X. Pius is úgy került a pápai trónra, hogy az őt megelőző legesélyesebb jelölt megválasztását Ferenc József császár megakadályozta. – A római pápa egyházkormányzati munkáját segítő központi hivatalok rendszerében, a Római Kúriában az I. Vatikáni Zsinat utáni időszakban az első jelentős változás az volt, hogy 1902-ben XIII. Leó pápa létrehozta a Pápai Biblikus Bizottságot (lat. *Commissio Pontificia de Re Biblica*) azzal a céllal, hogy ez a tudósokból álló testület gondoskodjék a Szentírás hiteles és korszerű értelmezéséről. Mivel bíborosok egy része túlzottan belebonyolódott a politikába, miközben engedett a hatalom és a pénz kísértésének, X. Pius pápa a Római Kúria átfogó reformjára, átszervezésére kényszerült. A 16. században alapított Inkvizíciós Kongregációnak 1908-ban a Szent Offícium (lat. *Sacra Congregatio Sancti Officii*) nevet adta, s önálló döntési joggal ruházta fel. Sajnos ez nem jelentett lényeges változást. A keleti egyházakkal foglalkozó ügyosztályt XV. Benedek pápa Keleti Egyházügyi Szent Kongregáció (lat. *Sacra Congregatio pro Ecclesia Orientali*) néven 1917-ben önállóvá tette, és hatáskörét kibővítette. XXIII. János pápa 1960-ban megalapította a Keresztény Egység Előmozdításának Titkárságát (lat. *Secretariatum ad Unitatem Christianorum Fovendam*). Mivel a Szent Offíciumban még a II. Vatikáni Zsinat kezdetekor is létezett az a botrányos gyakorlat, hogy a vádlottakat vádirat nélkül idézték be és ítélték el, a hivatalban újabb reform vált esedékessé: a Szent Offícium szerepét VI. Pál pápa idején, 1965-ben a Hittani Kongregáció (lat. *Congregatio pro Doctrina Fidei*) vette át. 1965-ben ugyanez a pápa létrehozta a Püspöki Szinódust (lat. *Synodus Episcoporum*), azaz a világ különféle vidékeiről kiválasztott püspökök testületét, amely a pápa által meghatározott időszakokban összejöveleket tart, hogy hit és erkölcsi tanácsot adjon az egyházfőnek.

c) *A Messiás megjelenítése a legújabb kori egyház liturgiájában, tanításában, tanúságtévő életében*

❖ a liturgia ❖

Az I. Vatikáni Zsinatot követően a keleti egyházban a *liturgiát* továbbra is az öt – bizánci, alexandriai, nyugati szír (antióchiai), keleti szír (káld) és örmény – rítuscsalád keretében végezték. A nyugati egyházban, ahol elsősorban a latin nyelvű és egységessé tett római rítus vált általánossá, a 19. század végétől Róma engedélyt adott latin nyelvű liturgikus szövegek népnyelvre való fordítására. A 20. század első felében a Szentszék megnyugtató módon rendezte a korábbi századok rítusvitáit (így például jóváhagyást kapott a kínai rítus). A II. Vatikáni Zsinat az összes törvényesen kialakult szertartást egyenjogúnak ismerte el. A számtalan felekezetre bomló protestáns világban nem alakultak ki olyan egységes szertartásrendek, mint az orthodoxiában vagy a latin egyházban.

A keleti egyházban a legnagyobb tekintélynek az „Imakönyv” (gör. *Eukhologion*; szláv: *Molitvoszlov*) nevű bizánci szertartáskönyv örvendett, amely a szentmise és a szentségek kiszolgáltatásának liturgiáját tartalmazta.

A nyugati egyházban a szentségek népnyelven történő kiszolgáltatásának igénye eredményezte, hogy a 19. század végétől folytatódott a latin nyelvű Római Szertartáskönyv (lat. *Rituale Romanum*)

szövegének népnyelvre fordítása. Az egyesült keleti egyházak igyekeztek megőrizni keleti szertartásrendjüket és nemzeti liturgikus nyelvüket, de Róma általában tilalmazta számukra a nemzeti nyelv használatát. A magyarországi görögkatolikusok például 1927-ben adtak ki Szerbartáskönyvet, s a Szentszék csak ettől az időponttól kezdve nem tiltotta nekik, jóllehet nem is engedte meg a magyar liturgikus nyelv használatát.

A 20. század első felében Róma rendezte a korábbi századok rítusvitáit is: 1939-ben a pápa engedélyezte a kínai rítus használatát, 1940-ben pedig a malabár rítus kapott pápai jóváhagyást. 1961-ben jelent meg Magyarországon a kétnyelvű „Szerbartások Gyűjteménye” (lat. *Collectio Rituum*), amely a szentségek, a temetés és a különféle körmenetek szerbartásának leírását foglalta magában. A II. Vatikáni Zsinat a liturgiáról szóló „Szent Zsinat” (lat. *Sacrosanctum Concilium*; rövidítve: SC) szavakkal kezdődő konstitúciójában a római szerbartásrend érvényének meghagyásával liturgikus reformot szorgalmazott. A reform fontosabb céljai között szerepelt: a nemzeti nyelv bevezetése a liturgiába, az inkulturáció (az evangélium szerves beépítése a különféle kultúrákba) és új liturgikus könyvek kiadása. A zsinat a történetileg kialakult rítusokat ezekkel a szavakkal ismerte el: „az Anyaszentegyház az összes törvényesen elismert szerbartást egyenjogúnak tartja, és egyenlő tiszteletben részesíti; azt akarja, hogy ezek a szerbartások a jövőben is megmaradjanak, és mindenképpen ápolják is őket” (SC 4).

A protestáns keresztyének legfeljebb nemzeti szinten igyekeztek egységes ágendákat, istentiszteleti rendeket alkotni. A magyarországi evangélikusok 1889-ben két ágendát is kiadtak. 1906-ban a pennsylvaniai Philadelphia városában jelent meg Közös Imádság Könyve (ang. *The Book of Common Worship*) címmel az USA Presbiteriánus Egyházának első szerbartáskönyve. Am voltak olyan felekezetek is (például a baptisták), amelyek nem rendelkeztek kötelező jellegű ágendával. A magyarországi reformátusok a 19. század végén kétszer adtak ki Debrecenben egyházszerbartást. A magyar evangélikusoknál Raffay Sándor püspök († 1947) Ágendája először 1926-ban jelent meg. 1927-ben Ravasz László dunamelléki református püspök szerkesztésében jelent meg egy Ágenda. 1929-ben az erdélyi reformátusok számára adták ki „A mi istentiszteletünk” című szerbartáskönyvet, majd 1930-ban ugyancsak Ravasz szerkesztésében jelent meg az Istentiszteleti rendtartás. Az evangélikusoknál Pröhle Károly teológiai tanár († 2005) szerkesztésében 1963-ban jelent meg egy újabb Ágenda.

A 20. században a katolikus egyház elmélyítette a szentségekre vonatkozó tanítását, amennyiben a hét szentségi szerbartást ősforrásukra, arra a Krisztusra vezette vissza, aki e szentségeket közvetlenül vagy közvetve alapította. A II. Vatikáni Zsinat atyái abból a bibliai gondolatból indultak ki, hogy a szentség érzékelhető jel, amely Isten szentségét, illetve az Ő üdvözítő tevékenységét közvetíti. Elsődleges értelemben az ember Jézus, „a láthatatlan Isten képmása” (Kol 1,15), az Isten és az emberek közötti egyetlen közvetítő (vö. 1 Tim 2,5) volt ilyen jel. És mivel a látható egyház nem más, mint a feltámadt Krisztus titokzatos teste (vö. 1 Kor 12, 12–27), a zsinat szerint az egyház „az üdvösség egyetlen szentsége”: vö. „Az öröm és remény” (lat. *Gaudium et spes*) szavakkal kezdődő zsinati okmánnyal (GS 45). A szentségi szerbartások, amelyek esetében nem a hetes szám a fontos, hanem az, hogy ezek biztosan az Istennel való találkozás színhelyei, valójában részleges megnyilvánulásai ennek az egyetlen, alapvető vagy őszentségnek.

A nyugati egyház a II. Vatikáni Zsinaton a keleti egyház hagyományával összhangban megerősítette azt a korábbi felfogását, hogy a hit és a *keresztség* nélkülözhetetlen az üdvösséghez: vö. „Az egység helyreállítása” (lat. *Unitatis redintegratio*) kifejezéssel kezdődő zsinati határozattal (UR 22). A vágy- és a vérkeresztségre vonatkozó tanítást felelevenítve azonban azt is hangsúlyozta, hogy „Isten egyedül őáltala ismert úton elvezetheti a hitre azokat is, akik hibájukon kívül nem ismerik az evangéliumot”: vö. „A nemzetek világossága” (lat. *Lumen Gentium*) kezdetű konstitúcióval (LG 15) és „A népekhez” (lat. *Ad Gentes*) kifejezéssel kezdődő határozattal (AG 7). A zsinat a keresztséget a beavatási szentségek között említi (AG 14; SC 65.71).

Ezzel feleleveníti az ősegyháznak a keleti egyházban mindmáig érvényes gyakorlatát, amelyben a keresztség, a kézrátétel (bérmlás) és az eukharisztia egyetlen beavatási szertartás részei voltak.

Mivel a zsinat hangsúlyozta, hogy a keresztségben egyesülünk Krisztussal (UR 22), a katolikus egyház azt a gyakorlatát is feladta, hogy a nem katolikus egyházban keresztelt áttérőket óvatosságból feltételeken megkeresztelte.

A gyermekek megkeresztelésével kapcsolatban a nyugati egyház 1917-es Egyházi Törvénykönyve még azt kötötte a katolikus szülők lelkére, hogy gyermekeiket születésük után a lehető leghamarabb keresztteltesse meg. Ezt az álláspontját azonban módosította, és a század közepén a hangsúlyt a felnőttek keresztelésére helyezte.

A gyermekkereszteléssel kapcsolatos vita a 20. századi protestáns világban kezdődött. K. Barth († 1968) svájci református teológus szerint a keresztség az igehirdetés része. Ezért a kiskorú gyermek megkeresztelése, ha nem is érvénytelen, de a keresztség értelmét elhomályosító gyakorlat. Vele ellentétben a lutheránus hagyományból érkező E. Schlink († 1984) azt állította, hogy a keresztség „új teremtes”, s benne nyilvánul meg legjobban az „egyedül a kegyelem” (lat. *sola gratia*) elve: a gyermekkereszttségben ugyanis az ember anélkül vétetik be az isteni uralomba, hogy maga bármit is tett volna ezért. A II. Vatikáni Zsinat a gyermekkereszteléssel kapcsolatban azt tanította, hogy a szertartást hozzá kell igazítani a gyermekek tényleges helyzetéhez (vö. SC 67). Ugyanakkor a zsinat is a felnőttek keresztelésére helyezte a hangsúlyt, s kifejezte a hitújtonci (katekumenátusi) intézmény, illetve a felnőttkeresztségre való felkészítési időszak visszaállításának szándékát (vö. SC 64).

A nyugati egyház a 20. században a keleti egyház hagyományához igazodva a *bérmlást* (kézrátételt vagy olajjal való megkenést) beavató szentségnek kezdte tekinteni (vö. AG 14; SC 65.71). Mivel a beavató szentségek (keresztség, bérmlás, oltárszentségben részesítés) kiszolgáltatása a nyugati egyházban szétvált és időbelileg eltávolodott egymástól, a II. Vatikáni Zsinat – legalábbis a felnőttek bérmlásának esetében – kifejezte szándékát, hogy visszaállítja az ősi szokást: világosabbá akarja tenni a bérmlás szoros összefüggését az egész keresztény beavatással (vö. SC 71). Az elérendő cél az, hogy a felnőtteket lehetőleg a püspök (vagy a püspöki engedéllyel rendelkező pap) keresztelje, és utána azonnal bérmlálja meg.

Mivel a II. Vatikáni Zsinat a bérmlást a kereszteléssel kezdődő beavatási folyamat részének tekintette, a bérmlás katolikus felfogása és a konfirmáció protestáns értelmezése közeledett egymáshoz. A zsinat tanítása szerint a bérmlás szentségével a hívők tökéletesebben kötődnek az Egyházhoz, a Szentlélek különleges ereje tölti el őket (vö. LG 11). Ez a megállapítás nincs ellentmondásban azzal a protestáns tanítással, amely szerint a konfirmáció az egyház cselekvése olyan emberekkel, akik a keresztség által már megkapták a teljes tagságot Jézus Krisztus egyházában, és akiket a katekumenátusban e tagságnak teljességébe vezetnek be. Ennek ellenére a katolikus egyház a protestáns konfirmációt továbbra sem tekintette szentségnek, mert a protestáns püspököt vagy lelkészt nem tartotta érvényesen felszentelt papnak.

A 20. század változást hozott a harmadik beavató szentség, az *eukharisztia* nyugati értelmezésében és liturgiájában, a keleti egyház pedig saját hagyományához híven ünnepelte az utolsó vacsora emlékeztétét. A II. Vatikáni Zsinat megerősítette a Trienti Zsinatnak azt a tanítását, amely szerint az eukharisztia nem Krisztus áldozatának megismétlése vagy kiegészítése, hanem „megjelenítése”, „emlékezete” és erejének „átadása” (vö. SC 47–48). Emellett hangsúlyozta, hogy nemcsak a kenyér és a bor „változik át” Krisztus testének és vérének reálszimbólumává, hanem maga az összejövétel is „úrvacsorává” lesz: és ez elősegíti, hogy az egybegyűltek Krisztusban testvéri közösséggé változhassanak (vö. UR 22). Négy évszázaddal a reformátorok követelése után a zsinat lehetőséget adott a szentmisében a népnyelv használatára (vö. SC 36.54), és bizonyos esetekben a két szín alatti áldozásra is (vö. SC 55). Felismer-

hetővé tette a lakomaközösség kora keresztény alakját azzal a rendelkezéssel, hogy a pap a gyülekezettel szemben foglaljon helyet, s alakítsák az oltárt asztal formájúvá.

Bár már a Trienti Zsinat tanítása is alaptalannak minősítette a hitújítók részéről 1563-ban megfogalmazott vádat, amely szerint a pápista mise Krisztus egyetlen áldozatának megtagadása és gyalázatos bálványimádás (vö. Heidelbergi Káté 80), ez a tanítás lélektani és politikai okok miatt nem vált tudatossá az egymástól elszakadt katolikus és protestáns felekezetek tagjainak többségében. Az ökumenikus párbeszédnek köszönhetően azonban a 20. században újabb lehetőség nyílt egymás kölcsönös megértésére. Igaz ugyan, hogy az 1917-es Egyházi Törvénykönyv még szigorúan tiltotta a katolikusok minden aktív részvételét vagy közreműködését nem katolikus közösségek istentiszteleti cselekményeiben, de a II. Vatikáni Zsinat kifejezetten ajánlotta, hogy a katolikusok különvált testvéreikkel imában egyesüljenek (vö. UR 8). Ugyanez a zsinat állította, hogy bár protestáns testvéreink „nem őrizték meg sértetlenül – főleg az egyházi rend szentségének híján – az eukharisztia misztériumának eredeti és teljes gazdagságát; az úrvacsorában mégis Urunk haláláról és föltámadásáról emlékeznek; így megvallják, hogy az a Krisztussal való életadó közösséget jelent, és várják az ő dicsőséges eljöttét” (UR 22).

A *bűnbocsánat* szentségével kapcsolatban a nyugati egyház ragaszkodott ahhoz a Trienti Zsinaton is megfogalmazott tanításához, amely szerint a szentség kiszolgáltatásának, s egyben az egyházzal való kiengesztelődésnek egyetlen rendes módja a súlyos bűnöket egyenként felsoroló egyéni bűnbevallás (a gyónás) és a feloldozás (vö. DH 1707). Ha a gyónás lehetetlenné válik, a kiengesztelődés rendkívüli módja a tökéletes bánat, amelynek azonban magában kell foglalnia a gyónás szentsége iránti vágyat is (vö. DH 1677). A gyónási szándék ugyanis a tökéletes bánat nélkülözhetetlen feltétele. A 20. század nyugati egyháza annyiban változtatott szemléletmódján, hogy bővítette a bűnbevallás és a feloldozás rendkívüli módjának körét.

XV. Benedek pápa 1915-ben a bűnbocsánat rendkívüli módjának nyilvánította az egyénenkénti bűnbevallást elvégezni nem tudó bűnbánók közösségi feloldozását olyan ütközetre induló és bűneiket megbánó katonák esetében, akiket nagy számuk miatt nem lehet egyenként meggyónatni. XII. Pius pápa 1939-ben az engedményt kiterjesztette mindazokra a hívőkre is, akik bombatámadás miatt kerülnek halálveszélybe. A pápai állásfoglalások azonban azt is hangsúlyozták, hogy az általános feloldozásban részesülő hívőnek kötelessége felindítani a szándékot: ha majd lehetősége nyílik erre, súlyos bűneit egyenként és szabályszerűen meggyónja.

A keleti egyház a nyugatihoz hasonló módon gondolkodott a bűnbocsánat szentségéről. – A protestánsok a bűnbánati szertartást nem tekintették kifejezetten krisztusi alapítású szentségnek, de istentiszteleteiken kiemelkedő helyet adtak a közösségi bűnbevallás és feloldozás liturgiájának. Az evangélikusok megőrizték a magángyónás lehetőségét is.

A *betegek olajjal való megkenését*, amelyet korábban „utolsó kenetnek” hívtak, a II. Vatikáni Zsinat a betegek kenete névvel illette (vö. SC 73). A keleti egyházban a betegek olajjal való megkenését közösségi szentségnek tekintették: ez azt jelentette, hogy a hívők közül ahányan csak tudtak, összegyűltek, hogy részt vegyenek abban az imában, amelynek célja a beteg segítése a gyógyulásban, a bűnbocsánat elnyerésében, illetve Krisztus akaratának elfogadásában. A nyugati egyház a szentség nevének megváltoztatásával és szemléletváltásával nemcsak az orthodox felfogáshoz került közelebb, hanem a betegellátással kapcsolatos protestáns gyakorlatához is.

A zsinat szerint a betegek kenetét nem csak azok kaphatják meg, akik kifejezett életveszélyben (közvetlenül a halál előtt) vannak. A szentség felvétele már akkor is időszerű, ha a hívő élete – betegség vagy öregség folytán – kezd veszélybe jutni (vö. SC 73). A zsinat olyan szertartásrend megalkotását is sürgeti, amelyben a beteg megkenése a gyónás után és a szent útravaló fogadása (a beteg áldozása) előtt történik. – Ezekkel a módosításokkal a katolikus álláspont közelebb került azoknak a protestánsoknak a felfogásához, akik jöllehet a betegek kenetét nem tartották kifejezet-

ten krisztusi alapítású szentségnek, de bűnbocsánat-hirdetéssel, imádsággal és úrvacsoráztatással a kórházban vagy otthonfekvő betegeknek is gondját viselték.

Bár az *egyházi rend* kiszolgáltatását illetően a nyugati és a keleti egyházban nem történt lényeges változás, a nyugati egyház a 20. századtól új szempontból tekintett e szentségre. A zsinati atyák a hierarchikus (püspöki, papi, diakónusi) hivatalokat szolgálatoknak nevezték (vö. LG 18), és a hívek általános papságáról (vö. 1 Pét 2, 4–10) szóló tanítás keretében értelmezték. Nem azt állították, hogy a hívek általános papsága alacsonyabb, a felszentelt személyeké pedig magasabb rendű, hanem azt, hogy „mind az egyik, mind a másik a maga különleges módján részesül Krisztus papságából” (LG 10). E szemléletváltással lehetőség nyílt a korábban érvénytelennek tartott protestáns szentelések, illetve az apostoli utódlás (lat. *successio apostolica*) vitatott kérdéseinek újbóli megvizsgálására.

A hagyományos katolikus felfogás szerint az egyház apostolisága feltételezi az apostoli utódlást, azaz az apostoli teljhatalomnak püspöki kézföltétellel történő folyamatos továbbadását. Mivel ez a hiánytalan lánc a hitújítóknál nem mindenütt mutatható ki, a katolikus egyház azt tartotta, hogy a szentelés szentségében bekövetkezett hiányosság (lat. *defectus ordinis*) miatt a protestáns szentelések nem érvényesek, s ezért állította azt is, hogy a különvált egyházak nem őrzik „az eukharisztia misztériumának eredeti és teljes gazdagságát” (vö. UR 22). Ez a hagyományos felfogás azonban több szempontból is felülvizsgálatra szorul: 1. Megfontolandó ugyanis, hogy a püspökök és a presbiterek közti megkülönböztetés történetileg csak fokozatosan alakult ki. Elgondolkodtató az is, hogy a 3. század elején összeállított Apostoli hagyomány olyan presbiterekről is tud, akik nem kézrátétel által nyerték el a presbiteri tisztséget, hanem hitvalló életük alapján (vö. 9. fejezet). Úgy látszik tehát, hogy a püspöki kézföltételek sora nem lehet egyetlen és kizárólagos feltétele az apostoli utódlásnak. A protestánsok szerint az egyház apostoliságának lényege egyébként sem abban áll, hogy a hivatalviselők kézrátételek megszakítatlan sora által kapják hivatalukat, hanem abban, hogy az egyház megmarad az apostoli igehirdetésben és tanításban. 2. Kétségtelen, hogy a 16. századi reformátorok az egyházi rendet nem tartották kifejezett krisztusi szavakkal rendelt szentségnek. Ugyanakkor kinyilvánították, hogy készséggel meg szeretnék őrizni a papszentelésre vonatkozó, jó és hasznos szándékkal megállapított, de emberi tekintélyen alapuló fegyelmi rendet. Minthogy azonban a Rómához hű püspökök nem voltak hajlandók számukra lelkészeket szentelni, saját maguknak szenteltek lelkipásztorokat. Ám ezért a pápával közösségben lévő püspököket tették felelőssé (vö. Az Ágostai Hitvallás apológiája, XIV. 24–27). Kérdés, hogy nincs-e igazuk. 3. Az anglikán szentelésekkel kapcsolatban az Inkvizíció három alkalommal is azt nyilatkozta, hogy e szentelések a rómaiától eltérő szentelési szertartás különbözősége és a szenteléseknél föltételezett katolikus szentelési szándék hiányossága miatt nem érvényesek. E tekintetben egyrészt megfontolandó lenne az, hogy a szentelési formát az egyháznak jogában áll megváltoztatni (adott esetben visszamenőleg is elismerni). Másrészt azt is meg lehetne vizsgálni, hogy mit jelent az anglikán püspökszentelések esetében a „szándék hiányossága”: tárgyalni lehetne arról, hogy nehéz történelmi helyzetben milyen mértékben tartozik a szentelési szándék lényegéhez az, hogy a szentelő püspök a római pápa nyugati módon értelmezett egyházfőségét elfogadó apostolutódot akarjon szentelni az evangélium hirdetésére, a szentségek kiszolgáltatására és az egyházkormányzati szolgálatra. A kérdés azért is jogos, mert az orthodox keresztényekkel kapcsolatban a zsinat – az 1054-es különválásuk ellenére is – azt állítja, hogy „az apostoli jogfolytonosság következtében van papságuk és eukharisztiajuk, s ezért igen szoros kapcsolatban állnak velünk mindmáig” (UR 15).

A *házasság* szentségét illetően a nyugati és a keleti egyház a 20. században is ragaszkodott hagyományos felfogásához, amely szerint a házasság szentség. Nyugat azt tanította, hogy ezt a szentséget a házasságot kötő felek szolgáltatják ki egymásnak szabad beleegyezésük kinyilvánításával, a keleti felfogás szerint pedig a szentséget a pap szolgáltatja ki, aminek jele, hogy a szertartás folyamán a házasulandókat megkoronázzák. A II. Vatikáni Zsinat a latin egyház korábbi gyakorlatától eltérően elsősorban nem a házassági szerződés jogi feltételeit és követ-

kezményeit, hanem a házasságkötés szentségi jellegét emelte ki. A házasság szentségének magyarázatában abból indult ki, hogy a legalapvetőbb szentség a megtestesült Ige misztériuma, vagyis a láthatatlan Krisztus és a látható egyház titokzatos egysége (vö. LG 8). A megkeresztelt emberek a házasságkötéskor ennek az alapvető misztériumnak erőterébe kerülnek, ahol természetes életszövetségük szentséggé válik. Ezért mondja a zsinat: „a keresztény hitvesek... Krisztus és az egyház egysége és termékeny szeretete misztériumában részesednek és azt megjelenítik (LG 11). – E szemléletváltással egyrészt szükségessé vált a latin egyház házasságjogot is érintő kódexének felülvizsgálata, másrészt sok tekintetben közelebb került egymáshoz a házasságról vallott katolikus és protestáns felfogás.

Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv felülvizsgálatának szükségességét XXIII. János pápa hirdette meg 1959-ben. A törvénykönyv átdolgozására 1963-ban bizottság alakult, amely azonban csak a II. Vatikáni Zsinat befejezése után kezdhette meg munkáját, hiszen csak ettől kezdve támaszkodhatott a zsinati okmányokra.

A reformátoroktól – akik a házasságot megáldották, jóllehet nem sorolták a szűk értelemben vett szentségek közé – nem idegen az a gondolat, hogy a legalapvetőbb szentség Krisztus titokzatos teste. Luther ezzel kapcsolatban így ír: „Ha én az Írás nyelvi használata alapján akarok beszélni, akkor csak egyetlen szentség van és három szentségi jel” (Az egyház babiloni fogságáról). Krisztus és az egyház szellemi házasságát Kálvin is sákramentumnak (titoknak, szentségnek) tartotta (vö. Institutio 4,14,35). Mivel a katolikusok és a protestánsok egyaránt vallották, hogy a keresztség szentsége által válunk Krisztus titokzatos testének tagjává, a katolikus egyház a megkeresztelt emberek (így a protestánsok) egymással kötött házasságát korábban is szentségnek tekintette (vö. DH 769; DH 3145).

A házasság felbonthatatlanságának kérdésében is közelebb kerültek egymáshoz a keresztény felekezetek. A nyugati egyház a hagyományhoz híven hangsúlyozta, hogy az érvényesen megkötött és szexuális kapcsolattal beteljesített (elhált) házasság nem bontható fel. Az orthodox hagyomány – amelyben nincs házassági hűségeskü – eszményinek tekinti a sírig tartó hűséget: ezért a keleti egyház arra buzdítja az özvegyen maradt asszonyokat és férfiakat, hogy maradjanak hűségesek házastársukhoz, akik már meghaltak ennek a világnak, de élnek Krisztusban. Ám ez a hagyomány nem olyan szigorú, mint a nyugati: az orthodox egyház így megtartja a második házasságkötés szertartását azok számára is, akiknek nem sikerült teljesíteniük a Krisztus által hirdetett felbonthatatlanság eszményét. A keleti egyház gyakorlatához tartozik az is, hogy őszinte bűnbánat esetén mintegy megbocsátja a válás bűnét, és nem zárja el az áldozás lehetőségét a második házasságban élők előtt. A protestánsok, akik nem tartják szentségnek a házasságkötést, ugyancsak eszménynek tartják a felbonthatatlanságot: az evangélikus és a református házasságmegáldások szertartásában is szerepel a sírig tartó hűség ígérete, amelyre a „holtomiglan, holtodiglan” kifejezés utal. Az orthodox és a protestáns felfogás, amely adott esetben elfogadja a válást, több szempontból is hasonlít a katolikus egyház gyakorlatára, amelyben az illetékes egyházi hatóság érvénytelennek vagy semmisnek nyilvánítja az érvényesség látszatát keltő vagy az eleve érvénytelenül létrehozott párkapcsolatot.

A *paraliturgia* világában a nyugati és a keleti egyház az I. Vatikáni Zsinat után is szorgalmazta a szenteknek és köztük a Boldogságos Szűznek olyasfajta tiszteletét, amely igazodik az egyház tanításához, azaz nem homályosítja el Krisztus egyetlen közbenjárói szerepét. Szűz Máriával kapcsolatban mondták a zsinati atyák, hogy az emberekért imájával közbenjáró Mária – aki maga is a hit zarándokútját járta (LG 58) – nem csökkenti Krisztusnak, az egyetlen közvetítőnek szerepét, hanem éppen erejét mutatja meg. „A Boldogságos Szűz minden hatása az emberekre az üdvösség rendjében... Krisztus túlárado érdemeiből fakad, Krisztus közvetítésén alapul, teljesen ettől függ és minden hatékonyságát belőle meríti” (LG 60). – A 20. században új zarándokhelyek születtek, amelyek közül az egyik leghíresebb a portugáliai Fatima.

A portugáliai Fatimában 1916-ban kezdődött egy angyali és Mária-jelenéssorozat, amelynek első tanúja három pástorgyermekek volt. A Szűzanya a látások közvetítésével imádságra és áldozatok

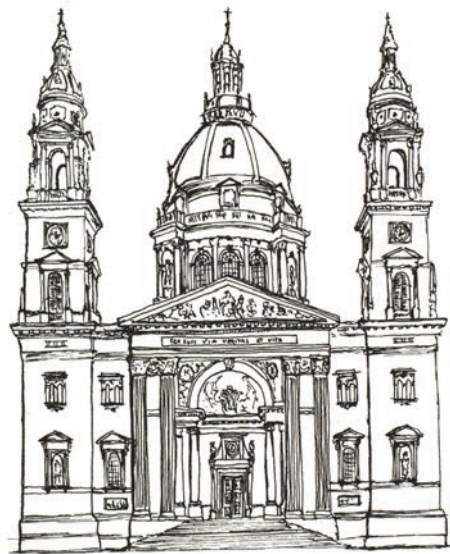
hozatalára buzdította az embereket. 1917-ben a Boldogságos Szűz utolsó fatimai megjelenését kísérő napcsodának (a nap látszólag megnagyobbodott, forogni kezdett, majd úgy tűnt, mintha rázuhanna a földre) mintegy 70 ezer ember volt tanúja. A fatimai püspök 1930-ban ismerte el a jelenések hiteles voltát: azaz kinyilvánította, hogy a jelenések kép- és hanganyaga, illetve üzenete nem áll ellentétben az evangéliumot hirdető egyház tanításával. • Magát a jelenéssorozatot, főleg a napcsodát tudományos szempontból nehéz megmagyarázni, bár a fatimai eseményeket nem emiatt tartjuk csodának. A kereszténység ugyanis nem a rendkívüli, a tudományos szempontból egyelőre értelmezhetetlen történeteket nevezi csodának, hanem az ember belső világának megváltozását, az emberi léleknek Isten felé való megnyílását. Ezért, ha egyszer a tudomány majd eljut arra a szinthe, hogy a természet törvényei alapján magyarázatot ad a rendkívüli jelenségekre, akkor is azt kell mondanunk, vallási szempontból Fatimában csoda történt: a jelenések helyszíneire tömegesen zarándokló emberek többségének élete ugyanis csodás módon megváltozott, amennyiben a zarándokok kilépve önző, bűnös világukból bűnbánatot tartottak, és megnyíltak az irgalmas Isten felé.

A *liturgia színhelyét* alkotó templomokat a nyugati egyház a 19. század második felétől Európában és Amerikában főleg historizáló (és eklektikus), majd szecessziós stílusban építette. A keleti egyházban többnyire a neobizánci stílus, az Európán kívüli keleti kereszténység világában pedig a nemzeti építészeti hagyományokat felelevenítő stílusok terjedtek el.

A latin *historia* (történelem, történet) szóról elnevezett historizáló építészet vagy historizmus korábbi történeti stílusokat felújító művészeti irányzat (ide tartozik a neoromanika, a neogótika, a neoreneszánsz, a neobarokk stb.). Nyugat-Európában a neostílusokból hamar kibontakozott az azokat keverő eklektika. A görög *eklegein* (kiválasztani, válogatni stb.) szóról elnevezett eklektika valójában választás, illetve válogatás különféle építészeti irányzatok között azzal a céllal, hogy valamiféle új összhangot teremtsünk. A historizmus és az eklektika fogalmát voltaképp lehetetlen egymástól elkülöníteni, jóllehet az eklektikát sokan önálló stílusként is emlegetik. Neoromán stílusban épült például a párizsi Sacré Cœur-székesegyház (1875–1919), neogótikus a kőszegi Jézus szíve templom (1892–1894), neoreneszánsz, eklektikus a budapesti Szent István-bazilika (1851–1906), és eklektikus neobarokk stílusú a Budavári evangélikus templom (1895).

A szecesszió elnevezése a latin *secessio* (kivonulás, elkülönülés) szóból ered: 1897-ben Bécsben

negyvenkilenc művész kivonult a városi művészeti központból, hogy új művészetet teremtsen. A kifejezés azt az építészeti irányzatot jelenti, amely kivonult a hazugnak tartott historizáló, eklektikus művészet világából, és új formákat teremtett. A szecesszió főbb jellemzői: nagymértékű stilizálás, a növényi vagy geometrikus mintákra építő hullámzó díszítés, hangsúlyos, élénk színek alkalmazása. A szecessziós épületeken kevés a derékszög, a tervezők sokkal inkább kedvelték a lágy, gömbölyded formákat. A szecesszió egyik irányzata az organikus (szerves) építészeti stílus, amelynek programjában az szerepel, hogy az épület „természetesen” nőjön ki abból a helyből, ahová tervezték, alkosszon azzal harmonikus, „szerves” egységet a felhasznált anyagok, az épület mérete és alakja szempontjából egyaránt. A szerves építészet regionális, a hely „szelleméhez”, a település és a nemzet hagyományaihoz igazodik, ugyanakkor az egyetemesen elterjedt építészeti formákhoz

Szent István-bazilika
(Budapest 1855–1906, eklektikus)

is kötődik. A szecessziót Európa különböző területein más és más névvel illették. Az Osztrák–Magyar Monarchiában szecesszió (német: *Sezession*), Franciaországban új művészet (fr. *art nouveau*), Nagy-Britanniában modern stílus (ang. *modern style*), Németországban fiatal stílus vagy hullámstílus (német. *Jugendstil*, *Wellenstil*), Spanyolországban modernizmus (sp. *modernismo*), Itáliában pedig virágos stílus (ol. *stile floreale*) volt a neve. • A modernizmus és az organikus építészeti stílus keveréke például a barcelonai Sagrada Família templom (épül 1882-től), szecessziós stílusú a pozsonyi Kék templom (Árpád-házi Szent Erzsébet-templom) (1913), és szecessziós (modern) stílusban épült a franciaországi Ronchamp zárandoktemploma (1950–1955) is.

Sagrada Família
(Barcelona 1882–, organikus)

Árpád-házi Szent Erzsébet-templom
(Pozsony 1909–1913, szecessziós)

❖ a tanítás ❖

A Messiásról szóló tanítást a keleti egyházban 1870 után is a *teológusok* fejtették ki. A korszak keleti egyházának leghíresebb teológusai elsősorban Nyugat-Európában és Amerikában tevékenykedtek.

A moszkvai születésű VI. Sz. Szolovjev († 1900) orthodox teológusként rokonszenvezett a katolikus egyházzal, s azt tanította, hogy kelet és nyugat teológiája egymástól eltérő, de egyenértékű magyarázata a keresztény misztériumoknak. A 20. század jeles orosz orthodox gondolkodója volt P. Florenszkij († 1937) atya, teológus, filozófus és matematikus, aki 1922-ben szibériai kényszer-munkatáborba került, majd egy leningrádi koncepciós pert követően a szovjethatalom áldozatává vált. Sz. Ny. Bulgakov († 1944) atya 1923-ban kényszerült kitelepülni hazájából, s 1925-től Párizsban tanított a Szent Szergej Orthodox Intézetben. Ny. A. Bergyajev († 1948) vallásfilozófus és politikai gondolkodó, akit 1922-ben kiutasítottak Szovjet-Oroszországból. Berlinben megszervezte az orosz emigránsok számára a Vallásfilozófiai Akadémiát, majd Párizsban azon fáradozott, hogy összhangot teremtsen az orthodox és a nyugati teológiai gondolkodás között. VI. Ny. Lossz-kij († 1958) orthodox teológus, akit családjával a szovjetek 1922-ben száműztek az országból, Prágában tevékenykedett, majd Párizsban az 1944-ben alapított Szent Dionüsziosz Orthodox Teológiai Intézet tanára és első dékánja lett. P. Ny. Jevdokimov (1901–1970), a szentpétervári születésű orthodox teológus 1921-ben kényszerült menekülni hazájából, s előbb Isztambulban, majd Párizsban telepedett le. A keleti és nyugati teológiai gondolkodásmód összeegyeztetésén

fáradozott. Ezért mint meghívott orthodox megfigyelő részt vehetett a II. Vatikáni Zsinat utolsó ülészakán. A 20. századi örmény teológusok közül kiemelkedő személyiség volt Gr. P. Agadzsanian († 1971) ciliciai örmény katolikus pátriárka, aki a katolikus egyház bíborosaként halt meg. A román keleti teológusok közül kitűnik D. Stăniloae († 1993) román orthodox pap professzor alakja, aki a 18. századi görögországi Philokalia szöveggyűjteményt román nyelvre fordította. Cl. Ilie († 1998) a Románia északkeleti részén lévő Sihastria monostor jól ismert apátja és az ország lelki-szellemi vezetője volt.

Az orosz származású, de Franciaországban, majd Amerikában tevékenykedő G. V. Florovszkij († 1979) a 20. század orthodox kereszténységének egyik leghatásosabb gondolkodója volt. Az orosz nemesi családból származó, de Franciaországban született J. Meyendorff († 1992) a keleti orthodox egyház kiemelkedő gondolkodójaként hosszú időn keresztül az 1938-ban New Yorkban alapított Szent Vlagyimir Orthodox Szeminárium vezetőjeként tevékenykedett. A görögkeleti keresztény gondolkodók kiemelkedő alakjának tartják J. Sz. Rómanidész († 2001) görögországi származású orthodox papot és teológust, aki szüleivel együtt az USA területére emigrált, és hosszú időn keresztül képviselte a Görög Orthodox Egyházat az Egyházak Világtanácsában.

A nyugati egyházban a 19. század végétől a 20. század közepéig terjedő időszakban katolikus és protestáns hittudósok ismertették meg a Messiás titkát a világgal.

A nyugati egyház nagy katolikus gondolkodói közé tartozott a nyitrai születésű Prohászka Ottokár († 1927) székesfehérvári püspök, aki sírfelirata szerint „Magyarország apostola és tanítómestere” volt. C. Odo († 1948) német bencés szerzetesként a 20. század liturgikus mozgalmának egyik vezéralakjává vált. Schütz Antal († 1953) piarista szerzetes egyetemi tanárként hirdette Krisztus tanítását. P. Teilhard de Chardin († 1955) francia jezsuita teológus és őslénytannal foglalkozó tudós írásaiban a vallás és a tudomány összhangját hirdetve mutatta be Krisztust a világnak. A század első felének neves gondolkodói közé sorolható a magyar Horváth Sándor († 1956) domonkos teológus; a világegyetem keletkezését az ősrobbanás föltételezésével magyarázó G. Lemaître († 1966) belga katolikus pap fizikus; valamint a magyar Szörényi Andor († 1967) katolikus pap, egyetemi tanár, bibliatudós. A. Bea († 1968) német jezsuita bíboros a bibliatudományok professzoraként hirdette a Biblia Krisztusát. Nemzetközileg elismert katolikus egyetemi tanárok voltak: E. Przywara († 1972) lengyel származású jezsuita bölcselel és teológus, Radó Polikárp († 1974) magyar bencés szerzetes és az osztrák J. Jungmann († 1975) liturgiátörténész. J. Daniélou († 1974) francia jezsuita hittudós a II. Vatikáni Zsinat témáinak előkészítői közé tartozott. K. Rahner († 1984) német jezsuita szerzetes a 20. század egyik legnagyobb keresztény gondolkodója és a II. Vatikáni Zsinat vezető teológusainak egyike volt. A 20. század nagy nyugati teológusai közé tartozott B. Lonergan († 1984) kanadai származású jezsuita filozófus és teológus; H. U. von Balthasar († 1988) bázeli egyetemi lelkész, jezsuita majd egyházmegyés pap; M.-D. Chenu († 1990) francia domonkos teológus; Alszeghy Zoltán († 1991) jezsuita egyetemi tanár; H. de Lubac († 1991) francia jezsuita teológus és M. Schmaus († 1993) német teológus, zsinati szakértő, akik jelentős szerepet játszottak a II. Vatikáni Zsinat dokumentumainak kidolgozásában. A fentiekén kívül a nyugati világ élvonalbeli teológusai között szerepelt még a magyar Nyíri Tamás († 1994) filozófus és teológus; a francia Y. Congar († 1995) pap teológus; a magyar Gál Ferenc († 1998) teológiai tanár; a német B. Häring († 1998) szerzetes, erkölcs-teológus; a holland P. Schoonenberg († 1999) jezsuita teológus, egyetemi tanár; a német származású H. Haag († 2001) svájci teológus, bibliatudós; a francia X. Léon-Dufour († 2007) jezsuita teológus, bibliatudós, valamint E. Schillebeeckx († 2009) belga domonkos teológus, zsinati szakértő. A bajor származású J. Ratzinger (1927–) a 20. század széles látókörű, kiváló teológusa (a későbbi XVI. Benedek pápa), aki Freising, Bonn és Münster városaiban tanított, a II. Vatikáni Zsinat idején a kölni bíboros érsek tanácsadója volt.

Az európai protestáns világ jelentősebb hittudósai közé sorolható: E. Troeltsch († 1923) német evangélikus teológus; A. Harnack († 1930) német lutheránus teológus, egyháztörténész; D. Bonhoeffer († 1945), német evangélikus lelkész és teológus, a hitleri diktatúra áldozata. A magyar

protestánsok kiemelkedő teológusai közé tartozott Makkai Sándor († 1951) erdélyi magyar író, pedagógus, református püspök és Pröhle Károly († 1962) evangélikus teológiai tanár. A német evangélikus A. Schweitzer († 1965) az afrikai Gabonban orvos misszionáriusként, zenetudósként és teológusként tett tanúságot Krisztusról és egyházáról. A 20. század nemzetközileg ismert teológus gondolkodói közé tartozott még többek között: P. Tillich († 1965) német evangélikus lelkész, teológiai tanár; K. Barth († 1968) svájci református teológus és lelképásztor; G. von Rad († 1971) német lutheránus lelkész, bibliatudós; Ravasz László († 1975) erdélyi származású református püspök, teológus; R. Bultmann († 1976) német evangélikus teológus, bibliatudós; valamint O. Cullmann († 1999) strasbourgi származású evangélikus teológus, bibliatudós, aki munkásságának elismeréséül protestánsként is részt vehetett a II. Vatikáni Zsinat anyagának előkészítésében.

Az Európán kívüli világban jelentős katolikus teológusnak számított például a kanadai L.-A. Paquet († 1942), aki a québeci Laval Egyetem professzoraként tanított, és a skolasztikus teológia újraélesztésének egyik hatékony előmozdítója volt. Az ohioi származású Fr. J. Kinsman († 1944), a protestáns episzkopális egyház püspöke, aki 1919-ben katolikussá lett, egyháztörténelmet tanított a washingtoni Amerikai Katolikus Egyetemen. J. Fr. O'Hara († 1960), az ír családból származó szerzetespap az Indiana állambeli Notre Dame Egyetem vezetőjeként, majd a pennsylvaniai Philadelphia érsekeként fejtette ki teológiai munkásságát. R. E. Brown († 1998) szulpicianus szerzetes a New Yorkban lévő, eredetileg presbiteriánus alapítású Uniós Teológiai Szemináriumban tanított katolikus bibliatudósként. J. A. Hardon († 2000) amerikai jezsuita szerzetes az 1903-ban alapított Nyugat-Michigan Egyetem jeles teológusaként tevékenykedett. A New York államból származó A. R. Dulles († 2008) jezsuita szerzetes a 20. század közepén Maryland államban kezdte meg teológiai munkásságát, és az egyház bíborosaként halt meg. Az észak-karolinai Th. Berry († 2009) katolikus szerzetesként Indiában, Kínában, majd New Jersey és New York államaiban tanított keresztény szellemű kultúrtörténetet. Az Indiana államból származó J. L. McKenzie († 1991) jezsuita szerzetes az Illinois államban lévő Chicago Jezsuita Egyetem tanáraként vált híressé. A Pennsylvania államban született Th. M. King († 2009) jezsuita szerzetes a washingtoni Georgetown Egyetem teológia professzora volt.

Az Európán kívüli világban élő protestáns teológusok közül W. Rauschenbusch († 1918) a New York államban lévő Rochester Baptista Teológiai Szeminárium professzoraként a Szociális Evangéliumi Mozgalom egyik vezető egyénisége volt. E mozgalom képviselői azt hirdették, hogy a társadalmi problémákat (szegénység, alkoholizmus, bűnözés, rasszizmus stb.) csak a keresztény erkölcsi útmutatások alapján lehetne megoldani. J. Gr. Machen († 1937) presbiteriánus professzor a New Jerseyben lévő Princeton Teológiai Szeminárium oktatójaként tevékenykedett. Az atlantai származású M. Luther King († 1968) baptista tiszteletes az afroamerikai polgárjogi mozgalom egyik vezetője volt, aki különösen az 1963-ban Washingtonban tartott „Van egy álmom...” kezdetű, erőszakmentességet hirdető beszédével vált világhírű keresztény szónokká. R. Niebuhr († 1971) presbiteriánus teológus a New Yorkban lévő Uniós Teológiai Szeminárium híres professzora volt. A japán származású K. Koyama († 2009) amerikai protestáns teológusként Thaiföld, Szingapúr, Új-Zéland, majd New York felsőoktatási intézményeiben hirdette Krisztus evangéliumát.

1870 után Európa és a Közel-Kelet területén, valamint az Európán kívüli világban a nyugati és a keleti kereszténység új felsőoktatási intézeteket, *egyetemeiket*, akadémiákat, kollégiumokat és papnevelő intézeteket hozott létre a Messiásról és a Messiás egyházáról szóló tanítás terjesztése érdekében.

Európában és a Közel-Keleten nagy számban jöttek létre katolikus és protestáns egyetemek, és a térségben élő keleti keresztények is számos egyetemi szintű felsőoktatási intézményt hoztak létre.

Az Európán kívüli világban, az új területekkel és tartományokkal bővülő Kanadai Domínium területén, a protestánsok, a katolikusok és az orthodoxok az újonnan csatlakozó államokban is folytatták a felsőoktatási intézmények alapításának gyakorlatát. • Az Amerikai Egyesült Államokhoz 1870 után csatlakozó tagállamokban a protestánsok és a katolikusok gyarapították keresztény felsőoktatási intézményeik számát. • A Mexikótól Panamáig húzódó közép-amerikai államokban

mindenütt, ahol korábban a spanyolok uralkodtak, az I. Vatikáni Zsinatot követően főként katolikusok hozhattak létre keresztény szellemű felsőoktatási intézményeket. Az USA államaiból induló és az onnan támogatott hittérítés következtében ugyanakkor protestáns felekezetek (anglikánok, adventisták stb.) is bekapcsolódhattak az egyetemalapítási folyamatba.

A Dél-Amerika északi és nyugati részén lévő államokban 1870 után főként katolikus egyetemek alakultak, de egyes országokban protestáns (elsősorban adventista) alapítású intézmények is részt vállalhattak a kereszténység terjesztésében. • Dél-Amerika keleti és középső részén a korábbi spanyol és portugál uralom következtében 1870 után főként a katolikusok tudtak eredményesen egyetemeket alapítani, de szórványosan itt is lehetőség nyílt az adventista protestánsok számára keresztény felsőoktatási intézmények létrehozására.

Az afrikai földrész északi részén az erőteljesen terjeszkedő iszlám akadályozta a keresztény iskolák létrejöttét. • Nyugat-Afrika térségében (Sierra Leone, Libéria, Ghána, Nigéria, Szenegál és Elefántcsontpart országaiban) a törzsi vallások és az iszlám számottevő hatása ellenére a nyugati keresztények számára is lehetőség nyílt felsőoktatási intézmények alapítására. • Közép-Afrika területén a gyarmatosító európaiak elsősorban a Kongó-Léopoldville Köztársaságban, Spanyol Guineában és Kamerunban alapítottak keresztény szellemű felsőoktatási intézményeket. • Az afrikai földrész déli államaiban a gyarmatosítók viszonylag sok oktatási intézményt hoztak létre. Ezek többsége nem teológiai jellegű iskola volt, de keresztény szellemiségükkel közvetve a keresztény kultúra terjesztőivé és a Messiás egyházának bemutatóivá váltak. • Kelet-Afrika államaiban – az erős iszlám hatás alatt álló Szomália és Francia Szomáliföld területeit leszámítva – az európai gyarmatosítók a 20. század első felében keresztény szellemiségű egyetemeket és felsőoktatási intézményeket alapítottak.

Dél- és Délkelet-Ázsia térségében, ahol az iszlám, a buddhizmus, a hinduizmus és más vallások követői voltak többségben, a 19. század végétől csak szórványosan létesülhettek olyan felsőoktatási intézmények, amelyek a keresztény kultúra és vallás hirdetőivé lettek. Kivételnek a vallási szempontból sokszínű, de türelmes India számított, ahol viszonylag sok katolikus és protestáns felsőoktatási intézet született ebben az időszakban is. • Az indonéz szigetvilág államalakulataiban, amelyek 1945-től kezdődően az Indonéz Köztársaságba tömörültek, a 20. század közepén a többségükben muzulmán iskolák mellett szórványosan protestáns és katolikus felsőoktatási intézmények is létesülhettek. • A Fülöp-szigeteken, ahol a lakosok túlnyomó többsége katolikus volt, a 20. században számos keresztény felsőoktatási intézmény jött létre.

A Belső- és Kelet-Ázsiához tartozó Kína és Tajvan területén a 19. század végétől kezdődő időszakban az ország méreteihez képest csekély számú keresztény felsőoktatási intézményt alapítottak. Ezek többsége protestáns szellemű volt, de szórványosan katolikus intézetek is születtek. • Koreában, ahol a keleti vallásokkal szemben a kereszténység mindig is kisebbségben volt, a 19. század végétől kezdődően alakult meg néhány keresztény felsőoktatási intézmény. • Japánban protestánsok, katolikusok és orthodoxok is létrehozhattak keresztény egyetemeket, illetve főiskolákat.

Ausztráliában a protestáns többség miatt a 19. század végétől elsősorban protestáns felsőoktatási kollégiumok jöttek létre, de kis létszámban katolikus intézmények is létesülhettek.

A Polinéziát, Melanéziát és Mikronéziát magában foglaló Óceániában a 19. század végétől a brit és amerikai befolyás alatt álló szigeteken többnyire protestáns, a többi szigeten pedig főleg katolikus alapítású felsőoktatási intézmények terjesztették a kereszténységet.

A 19. század végétől kezdődően a pápai megnyilatkozások és a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai fogalmazták meg a Messiás egyházának üzeneteit a világ számára. A fontosabb pápai megnyilatkozások közé tartozott XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott *Rerum novarum* szavakkal kezdődő szociális (társadalmi kérdésekkel foglalkozó) körlevele, a X. Pius pápa nevéhez fűződő 1912-es Katekizmus, valamint XI. Pius pápa 1931-ben közreadott *Quadragesimo anno* kezdőszavakról elnevezett szociális enciklikája. XII. Pius pápa 1943-ban

jelentette meg a *Mystici corporis* kezdetű körlevelét, amelyben az egyházat Pál apostol nyomán Krisztus titokzatos testének nevezi. Ugyanez a pápa 1950-ben adta ki a *Munificentissimus Deus* kifejezéssel kezdődő enciklikáját, amelyben meghirdeti Mária mennybevételeének dogmáját. – A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) résztvevői a keresztény hagyománynak olyan elemeit hangsúlyozták, amelyek már feledésbe merültek, s ezeket az elemeket úgy összegezték, hogy a zsinat tanítása sokak szemében gyökeres reformnak látszott (s látszik még ma is). A liturgia, a tanítás és a tanúságtevő életformák új megvilágításba kerültek. Az egyik jelentős szemléletváltás az egyház önértelmezésében történt: kiemelt hangsúlyt kapott az a hagyományos fel fogás, hogy az egyetlen és egyetemes egyház Krisztus titokzatos teste, és – jóllehet nem azonos mértékben – ehhez a katolikus egyházhoz tartoznak mindazok, akik valamilyen módon (víz-, vér- vagy vágykeresztség által) Krisztushoz kapcsolódnak.

XIII. Leó pápa az 1891-ben kiadott *Rerum novarum* (Új valóságok) szavakkal kezdődő körlevelében a Messiás tanítására támaszkodva szociális (társadalmi) kérdésekkel foglalkozik. Írásában fel emeli szavát a munkások jogainak védelmében. A kommunizmus ellenében hangoztatja az ember magántulajdonhoz való jogát, és elítéli a fegyveres osztályharc gondolatát; a kapitalizmus bírálatában szorgalmazza a keresztény szellemű munkásszervezetek létrehozását, miközben elutasítja a kizsákmányolás bűnös gyakorlatát.

X. Pius pápa megbízásából 1912-ben a római érsekség használatára adták ki a keresztény hit rövid összefoglalóját, a Katekizmust. Ezt rövidesen az egész katolikus világ számára szóló hittani összefoglalónak kezdték tekinteni.

XI. Pius pápa az 1931-ben közreadott *Quadragesimo anno* (Negyvenedik évben) szavakkal kezdődő szociális enciklikájában egyrészt megismétli az egyház korábbi tanítását, másrészt új szempontokat is hangsúlyoz. Beszél a tőke és a munka kapcsolatáról, a munkásosztály jogairól, az igazságos munkabérről, és kiemeli, hogy a gazdasági élet szabályozó elvének nem az osztályharcot, nem is a szabad versenyt, hanem a társadalmi igazságosságot és keresztény szeretetet kell tekinteni.

A XII. Pius pápa nevéhez fűződő, 1943-ban megjelent *Mystici corporis* (A misztikus testnek) kifejezéssel kezdődő enciklikával a pápa gyökeres fordulatot hoz az egyház önértelmezésében. Nem új tanítást ad, hanem a jogi szemléleten túlemelkedve feleleveníti Szent Pál egyik gondolatát, amely a történelem folyamán (az egyházszakadások, felekezetekre bomlások zűrzavarában) feledésbe merült. Pál apostolt követve hangsúlyozza, hogy az egyház a lényegét illetően Krisztus titokzatos teste (vö. 1 Kor 12, 12–31), illetve e misztikus test törékeny embereken keresztül való, látható megnyilvánulása.

XII. Pius pápa 1950-ben a *Munificentissimus Deus* (A végtelenül bőkezű Isten) kezdetű apostoli rendelkezésében hirdeti meg Mária mennybevételeének dogmáját. Eszerint a Boldogságos Szűz Mária földi életpályájának befejezése után – isteni Fiának köszönhetően – testével és lelkével együtt felvétel a mennyi dicsőségbe (vö. DH 3903). Az egyház csak olyasmit hirdet meg dogmaként, ami kifejezetten vagy burkoltan benne van a Bibliában. Érvényes ez az Istenanya mennybevétele nek hittételére is. Pál apostol azt állítja, ha halálának hasonlóságában egybenőttünk Krisztussal, úgy leszünk vele föltámadásában is (vö. Róm 6,5). Nyilvánvaló, hogy a testi és szellemi megnyilvánulásokkal rendelkező lények közül senki sem „nőtt olyan szorosan egybe” az értünk szenvedő és meghaló Messiással, mint Mária. Ezért nem csupán remélhetjük, hanem szilárd hittel vallhatjuk, hogy feltámadásában és megdicsőülésében is osztozott Fiával. Tévednek azok, akik úgy vélik, hogy a dogmát meghirdető pápa elsősorban a Mária üres sírjáról szóló legendákat vagy azt a tényt vette figyelembe, hogy a keresztények a 6. századtól kezdve nem Mária haláláról emlékeztek meg, hanem az Istenszülő elszenderülését (gör. *koimészisz*) ünnepelték. E legendák és ünnepek ugyanis csak korai tanújelei annak, hogy az egyház mindig is hitte azt, ami kikövetkeztethető Pál apostol szavaiból: mindig vallotta, hogy a Boldogságos Szűz biztosan eljutott az üdvösségre.

A II. Vatikáni Zsinat, amelyen a nyugati és a keleti katolikus püspökök mellett megfigyelőként az orthodoxok és a protestáns felekezetek képviselői is jelen voltak, hangsúlyossá teszi a hagyomá-

nyos tanítást: eszerint csak egyetlen egyetemes (katolikus) egyház van, s ez az egyház Krisztus titokzatos teste. A *Lumen Gentium* szavakkal kezdődő dokumentumában a zsinat azt tanítja, hogy az egyház „mint alkotmányos és rendezett társaság a Péter utóda és a vele közösségben élő püspökök által kormányzott katolikus egyházban létezik, jóllehet szervezetén kívül is megtalálható az igazságnak és a megszentelésnek több eleme, amelyek mint Krisztus egyházának saját ajándékai, a katolikus egységre sarkallnak” (LG 8). Az *Unitatis redintegratio* kifejezéssel kezdődő határozatban a zsinati atyák kiemelik: az évszázadok folyamán jelentős számú csoportok szakították meg a teljes közösséget a katolikus egyházzal, s ebben az emberek mindkét részről vétkesek. Ám ezt követően megállapítják: „Akik azonban most ilyen közösségekben születnek és részesülnek Krisztus hitében, nem vádolhatók az elkülönülés bűnével, s a katolikus egyház testvéri tisztelettel és szeretettel öleli át őket. Azok ugyanis, akik hisznek Krisztusban és szabályszerűen részesültek a keresztség szentségében, már bizonyos – jóllehet nem tökéletes – közösségbe kerültek a katolikus egyházzal... Krisztus testének lettek tagjai, jogosan ékesíti tehát őket a keresztyén név, s a katolikus egyház gyermekei méltán ismerik el őket testvéreiknek az Úrban.” A „nem tökéletes közösség” kifejezéssel a zsinat csupán tényt állapít meg (az elkülönült egyházak nem fogadják el a pápa szerepének katolikus felfogását, különbözik liturgiájuk, egyházfegyelmük stb.), de nem akarja megbélyegezni a különféle keresztyén felekezetekhez tartozó testvéreket. Ezért mondja: „ezek a tőlünk különvált egyházak és közösségek... nem jelentéktelenek és súlytalanok az üdvösség misztériumában. Krisztus Lelke ugyanis nem vonakodik fölhasználni őket az üdvösség eszközeül, melyeknek hatékonysága a kegyelemnek és igazságnak abból a teljességéből ered, amely a katolikus egyházra van bízva... (vö. UR 1–3).

Mivel a keresztyén felekezetek számára mindig a *Biblia* jelentette a keresztyén tanítás legfontosabb alapját és mércéjét, a 19. század végétől – elsősorban a misszionáriusoknak köszönhetően – folytatódott a Szentírás különféle nyelvekre fordításának munkája. Új nyelveken és nyelvjáráson adták ki a Szentírást vagy legalábbis ennek egyes részeit. A 20. század közepére jelentősen megnőtt a fordítások száma. Ha figyelembe vesszük, hogy a világon hozzávetőleges becslések szerint több ezer nyelv és nyelvjárás van, s a 20. század közepén az embereknek legfeljebb csak egyötöde nem férhetett hozzá saját nyelvén a Biblia szövegéhez, ez óriási eredménynek számít. – A 19. századtól kezdődően az egyháznak a modernista és a fundamentalista bibliaértelmezés egyoldalúságaival kellett szembenéznie. A két irányzat kibékítésére a II. Vatikáni Zsinat tett kísérletet.

A modernizmus az a 19. és 20. század fordulóján virágzó bölcseleti és teológiai irányzat a katolikus egyházon belül, amelynek képviselői a hit és a tudomány összeegyeztetését tűzték ki célul. Hátterében a 18-19. századi evangélikus liberális teológia húzódik meg, amely látszólag tagadta a keresztyénség természetfeletti eredetét. A bibliaértelmezés területén a liberalizmus, illetve a modernizmus abban nyilvánult meg, hogy képviselői a szent szövegek értelmezésében a modern történet-, természet- és irodalomtudomány módszereit kezdték alkalmazni. Példával megvilágítva: a zsidók Egyiptomból való megmenekülésének, illetve a Sás-tengeren való átkelésének csodáját (vö. Kiv 14, 15–31, amely szerint Mózes kinyújtja kezét a tenger fölé, a víz kétfelé válik, ami kőfalként biztosítja, hogy a zsidók száraz lábbal átkelhessenek a tengeren), természeti jelenségekkel (klímaváltozás, szél, hosszantartó szárazság stb.) magyarázták. A modernizmus szélsőséges irányának élharcosai egyes nyilatkozataikban azt a benyomást keltették, hogy a bibliai csodákat a természetfeletti erőktől, Istentől függetlenül is meg lehet magyarázni. 1907-ben X. Pius pápa – nem tagadván a hit és a tudomány összeegyeztetésének fontosságát – a „Valóban származó eredményekkel” (lat. *Lamentabili sane exitu*) szavakkal kezdődő határozatában, majd „Az Úr nyája legeltesítésének” (lat. *Pascendi Dominici Gregis*) kezdetű enciklikájában csak a modernizmus szélsőséges és a természetfeletti világot tagadni látszó kijelentéseit ítélte el.

A latin *fundamentum* (alap) szóról elnevezett fundamentalizmus egy 20. század eleji észak-amerikai protestáns mozgalom, amely a liberalizmus és a modernizmus ellenhatásaként alakult ki. Egyes képviselői a „hit védelmében” a Szentírás betű szerinti sugalmazottságát és minden tekintetben

való tévedhetetlenségét vallották, miközben elutasították azt az irányzatot, amelynek képviselői a természet-, történet- és irodalomtudomány módszereivel kutatták a Bibliát. A katolikus egyházi tanítóhivatal tekintélyének teljes latba vetésével egyrészt azért nem utasította el a fundamentalizmust, mert az protestáns mozgalomként indult, másrészt a tanítóhivatal számára nyilvánvaló volt, hogy a Biblia csak az üdvösség elnyerésére vonatkozó üzeneteiben tévedhetetlen, s nem a korabeli világkép elemeit akarja szentesíteni.

A modernizmus és a fundamentalizmus irányzatainak kibékítésére a II. Vatikáni Zsinat tett kísérletet. A zsinat az „Isten ígétjét” (lat. *Dei verbum*) szavakkal kezdődő konstitúcióban azt hangoztatja, hogy a Biblia valóban tévedhetetlen abban, amit emberi szerzői isteni sugallatra mondani akartak. A szent írók szándékának kiderítése végett azonban ügyelni kell a különféle (történeti, költői, prófétai stb.) irodalmi műfajokra, amelyekben az emberi szerzők mondanivalójukat előadják (vö. DV 12). • A József könyvében leírt napcsoda (vö. József 10, 12–14) esetén például észre kell venni: a bibliai szerző nem a földközpontú világképet akarja igaznak hirdetni, hanem képnnyelven azt tanítja: Isten úgy szereti és segíti a benne bízókat, hogy még „a csillagokat is megmozgatja” értük.

❖ a tanúságtevő élet ❖

Az I. Vatikáni Zsinat utáni időszakban a nyugati katolikus egyházban új szerzetesrendek (római központtal rendelkező kongregációk), világi intézmények, lelkiségi mozgalmak és jámbor egyesületek jöttek létre. Ezeknek az intézményeknek és mozgalmaknak tagjai életvitelükkel és munkájukkal tanúskodtak arról, hogy a Messiás egyházához tartoznak. A keleti (orthodox) egyház földrajzi terjeszkedésével együtt a hagyományos keleti szerzetesrendek kolostorai is szaporodtak a világban. Szórványosan a szerzetesi életmódtól idegenkedő protestánsok is létrehoztak a szerzetességhoz hasonló intézményeket. – A 19. század végén alakult meg többek között az Isteni Ige Társasága Hollandiában, a protestáns keresztény szellemű Üdvhad-sereg Nagy-Britanniában, az Isteni Üdvözítő Társasága és az Isteni Üdvözítő Nővérei kongregáció Németországban, a Szentlélek Szolgálói Missziós Társaság Hollandiában és a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek kongregációja Svájcban. A 20. század elejétől kezdődő időszakban született meg a katolikus Regnum Marianum kongregáció és a protestáns Filadelfia Diakonissza Szövetség Magyarországon, a cserkészmozgalom Nagy-Britanniában, a Szociális Missziótársulat kongregációja Magyarországon, a Maryknoll Missziós Társaság New York államban, az Annunciáta Nővérek Kongregációja és a Jézus Szíve (Népleányai) Társasága Magyarországon, valamint a Katolikus Akció Itáliában. A század első felében kezdte meg tevékenységét a Szociális Testvérek Társasága Magyarországon, a chevetogne-i öku-menikus szerzetesközösség Belgiumban, a Jézus Szíve Rogacionisták Kongregációja Itáliában, az Opus Dei lelkiségi mozgalom Spanyolországban, valamint a Jézus Kistestvérei kongregáció Franciaországban. Ebben az időszakban jött létre a baziliták rendi központja Rómában, ekkor telepedtek le újól a bazilisszák s született meg az Egyházközségi Nővérek Társasága Magyarországon. Ugyancsak a század első felében kezdte meg működését a KALÁSZ egyesület Magyarországon, a franciaországi Dombes-i Csoport, a Das Werk Lelki Család Belgiumban, a KALOT Magyarországon, a Fokoláre Mozgalom Itáliában, a taizéi közösség Franciaországban, valamint a Szeretet Misszionáriusai rend Indiában.

Az Isteni Ige Társaságát (lat. *Societas Verbi Divini*; rövidítve: *SVD*) A. Janssen német pap 1875-ben alapította a hollandiai Steylben. A verbiták közösségének elsődleges célja a külföldi misszió.

Az Üdvhad-sereg (ang. *Salvation Army*) vallási jótékonyági szervezet, különleges szabadegyház, amelynek 1878-as megalapítása a brit metodista lelkipásztor, W. Booth († 1912) nevéhez fűződik. Ez a minden protestáns felekezettől is független szabadegyház szervezeti szempontból az angol hadsereg fölépítését követi, mert a szegények megsegítésén fáradozó és az evangéliumot hirdető tagjainak a „sátán erői” ellen kell harcolniuk.

Az Isteni Üdvözítő Társaságát (lat. *Societas Divini Salvatoris*; rövidítve: *SDS*), vagyis a szalvátor atyák közösségét Fr. Jordan († 1918) német pap hozta létre 1881-ben. A közösség papokból és világi testvérekből áll. A kongregáció tagjai alapítójuk szellemében azon fáradoznak, hogy szeretetet sugárzó eszközökkel minden emberrel megismertessék Jézust, az Üdvözítőt.

Az Isteni Üdvözítő Nővérei (lat. *Sorores Divini Salvatoris*; rövidítve: *SDS*), vagyis a szalvátor nővérek kongregációját Fr. Jordan atya és Th. Wüllenweber († 1907) német bárónő 1888-ban alapította. A nővérek fő tevékenységi körébe tartozik a leánynevelés, óvodák, árvaházak, szociális otthonok fenntartása, kórházi és otthoni betegápolás, adott esetben missziós területeken is.

A Szentlélek Szolgái Missziós Társaság (lat. *Congregatio Missionalis Servarum Spiritus Sancti*; rövidítve: *SSpS*) 1889-ben jött létre a hollandiai Steylben. A közösség fő feladatának tartja, hogy tagjai az élet különféle területein (keresztény nevelőként, tanárként, hitoktatóként, szülésznőként, lelkipásztori kiegészítőként vagy szociális munkásként) szolgálják embertársaikat.

A Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek (lat. *Sororum Caritatis a Sancta Cruce*; rövidítve: *SCSC*) kongregációja Svájcban jött létre, és 1894-ben kapta meg a végleges pápai jóváhagyást. Tagjainak célkitűzése: az irgalmasság testi és lelki cselekedetei által az emberi ínség enyhítése.

A Mária Ország (lat. *Regnum Marianum*) pap hittanárok közössége a 19. század végén alakult meg Budapesten. Tagjai szerzetesrendhez hasonló, de szerzetesi fogadalom nélküli közösségben élnek, s fő feladatuknak a gyermekek és fiatalok katolikus szellemű nevelését tartják. A kongregációt – amelynek neve arra a hagyományra utal, hogy az örökös nélkül maradt István király halála előtt Szűz Máriának ajánlotta fel országát – Róma 1902-ben ismerte el hivatalosan.

A magyar Filadelfia Diakonissza Szövetség 1903-ban alakult meg Budapesten. A szövetség a Fliedner-féle kaiserwerthi evangélikus diakonissza intézményt (1837) tekintette mintának. A katolikus szerzetesrendhez hasonló társulat tagjai elsősorban kórházi és árvaházi munkát végeztek. 1909-ben vásárolták meg a németajkú református egyházközségtől a budapesti Bethesda Kórházat. Első különálló diakonissza anyaházuk 1914-ben létesült.

A cserkészlet vagy cserkészmozgalom megalapítása Lord Baden-Powell († 1941) brit altábornagy nevéhez fűződik. Az 1907-ben induló és hamarosan világszerte elterjedő mozgalom célja az volt, hogy testedzéssel és jellemneveléssel segítse a fiatalokat felkészülni családjuk, nemzetük és egyházuk szolgálatára. A Magyar Cserkészszövetség 1912-ben jött létre. A Cserkészmozgalom Világszervezete 1920-ban, Genfben alakult meg, s a szervezeten belül ekkor jött létre Londonban a Katolikus Cserkészek Világszervezete is. Az utóbbi katolikus lelkiismereti mozgalom, amelynek célja az ifjúság katolikus erkölcsi nevelése a cserkészlet módszereivel. A Táborkereszt Katolikus Cserkészek Közösségét, a Magyar Cserkészszövetség katolikus vallású tagjainak lelki közösségét, Sík Sándor († 1963) piarista szerzetes hívta életre 1934-ben.

A Szociális Missziótársulatot (lat. *Societas Missionis Socialis*; rövidítve: *SM*) 1908-ban Farkas Edith († 1942) tanárnő hozta létre első magyar alapítású női szerzetesi kongregációként. A rend fő célkitűzései közé tartozik a szociális és karitatív tevékenység krisztusi szellemben való végzése.

A New Yorktól északra fekvő városról elnevezett Maryknoll Missziós Társaság (lat. *Societas de Maryknoll pro Missionibus exteris*; rövidítve: *MM*) 1911-ben jött létre. A papokból, világi hívekből és szerzetesnővérekből álló apostoli élet társasága fő céljának a külföldi missziót tekinti.

Az Annunciáta Nővérek, azaz a Gyümölcsoltó Boldogasszony Szolgálóleányainak Kongregációja (lat. *Congregatio Ancillarum Beatae Mariae Virginis ab Annunciata*; rövidítve: *O. Ann.*) 1920-ban jött létre hazánk területén, Szombathelyen. A rendi közösség hivatása elsősorban a betegápolás.

A Jézus Szíve (Népleányai) Társasága (lat. *Societas Jesu Cordis*; rövidítve: *SJC*) jezsuita alapításként 1921-ben jött létre Budapesten. A társaság főbb tevékenységi területei: lelkigyakorlatok szervezése, sajtóapostolság, szociális és karitatív tevékenység.

A Katolikus Akció (lat. *Actio Catholica*; rövidítve: *AC*) olyan mozgalom, amelyben világi hívők apostolkodnak püspökök által szervezett és irányított formában. Tagjai arra a célra szövetkeznek, hogy az egyház szociális tanításának terjesztésével járuljanak hozzá a világi társadalom keresztény

szellemű átalakulásához. A mozgalomnak, amelynek létrejöttét X. Pius pápa kezdeményezte, 1922-ben XI. Pius pápa adott egyházi kereteket. Magyarországon az Actio Catholica hivatalosan 1932-ben jött létre a püspöki kar irányításával. A szervezet különféle vallási egyesületek összefogójává és központjává is vált.

A Szociális Testvérek Társaságát (lat. *Societas Sororum Socialium*; rövidítve: SSS) 1923-ban a Szociális Missziótársulatot néhány társával együtt elhagyó Slachta Margit († 1974) alapította meg Budapesten. A lengyel származású alapító fő célkitűzése az volt, hogy szerzetesrendjének tagjai közgazdasági, egészségügyi, kulturális, mozgalmi és közéleti területeken munkálkodva szolgálják az evangélium terjesztésének ügyét.

A belgiumi Szent Kereszt Bencés Apátság latin és bizánci szertartású szerzetesekből álló ökumenikus közösségét XI. Pius pápa buzdítására L. Beauduin († 1960) belga szerzetes 1925-ben hozta létre. A közösség, amely 1939-ben Chevetogne-ban telepedett le, fő céljának a nyugati és a keleti egyház közötti párbeszéd előmozdítását tekinti.

A latin *rogare* (imádkozni, kérni) szóról elnevezett Jézus Szíve Rogacionisták Kongregációját (*Congregatio Rogationis a Corde Jesu*; rövidítve: RCJ) egy itáliai pap alapította azzal a céllal, hogy imádság által előmozdítsa a hivatások ügyét (vö. Mt 9, 37–38). A kongregáció 1926-ban kapott pápai jóváhagyást.

A Jézus megváltói tevékenységére utaló „Isten műve” (lat. *Opus Dei*) lelkeségi mozgalmat 1928-ban J. Escrivá de Balaguer († 1975) spanyol pap hívta életre Madridban. 1943-ban ugyancsak ő hozta létre a mozgalmon belül a Szent Kereszt Papi Társaságot. A jámbor egyesülést XII. Pius pápa 1950-ben hagyta jóvá. Az alapító a mozgalom küldetését annak tudatosításában látta, hogy a munka és a mindennapi élet is alkalom az Istennel való találkozásra, a többi ember szolgálatára, a megváltás művébe való bekapcsolódásra és a társadalom jobbá tételére.

A Jézus Kistestvérei (lat. *Institutum Parvulorum Fratrum Iesu*; rövidítve: IPFI) férfi kongregáció 1933-ban Párizsban született meg. A közösség tagjai Ch. de Foucauld († 1916) lelkeségből táplálkoznak, aki eleinte a trappista rendben, majd önálló életformában az algériai tuareg népcsoport tagjai között élve papként tett tanúságot a Messiásról. A kongregáció kis testvéri közösségei elsősorban nem szavukkal, hanem emberi kapcsolataikkal, a környezetükbe beilleszkedő keresztény életvitelükkel, imáikkal hirdetik az evangéliumot.

A baziliták keleti szertartású rendjének tagjai, akik 1920 után csehszlovákiai, magyar és román kolostorokban éltek, 1931-ben Rómában szervezték meg rendi központjukat. A rend női ágát képviselő bazilisszákat vagy bazilita apácákat, akik a középkor folyamán eltűntek hazánkból, 1935-ben a görögkatolikus püspök telepítette le újólág az észak-magyarországi Máriapócsra.

Az Egyházközségi Nővérek Társasága (lat. *Societas Sororum Paroecialium*; rövidítve: ENT) 1935-ben alakult meg Kalocsán. Fogadalmas közösségük célja, hogy a plébániai és az egyházközségi munkában hivatásos és képzett segítséget nyújtsanak a plébánosoknak mindazokban a tevékenységekben, amelyekhez papi felszenteltség nem szükséges. 1948-ban a kalocsai érsek világi intézményként hagyta jóvá a társaságot.

A Katolikus Leánykörök Szövetsége (betűszóval: KALÁSZ) 1936-ban jött létre Martonvásáron. Az egyesület falusi lányoknak a családjai feladatára való felkészítését, keresztény és nemzeti szellemű nevelését, művelődésük és szórakozásuk megszervezését tartotta fő céljának.

1937 óta működik a délkelet-franciaországi történelmi tájegységről elnevezett Dombes-i Csoport ökumenikus munkaközössége. A kezdetben húsz evangélikus és húsz római katolikus lelkészből álló közösséget P. Couturier († 1953) francia pap hozta létre azzal a céllal, hogy az ökumenikus imahetek és konferenciák keretében munkálják a katolikus és protestáns keresztények megbékélésének ügyét.

A Krisztus Ügye (ném. *Das Werk*) Lelki Családot (lat. *Familia Spiritualis „Opus”*; rövidítve: FSO) 1938-ban Julia M. Verhaeghe († 1997) alapította Belgiumban. Célkitűzése az volt, hogy a létrehozott lelki közösség az egyházat Isten családjaként jelenítse meg.

A Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete (betűszóval: KALOT) lelkeségi mozgalom, amelynek szegedi megindítása, majd 1938-as testületté alakítása Kerkai Jenő († 1970) jezsuita nevéhez fűződik. Az egyesület fő célkitűzése a demokratikus magyar társadalom építésének elősegítése keresztény erkölcsi neveléssel, kulturális tevékenységgel és ifjúsági vezetőképesséssel. A testület, amely a falusi nép lelki és kulturális fölemelésén túl a nincstelen parasztság ember-telen helyzetének megváltoztatását is feladatának tekintette, az ökumenizmus talaján szerveződött: tagjai lehettek protestáns fiatalok is.

Az olasz *focolare* (családi tűzhely) szóról elnevezett katolikus lelkeségi irányzat, a Fokoláre Mozgalom 1943-ban indult el Trentóban. Az alapító, Ch. Lubich († 2008) szándéka az volt, hogy a megújulási mozgalomhoz csatlakozó, világi hívőkből és papokból, házasokból és egyedülállókból, katolikusokból és más keresztény felekezetekhez tartozókból álló kicsiny csoportok „családi tűzhelyként” sugározzák szét a keresztény szeretetet a világban.

A taizéi közösséget nemzetközi ökumenikus szerzetesi intézményként 1949-ben a svájci származású evangélikus R. Schutz († 2005) hozta létre Franciaországban. Az alapítónak már fiatalon meggyőződésévé vált, hogy a protestantizmusnak is helyre kellene állítania a hagyományos szerzetesi élet- és imaközösség egyes formáit. A közösség tagjai örök fogadalmat tesznek a cölibátusra, a vagyonközösségre és a tekintély elismerésére.

A Szeretet Misszionáriusai (lat. *Missionariae Caritatis*; rövidítve: MC) vagy Teréz Anya Nővérei szerzetesrendet az albán származású Agnes G. Bojaxhiu († 1997), közismertebb nevén Teréz anya alapította Kalkuttában. A Szentszék az alapítást 1950-ben hagyta jóvá. A nővérek fő célkitűzése a legszegényebb emberek (éhezők, hajléktalanok, leprások, szenvedélybetegek, elhagyottak, kitanasztottak stb.) szolgálata.

A *szent életű* teológusokon és rendalapítókön kívül az I. Vatikáni Zsinat utáni időszakban is voltak olyan katolikus, orthodox és protestáns keresztények, akik Krisztus megváltásának erejéből bűnbánatukban, hősi életpéldájukban, vértanúságukban vagy példás keresztény életvitelükben mutatták fel a világnak, hogy a Messiás jelen van az egyházban. – A II. Vatikáni Zsinat a szentek tiszteletével kapcsolatos katolikus és orthodox álláspontot jellemezve egyrészt azt hangsúlyozta, hogy a szentek hiteles tisztelete nem a külső gyakorlatok sokaságában rejlik, hanem sokkal inkább tevékeny szeretetünk erősségében és példájuk követésében (vö. LG 51). Másrészt azt emelte ki, hogy a szentek tisztelete nem homályosítja el az egyetlen közbenjáró, Krisztus szerepét, hanem megerősíti és gazdagabbá teszi azt (vö. LG 60). – A protestánsok valójában csak a szentek helytelen tiszteletét (a Krisztus egyetlen közbenjárói szerepét elhomályosítani látszó közbenjárás fogalmát) utasították el, de nem tagadták, hogy a szentekről való megemlékezés hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy kövessük hitüket, példájukat és jótetteiket (vö. Ágostai Hitvallás 21; II. Helvét Hitvallás XXIV. 3). Ezért ha példamutató hitvallóikat és vértanúikat nem is avatták szentté, tisztelettel megemlékeztek róluk.

A 19. század végén és a 20. század első felében a katolikus és az orthodox világ szent életű, illetve vértanú keresztényei közül többek között az alábbi személyek tűntek ki:

A francia Soubirous Szent Bernadett († 1879), a lourdes-i jelenések „látnoka” példamutató türelemmel és Krisztusba vetett hittel viselte el a személyét körülvevő bizalmatlan légkört, betegségeit és szenvedéseit. Holttestét épségben találták meg, amikor 30 év múltán felnyitották sírját.

Az afrikai Buganda (ma: Uganda része) huszonnégy mártírja, Lwanga Szent Károly és társai 1885 és 1887 között váltak vértanúvá, midőn az ugandai király bűnös kívánságait elutasítva életük árán is ragaszkodtak a keresztény erkölcsi értékekhez. • Az itáliai Torino közeléből származó Bosco Szent Jánosnak († 1888), a Szalézi Rend alapítójának papi életét a munkásifjúság iránti szeretet határozta meg. A játék, az ima és a munka nevelési eszközeivel foglalkozott a fiatalokkal.

Franciaországban a Gyermek Jézusról nevezett Lisieux-i Szent Teréz († 1897) karmelita apáca alázatos, egyszerű és Istenben bízó, szavával és példájával tanító szerzetes volt, aki a lelkek üdvé-

ért és az Egyház terjedéséért ajánlotta fel életét. Keresztény életvitelét és életfelfogását ez a mondat foglalta össze: „Nekem az a mennyország, hogy jót tehetek a földön!”

Az itáliai Corinaldóból származó Goretti Szent Mária († 1902), aki szexuális erőszak áldozata lett, oly módon tett tanúságot, hogy halálos ágyán – Jézushoz hasonlóan – megbocsátott gyilkosának.

• Kronstadti Szent János († 1908) főesperes, az orosz orthodox egyház Szent Szinódusának tagja korának híres hitszónokaként és csodatevőjeként az orosz orthodoxia legnépszerűbb szentjei közé emelkedett.

Az orosz származású Japán Szent Miklós († 1912) Tokió orthodox missziós érsekeként példás keresztény életvitelével tett tanúságot Jézus Krisztusról. • Az itáliai Riese falucskából származó G. Sarto, a későbbi Szent X. Pius pápa († 1914) a „mindent megújítani Krisztusban” jelmondat szellemében élt és végezte egyházfői munkáját. • A Romanov cári családdal rokonságba kerülő, német származású Jelizaveta Fjodorovna nagyhercegné férjének meggyilkolása után orthodox szerzetesnővé lett, majd Moszkvában saját vagyonából otthont alapított a szegények és árvák megsegítésére. 1918-ban a kommunista hatóságok száműzték, majd többedmagával egy elhagyott bányába terelték és kivégezték. Az orosz orthodoxok szentként és vértanúként tisztelik személyét.

Szmürnai (Kalaphatész) Khrüszosztomoszt († 1922), Szmirna (Izmir) városának görög orthodox érsekét, aki példás keresztény életviteléről és jótékonykodásáról volt híres, a görög–török (1919–1922) háború végén a törökök gyilkoltatták meg. • A Pszkov körzetéből származó Szent Tyihon († 1925) az Észak-Amerikába kivándorolt orthodoxok püspökeként, majd 1917-től moszkvai pátriárkáként egyszerű, alázatos, igazságot kereső és a vallásüldözés ellen tiltakozó életvitelével vált a keleti keresztények példaképévé. 1918-ban elítélte a cári család meggyilkolásának bűnét, s határozottan tiltakozott az egyházüldözések ellen. 1922-ben kolostori fogságra ítélték, mert bírálta az egyházi javak államosításáról szóló kormányrendeletet. 1923-ban kiszabadult, de rövidesen megfosztották őt minden hivatalától. Halálát valószínűleg mérgezés okozta. Az orosz orthodoxok hitvallóként és vértanúként tisztelik személyét. • I. Ambrus (Beszarion Khelaia) 1921-től kezdve Grúzia katolikosz pátriárkájaként († 1927) tiltakozott az ország szovjet megszállása és az egyházüldözés ellen. Egy kirakatperben börtönbüntetésre ítélték, s bár három év után kiszabadult, a börtönben elviselt megpróbáltatások következményeként rövidesen meghalt. A grúz orthodoxok szentként tisztelik őt. • Az Oroszország európai részének központjában lévő Tulai Kormányzóság területéről származó Szent Agafangel († 1928) jaroslávi metropolita börtönbüntetéseket és száműzetéseket elviselve állt ellen az egyház egységét megbontani törekvő kormányzati politikának. Az orosz keresztények és a keleti egyház hitvallóként tiszteli. • Az 1917 és 1940 közti időszak egyházüldözése folyamán halt vértanúhalált huszonnégy pap és három világi személy, akiket mexikói mártírok néven tisztel a katolikus egyház.

Magyarországon a Dunakilitiből származó Batthyány Strattmann László († 1931) körmendi kastélyában kórházat rendezett be, és a szegények orvosaként tett tanúságot arról, hogy az elesett embert felkaroló Messiás követője. • Szent Nikolasz Planasz († 1932) athéni lelkipásztorként egyszerű életvitelével, a Jézushoz való gyermeki ragaszkodása alapján vált a görög orthodoxok és a keleti egyház szent példaképévé. • Lettországból Rigai Szent János érseket, az orosz és a lett orthodoxok által egyaránt tisztelt rigai főpapot 1934-ben a szovjet kormányzat gyilkoltatta meg. • A Szamara körzetéből származó J. Rübin († 1937) atya a szovjet vallásüldözés vértanú áldozatává lett. Nyomozati anyagának tanúsága szerint azért ítélték halálra, mert illegális istentiszteleteket tartott a mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok házaiban, s az embereket vallási szertartásaik, ünnepeik megtartására buzdította. • A Moszkvai Kormányzóság területéről származó Szent Szerгий Orlov († 1937) orthodox falusi lelkipásztorként családjával együtt viselte el a politikai rendőrség zaklatásait, s vált a szovjet egyházüldözés vértanújává.

A szerb származású Platont, a boszniai Banja Luka szerb orthodox püspökét nemzetisége és egyházhűsége miatt horvát usztasák gyilkolták meg, amikor a város 1941-ben a nácik által létrehozott horvát bábállam fennhatósága alá került. • A szerb származású Petar Zimonjić érseket, a Sarajevó székhelyű Dabro-Boszna orthodox metropolia vezetőjét, aki a háborús körülmények között

sem hagyta el híveit, 1941-ben usztasák ölték meg, amikor a boszniai érsekség horvát területté vált. • A lengyel származású Szent Maximilian Kolbe († 1941) minorita szerzetespap úgy tett tanúságot az értünk meghaló Krisztusról, hogy Auschwitz koncentrációs táborában egy családapa megmentése érdekében önként vállalta a halált. • Prágában P. Gorazd orthodox püspököt 1942-ben a németek végezték ki, mert támogatást és védelmet nyújtott a cseh hazafiaknak. • A zsidó családból származó Edith Stein († 1942) az akkoriban Németországhoz tartozó Wrocławban (Breslauban) született. Katolikus hitre térése után Keresztes Terézia Benedikta néven karmelita apáca lett, és a zsidóüldözés idején Auschwitzben vált vértanúvá. • Az erdélyi származású Apor Vilmos († 1945) a II. világháború folyamán győri főpásztorként a püspökségre menekült lányokat és asszonyokat védelmezte, amikor egy szovjet katona golyója halálosan megsebesítette. A kórházban a haldokló püspök felajánlotta életét az egyházért, hazánkért, és megbocsátott gyilkosának. • Romzsa Tivadar (Tódor) munkácsi görögkatolikus püspököt 1947-ben a megszálló hatóságok gyilkoltatták meg, mert keresztény módon, de ellenállt a görögkatolikusság megszüntetését célzó szovjet törekvéseknek.

Ioan Suciu († 1953) Oradea görögkatolikus román segédpüspökeként vált szentté és vértanúvá: a kommunista hatóságok hitvalló keresztény élete miatt üldözték őt, majd börtönbe zártak, és ott is halt meg.

6. 1 A Messiás a római katolikus liturgiában

Az alábbi szemelvények azt mutatják, hogy a beavatási szentségekre és a bűnbocsánatra vonatkozó tanításában a katolikus egyház a 20. században új szempontokat kezdett hangsúlyozni. Annak a hagyományos felfogásnak megerősítését, amely szerint az üdvösséghez a beavatási szentségek felvételére irányuló burkolt vágy is elegendő, a Szent Offícium 1949-ben kelt levele tartalmazza. A beavatási szentségek és a hívők általános papsága közti kapcsolatot a II. Vatikáni Zsinat „A nemzetek világossága” (lat. *Lumen Gentium*) kezdetű konstitúciójának egyik részlete világítja meg. A közösségi bűnbevallás és általános feloldozás lehetőségeiről szóló tanítást a bűnbánati és lelkiismereti kérdésekben illetékes pápai hivatal, a Szent Penitenciária 1944-ben kiadott eligazítása foglalja magában.

6. 11 Új hangsúlyok a beavatás és a bűnbocsánat szentségeiben

a) *Bekapcsolódás a Messiás életébe a keresztségre és a bűnbocsánatra irányuló burkolt vágyban*

Végtelen irgalmasságában Isten... azt akarta, hogy ... a végső célra rendelt, üdvöt segítő eszközöknek, biztos körülmények között, akkor is meglehessen az üdvösséghez szükséges hatása, ha csak a kívánság vagy a vágy irányul az alkalmazásukra. Látfuk, hogy ezt a szent Trienti Zsinat világos szavakkal mind az újjászületés szentségéről, mind a bűnbánat szentségéről kijelentette (vö. DH 1524, 1543).

A maga módján ugyanezt kell mondani az egyházról, amennyiben az az üdvösség általános segítője. Mivel-hogy abhoz, hogy valaki elnyerje az örök üdvösséget, nem mindig kívántatik meg, hogy mint tag valóban az egyház testéhez tartozzék, de az legalábbis követel-

mény, hogy kívánsága és vágya szerint ragaszkodjék hozzá. Ennek a kívánságnak... mégsem kell mindig kifejezettnek lennie, amint a hittanulóknál, hanem amennyiben az ember leküzdhetetlen tudatlanságban szenved, Isten a bennfoglalt kívánságot is elfogadja, ezt azért illetjük ezzel az elnevezéssel, mert benne van a léleknek abban a jó előkészületi állapotában, amelyben az ember szándéka, hogy akarata Isten akaratával egybehangzó legyen.

[Részletek a Szent Offíciumnak a bostoni érsekhez címzett leveléből, 1949.; vö. DH 3869–3870]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

Isten... azt akarta: a levél szerzői a végtelenül irgalmas Istenre hivatkoznak, „aki azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön, és eljusson az igazság ismeretére” (1 Tim 2,4).

üdvöt segítő eszközöknek: a Biblia a keresztséget és a bűnbocsánatot sorolja az üdvösség elengedhetetlen feltételei, illetve eszközei közé: „Aki hisz és megkeresztelkedik, az üdvözül; aki pedig nem hisz, elkárhozik”(Mk 16,16); „Akiknek megbocsátjátok bűneiket, bocsánatot nyerne; akiknek pedig megtartjátok, azok bűnei megmaradnak” (vö. Jn 20, 22–23).

meglehessen az üdvösséghez szükséges hatása, ha csak a kívánság vagy a vágy irányul az alkalmazásukra: ez a gondolat először Milánói Szent Ambrus († 397) püspöknél jelent meg, aki a megkeresztelkedése előtt meggyilkolt II. Valentinianus császár temetése alkalmával mondott gyászbeszédében azt állította, hogy mivel az elhunyt uralkodó vágyakozott a keresztségre, elnyerte Istentől azt az ajándékot, amelyet e szentség nyújt az embernek. A vágykereszttség üdvöt hozó hatásáról II. Ince pápa († 1143) is említést tett egyik levelében (vö. DH 741). A Trienti Zsinat biztos tanításként hirdette, hogy a megigazulás a kereszttség szentségének kívánása

által is lehetséges, s a bűnbocsánatot azok a bűnbánók is elnyerik, akiknek már nem adatik lehetőség a gyónásra, de szándékukban áll bűneik szentségi megvallása (vö. DH 1524; 1543). *ugyanazt kell mondani az egyházról, amennyiben az az üdvösség általános segítője*: mivel a keresztség által válunk a Messiás titokzatos testének tagjaivá, s a keresztséghez elegendő a kereszstelkedés iránti vágy, már a vágykeresztség is az egyedül üdvözítő egyház tagjává teszi az embert. Annak a keresztény felfogásnak tanúbizonyságai, amely szerint az egyház az üdvösség általános segítője, már Antióchiai Szent Ignác († 110), Lyoni Szent Ireneusz († 202 körül) püspököknél és az alexandriai Órigenész († 254) ókeresztény írónál is megtalálhatók. Ezt a meggyőződést, amelyet Szent Ciprián († 258) karthágói püspök az „egyházon kívül nincs üdvösség” tételben fogalmazott meg, a IV. Lateráni Zsinat (1215) hivatalos egyházi tanításnak nyilvánította (vö. DH 802).

nem mindig kívántatik meg, hogy mint tag valóban az egyház testéhez tartozzék: a valóságos egyházhoz tartozás itt csak a tényleges vízkeresztséget jelenti, hiszen az eligazító levél további részleteiből kiderül, hogy a vágykeresztség állapotában lévő ember is valóságosan kapcsolódik Krisztus titokzatos testébe, azaz valódi egyháztaggá válik.

mégsem kell mindig kifejezettnnek lennie, amint a hittanulóknál: a hittanuló vagy hitújonc (gör. *kathékhoumenos*) kifejezéssel az ősegyház a keresztségre, illetve a beavatás szentségeire készülő felnőttet jelölte. A hitújonc – felvételétől kezdve – tudatosan készült a keresztségre, és az egyház már tényleges megkeresztelkedése előtt is oltalma alatt álló személynek tekintette. – A vágykeresztségnek, illetve az egyházhoz tartozás szándékának nem szükséges feltétele, hogy ez a vágy vagy szándék olyan tudatos legyen, mint amilyen a hitújoncok esetében.

amennyiben az ember leküzdhetetlen tudatlanságban szenved: a leküzdhetetlen vagy vétlen tudatlanságból fakadó cselekedet nem bűn. Ezért fohászkodott Jézus is az őt keresztre feszítőkért, mondván: „nem tudják, mit cselekszenek” (Lk 23,34). Pál apostol, aki megtérése előtt üldözte a keresztényeket, egyik levelében így vall: „irgalmat találtam, mert hitetlenségemben tudatlanul cselekedtem” (1 Tím 1,13). A vétlen tudatlanság oka lehet többek között az, hogy a keresztények nem hitelesen mutatják be Krisztust a világnak, azaz jócselekedeteikkel nem képesek elnémítani „az oktan emberek tudatlanságát” (vö. 1 Pét 2,15).

Isten a bennfoglalt kívánságot is elfogadja: jól látszik ez Jézus magatartásából, aki a tanítványokhoz nem csatlakozó ördögűzővel kapcsolatban mondja: „aki nincs ellenetek, veletek van” (vö. Lk 9, 49–50). Aki ugyanis Jézus nevében, vagyis Isten akaratának megfelelően száll szembe a gonosszal, az lélekben már a tanítványi közösséghez és Isten országába tartozik, mert olyan ember, akiről Jézus elmondhatja: „megteszi Atyám akaratát, aki a mennyben van” (Mt 7,21).

b) A Krisztus egyetlen papságában részesítő beavatási szentségek

Az Úr Krisztus, az emberek közül választott főpap (vö. Zsid 5, 1–5) *az új népet „Istennek és Atyjának országává és papjaivá tette”* (Jel 1,6; vö. 5, 9–10). *A megkeresztelték ugyanis az újjászületés és a Szentlélek kenete által lelki házú és szent papsággá szenteltetnek, hogy a keresztény ember minden cselekedete által lelki áldozatokat ajánljanak föl, és annak erőt hirdessék, aki a sötétségből meghívta őket csodálatos világosságára* (vö. 1 Pt 2, 4–10). Ezért Krisztus tanítványai valamennyien *az imádságban állhatatosan és együtt dicsőítve Istent* (vö. ApCsel 2, 42–47) *adják oda önmagukat élő, szent, Istennek tetsző áldozatul*

(vö. Róm 12,1), és a földön mindenütt Krisztusról tanúskodjanak, s az érdeklődőknek adjanak számot az örök élet bennük élő reményéről (vö. 1 Pt 3,15).

A hívők közös papsága és a szolgálati, azaz hierarchikus papság – jóllehet nemcsak fokozatilag, hanem lényegileg különböznek egymástól – egymásra vannak rendelve; mert mindegyik a maga sajátos módján Krisztus egy papságából részesedik.

A papi közösség szent és szervesen megalkotott jellege részben a szentségek, részben az erények által valósul meg. A keresztség által az egyház tagjaivá vált hívőket a szentségi karakter a keresztény vallás kultuszá-

ra rendeli, és arra, hogy miután Isten fiaivá újjászülettek, az emberek előtt vallják meg a hitet, melyet Istentől az egyház által kaptak. A bérálás szentségével még tökéletesebben kötődnek az egyházhoz, a Szentlélek különleges ereje tölti el őket, ezért szigorúbb a kötelezettségük, hogy Krisztus igazi tanúiként szavukkal és életmódjukkal terjesszék és védelmezzék a hitet. Amikor részt vesznek az eukharisztikus áldozatban, az egész keresztény élet forrásában és csúcspontjában, isteni Áldozatot ajánlanak föl Istennek, s

vele együtt önmagukat; mind a fölajánlással, mind a szentáldozással mindenki részt vesz a liturgikus cselekményben, de nem egyformán, hanem a különbözőségek megtartásával. Továbbá, akik Krisztus testével táplálkoznak a szentáldozásban, kézzelfogható módon mutatják meg Isten népének egységét, melyet ez a fölséges szentség jól jelez és csodálatosan meg is valósít.

[Részletek a II. Vatikáni Zsinat Lumen Gentium kezdetű konstitúciójából; vö. LG 10–11]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

az Úr Krisztus, az emberek közül választott főpap: az ószövetségi vallás világában a főpap (gör. *arkhiereusz*) a Kr. e. 6. századtól fogva az istentiszteletet végző papok és leviták (papi segédek) vezetője volt. Őt tekintették az Isten és a nép közti elsődleges közvetítőnek, ezért évente egyszer, az engesztelés napján is csak ő léphetett be a jeruzsálemi templom szentélyébe, és csak ő mutathatta be az engesztelő állatáldozatot önmaga és a nép bűneiért (vö. Lev 16). A zsidóság hite szerint ezzel az áldozattal a szentély, amelyet a papok és a nép bűnei beszennyeztek, megtisztult, s Isten újra közösségre léphetett népével. – Már az ószövetségi próféták is hangoztatták azonban, hogy ez az áldozat legfeljebb az ember tisztulási vágyát fejezhette ki, de nem teremthette meg az Isten és a bűnös emberek közti békességet. Isten ugyanis nem leli kedvét az állatok vérének kiontásában. Az Ő szemében az igazi áldozat a szív megtérése, a gonosz cselekedetek kerülése, az elnyomottak és árvák védelmezése, valamint az irgalmasság gyakorlása: „Mert én irgalmasságot akarok és nem áldozatot, és Isten ismeretét inkább, mint égő áldozatokat” – olvassuk Ózeás próféta könyvében (Óz 6,6; vö. Iz 1, 11–17; Jer 6,20). A Zsidókhoz írt levél szerzője pedig így összegezte a keresztény felfogást: „lehetetlen ugyanis, hogy bikák és bakok vére bűnöket töröljön el” (Zsid 10,4). Jézus tanítása szerint nem a mennyei Atya haragudott az emberekre, hanem az emberek haragudtak Istenre, amikor bűnös módon ellene lázadtak. Így a kiengesztelést is az embernek kellett volna kezdenie, de erre a bűnös teremtmény képtelen volt. Az irgalmas mennyei Atya azonban teremtményei segítségére sietett: Ő maga kezdeményezte a megbékülést, amikor kiengesztelte magát a bűnös világot (vö. Róm 5,11; 2 Kor 5, 18–21). Mivel a kiengesztelés művét Krisztus áldozata által vitte végbe, az újszövetségi írók csak Krisztust illették a főpap megnevezéssel. Ő ugyanis – az ószövetségi főpaptól eltérően – büntelen lényként csak egyszer áldozta fel önmagát, de ezzel a hatékony áldozattal egyszer s mindenkorra meghozta a bűnök bocsánatát, minden ember számára lehetővé tette a hatékony bűnbánatot, s így mindörökké egyetlen közbenjárónkká lett (vö. Zsid 5, 1–10; 7,1–8,5).

az új népet „Istennek és Atyjának országává és papjaivá tette”: az ószövetségi zsidók abban a tudatban éltek, hogy ők alkotják Isten papi királyságát és szent népét (vö. Kiv 19,6). Péter első levelének szerzője szerint Krisztus az új népet, az általa megváltott emberek közösségét tette „Atyjának országává és papjaivá”, azaz olyan királysággá, amelynek tagjai papi szerepet is betöltenek. Ebben a közösségben vált valóra az ígélet, amelyet a próféta szavai szerint az Istenhez hűséges izraeliták kaptak: „Titeket pedig az Úr papjainak neveznek, Istenünk szolgálóinak mondanak benneteket” (Iz 61,6).

a megkereszteltek ugyanis... a Szentlélek kenete által lelki házzá és szent papsággá szenteltetnek: az ószövetségi képnnyelv szerint az eljövendő Messiás „szegletkő” (vö. Iz 28,16; Zsolt 118,22). A Messiásnak bizonyuló Jézus templomnak mondta önmagát (vö. Jn 2,21). Péter első levelé-

nek szerzője Krisztust „élő kőnek” nevezi, és arra szólítja a Szentlélekben megkeresztelteket, hogy eleven kövekként járuljanak ehhez az „élő szegletkőhöz”, s épüljenek rajta lelki házzá és szent papsággá (vö. 1 Pét 2, 4–5). A lelki ház tehát az élő Krisztushoz csatlakozó közösség, amelynek tagjai a Szentlélek hajlékaiként (vö. 1 Kor 3,16) papi megbízást is kapnak: életvitelük által az „élő szegletkövet”, illetve a „templomnak” is nevezett Jézus Krisztust kell érzékelhetővé tenniük a világban.

lelki áldozatokat ajánljanak föl: a lelki áldozat a keresztények cselekedeteit és egész életvitelét jelenti: Isten közösségi dicsőítését az imádságban, önmaguk felajánlását Isten ügyének szolgálatára, tanúskodást Krisztusról és az örök élet reményéről. Az ilyen áldozatokra az ember önmaga erejében képtelen lenne, de Krisztus segítségével ezeket a cselekedeteket is meg tudja tenni. Így tettei önátadássá, „lelki” áldozattá válnak. Krisztus követőinek az a hivatásuk, hogy az élő Krisztus-templomba beépülő eleven kövekként az egyetlen krisztusi kiengesztelő áldozat erejében és elfogadásának jeleként Istennek tetsző lelki áldozatokat ajánljanak föl a mennyei Atyának.

a hívők közös papsága és a szolgálati... papság: a hívők közös vagy általános papsága azt jelenti, hogy minden megkeresztelt (vagy a vágykeresztség állapotában élő) ember részesül Krisztus egyetlen papságából. A keresztség révén mindenkinek feladata, hogy tanúságot tegyen keresztény hitéről. A bérmálás szentségében kapott ajándék minden keresztényt arra a papi feladatra serkent, hogy szavaival és életvitelével terjessze és védelmezze a hitet. A Krisztus eukharisztikus (hálaadó, dicsőítő) áldozatát titokzatos módon megjelenítő szentmisén a Krisztushoz kapcsolódó résztvevők együttesen mutatják be, illetve ajánlják föl az ő egyetlen áldozatát és önmagukat a mennyei Atyának. – A szolgálati papság kifejezés, amelyet az újszövetségi Biblia sosem használ egyes hivatalviselő személyek jelölésére, a keresztény közösség szolgálatát jelenti. Krisztus apostolokat rendelt a keresztény gyülekezetek szolgálatára (szervezésére, lelki és anyagi irányítására). A 2. század adatai tanúsítják, hogy ez az apostoli szolgálatot folytató hierarchia három szintre (püspök, presbiter, diakónus) tagolódott. Valószínűleg a 2-3. században terjedt el a hívek érdekében végzett tevékenység jelölésére a szolgálati papság elnevezés is. Ettől az időszaktól kezdve nevezték ugyanis a püspököt és a presbitert papnak. A „szolgálati” jelző pedig feltehetően annak emlékét őrzi, hogy Pál apostol a közösségért hozott áldozatot, a gyülekezetekért végzett tevékenységet szolgálatnak nevezte (vö. Kol 4,17; Fil 2, 17.22 stb.).

jóllehet nemcsak fokozatilag, hanem lényegileg különböznek egymástól... mindegyik a maga sajátos módján Krisztus egy papságából részesedik: a lényegi különbség kifejezés nem azt sugallja, hogy a szolgálati papságban részesülők (akik maguk is általános értelemben vett papok) értékesebbek a világi hívőknél. Azt jelenti, hogy más és más szerepük, egymástól eltérő feladatuk van a Krisztus titokzatos testének tekintett egyházban. Pál apostol írja: a test egy, s jóllehet a tagok különfélék (a láb nem kéz, a szem nem hallás), egymásra vannak rendelve. Ezért nem mondhatja például a szem a kéznek, „rád nincs szükségem”, sem a fej a lábaknak, „nincs rátok szükségem”. A keresztények együttesen Krisztus teste, és egyenként tagjai (vö. 1 Kor 12, 12–27).

c) A bűnbocsánat szentségi szertartásának rendkívüli módjai

[Arra a kérdésre válaszolva, hogy lehetséges-e] a dolgok bizonyos körülményei között a szentségi feloldozást általános formula, vagyis közös feloldozás révén elvégezni, azaz úgy, hogy előzetesen a krisztushívők egyenként nem gyónták meg bűneiket, a Szent Penitenciária a következőképpen [nyilatkozik]:

1. A papoknak... lehetőségük van általános módon és egy helyen, együttesen feloldozni:

a) katonákat, ha ütközet fenyeget vagy már folyik is, és ők szembenállnak a halállal; ekkor a katonák nagy száma vagy a szűkös idő miatt egyenként nem lehet őket meghallgatni...

b) polgári személyeket és katonákat, fenyegető halálvesztély és ellenséges támadás esetén.

2. Azokat az eseteket kivéve, amelyekben halálvesztélyről van szó, több személyt egy helyen és együtt... szentségileg feloldozni... szabad..., ha ehhez... egészen súlyos és sürgető szükségesség járul... például, ha a gyónók – egyébként teljesen önhibájukon kívül – a szentségi kegyelmet és a szentáldozást sokáig nélkülözni lennének kénytelenek. [...]

4. [Egyebek közt, a bűnbánatot tartókat figyelmeztetni kell arra], hogy azok, akik csoportosan kaptak feloldozást, amikor ezt követően először részesülnek a bűnbánat szentségében, előzőleg meg nem gyónt súlyos bűneiket mindenképp egyenként és szabályszerűen gyónják meg.”

[Részletek a Szent Penitenciária 1944-ben kelt eligazító nyilatkozatából, vö. DH 3832–3835]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a szentségi feloldozást: az egyház kezdettől fogva hittel vallotta, hogy a bűnöket csak Isten bocsáthatja meg. Ugyanakkor az apostolok tudatában voltak annak is, hogy mivel a bűn az egyház testén is sebet ejt, a bűnösnek az egyházzal is ki kell engesztelődnie. Felfogásuk szerint ennek a kiengesztelőedésnek elősegítésére kapták Krisztustól a hatalmat a bűnösök figyelmeztetésére, a gyülekezetből való kizárásukra, valamint arra, hogy fölöttük ítéletet mondhasanak (Mt 18,17; 1 Kor 5, 4.12). Azzal is tisztában voltak azonban, hogy ezt a hatalmat csak arra kapták, hogy a bűnös „gyógyulását”, örök üdvösségét elősegítsék, s nem arra, hogy a vétkest örök kárhozatba döntsék. A bűnbevallás és a feloldozás (az Istennel és az egyházzal való kiengesztelőedés) szertartásának módja a történelem folyamán többször megváltozott. A IV. Lateráni Zsinat a titkos bűnbevallás (fülgynás) és a titokban adott feloldozás gyakorlatát szentesítette, amikor kötelezően előírta, hogy a hívők évenként legalább egyszer gyónjanak meg papjuknál (vö. DH 812). A Trienti Zsinat ezt a gyónásban végzett bűnbevallást és az itt kapott szentségi feloldozást tekintette a kiengesztelőedés egyetlen rendes módjának (vö. DH 1679–1684).

általános formula, vagyis közös feloldozás révén elvégezni: az egyház korai meggyőződése szerint a bűnbevallás és a feloldozás elnyerésének rendes módjától indokolt esetben el lehet térni. Az I. Nikaiai Zsinat ilyen esetnek minősítette a halálvesztélyt (vö. DH 129). A 20. század első felének pápái a kiengesztelőedés rendkívüli módjának tartották a közös bűnbevallást és az általános feloldozást.

a Szent Penitenciária: a latin *poenitentia* (megbánás, bűnbánat) szóról elnevezett, eredetét illetően a 12. századra visszanyúló Apostoli Penitenciária egy olyan pápai bíróság, amely az egyházfő munkáját segíti a belső fórumra (a jogi bizonyítékokkal nem igazolható lelkiismeret világába) tartozó ügyek elbírálásában.

a papoknak... lehetőségük van általános módon... feloldozni... fenyegető halálvesztély és ellenséges támadás esetén: az I. világháború idején a pápa az ütközetre induló és bűneiket megbánó katonák esetében tartotta indokoltnak az általános feloldozást. A II. világháború elején az egyházfő ezt az engedményt kiterjesztette azokra hívőkre is, akik fenyegető bombatámadás miatt kerülnek halálos veszélybe. Ezeknek az engedményeknek alapjául az a hitbeli meggyőződés szolgált, amelyet a Trienti Zsinat így fogalmazott meg: az a bánat, amely a szeretet miatt tökéletes, az embert kibékíti Istennel, mielőtt a bűnös a bűnbocsánat szentségében részesülne (vö. DH 1677).

több személyt egy helyen és együtt... szentségileg feloldozni... szabad..., ha ehhez... egészen súlyos és sürgető szükségesség járul: a Szent Penitenciária az említett halálvesztélyben lévő hívőkön kívül az egyház hitével összhangban lévő tanításnak tekinti azt is, hogy azokat a hívőket, akik önhibájukon kívül súlyos és fenyegető szükséghelyzetbe kerülnek (például a gyónást és a szentáldozást sokáig nélkülözni kényszerülnének), általános feloldozásban lehet részesíteni.

előzőleg meg nem gyónt súlyos bűneiket mindenképp egyenként és szabályszerűen gyónják meg: a Penitenciária nyomatékosan aláhúzza a Trienti Zsinatnak azt a figyelmeztetését, amely szerint a tökéletes bánatnak a hívő részéről azt a szándékot is magában kell foglalnia, hogy ha majd lehetségessé válik, súlyos bűneit egyenként és szabályszerűen is meggyónja (vö. DH 1677). Arról azonban a Penitenciária nem nyilatkozik, mi történik akkor, ha az általános feloldozást elnyerő hívő mégsem tesz eleget szándékolt gyónási kötelezettségének. Azt viszont biztosan nem feltételezi, hogy az ilyen fegyelemsértő hívő lelkében újraélednek korábbi bűnei, hiszen az általános feloldozást a kiengesztelődés rendkívüli módjának tekinti ugyan, de szentségi feloldozásnak tartja.

6. 12 A szövegek értelmezése

A keresztségre, az egyháztagságra és a bűnbocsánatra irányuló burkolt vágyról szóló tanítás azért kapott hangsúlyt 1949-ben, mert Bostonban egy L. Feeney († 1978) nevű jezsuita szűkebb körben értelmezte az egyháztagság fogalmát. Az „egyházon kívül nincs üdvösség” elvet ünnepelesen a IV. Lateráni Zsinat (1215) hirdette meg, és XII. Pius pápa 1943-ban megismételte. Feeney úgy értelmezte ezt a dogmát, hogy csak a katolikusok és a keresztségre tudatosan készülő hitűjónok tartoznak az egyházhoz, ezért csak ők üdvözülhetnek. A bostoni érsekhez címzett levelében a Szent Offícium elutasítja ezt a szélsőséges álláspontot, s így értelmezi az „egyházon kívül nincs üdvösség” dogmáját: a leküzdhetetlen ismerethiány esetében elegendő az egyházhoz tartozás iránti burkolt vágy, s ez a vágy mindig föltételezhető azokban, akiknek az a szándékuk, hogy akaratukat összhangba hozzák Isten akaratával.

Azt a keresztyén tanítást, amely szerint a beavatási szentségek által minden keresztyén ember részesül Krisztus egyetlen főpapságából, a II. Vatikáni Zsinat azért elevenítette fel, mert a századok folyamán a keresztyének időnként megfélekeztek arról, hogy a papnak mi a szerepe az egyházban. A zsinati atyák arra emlékeztetik a hívőket, hogy a katolikus felfogás szerint az egyházban csak egyetlen főpap van, az emberiséggel sorsközösséget vállaló Jézus Krisztus, aki egyetlen életáldozatával kiengesztelte a bűnös emberiséget a mennyei Atyával. Ugyanakkor minden keresztyén részesül az ő papságából, amennyiben elfogadja az ő engesztelő áldozatát, s ennek az elfogadásnak erejében és jeleként keresztyén életvitelével önmagát is feláldozza, átadja a mennyei Atyának. A szolgálati papságra hívott és rendelt személyek a közösséget szolgálják, amennyiben segítik a hívőket az önátadásban és a Jézus útmutatását követő életvitelben.

A bűnbocsánat (Istennel és az egyházzal való kiengesztelődés) szentségének rendkívüli módjairól szóló tanítás megvilágítása a 20. században több szempontból is időszerűvé vált. Egyrészt a gyónások gyakorisága a század közepére rohamosan csökkent. A hívek idegenkedtek a gyónástól: nem gondoltak arra, hogy Isten az egyetlen engesztelő áldozatot bemutató Krisztus titokzatos testén belül az egyház szolgálata által bocsátja meg a bűnöket, és a kiengesztelődéshez elegendőnek tartották az egyéni bűnbánatot. Másrészt a két világháború olyan helyzeteket teremtetett, amelyekben nehéz vagy lehetetlenné vált az egyéni gyónás és a személyeknek szóló feloldozás gyakorlata. Harmadrészt: a katolikus hívők látták a protestáns egyházak bűnbánati gyakorlatait, és sokukban felvetődött a kérdés: nem lehetne ezt a gyakorlatot a katolikus egyházban is általánossá tenni? – A Penitenciária válasza az egyetemes zsinatok és a pápai döntések által megfogalmazott hagyományos tanítást tartalmazza, miközben nyitva hagyja azt a kérdést, hogy nem lehetne-e az általános feloldozás feltételül szabott gyónási szándék kötelező erejét megszüntetni, s a közösségi bűnbevallást, illetve az általános feloldozást a kiengesztelődés szentségének rendes módjává tenni.

6. 13 A szentségekkel kapcsolatos kérdésekre katolikus módon válaszolj!

Ha azt a kérdést teszik fel neked, hogy eljuthatnak-e a mennyországba olyanok, akik nincsenek megkeresztelve, az egyház tanítása alapján válaszolj nekik igennel! Fejtsd ki, hogy az egyházon, Krisztus titokzatos testén kívül valóban nincs üdvösség, de az egyházhoz oly módon is lehet tartozni, hogy az ember burkoltan vágyakozik erre. Az ilyen burkolt vágy megnyilvánulása lehet például az, hogy a keresztségben önhibáján kívül nem részesült ember követi a lelkiismeretében megszólaló isteni útmutatást, és igyekszik becsületesen, tisztességesen élni.

Ha valaki azt kérdezi, hogy a katolikusok ismerik-e a keresztény hívők általános papságának fogalmát, ugyancsak igennel válaszolhatsz! Magyarázd el, hogy minden keresztény részesül Krisztus főpapi méltóságából, amikor életvitele által igazolt hitében elfogadja Krisztus egyetlen engesztelő áldozatát. Emlékeztess a kérdezőt, hogy az általános papságot gyakorló hívők nem abban különböznek a soraikból választott szolgálati papságot végző személyektől, hogy kevésbé értékesek Isten szemében, hanem feladataikban: a szolgálati papságot gyakorlók arra kaptak hivatást, hogy segítségére, szolgálatára legyenek a hívőknek a keresztény tanúságtévésben.

Ha protestáns társaid azt kérdezik, hogy a katolikus egyház elfogadja-e a közösségi bűnbevallást és az általános feloldozást, válaszolj jóváhagyólag! Fejtsd ki azonban, hogy az egyház a későbbi személyes gyónás elvégzésének szándékával elnyert általános feloldozást a kiengesztelődés rendkívüli módjának tartja. Említsd meg azt is, hogy a katolikus egyház azért ragaszkodik a későbbi személyes gyónás szándékához, mert a bűnbánati fegyelemre vonatkozó hagyománya alapján egyelőre még ebben látja egyik biztosítékát annak, hogy a közösségi bűnbevallás után elnyert általános feloldozás valóban szentségi jellegű cselekmény legyen.

6.2 A Messiás a 20. századi egyház tanításában

Az egyházat Krisztus titokzatos testének nevező apostoli tanítás felelevenítése XII. Pius pápának az 1943-ban kiadott „A misztikus testnek” (lat. *Mystici corporis*; rövidítve: MC) szavakkal kezdődő körlevelében olvasható. A megosztottságában is egyetlen krisztusi egyházra vonatkozó részletek „Az egység helyreállítása” (lat. *Unitatis redintegratio*; rövidítve: UR) kezdetű zsinati határozatban találhatók. A Messiás egyházát Isten népeként a II. Vatikáni Zsinat „A nemzetek világossága” (lat. *Lumen Gentium*; rövidítve: LG) kezdőszavakról elnevezett okmányában mutatja be.

6.21 A Messiás a tanításban

a) Az egyház mint Krisztus titokzatos teste

Amint a természetben a tagoknak nem akármilyen halmaza alkot testet... úgy az egyház is főként azért mondható testnek, mert célszerűen elrendezett, megfelelően összeillesztett részekből áll, és el van látva különböző, de kölcsönösen egymásnak megfelelő tagokkal... Semmiképp sem kell azonban azt gondolni, hogy az egyház testének... organikus szerkezete csupán a hierarchia fokozataiban merül ki és általa határozható meg..., vagy... csak karizmatikusokból áll... Nem szabad azt gondolnunk, hogy az egyház teste... csupán olyan tagokból áll, kik a szentségben kitűnnek, vagy csak azok közössége alkotja azt, akiket Isten eleve örök boldogságra rendelt... Ugyanis nem minden bűn, nem is minden súlyos bűn olyan, hogy – amint azt a szakadarság, eretnokség és hittagadás teszi – természeténél fogva leválasztaná az embert az egyház testétől. És azokból sem távozik el minden élet, akik, bár vétkeikkel a szeretetet és az isteni kegyelmet elvesztették..., a hitet és a keresztyén reményt azért megtartják... Nem kell azonban azt gondolni, hogy Krisztus, a Fej, minthogy oly magasan áll fölöttünk, nem szorul rá a test segítségére. Erről a titokzatos testről is áll ugyanis, amit Szent Pál az emberi testről állít: „Nem mondhatja a fő a lábaknak, nincs

rátok szükségem” (1 Kor 12,21). Az egészen nyilvánvaló, hogy a keresztyének mindenképpen rászorulnak az isteni Megváltó segítségére, mert ő maga mondta: „Nálam nélkül semmit sem tehettek (Jn 15,5)... Azonban bármilyen csodálatosnak látszék is, Krisztusról is azt kell tartanunk, hogy szüksége van tagjaira... Ez azonban nem azért van így, mintha ő rászorulna erre, vagy erői elégtelenek volnának, hanem, mert tiszta Jegyesének nagyobb megtiszteltetése céljából ő maga így rendelkezett. Míg ugyanis kereszthalálával a megváltás felbecsülhetetlen kincsét az egyház közreműködése nélkül neki ajándékozta, addig e kincs szétosztásának megszentelő művét nemcsak megosztja tiszta Jegyesével, hanem úgy akarja, hogy ez bizonyos szempontból az ő munkájának is gyümölcse legyen... Az úgynevezett jogi küldetés által ugyanis, amellyel az isteni Megváltó apostolait úgy küldötte a világba, miként őt magát az Atya..., ő maga az, aki az egyház révén kereszttel, tanít, kormányoz, old és köt, felajánlja és bemutatja az áldozatot...

[Részletek XII. Pius pápának az 1943-ban kiadott *Mystici corporis* kezdetű körleveléből; vö. DH 3800, 3801, 3803, 3805, 3806]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

az egyház is... azért mondható testnek, mert célszerűen elrendezett, megfelelően összeillesztett részekből áll: a mondat Pál apostol szavait idézi fel, aki a korintusi hívekhez írt első levelében az eszményi egyházat Krisztus testének (titokzatos valóságának) nevezte (vö. 1 Kor 12, 12–27). *semmiképp sem kell azonban azt gondolni, hogy az egyház... csupán a hierarchia fokozataiban merül ki... vagy... csak karizmatikusokból áll:* a pápa azt az elterjedt, de téves felfogást utasítja el, amely az egyházat azonosítja a klérussal, illetve a hívők szolgálatára rendelt személyek (püspökök,

papok, diakónusok) hierarchikus közösségével. Ugyanakkor kijelenti, hogy a karizmatikusok (gör. *khariszma*: ajándék), azaz a Szentlélektől kapott különleges ajándékok (bölcsség, gyógyító erő, nyelvek adománya, prófétálási képesség stb.) birtokában lévő keresztény tanúságtevők (vö. 1 Kor 12–14) összessége sem azonos az egyházzal. Ugyanis minden megkeresztelt (vagy vágykeresztség állapotában élő) ember tagja Krisztus titokzatos testének.

nem szabad azt gondolnunk, hogy... csupán olyan tagokból áll, kik a szentségben kitűnnek: az egyházfő arra emlékezteti a keresztényeket, hogy az egyház a benne élő Krisztus miatt szent, de ezt a szent Krisztust törekeny és bűnre hajló emberek gyakorta torz magatartásformákban képviselik, illetve „mutatják fel” a világnak.

nem minden bűn, nem is minden súlyos bűn olyan, hogy – amint azt a szakadárság, eretnokség és hittagadás teszi... leválasztaná az embert: a pápa hangsúlyozza, hogy a megkeresztelt ember még bűnös, beteg állapotában is tagja marad Krisztus titokzatos testének. – Amikor arról beszél, hogy a szakadár magatartás (amelyben valaki megtagadja a pápának való alárendeltséget vagy az egyházzal való közösséget), az eretnokség és a hittagadás természetesen elválaszt az egyház testétől, szavait jól kell értenünk! Ezek a bűnök súlyos esetben kiközösítéssel járnak. Az egyházfő azonban nem azt akarja mondani, hogy az ezekért a bűnökért járó kiközösítés (lat. *excommunicatio*) az egyházban titokzatosan jelenvaló Krisztustól teljesen elszakítja a vétkest, hanem azt, hogy az egyház külső, látható közösségétől (a szentségek vételéből, bizonyos tanúságtevő cselekmények végzésétől) választja el az embert. Az egyházzal, illetve a Krisztussal való belső közösség (az isteni életben és az isteni segítségben való részesedés) a kiközösítés után is megmarad a bűnösben.

a keresztények mindenképpen rászorulnak az isteni Megváltó segítségére: e mondattal a pápa azt a keresztény meggyőződést fogalmazza meg, amely szerint az ember csupán önmaga erejében nem szerezhet Isten előtt érdemeket, és nem munkálhatja hatékonyan üdvösségét. Krisztus Urunk a maga isteni erejével átjárja egyházát, és úgy táplálja, úgy tartja fenn az egyes tagokat, ahogyan a szőlőtő táplálja és teszi gyümölcsözővé a vele összenőtt szőlővesszőket. A szőlővesszők nem hozhatnak gyümölcsöt a szőlőtő nélkül (vö. Jn 15, 1–11).

Krisztusról is azt kell tartanunk, hogy szüksége van tagjaira: ez a megállapítás arra utal, hogy Krisztus egyszeri áldozatával megváltotta, kiengesztelte Istennel a világot, de a kiengesztelés művének látható megjelenítését és hirdetését nagylelkű ajándék gyanánt egyházára bízta, amelyet a bibliai képnelv Krisztus jegyesének, menyasszonyának nevez (vö. Jel 19,7; 21,9). Az isteni Vőlegény (vö. Mk 2,19; Jel 21,2 stb.) akarata, hogy a megváltott keresztények a liturgiáikban, tanításukban és különféle tanúságtevő életformáikban tegyék láthatóvá, érzékelhetővé az ő feltámadt valóságát és kiengesztelő művét a történelem minden korszakában.

b) A Messiás egyháza, amely megosztottságában is egyetlen

1. *Az Úr Krisztus... egy és egyetlen egyházat alapított, mégis több keresztény közösség mutatkozik úgy az emberek előtt, mint Jézus Krisztus igazi öröksége; valamennyien az Úr tanítványának vallják ugyan magukat, de különbözőképpen vélekednek, és külön utakon járnak, mintha maga Krisztus osztott volna meg. Ez a megosztottság kétségkívül ellentmond Krisztus akaratának [...]*

3. *Isten eme egy és egyetlen egyházában már kezdet óta támadtak bizonyos szakadások, melyeket az Apostol súlyosan korhol és elítél; a későbbi századokban*

pedig még nagyobb nézeteltérések támadtak, és nem jelentéktelen közösségek különültek el a katolikus egyház teljes közösségétől; s ebben az emberek mindkét részről vétkesek. Akik azonban most ilyen közösségekben születnek és részesülnek Krisztus hitében, nem vádolhatók az elkülönülés bűnével, s a katolikus egyház testvéri tiszteléssel és szeretettel öleli át őket. Azok ugyanis, akik hisznek Krisztusban és szabályszerűen részesültek a keresztség szentségében, már bizonyos – jóllehet nem tökéletes – közösségbe kerültek a katolikus egyházzal. Azonban köztük és a katolikus egy-

ház között... több eltérés van, ami nem kevés, s olykor súlyos akadályt jelent a teljes egyházi közösség útjában... Mindazonáltal akik a kereszttségben megigazultak a hitből, Krisztus testének lettek tagjai, jogosan ékesíti tehát őket a keresztény név, s a katolikus egyház gyermekei méltán ismerik el őket testvéreiknek az Úrban... Ennél fogva ezek a tőlünk különvált egyházak és közösségek, ámbar hitünk szerint fogatkozásokban szenvednek, nem jelentéktelenek és súlytalanok az üdvösség misztériumában. Krisztus Lelke ugyanis nem vonakodik fölhasználni őket az üdvösség eszközeül, melyeknek hatékonysága a kegyelemnek és igazságnak abból a teljességéből ered, amely a katolikus egyházra van bízva... Az üdvösség eszközeit hiánytalanul... csak Krisztus katolikus egyházában, az üdvösség egyetlen eszközeiben érhetjük el. Hitünk szerint... a Péter vezetése alatt álló egyetlen apostoli kollégiumra bízta az Úr az új szövetség összes javait, hogy létre hozza Krisztus egy Testét a földön; melybe teljesen be kell épülnie mindazoknak, akik valamilyen módon már Isten népéhez tartoznak. Ez a nép földi vándorlása idején, noha egyes tagjaiban még ki van téve a bűnnek, Krisztusban növekszik...

4. Jóllehet a katolikus egyház az Istentől kinyilatkoztatott igazságok és kegyelemeszközök gazdag birtokosa, tagjai mégsem élnek ezekből kellő buzgósággal,

emiatt az egyház arca nem tündöklök teljes fényében sem különvált testvéreink előtt, sem általában a világ előtt, és ez hátráltatja Isten országának növekedését. Minden katolikusnak... tehát... azon kell fáradoznia, hogy az egyház... napról napra tisztuljon és megújuljon mindaddig, amíg Krisztus dicsőségessé nem teszi önmagának minden szereplő és ránc nélkül. [...]

6. Az egyház minden megújulása lényege szerint a hivatásához való fokozódó hűségben áll, ugyanez a megújuló hűség indokolja az egység felé törekvést... ebből adódik, hogy ha valamit az idők és tények körülményei miatt akár erkölcsökben, akár az egyházi fegyelemben, akár a hirdetett tanítás megfogalmazásában – amelyet gondosan meg kell különböztetni a hitletéteménytől – nem egészen pontosan őriztünk meg, megfelelő időben a kellő helyes módon meg kell újítani. [...]

9. Különvált testvéreink lelkiületét meg kell ismerni... E megismeréshez nagy segítséget jelentenek a főleg teológiai kérdéseket megtárgyaló találkozók, melyeken egyenrangú felek vesznek részt és tárgyalnak egymással... Az ilyen párbeszédből az is világosabban kitűnik majd, hogy... milyen a katolikus egyház helyzete.

[Részletek a II. Vatikáni Zsinatnak az Unitatis redintegratio szavakkal kezdődő határozatából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

az Úr Krisztus... egy és egyetlen egyházat alapított: a mondat ősi keresztény meggyőződésre utal. Pál apostol egy ókori metaforát felhasználva ezt az egyetlen egyházat Krisztus testének nevezi, és az emberi szervezet mintájára írja le (vö. 1 Kor 12, 12–27). Az apostoli leírás nem csupán hasonlat, hanem valóságos tényről rögzít: a keresztények közösségét Krisztus egyetlen személyes valósága, szeretetből fakadó önfeláldozása alapozza meg, tartja fenn és segíti.

külön utakon járnak, mintha maga Krisztus oszlott volna meg: az elkülönülésekről, szakadásokról író zsinati atyák Pál apostol nyomán burkoltan különbséget tesznek a láthatatlan (Krisztus) és a látható eszményi gyülekezet között, hiszen az apostolhoz hasonlóan kizártnak tartják, hogy maga Krisztus oszlott volna meg. Egyben állítják: a gyülekezeti elkülönülések és viszályok miatt a látható egyház nem mutatja a Krisztus szándéka szerinti eszményi gyülekezet vonásait.

nem jelentéktelen közösségek különültek el a katolikus egyház teljes közösségétől: a látható egyházat először Antióchiai Szent Ignác († 110) illette a *katholikosz* (egyetemes, mindenre kiterjedő, igaz) jelzővel: „ahol Jézus Krisztus van, ott van a katolikus egyház” (Szmirnaiakhoz 8,2). Amikor a zsinati atyák a katolikus egyház teljes közösségéről beszélnek, amelytől elkülönültek nem jelentéktelen csoportok, a Krisztusban hívők látható, de nem eszményi katolikus gyülekezetére gondolnak.

ebben az emberek mindkét részről vétkesek: a zsinat résztvevői határozottan állítják, hogy valahányszor a látható, de az eszményi gyülekezet vonásait felmutatni nem tudó katolikus egyházban szakadások következtek be, ebben a katolikusnak nevezett közösség tagjai éppúgy vétkesek, mint az elkülönülő csoportokhoz tartozó keresztények.

akik... most ilyen közösségekben születnek... nem vádolhatók az elkülönülés bűnével: ez a megállapítás abból a józan belátásból ered, hogy az utódok nem lehetnek felelősek elődeik vétkeiért. *akik hisznek Krisztusban és... részesültek a keresztség szentségében, már bizonyos – jóllehet nem tökéletes – közösségbe kerültek a katolikus egyházzal:* a keresztség (vagy vágykeresztség) révén az ember tagjává válik Krisztus titokzatos testének, teljes közösségbe kerül a testi szemmel nem látható katolikus egyházzal. Ám nem minden esetben kerül tökéletes közösségbe a látható katolikus egyház szervezetével.

egyházak és közösségek, ámbar hitünk szerint fogyatkozásokban szenvednek, nem jelentéktelenek és súlytalanok az üdvösség misztériumában: a zsinati atyák fogyatkozásokban szenvedő egyházaknak nevezik a látható katolikus egyháztól (liturgiájukban, egyházfegyelmeükben és a tanítás megfogalmazásában) eltérő módon tanúságot tevő gyülekezetek tagjait. Ugyanakkor elismerik, hogy ezek a Krisztus testének tagjaiként élő keresztény közösségek is a Krisztus szándéka szerinti egyház megvalósításán fáradoznak, és hozzájárulnak az emberek üdvözítéséhez.

az üdvösség eszközeit hiánytalanul... csak Krisztus katolikus egyházában, az üdvösség egyetlen eszközeiben érhetjük el: e kijelentésben a „Krisztus katolikus egyháza” kifejezés a Krisztus láthatatlan valóságát eszményi módon megjelenítő, vagyis azt a katolikus (egyetemes, mindenre kiterjedő, igaz) közösséget jelenti, amely történelmileg – elsősorban a szakadások miatt – hiánytalanul még nem valósult meg.

hitünk szerint... a Péter vezetése alatt álló egyetlen apostoli kollégiumra bízta az Úr az új szövetség összes javait, hogy létre hozza Krisztus egy Testét a földön: a zsinati atyák meggyőződéssel vallják, hogy a Krisztus testét eszményi módon megjelenítő közösség kialakítását az Úr egy olyan katolikus egyházra bízta, amely a Péter apostol vezetése alatt álló apostoli kollégium művét emberi hibái és vétkei ellenére is folytatni akarja.

jóllehet a katolikus egyház az Istentől kinyilatkoztatott igazságok és kegyelemeszközök gazdag birtokosa, tagjai mégsem élnek ezekből kellő buzgósággal: a zsinat a bűnre hajló emberekből álló, látható katolikus egyházzal mondja, hogy ez sem valósítja meg teljesen a Krisztus szándéka szerinti egyházat. S ezért nem azt állítja erről a közösségről, hogy az igazságok kizárólagos letéteményese, hanem csak azt, hogy gazdag birtokosa.

ha valamit... a hirdetett tanítás megfogalmazásában – amelyet gondosan meg kell különböztetni a hitletéteménytől – nem egészen pontosan őrizzük meg, megfelelő időben a kellő helyes módon meg kell újítani: ez a buzdítás azt a nagyon fontos igazságot tudatosítja a hívőkben, hogy hitünk tárgyai nem a dogmák, hanem a hitletétemény, azaz a szimbólumoknak is nevezett hitvallások hittitkai (misztériumai). Mivel az emberi fogalmakkal felfoghatatlan hittitkokat a dogmák mindig korhoz kötött módon, egyoldalúan és nem mindenki számára érthető filozófiai fogalmakkal világítják meg, könnyen előfordulhat, hogy a hit titkainak elfogadásában, azaz a lényegét illetően a katolikusok egyetértének sok különvált keresztény közösséggel, s csak az emberi magyarázatok tekintetében van köztük különbség. Ezért is állítják a zsinati atyák például azt, hogy a félreértéseket tisztázó ökumenikus tárgyalásokon egyenrangú felek vesznek részt.

c) A Messiás egyháza mint Isten népe

9. ...úgy tetszett Istennek, hogy... az izraelita népet kiválasztotta tulajdon népévé, szövetséget kötött vele és fokozatosan oktatta azáltal, hogy történetében kinyilatkoztatta Önmagát és akarátának tervét, és megszentelte Önmagának. Mindez azonban csak előkészítése és előképe volt... az új és tökéletes szövetségnek... Ezt az új szövetséget Krisztus hozta létre...

zsidókból és pogányokból hívta meg a népet, mely nem test szerint, hanem a Lélekben gyűljön össze és legyen Istennek új népe...

Ennek a messiási népnek... célja az Isten országa, melyet maga Isten kezdeményezett a földön, melynek egyre terjednie kell, míg Isten tökéletessé nem teszi a történelem végén...

...a pusztában vándorló, test szerinti Izraelt már Isten egyházának hívták... az... új Izraelt is Krisztus egyházának nevezik [...]

14. A szent zsinat... A Szentírás és a hagyomány alapján azt tanítja, hogy ez a földön vándorló egyház szükséges az üdvösséghez. Mert egyedül Krisztus a közvetítő és az üdvösség útja, aki az Ő testében, ami az egyház, jelenik meg számunkra; ... melybe a keresetségen mint ajtón át lépnek be az emberek...

Az egyház közösségébe azok épülnek be teljesen, akik Krisztus Lelkének birtokában az egyház egész berendezését és az üdvösség minden eszközét benne elfogadják, és látható közösségében... kapcsolódnak Krisztushoz, aki egyházát a pápa és a püspökök által kormányozza... A hitújjoncok, akik a Szentlélek indítására kifejezett szándékkal kérik, hogy vegyék fel őket az egyházba, már e kívánságukkal az egyházhoz kapcsolódnak...

15. Azokkal a megkereszteltekkel, akik a keresztény nevet viselik, de nem vallják a teljes hitet, vagy nem őrzik a teljes közösséget Péter utóda alatt, az egyház sokféle kapcsolatban tudja magát. Sokan vannak ugyanis, akik a Szentírást a hit és az élet szabályaként tisztelik, és őszinte vallásos buzgóságot tanúsítanak, akik szerető szívvel hisznek Istenben, a mindenható Atyában és Krisztusban, Isten üdvözítő Fiában, meg is keresztkednek – és ez összeköti őket Krisztussal –, sőt elismernek és elfogadnak más szentségeket is a maguk egyházaiban vagy egyházi közösségeiben. Többnek közülük püspöksége is van, ünneplik az Eukharisziát, s ápolják a tiszteletet az Isten-szülő Szűz iránt. [...]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

úgy tetszett Istennek, hogy... az izraelita népet kiválasztotta tulajdon népévé, szövetséget kötött vele: a zsinati atyák az egyház előképét az ókori izraelita népben látják, amely abban a tudatban élte viharos történelmét, hogy az élő Isten szövetséget kötött vele: azaz kiválasztotta, népévé tette (vö. Kiv 6,7), hogy tanúságot tegyen az Ő irgalmáról és üdvözítő akaratáról.

az Új Szövetséget Krisztus hozta létre... zsidókból és pogányokból hívta meg a népet, mely nem test szerint, hanem a Lélekben gyűjön össze és legyen Istennek új népe: mivel a választott nép időnként hűtlenné vált tanúságtevő feladatahoz, Isten már az Ószövetségben ígéretet tett arra, hogy megújítja majd a népével kötött szövetséget. A keresztények meggyőződése szerint ezt az Új Szövetséget vérével megpecsételve Krisztus hozta létre (vö. 1 Kor 11,25). E megújított szövetségben az Isten népének táborába tartozók száma is jelentősen gyarapodott: az új nép tagjai ugyanis már nem csupán a zsidók közül kerülnek ki, hanem valamennyi nemzet fiai és leányai közül is. E nép tagjait már nem a nemzeti hovatartozás vagy a vérségi kötelék fűzi egybe, hanem a Krisztus által küldött Szentlélek.

ennek a messiási népnek... célja az Isten országa, ... melynek egyre terjednie kell, míg Isten tökéletessé nem teszi a történelem végén: Isten országa (királysága) vagy a mennyek országa az a titokzatos lelki

16. Azok végül, akik még nem fogadták el az evangéliumot, különféle módokon vannak Isten népéhez rendelve. Elsőként az a nép, mely a szövetségeket és az ígéreteket kapta, s melyből Krisztus test szerint származik (vö. Róm 9, 4–5), az atyák miatt nagyon drága választott nép: Isten ajándékai és meghívása ugyanis megbánás nélkül való (vö. Róm 11, 28–29). De az üdvösség terve azokat is átöleli, akik elismerik a Teremtőt, közöttük elsősorban a muszlimánokat, akik azt vallják, hogy Ábrahám hitén vannak, és velünk együtt imádják az egy Istent, aki irgalmas és az utolsó napon megítéli az embereket. Isten azoktól sincs távol, akik árnyékokban és képekben keresik az ismeretlen Istent, mivel Ő ad mindennek életet, lélegzetet és mindent (vö. ApCsel 17, 25–28), s mint Üdvözítő azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön (vö. 1 Tim 2,4). Akik ugyanis Krisztus evangéliumát és az ő egyházát önhibájukon kívül nem ismerik, de őszinte szívvel keresik Istent, és a kegyelem hatására teljesítik a lelkiismeretük szavában fölsímt akaratát, elnyerhetik az örök üdvösséget. Az isteni Gondviselés azoktól sem tagadja meg az üdvösséghez szükséges segítséget, akik önhibájukon kívül nem jutottak el Isten kifejezett ismeretére, de – nem az isteni kegyelem nélkül – iparkodnak becsületesen élni. Mert ami jó és igaz van náluk, azt az evangéliumra való előkészületnek értékeli az egyház és Isten adományának tartja, aki megvilágosít minden embert, hogy végül élete legyen.

[Részletek a II. Vatikáni Zsinat Lumen Gentium kezdetű dokumentumából, vö. DH 4122–4140]

birodalom, amelyben a szabad akaratú emberek alávetik magukat Isten uralmának. Ez az ország Krisztusban valósult meg először, aki alárendelte magát Isten akaratának (Fil 2,8), és lehetővé tette embertestvérei számára is, hogy el tudják fogadni Isten uralmát. Ezért mondhatta kortársainak, hogy személyében elközelgett hozzájuk Isten országa, vagy hogy az ország közöttük van (vö. Mt 12,28; Lk 17,21). Az egyház nem azonos ezzel a kibontakozóban lévő királysággal, hanem ennek csírája és kezdete a földön (vö. LG 5). Feladata az, hogy a benne élő Krisztus segítségével hirdesse és terjessze Isten országát a történelem végéig, amikor ez a beteljesült birodalom mennyországként nyilvánul meg.

a pusztában vándorló, test szerinti Izraelt már Isten egyházának hívták... az... új Izrael is Krisztus egyházának nevezik: a régi Izraelt, az ószövetségi választott népet a Biblia időnként a héber *kahal* (gyülekezet, egyház, eklézsia) névvel illeti. Mivel Krisztus választott népe a test szerint való Izrael tanúságtévő munkáját folytatja, Pál apostol kijelentései alapján (Róm 9,6; Gal 6,16) új Izraelnek nevezhető. Ez az új Izrael, Isten megújított népe azzal az eszményi katolikus egyházzal azonos, amely Krisztus testeként és Isten egyetemes üdvözítő akaratának megfelelően (1 Tim 2,4) minden népet és nemzetet felölel. Amikor a zsinati atyák arról beszélnek, hogy ebbe az egyházba a keresztség által lép be az ember, a vágykeresztségre is gondolnak. Erre utalnak a hitújoncokra vonatkozó szavaik: „kívánságukkal az egyházhoz kapcsolódnak”. *a földön vándorló egyház szükséges az üdvösséghez:* ez a kijelentés a keresztyénségnek azt az ősi meggyőződését eleveníti fel, amely szerint az üdvösség lehetőségét egyedül Krisztus szerezte meg az emberiség számára. Az egyház pedig azért nélkülözhetetlen az üdvösséghez, mert azonos azzal a közösséggel, amely Krisztus titokzatos teste.

az egyház közösségébe azok épülnek be teljesen, akik Krisztus Lelkének birtokában az egyház egész berendezését és az üdvösség minden eszközét benne elfogadják, és látható közösségében... kapcsolódnak Krisztushoz, aki egyházát a pápa és a püspökök által kormányozza: amikor a zsinati atyák az egyház közösségébe való teljes beépülésről beszélnek, az egyház kifejezésen az eszményi katolikus egyházat értik. Meggyőződéssel vallják, hogy a pápa és a püspökök által vezetett közösségben élésre, illetve az üdvösség minden eszközének elfogadására törekvő történetileg leginkább a felekezeti értelemben vett katolikus egyházban valósult meg. Ám ugyanerről a közösségről állítják azt is, hogy csak úton van az eszmény felé, hiszen a történelem folyamán szüntelenül meg kell újulnia ahhoz, hogy Ura méltó menyasszonyává válhasson (vö. LG 9).

azokkal a megkereszteltekkel, akik a keresztyén nevet viselik, de nem vallják a teljes hitet: az ilyen krisztushívőkkel (orthodoxokkal, protestánsokkal) az egyház egyrészt azért lehet sokféle kapcsolatban, mert a keresztség révén ők is Krisztus testébe tagozódnak. Másrészt nem minden esetben nyilvánvaló, hogy a „teljes hit megvallásának” lényegi fogatkozásáról van szó. Jól látszik ez a bizonytalanság az eukharishtiába vetett hit megítélésével kapcsolatban. A zsinati atyák úgy vélik: a protestánsok „nem őrizték meg sértetlenül – főleg az egyházi rend szentségének híján – az eukharisztia misztériumának eredeti és teljes gazdagságát”. Ugyanakkor elismerik: „Az úrvacsorában mégis Urunk haláláról és föltámadásáról emlékeznek: így megvallják, hogy az a Krisztussal való életadó közösséget jelenti, és hittel várják az ő dicsőséges eljöttét” (UR 22). Harmadrészt az atyák azt is szem előtt tartják, hogy gyakorta nem a hit titkainak elfogadásában van a különbség, hanem azok magyarázatában. A katolikus és a különvált keresztyének titokértelmezéseinek eltéréseiről pedig így nyilatkoznak: „többnyire nem arról van szó, hogy teológiai fogalmazásaik ellenkeznek egymással, hanem arról, hogy kiegészítik egymást” (vö. UR 17).

vagy nem őrzik a teljes közösséget Péter utóda alatt: a zsinati atyák meggyőződéssel vallják: „...az egyház e világban mint alkotmányos és rendezett társaság a Péter utóda és a vele közösségben élő püspökök által kormányzott katolikus egyházban létezik” (LG 8). Ugyanakkor tuda-

tában vannak annak is, hogy ez az eszményi katolikus egyház és a péteri primátus hiteles gyakorlata történetileg még nem valósult meg. Ezért megértéssel tekintenek az orthodoxokra, akik az első századokban elfogadták a római püspök tiszteletbeli elsőbbségét (vö. UR 14), és szorgalmazták a párbeszédet azokkal a protestánsokkal is, akik hajlandóak lennének elfogadni a primátusnak azt a módját, amelyet Péter gyakorolt az apostolok közösségében.

akik még nem fogadták el az evangéliumot, különféle módokon vannak Isten népéhez rendelve. Elsőként az a nép, mely a szövetségeket és az ígéreket kapta, s amelyből Krisztus test szerint származik: mivel Isten „nem bánja meg adományait és hívását” (Róm 11,29), nem vetette el azokat, akiket eredetileg kiválasztott (vö. Róm 11, 1–7). A maradandó isteni kiválasztás miatt tehát Izrael népe is kapcsolatban van az egyházzal.

az üdvösség terve azokat is átöleli, akik elismerik a Teremtőt: a „Korunkban” (lat. *Nostra aetate*; rövidítve: NA) kifejezéssel kezdődő nyilatkozatban a zsinati atyák a nem keresztény vallásokról mondják: „A katolikus egyház semmit sem vet el abból, ami ezekben a vallásokban igaz és szent” (NA 2). Ugyanakkor hozzátesszik: az egyház feljuk is hirdeti, hogy az ember Krisztusban találja meg a vallásos élet teljességét, mert Isten általa engesztelt ki minket önmagával (vö. 2 Kor 5,18). Ez azt jelenti, hogy amikor a nem keresztény istenhívők az igazságot keresik és szent életre töreksenek, ezt csak Krisztus megváltó művének erejében tehetik. S ez még abban az esetben is érvényes, ha történelmi vagy kulturális akadályok miatt még nem jutottak el ennek felismerésére.

Isten azoktól sincs távol, akik árnyékokban és képekben keresik az ismeretlen Istent: az ismeretlen Isten kifejezés Pál apostol igehirdetését idézi fel, aki az athéni Akropolisztól északnyugatra fekvő Areopágusz dombon felállított bálványképek és oltárok között meglátta az „ismeretlen istennek” feliratú oltárt, s beszédében azt hirdette: ez az ismeretlenül tisztelt Isten azonos a menny és a föld igazi Urával, aki Jézust feltámasztotta a halálból. Ez az Isten nincs távol egyetlen embertől sem, hiszen „őbenne élünk, mozgunk és vagyunk” (vö. ApCsel 17, 22–31). *akik önhibájukon kívül nem jutottak el Isten kifejezett ismeretére:* a zsinati atyák olyanokról beszélnek, akik önhibájukon kívül nem jutottak el Isten létének felismerésére. „Az öröm és remény” (lat. *Gaudium et spes*; rövidítve: GS) szavakkal kezdődő zsinati konstitúció ezeknek az embereknek mentségére többek között azt hozza fel, hogy a vallásos emberek nem hitelesen mutatták be számukra Istent. Ezért „a hívőknek... nem kis részük lehet az ateizmus létrejöttében: ahelyett, hogy feltárnák Isten és a vallás igazi arcát, inkább eltakarják azt, mert vagy elhanyagolják a hitoktatást, vagy a tanítást meghamisítva adják elő, vagy éppen tulajdon vallási, erkölcsi és társadalmi életük fogyatékos” (GS 19). A jó szándékú ateisták is kapcsolatban vannak azonban Isten népével, mert amikor az igazságot keresik vagy jót tesznek, ezt csak az általuk fel és el nem ismert isteni Krisztus érdeme alapján és segítségével tehetik.

6. 22 A szövegek értelmezése

A Krisztus titokzatos testéről szóló pápai körlevél jelentősen megváltoztatta a hagyományos egyházképet. A hagyományos jogi felfogásban azon volt a hangsúly, hogy az egyház látható intézmény, amelyet Jézus alapított, s vezetőikkel, tanítással, törvényekkel és szentségekkel látott el. E szemléletben azonban a látható intézmény és a láthatatlan Alapító kapcsolata meglehetősen külsődlegesnek tűnt. A pápa megváltoztatja ezt a kissé felszínes látásmódot, amikor az apostoli hagyományhoz visszanyúlva az egyházat Krisztus testének nevezi. Úgy beszél az egyházról, mint misztériumról. A misztérium az ősi keresztény szóhasználat szerint az a valóság, amelyben együtt van a látható és a láthatatlan, a felfogható és a felfoghatatlan. Ennyiben a misztérium fogalma egyenértékű a szimbólumával. A szimbólum vagy

jelkép különbözik a jeltől. A jel olyan érzékelhető és érthető valóság, amely egy másik, de e világi valóságra utal. A szimbólum viszont csak kevés érzékelhető és érthető tartalommal bír, miközben a nem érzékelhető, a felfoghatatlan és földöntúli világra, a felfoghatatlan titokra nyitja meg az emberi szellemet. A látható egyház is ilyen jelképe a benne titokzatos módon élő föltámadt Krisztusnak. Ehhez a föltámadt Krisztushoz nemcsak a klérus tagjai vagy a különleges adományokban részesülő emberek tartoznak, hanem mindazok, akik a keresztség szentségében részesültek. A pápai körlevél kiemeli, hogy kisebb-nagyobb mértékben még a szakadók, az eretnekek, a hittagadók vagy a kiközösített személyek is tagjai maradnak Krisztus titokzatos testének, mert ők általában csak a látható egyháztól különülnek el. Végül az egyházfő arra is utal, hogy a látható egyház tagjai semmit sem tehetnek Krisztus nélkül, de bizonyos értelemben a láthatatlan Krisztus is „rászorul” látható tagjaira, mert nagylelkű ajándék gyanánt egyházára bízta művének folytatását, vagyis azt, hogy tagjai tanúságtevőként működjenek közre vele az emberek üdvözítése művében.

A megosztottságában is egyetlen krisztusi egyházat bemutató zsinati határozat megfogalmazói számára világos, hogy Krisztus egyetlen és egyetemes (gör. *katholikosz*) egyházat alapított, amelytől idegen a széthúzás, a meghasonlás és a szakadás. Az atyák azonban akarva-akaratlan kétféle értelemben használják a katolikus egyház kifejezést: egyrészt Krisztus titokzatos testének „láthatatlan oldalát” nevezik katolikusnak, másrészt a láthatatlan részt érzékelhetővé tevő egyházat illetik a katolikus jelzővel. Abból pedig, hogy a kezdettől fogva meglévő szakadásokra is utalnak, kiválglik: ezt a látható katolikus egyházat (amelyet Krisztus varratlan köntösének is neveznek; vö. UR 13) inkább eszménynek, elérendő célnak tekintik, mintsem beteljesült történeti valóságnak. Amikor tehát arról beszélnek, hogy nem jelentéktelen közösségek különültek el az egyháztól, erre az elérendő eszményt egyelőre megvalósítani nem tudó, azaz a felekezeti értelemben vett katolikus egyházra gondolnak. Ha ezt figyelembe vesszük, a zsinatnak az elkülönüléseket minősítő minden további megállapítása világosabbá válik. Ezek a megállapítások a következők: – A szakadásokért a katolikus és az elkülönült felek egyaránt felelősek. – Az elkülönült egyházak és közösségek nem Krisztustól szakadtak el, hanem a felekezeti értelemben vett katolikus egyháztól. – Mivel a Péter vezetése alatt álló apostoli kollégium történetileg nem mindig valósította meg hitelesen az alapító Krisztus szándékát, a pápai primátus gyakorlatát elutasító közösségek „fogyatkozásaira” is van mentség. – A felekezeti értelemben vett katolikus egyház a hitletéteménynek gazdag, de nem kizárólagos birtokosa. – Ha gondosan különbséget teszünk a hitvallásokban (szimbólumokban) áthagyományozott hitletétemény és a szimbólumokat filozófiai fogalmakkal kifejtő dogmák között, az ökumenikus tárgyalások feltárhathatják, hogy a felekezeti értelemben vett katolikus egyház és az elkülönült keresztény gyülekezetek között szorosabb a kapcsolat, mint azt korábban gondoltuk.

Az Isten népét bemutató zsinati dokumentum a bibliai hagyomány alapján elmélyíti és kitágítja az egyház fogalmát. Erre azért volt szükség, mert a történelem folyamán az egyház kifejezés jelentéstartománya erősen beszűkült: gyakorta csupán a szakadások miatt felekezetként megnyilvánuló katolikus egyházat értették rajta. Ezért a II. Vatikáni Zsinat Péter apostol első levelének szóhasználatát alapján Isten választott népének nevezi a keresztények közösségét (vö. 1 Pét 2, 9–10). E kifejezéssel arra is utal, hogy Krisztus egyháza valamiképpen az ószövetségi Isten népe tanúságtevő feladatát folytatja, illetve teszi teljessé. A megújult Isten népe minden népre és nemzetre kiterjed. S nem csupán azok (a katolikusok, orthodoxok, protestánsok) tartoznak bele, akik a keresztség (vagy vágykeresztség) által Krisztus titokzatos testébe tagozódnak. Ehhez a néphez rendelődnek az egyistenhívők, továbbá azok, akik önhibájukon kívül nem jutottak el az evangélium vagy Isten ismeretére, s még a jó szándékú

ateisták is, akik „láthatatlanul” kapcsolódnak ahhoz a Krisztushoz, aki saját vallásuk vagy lelkiismeretük pozitív indításainak követését lehetővé teszi.

6. 23 Isten népének tagjaként tekints embertársaidra!

Gondolj arra, hogy Krisztus titokzatos testének tagja vagy. Tudatosítsd, hogy mivel a föltámadt Krisztusnak nincs szemmel érzékelhető alakja, fizikailag hallható hangja, bizonyos értelemben rászorul a te bátorító pillantásodra és segítő kezedre, hogy érzékelhető módon is megnyilvánulhasson a világban.

Abból kiindulva, hogy csak egyetlen egyház létezhet, adott esetben biztosítsd protestáns társadat, hogy a katolikus egyház nem tartja őt szakadárnak vagy másodrangú kereszténynek, hanem egyszerűen azt állítja: történelmi okok miatt a Krisztus egy testéhez tartozó katolikusok és protestánsok más és más módon tesznek tanúságot Krisztusról és az ő megváltó művéről. A katolikusok és a protestánsok között olyan a különbség és a kapcsolat, mint Jézus allegorikus jellegű metaforájában az egymástól különböző, de egy töről fakadó szőlővesszők között (vö. Jn 15).

Ha olyanokkal beszélgetsz, akik azt állítják, hogy a katolikusok kirekesztő értelemben használják az egyház kifejezést, magyarázd el nekik, hogy az Isten népének nevezett egyházba minden ember meghívást kapott. Igyekezz tudatosítani bennük, hogy azok is Isten népének tagjai, akik – bár nem tudnak erről – Krisztus segítségével hűségesen igazodnak saját vallásuk igaz tanításához, vagy lelkiismeretük szavát követve becsületesen élnek.

6. 3 A különféle tanúságtevő életformákban bemutatott Messiás

A szemelvények olvasása alapján arról alkothatunk képet, hogy a 20. század első felében a keresztények különféle tanúságtevő közösségei miként igyekeztek érzékelhetővé tenni az egyházban jelen lévő Messiást a világ számára. A protestáns alapítású ökumenikus szerzetesi közösség, amely a kelet-franciaországi Taizé nevű faluban 1949-ben alakult meg, az egyház látható egységének előmozdításán fáradozik. A csoport egységtörekvésének egyértelmű tanújele az a nyilatkozat, amely azt követően látott napvilágot, hogy XXIII. János pápa 1959-ben meghirdette: egyetemes zsinatot kíván összehívni. Arról, hogy a katolikus egyház szándéka szerint a szerzetesi életvitelben miként kellene tanúságot tenni Krisztusról, a II. Vatikáni Zsinatnak „A tökéletes szeretet” (lat. *Perfectae caritatis*; rövidítve: PC) kifejezéssel kezdődő határozatában olvashatunk. A világiak apostolkodását szorgalmazó egyházi tanítást „Az apostoli tevékenységet” (lat. *Apostolicam actuositatem*; rövidítve: AA) szavakkal kezdődő zsinati határozatból vett szemelvények tükrében ismerhetjük meg.

6. 31 A 20. század tanúságtevő életformáiban „láthatóvá tett” Messiás

a) A Messiás egyházának látható egységét szorgalmazó taizéi közösség

Tisztán látjuk, milyen botrány az a szakadék, amely elválaszt minket, holott mindnyájan keresztényeknek valljuk magunkat. Keressük a látható egységet. Egyedül ettől várható az a nekilendülés, amely majd képessé tesz minket arra, hogy az evangéliumot elvigyük a földkerekség minden lakójához... Tudjuk, hogy a katolikus egyház úgy véli: sértetlenül megőrizte a Krisztus akarata szerinti egységet. Nem a mi feladatunk, hogy megítéljük ezt a meggyőződést. De el kell ismerni, hogy a nem katolikus keresztényeket sokszor sérti az a mód, ahogy ezt az egységet érvényre juttatják. Ha a katolikus egyház a minden keresztény átfogó egységét úgy emlegeti, mint az elszakadt testvérek „visszatérését”, akkor eleve megakadályoz mindenféle

párbeszédet. Nem volna-e lehetséges másféle megfogalmazást használni, amelyben az olyan gondolatok, mint a „közös előrelépés” vagy „a teljes egység közös megvalósítása” nyomatékosabban kifejezésre jutnának? Az evangéliumi egyházak újra meg újra igénylik az olyan kijelentéseket, amelyeket XXIII. János pápától hallottunk: „Nem akarunk ítélni a múlt fölött, nem próbáljuk eldönteni, kinek volt igaz, kinek nem. Mind a két oldalt felelősség terheli. Csupán ezt kívánjuk mondani: egyesüljünk újra, vessünk véget a régi viszálykodásnak.”

[A taizéi közösség állásfoglalása a II. Vatikáni Zsinat összehívásának 1959-es bejelentése után]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

[a taizéi közösség állásfoglalása]: vö. Keresztény szó, 23. évf. 10. sz./2012; www.matarka.hu.
tisztán látjuk, milyen botrány az a szakadék, amely elválaszt minket: a taizéi közösség tagjai jól látják, hogy bár Krisztus egyháza egyetlen valóság, az egymástól elszakadt (katolikus, orthodox és protestáns) gyülekezetek nem teszik láthatóvá ezt az egységet. Tudják, hogy a széthúzás és viszálykodás árt az evangélium ügyének, ezért szorgalmazza a látható egység helyreállítását.
a katolikus egyház úgy véli: sértetlenül megőrizte a Krisztus akarata szerinti egységet: a zsinat előtti időszakban a katolikusok között meglehetősen elterjedt volt az a nézet, hogy csak ők őrizték meg az egyház Krisztus szándéka szerinti egységét.
a nem katolikus keresztényeket sokszor sérti az a mód, ahogy ezt az egységet érvényre juttatják: a taizéi közösség ebben a kijelentésében azt a katolikus felfogást bírálja, amely szerint minden szaka-

dás egyedül az elkülönült keresztény közösségek hibájából történt, s az egység csak akkor állhat helyre, ha majd minden keresztény visszatér a felekezeti értelemben vett katolikus egyházba. *nem volna-e lehetséges másféle megfogalmazást használni...*: a taizéi szerzetesek a „közös előre-lépés”, illetve „a teljes egység közös megvalósítása” megfogalmazásokkal arra utalnak, hogy az egyház látható egységének munkálása a keresztények közös feladata.

az evangéliumi egyházak... igénylik az olyan kijelentéseket, amelyeket XXIII. János pápától hallottunk: a pápa szavai (nem akarunk ítélni a múlt fölött; az elkülönülésekért mindkét oldalt felelősség terheli; vessünk véget a viszálynak, stb.) visszhangra és megerősítésre találnak majd a II. Vatikáni Zsinaton is.

b) A Messiás felmutatása a szerzetesi életvitelben

12. A „mennyei országáért” (Mt 19,12) vállalt tisztaságot, amelyre a szerzetesek fogadalmat tesznek, a kegyelem igen nagy ajándékának kell tekinteni. Ugyanis egyedülálló módon föl szabaddítja a szívet (vö. 1 Kor 7, 32–35)... hogy a szerzetesek nagylelkűen az isteni szolgálatra és az apostolkodásra szenteljék magukat... Ha tehát a szerzetesek hűségesen meg akarják tartani fogadalmukat, higgyenek az Úr szavának, bízzanak az isteni segítségben, ne támaszkodjanak a saját erejükre, vigyázzanak érzéseikre, legyenek önmegtagadóak. Ne hanyagolják el a lélek és a test egészségét szolgáló természetes eszközöket sem. Így nem fogja megintatni őket az a hamis tanítás, mely szerint a tökéletes tisztaság lehetetlen, illetve árt az emberi fejlődésnek... Mivel a tökéletes tisztaság megtartása az emberi természet ösztöneit mélysegesen érinti, a jelölteket csak megfelelő próbaidő és a kellő lelki és érzelmi érettség elérése után bocsássák a tisztasági fogadalomra. Nemcsak a tisztaságot fenyegető veszedelmekre kell figyelmeztetni, hanem arra is nevelni kell őket, hogy az Istenért vállalt cölibátust egész személyiségük javaként fogadják.

13. A Krisztus követése miatt vállalt önkéntes szegénységet, ami e követésnek ma különösen is megbecsült jele, a szerzetesek buzgón ápolják... Általa annak a Krisztusnak szegénységében részesülnek, aki értünk szegénnyé lett, bár gazdag volt, hogy szegénysége által mi meggazdagodjunk (vö. 2 Kor 8,9; Mt 8, 20). A szerzetesi szegénységhez azonban aligha ele-

gendő, ha a szerzetes a javak használatában előjárónak van alávetve: ténylegesen és lélekben is szegénynek kell lennie, hogy kincsei az égben legyenek (vö. Mt 6, 20) [...]

14. A szerzetesek az engedelmisség fogadalmát által saját akaratuk odaadását áldozatul ajánlják föl Istennek, ezáltal erősebben és biztonságosabban kapcsolódnak az üdvözítő isteni akarathoz. Ezért Jézus Krisztus példáját követve – aki azért jött, hogy megtegye az Atya akaratát... és... azokból tanult engedelmisséget, amiket elszemvedett (vö. Zsid 5,8) – a szerzetesek a Szentlélek indítására a hitben alávetik magukat az Isten helyettesítő előjáróknak, akik Krisztusban a testvérek szolgálatára vezetik őket, miként maga Krisztus is az Atya iránti engedelmisségből szolgált a testvéreknek és odaadta életét váltságnul sokakért [...]

Az előjárók viszont, mivel számot fognak adni a rájuk bízottakról (vö. Zsid 13,17), hivataluk gyakorlásában tanulékonyan figyeljék Isten akaratát, a szolgálat szellemében éljenek tekintélyükkel a testvérek javára, úgyhogy azt a szerzetet fejezzék ki, amellyel Isten szereti őket. A rájuk bízottakat Isten gyermekeként és az emberi személyt tisztelve kormányozzák, segítve ezzel önkéntes alávetettségüket.

[Részletek a II. Vatikáni Zsinat *Perfectae caritatis* szavakkal kezdődő határozatából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a „mennyei országáért”... vállalt tisztaságot: a történeti Jézus szerint vannak nemzésre alkalmasok, akik így születtek; vannak, akiket az emberek tettek ilyenekké; és vannak olyanok, akik önmagukat tették nemzésre alkalmatlanná a mennyei országáért (vö. Mt 19,12). Azoknak az életformáját, akik az Isten országáért „teszik önmagukat nemzésre alkalmatlanná”, a tisztaság (lat. *castitas*) vagy a szüzesség (lat. *virginitas*) életállapotának nevezzük. Jézus – anélkül, hogy az Isten alkotta házasság intézményét lebecsülne – védelmébe veszi ezt az életállapotot,

amelyet valaki azért vállal, hogy egész lényét osztatlanul az igehirdetés vagy az emberi nyomorúság enyhítésének szolgálatába állítsa.

a kegyelem igen nagy ajándékának kell tekinteni: a zsinati atyák arra a Jézusra hivatkoznak, aki isteni ajándéknak tartja ezt az életállapotot, s arra biztatja hallgatóit: aki el tudja fogadni ezt a kegyelmi adományt, fogadja el! Az ajándékba kapott és a szabadon elfogadott tiszta életállapotra szóló hívás az egyik evangéliumi tanács, amelyre a szerzetesek az első keresztény századoktól kezdve fogadalmat tettek és tesznek ma is.

a szerzetesek... higgyenek az Úr szavának, bízzanak az isteni segítségben, ne támaszkodjanak a saját erejükre: a szexuális önmegtartóztatásra szóló hívást a szerzetes Istentől kapja, s mivel az önkéntesen vállalt tökéletes tisztaság megtartása az emberi természet ösztöneit mélységesen érinti, kizárólag csak Isten erejében valósítható meg. Pusztán önerővel a biológiailag egészséges ember nem tud folyamatosan hűséges maradni ebben a szokványostól eltérő életállapotban. Ezért emlékezteti a zsinat a szerzeteseket, hogy csak akkor tudnak hűségesek maradni fogadalmukhoz, ha nem önmagukban bíznak, hanem az isteni segítségben. A szerzetesi előjárókat pedig arra figyelmezteti: csak olyanokat engedjenek tisztasági fogadalomtételre, akik már lelkileg érettek arra, hogy ezt az Isten ügyéért vállalt életállapotot egész személyiségük javának tekintsék.

a Krisztus követése miatt vállalt önkéntes szegénységet: a szerzetesek a szegénységre is fogadalmat tesznek. A Biblia szerint egyedül Isten gazdag, az isteni gazdagság híján lévő ember pedig szegény. Az isteni természete alapján gazdag Krisztus azért lett szegénnyé, hogy Istenhez vezessen, és az Ő gazdagságából részesítsen bennünket (vö. 2 Kor 8,9). Krisztus követése a szegénységben elsősorban annyit jelent, mint hozzásegíteni másokat, hogy részesülhessenek Isten gazdagságából.

ténylegesen és lélekben is szegénynek kell lennie: mivel a Bibliában a szegénység többnyire nem szociológiai, hanem vallási fogalom, szegénynek elsősorban nem azt nevezzük, akinek nincs pénze, hanem azt, aki elismeri, hogy földi értékei semmit sem érnek Isten gazdagságához képest, s szinte koldulja ezt az isteni gazdagságot. Az evangéliumok szerint ténylegesen és lélekben az a szegény, aki a mulandó földi értékek birtoklása helyett mennyei kincseket gyűjt (vö. Mt 6,20).

a szerzetesek az engedelmisség fogadalmát által saját akaratuk odaadását áldozatul ajánlják föl Istennek...

Jézus Krisztus példáját követve: a zsinati atyák arra emlékeztetik a szerzeteseket, hogy amikor a Szentlélek indítására engedelmisségi fogadalmat tesznek, elsősorban Jézus példáját követik, aki azért jött, hogy megtegye az Atya akaratát (vö. Jn 4,34). Ez az áldozat az emberek üdvösségét szolgálja, mert az Atya akarat az, hogy minden ember üdvözüljön (vö. 1 Tim 2,4).

a hitben alávetik magukat az Istent helyettesítő előjáróknak, akik Krisztusban a testvérek szolgálatára vezetik őket: bár az engedelmisség Istennek szól, a szerzetes aláveti magát előjárójának is, mert az előjáró feladata, hogy segítse őt Isten akaratának felismerésében.

az előjárók viszont... a szolgálat szellemében éljenek tekintélyükkel: a figyelmeztetés arra utal, hogy az előjáró csak akkor tölti be jól a szerepét, ha annak a Krisztusnak magatartását követi, aki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és életét adja váltsággul sokakért (vö. Mt 20,28).

c) A Messiás egyházában tanúságot tevő világi apostolok

2. Az egyház arra született, hogy Krisztus országát szerte a földön elterjessze az Atyaisten dicsőségére, minden embert részesítsen a megváltásban és az üdvösségben, és általuk az egész világ valóban Krisztus-

hoz kapcsolódjék. A titokzatos test minden erre a célra irányuló tevékenysége apostolkodás, melyet minden tagja által különböző módokon gyakorol az egyház; a keresztény hivatás ugyanis természete szerint apos-

tolí hivatás is. Miként az eleven testben egyetlen tag sem teljesen tétlen, hanem a test életével együtt annak tevékenységében is részesedik, ugyanígy Krisztus testében is, ami az egyház, „a tagok betöltik az erejükben szabott feladatkört, és így növekszik az egész test” (Ef 4,16)... Az egyházban a szolgálatok különbözőek, de a küldetés egy. Krisztus az apostolokra és utódaikra ruházta azt a tisztséget, hogy az Ő nevében és hatalmával tanítsanak, megszenteljenek és kormányozzanak. A világi hívek pedig – részesei lévén Krisztus papi, prófétai és királyi tisztségének – Isten egész népének küldetésén belül az egyházban és a világban töltik be a maguk szerepét. Valóban apostoli munkát végeznek, amikor az evangelizáción és az emberek megszentelésén fáradoznak, s a földi dolgok rendjét evangéliumi szellemmel igyekeznek áthatni és tökéletesíteni, úgy, hogy e tevékenységük fényes tanú-

ságtétel Krisztusról, és az emberek üdvösségét szolgálja. Mivel a világiakra éppen az jellemző, hogy világi környezetben és világi tevékenységek közepette élnek, Isten arra hívja őket, hogy buzgó keresztény lelkiülettel korász módjára apostolkodjanak a világban. [...] 9. A világi hívek az egyházban és a világban végzik a maguk sokirányú apostolkodását. Mind a két területen nagyon sok lehetőség tárul föl...: az egyházi közösségek, a család, az ifjúság, a társadalmi környezet, a nemzeti és a nemzetközi élet. Mivel pedig napjainkban egyre fokozódik a nők tevékeny jelenléte a társadalom életében: igen fontos, hogy egyre nagyobb szerep jusson nekik az egyház apostolkodásának különféle területein is.

[Részletek a II. Vatikáni Zsinat *Apostolicam actuo-*
sitatem kifejezéssel kezdődő zsinati határozatából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

az egyház arra született, hogy Krisztus országát szerte a földön elterjessze az Atyaisten dicsőségére: az egyház vagy Isten népe azokból az emberekből álló közösség, akik a keresztség vagy vágykeresztség révén Krisztus titokzatos testébe tagozódnak, és vele együtt elfogadják Isten országát (uralmát). Az egyház célja a Krisztus által hozott Isten országának, annak a lelki birodalomnak terjesztése, amelyben az emberek szabadon el tudják fogadni Isten akaratát, és az örök élet reményében élhetnek. Ezt az országot a zsinati atyák bibliai kijelentések alapján Krisztus országának is nevezik. (vö. Lk 22,29; Jn 18,36; Kol 1,13 stb.).

a titokzatos test minden erre a célra irányuló tevékenysége apostolkodás, melyet minden tagja által különböző módokon gyakorol az egyház: az egyház – mint Krisztus titokzatos testének látható megnyilvánulása – azt az apostoli feladatot kapta Mesterétől, hogy hirdesse és terjessze azt az isteni országot (uralmat), amelyet Krisztus általa hozott a földre, hogy az emberiség nevében teljesen alávetette magát a mennyei Atya akaratának.

az egyházban a szolgálatok különbözőek, de a küldetés egy: a mondat Pál apostol szavait (vö. 1 Kor 12,5) eleveníti fel, aki arról ír a korintusi keresztényeknek, hogy az egyházban az apostolok, a próféták, a tanítók, a gyógyítók, a segélynyújtók stb. (vö. 1 Kor 12, 28–30) adottságaiknak megfelelően különféle módokon tesznek tanúságot arról, hogy Krisztus titokzatos testéhez tartoznak.

Krisztus az apostolokra és utódaikra ruházta azt a tisztséget, hogy az Ő nevében és hatalmával tanítsanak: az Újszövetség szerint a legfőbb tanító (az Istenről leghitelesebben beszélő próféta) Krisztus (vö. Mk 6,15; 8, 27–29), hiszen ő közvetlenül a mennyei Atyától hallotta mindazt, amit tanított (vö. Jn 15,15). Krisztus ebből a prófétai, tanítói hivatalból részesítette apostolait is, akiket azzal bízott meg, hogy tegyenek tanítvánnyá minden népet (vö. Mt 28, 19–20).

megszenteljenek: a megszentelés a Bibliában azt jelenti, hogy Isten a tulajdonába vesz, lefoglal valakit vagy valamit. A kereszténység szerint a lefoglalt személyek közül kiemelkedik Krisztus, akit az Atya szentelt meg és küldött a világba (vö. Jn 10,36). Elsődleges értelemben ő a legfőbb megszentelő is: hiszen azért jött a világba, hogy főpapi önfeláldozása árán megszentelje, Isten számára lefoglalja a tanítványokat (vö. Zsid 10,10). A tanítványok Krisztus által a megszentelt személyek közé tartoznak. Jézus ugyanis apostolai számára is kéri a mennyei Atyától a megszentelést, vagyis azt, hogy az ő tanítása alapján tudatosítsa követőiben: a meg-

szentelt Krisztushoz tartozva ők is az Atya számára lefoglalt személyek (vö. Jn 17, 17–19). Az Atya számára lefoglalt tanítványok részesülnek a megszentelő tevékenységben is: igehirdetésükkel és imáikkal működnek közre embertársaik megszentelésének isteni művében (vö. 1 Kor 7,14; 1 Tim 4,5).

és kormányozzának: a kormányzói hatalom a Bibliában az Isten királyi uralmából, az Ő gondviselő, pásztori tevékenységéből való részesülést jelenti. Ez a királyi vagy pásztori hatalom a világban elsődlegesen Krisztust illeti meg, aki önmagát jó pásztornak mondta (vö. Jn 10,11), s akit a zsidókhoz írt levél szerzője a „juhok nagy pásztorának” nevez (vö. Zsid 13,20). A pásztor-király Krisztus célja a bűn legyőzése, azaz Isten királyi uralmának, országának megvalósítása a földön. – Amikor pedig Krisztus apostolokat választ munkatársul Isten királyi uralmának, az isteni országnak megvalósításához, saját pásztor-királyi tisztségéből részesíti őket. Péter apostol, aki az egyház főpásztori feladatát kapja meg (vö. Jn 21, 15–17), az efezusi egyház elöljáróit (presbiter-püspökeit) is pásztoroknak tekinti (1 Pét 5, 1–4). Pál apostol arra kéri az efezusi elöljárókat, hogy vigyázzanak az egész nyájra (ApCsel 20,28).

a világi hívők pedig – részesei lévén Krisztus papi...: a világi hívők részesülnek a Messiás főpapi tisztségéből, amennyiben Krisztus által lelki áldozatokat mutatnak be Istennek. E lelki áldozatok (1 Pét 2,5) felölelik a keresztyén élet egészét: a hit áldozatát (vö. Fil 2,17), mások szerető szolgálatát (vö. Fil 4,18), az istendicséretet (vö. Zsid 13,15), a hozzájárulást a nem hívők megtérítéséhez (vö. Róm 15,16) és lényünk felajánlását Istennek (vö. Róm 12,1). Ily módon részesülnek Krisztus főpásztori tisztségéből is, mert áldozataikkal közvetítik és kézzelfoghatóvá teszik annak a gondoskodó Pásztornak művét, aki örök életre akarja vezetni Isten népét. Ha tevékenyen vesznek részt a szentmiséken, ezzel tudatosan csatlakoznak Jézus egyetlen, megismételhetetlen áldozatához, és vele együtt lelki áldozataikat is felajánlják a mennyei Atyának.

prófétai...: Krisztus a prófétai (tanítói) tisztségét a világi hívők közvetítésével is gyakorolja. Kétségtelen, elsősorban apostolainak mondta, hogy tegyenek tanítvánnyá minden népet (vö. Mt 28,19), de az Újszövetség tanúsítja: a világi hívők is megkaphatják vagy kérhetik Istentől a prófétálás (az Istenről szóló hiteles tanítás) adományát (vö. ApCsel 13,1; 1 Kor 12,10; 14, 1–5). A zsinat hangsúlyozza, hogy a világi krisztushívők prófétai küldetésének elsődleges terepe a világ (a mindennapi élet, a házasság, a család és a társadalom). Ám ha a látható egyházi szervezet hitoktatói munkájában is részt akarnak venni, püspöki megbízással megfelelő előképzettség birtokában ezt is megtehetik.

királyi...: Krisztus királyi vagy pásztori szerepe a bűn uralmának megtörésében és annak az isteni országnak megvalósításában áll, amelyben az emberek alávetik magukat a mennyei Atya akaratának. A zsinati tanítás szerint a világi krisztushívők oly módon részesednek Krisztus királyi tisztségében, hogy Isten országának terjesztésén fáradoznak. Ez egyfelől azt jelenti, hogy a föltámadt Krisztus király erejében legyőzik önmagukban a bűn uralmát, és így Isten királyságába kerülnek. Másfelől azt is jelenti: Isten országát terjesztik azzal, hogy a mindennapi munka, a technika, a kultúra, a civilizáció és a társadalmi kapcsolatok világát átítatják krisztusi szellemmel, vagyis arra törekszenek, hogy a keresztyén értékrend érvényesüljön a világban.

mivel pedig napjainkban egyre fokozódik a nők tevékeny jelenléte a társadalom életében: a zsinati atyák sürgetik, hogy a nők kapjanak nagyobb lehetőségeket az apostoli munka különféle területein. Burkoltan ajánlják a visszatérést az ősegyház gyakorlatához, amelyben világi nők is hozzájárultak a hitterjesztés ügyéhez. Tudjuk, hogy Jézus követői között is voltak asszonyok, akik támogatták őt az evangélium hirdetésében (vö. Lk 8, 1–3). Ehhez hasonlóan Pál apostol igehirdetését is nők segítették (vö. Fil 4,2; ApCsel 16, 14–15).

6. 32 A szövegek értelmezése

Az evangélikus R. Schutz által 1949-ben létrehozott nemzetközi ökumenikus szerzetesi intézmény tagjai meglepő módon XXIII. János pápa szavaira hivatkoznak, miközben megfogalmazzzák nyilatkozatukat, amely az egyház látható egységének megvalósítását szorgalmazza. E hivatkozás indoka valószínűleg az, hogy a zsinat összehívását meghirdető János pápa személyében annak a Péter apostolnak kései utódját fedezik fel, aki a történeti Jézustól kapta legfőbb pásztori szolgálatát: „És mondom neked: Te Péter vagy, és én erre a kösziklára fogom építeni egyházamat, s az alvilág kapui nem vesznek erőt rajta (Mt 16, 17–19; vö. Jn 21, 15–17), és akiért Jézus imádkozott, hogy alkalomadtán meg tudja majd erősíteni testvéreit a hitben (vö. Lk 22, 31–32). A pápa az egyház egységének jele és munkálója gyanánt már a zsinat meghirdetése előtt is világosan megfogalmazta azokat az ökumenikus szellemű irányelveket, amelyeknek követése segítheti a keresztényeket abban, hogy külsőleg is „láthatóbbá” tegyék a világ számára a Krisztus szándéka szerinti egyetlen katolikus egyházat. A pápai útmutatások a katolikus egyház hitét fejezik ki: ezt megerősíti az a tény, hogy a II. Vatikáni Zsinat is az említett útmutatások alapján fejté majd ki az egyház helyreállítandó egységére vonatkozó tanítását.

A szerzetesi élet megújításáról szóló zsinati határozat szerint az Istentől eredő szerzetesi hivatás hatékony jele a földön már titokzatosan jelenvaló Isten országának: a szerzetes arra törekszik, hogy a tiszta, a szegény és az engedelmes Krisztust követő életvitelével hozzájáruljon az ország egyre teljesebb kibontakozásához. A határozatból kiragadott szemelvények a három klasszikus fogadalommal (tisztaság, szegénység, engedelmesség) kapcsolatban ahhoz adnak útmutatást, hogy a szerzeteseknek elsősorban milyen igazságokat kell tudatosítaniuk, hogy tanúságtevésüket jól tudják végezni egy olyan világban, amely időnként megfedkezni látszik Isten országáról. Ha a szerzetes a mennyek országa terjesztése érdekében vállalja a tisztaságra törekvés életvitelét, gyakorta el kell gondolkodnia azon, hogy ez az állapot kizárólag Isten ajándéka, s ennek az ajándéknak az a célja, hogy Isten segítségével egész lényét embertársai üdvösségének szolgálatára tudja szentelni. Miközben hűségesen ragaszkodik szegénységi fogadalmához, elsősorban azt kell szem előtt tartania, hogy Krisztust követi, aki azért lett szegénnyé, hogy Isten gazdagságával ajándékozza meg az embereket. Az Isten akaratának meglátásához segítő szerzetesi eljáró iránti engedelmességet annak tudatában kell gyakorolnia, hogy Krisztust utánozza, aki az emberek megváltása érdekében azonosult a mennyei Atya egyetemes üdvözítő akaratával.

A világiak apostolkodásáról szóló zsinati határozat egyik célja annak a félreértésnek eloszlatása, amely szerint az egyház a klérus (püspökök, papok, diakónusok) és szerzetesek gyülekezete. Az egyházat Krisztus titokzatos testének tekintő zsinati atyák azt hangoztatják, hogy a titokzatos testben minden tag fontos, s legfeljebb annyiban különböznek, hogy az egyik tag szerepe más, mint a másiké. A megkeresztelt emberek mindegyike részt vesz Isten országának terjesztésében, s a papok nem magasabb rendűek, mint a világi krisztushívők. A határozatból kiragadott szemelvények azokat a szavakat visszahangozzák, amelyeket korábban XII. Pius pápa mondott a világiak méltóságáról: a világi hívők nemcsak az egyházhoz tartoznak, hanem ők maguk az egyház, azaz a pápa és a vele közösségekben lévő püspökök vezetése alatt álló hívő gyülekezet (vö. Újonnan kinevezett bíborosoknak szóló beszéd 1946 februárjában). A világi hívők, akiket korábban a görög *laikosz* (néphez tartozó) szó alapján laikusoknak is neveztek, Isten népének tagjaiként a klerikusokhoz hasonlóan – habár az övékétől különböző feladatkörökben – részesülnek Krisztus papi, prófétai (tanítói) és királyi (pásztori) tisztségében.

6. 33 A tanúságtevő életformákat bemutató szemelvények alapján gondolkodj el feladataidon!

A protestáns kezdeményezésű taizéi szerzetesközösség nyilatkozatát olvasva gondoldj arra, hogy az egyház sokszínűségben is megmaradó egységének helyreállítását nemcsak a katolikusok, hanem a protestáns felekezetek is szívügyüknek tekintik! Egyben gondolkodj el: szűkebb családi vagy baráti körödben mit tudnál tenni azért, hogy az egyház egysége érzékelhetőbbé váljék a nem keresztények szemében.

A szerzetesi tanúságtételről szóló zsinati szemelvények átolvasása után határozd el, hogy imáiddal segíteni fogod a szerzetesnőket és szerzeteseket hármass fogadalmuk hűségese teljesítésében.

A Messiás egyházának világi apostolaként tudatosítsd magadban: neked is feladatod, hogy hozzájárulj annak az isteni birodalomnak kibontakozásához, amelynek földi szakaszát Isten országának, földön túli beteljesülését pedig mennyországnak nevezzük.

**A SZENT JEROMOS BIBLIATÁRSULAT ÁLTAL 1997-BEN KÉSZÍTETT
BIBLIAFORDÍTÁS KÖNYVEINEK NEVE ÉS RÖVIDÍTÉSE**

Teremtés könyve	(Ter)	Az Énekek éneke	(Én)
Kivonulás könyve	(Kiv)	A Bölcsesség könyve	(Bölcs)
Leviták könyve	(Lev)	Jézus, Sirák fiának könyve	(Sir)
Számok könyve	(Szám)	Izajás könyve	(Iz)
Második Törvénykönyv	(MTörv)	Jeremiás könyve	(Jer)
Józsue könyve	(Józs)	Jeremiás siralmi	(Siralm)
Bírák könyve	(Bír)	Báruk könyve	(Bár)
Rút könyve	(Rút)	Ezekiel jövőndölése	(Ez)
Sámuel első könyve	(1 Sám)	Dániel jövőndölése	(Dán)
Sámuel második könyve	(2 Sám)	Ózeás jövőndölése	(Óz)
Királyok első könyve	(1 Kir)	Joel jövőndölése	(Jo)
Királyok második könyve	(2 Kir)	Ámosz jövőndölése	(Ám)
Krónikák első könyve	(1 Krón)	Abdiás jövőndölése	(Abd)
Krónikák második könyve	(2 Krón)	Jónás jövőndölése	(Jón)
Ezdrás könyve	(Ezdr)	Mikeás jövőndölése	(Mik)
Nehemiás könyve	(Neh)	Náhum jövőndölése	(Náh)
Tóbiás könyve	(Tób)	Habakuk jövőndölése	(Hab)
Judit könyve	(Judit)	Szofonias jövőndölése	(Szof)
Eszter könyve	(Eszter)	Aggeus jövőndölése	(Agg)
Jób könyve	(Jób)	Zakariás jövőndölése	(Zak)
Zsoltárok könyve	(Zsolt)	Malakiás jövőndölése	(Mal)
A Példabeszédek könyve	(Péld)	A Makkabeusok I. könyve	(1 Makk)
A Prédikátor könyve	(Préd)	A Makkabeusok II. könyve	(2 Makk)
Evangélium Máté szerint	(Mt)	Első levél Timóteusnak	(1 Tim)
Evangélium Márk szerint	(Mk)	Második levél Timóteusnak	(2 Tim)
Evangélium Lukács szerint	(Lk)	Levél Titusznak	(Tit)
Evangélium János szerint	(Jn)	Levél Filemonnak	(Filem)
Az Apostolok Cselekedetei	(ApCsel)	Levél a zsidóknak	(Zsid)
A rómaiaknak írt levél	(Róm)	Jakab levele	(Jak)
Első levél a korintusiaknak	(1 Kor)	Péter első levele	(1 Pét)
Második levél a korintusiaknak	(2 Kor)	Péter második levele	(2 Pét)
Levél a galatáknak	(Gal)	János első levele	(1 Ján)
Levél az efezusiaknak	(Ef)	János második levele	(2 Ján)
Levél a filippieknek	(Fil)	János harmadik levele	(3 Ján)
Levél a kolosszeieknek	(Kol)	Júdás levele	(Júd)
Első levél a tesszalónikeknek	(1 Tessz)	János jelenései	(Jel)
Második levél a tesszalónikeknek	(2 Tessz)		

Megjegyzés:

A Biblia könyveinek fejezetekre, szakaszokra osztása a párizsi Stephanus Langton (1206) nevéhez fűződik.
A fejezeteket Robert Estienne (16. sz.) francia nyomdász osztotta fel versekre.

A II. VATIKÁNI ZSINAT DOKUMENTUMAI

<i>Sacrosanctum Concilium</i>	<i>Szent Zsinat...</i> : Konstitúció a szent liturgiáról	SC
<i>Inter mirifica</i>	<i>A csodálatra méltó technikai találmányok...</i> : Dekrétum a tömegtájékoztató eszközökről	IM
<i>Lumen gentium</i>	<i>A nemzetek világossága...</i> : Dogmatikus konstitúció az Egyházzal	LG
<i>Orientalium ecclesiarum</i>	<i>A keleti egyházak...</i> : Dekrétum a keleti egyházakról	OE
<i>Unitatis redintegratio</i>	<i>Az egység helyreállítása...</i> : Dekrétum az ökumenizmusról	UR
<i>Christus Dominus</i>	<i>Az Úr Krisztus...</i> : Dekrétum a püspökök pásztori szolgálatáról az Egyházban	CD
<i>Perfectae caritatis</i>	<i>A tökéletes szeretet...</i> : Dekrétum a szerzetesi élet korszerű megújításáról	PC
<i>Optatum totius</i>	<i>A Szent Zsinat jól tudván...</i> : Dekrétum a papképzésről	OT
<i>Nostra aetate</i>	<i>Korunkban...</i> : Nyilatkozat az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról	NA
<i>Gravissimum educationis</i>	<i>A nevelés rendkívüli jelentőségét...</i> : Deklaráció a keresztény nevelésről	GE
<i>Dei verbum</i>	<i>Isten igéjét...</i> : Dogmatikus konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról	DV
<i>Apostolicam actuositatem</i>	<i>Az apostoli tevékenységet...</i> : Dekrétum a világi hívek apostolkodásáról	AA
<i>Dignitatis humanae</i>	<i>A személy méltósága...</i> : Deklaráció a vallásszabadságról	DH
<i>Ad Gentes</i>	<i>A népekhez...</i> : Dekrétum az Egyház missziós tevékenységéről	AG
<i>Presbyterorum ordinis</i>	<i>A papi rend...</i> : Dekrétum a papi szolgálatról és életről	PO
<i>Gaudium et spes</i>	<i>Az öröm és remény...</i> : Lelkipásztori konstitúció az Egyházzal a mai világban	GS

TARTALOM

A Trienti Zsinattól az I. Vatikáni Zsinatig

1545/63-tól 1869/70-ig

5. A MESSIÁS EGYHÁZA AZ ÚJKORBAN	5
a) <i>Az újkori egyház terjedésének történelmi háttere</i>	5
• az Európa politikai arculatát ábrázoló fontosabb történelmi események áttekintése	5
• a földrajzi és a politikai szintér Nyugaton	9
• a földrajzi és a politikai szintér Keleten	20
• a földrajzi és a politikai szintér az Európán kívüli világban	22
b) <i>Az újkori egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése</i>	33
• a felekezetekre tagolódott nyugati egyház	33
• a patriarchátusokban és katolikátusokban fennálló keleti egyház	48
• az egyház megjelenése az Európán kívüli világban	52
• az egyház intézményének szerveződése	67
c) <i>A Messiás megjelenítése az újkori egyház liturgiájában, tanításában és tanúságtevő életében</i>	69
• a liturgia	69
• a tanítás	73
• a tanúságtevő élet	77
5. 1 A MESSIÁS A RÓMAI KATOLIKUS LITURGIÁBAN	80
5. 11 <i>A Messiás megjelenítése a beavatás és a bűnbocsánat szentségeiben</i>	80
a) A római katolikus keresztségi hitvallásban megvallott Messiás	80
b) Találkozás a Messiással a bérmálás szertartásában	81
c) A Római Misekönyv eukharisztikus imájában megjelenített Messiás	82
d) Találkozás a szenvedő Krisztussal a bűnbocsánat szentségében	84
5. 12 <i>A szövegek értelmezése</i>	84
5. 13 <i>Adj hálát a szentségekben jelenvaló Krisztusnak!</i>	85
5. 2 A MESSIÁS AZ EGYHÁZ TANÍTÁSÁBAN	86
5. 21 <i>A Messiás a tanításban</i>	86
a) A Messiás édesanyjának szeplőtelen fogantatása	86
b) Róma püspöke a Messiás földi helytartója	87
c) A Messiásról tévedhetetlenül tanító pápa	88
5. 22 <i>A szövegek értelmezése</i>	89
5. 23 <i>Adj hálát a Messiás ajándékaiért!</i>	90
5. 3 A SZERZETESI ÉLETFORMÁBAN BEMUTATOTT MESSIÁS	91
5. 31 <i>A Messiás néhány újkori alapítású szerzetesrend tanúságtételében</i>	91
a) A Betegápoló Irgalmas Rend	91
b) A piaristák	92
c) A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek	93
5. 32 <i>A szövegek értelmezése</i>	94
5. 33 <i>Csodálkozz rá a Messiást követő szerzetesek életvitelére!</i>	94

Az I. Vatikáni Zsinattól a II. Vatikáni Zsinatig

1869/70-től 1962/65-ig

6. A MESSIÁS EGYHÁZA A LEGÚJABB KORBAN	97
a) <i>Az egyház terjedésének történelmi háttere a legújabb korban</i>	97
• meghatározó történelmi események a 19. és a 20. században	97
• a földrajzi és a politikai szintér Nyugaton	100
• a földrajzi és a politikai szintér Keleten	112
• a földrajzi és a politikai szintér az Európán kívüli világban	118

b)	<i>Az egyház történelmi kibontakozása és szerveződése a legújabb korban</i>	140
•	a felekezetre tagolódott nyugati egyház	141
•	a patriarchátusokban és katolikátusokban fennálló keleti egyház	158
•	az egyház terjedése az Európán kívüli világban	164
•	az egyház intézményének szerveződése	185
c)	<i>A Messiás megjelenítése a legújabb kori egyház liturgiájában, tanításában, tanúságtevő életében</i>	187
•	a liturgia	187
•	a tanítás	194
•	a tanúságtevő élet	200
6.	1 A MESSIÁS A RÓMAI KATOLIKUS LITURGIÁBAN	206
6.	11 <i>Új hangsúlyok a beavatás és a bűnbocsánat szentségeiben</i>	206
a)	Bekapcsolódás a Messiás életébe a keresztségre és a bűnbocsánatra irányuló burkolt vágyban	206
b)	A Krisztus egyetlen papságában részesítő beavatási szentségek	207
c)	A bűnbocsánat szentségi szertartásának rendkívüli módjai	209
6.	12 <i>A szövegek értelmezése</i>	211
6.	13 <i>A szentségekkel kapcsolatos kérdésekre katolikus módon válaszolj!</i>	212
6.	2 A MESSIÁS A 20. SZÁZADI EGYHÁZ TANÍTÁSÁBAN	213
6.	21 <i>A Messiás a tanításban</i>	213
a)	Az egyház mint Krisztus titokzatos teste	213
b)	A Messiás egyháza, amely megosztottságában is egyetlen	214
c)	A Messiás egyháza mint Isten népe	216
6.	22 <i>A szövegek értelmezése</i>	219
6.	23 <i>Isten népének tagjaként tekints embertársaidra!</i>	221
6.	3 A KÜLÖNFÉLE TANÚSÁGTEVŐ ÉLETFORMÁKBAN BEMUTATOTT MESSIÁS	222
6.	31 <i>A 20. század tanúságtevő életformáiban „láthatóvá tett” Messiás</i>	222
a)	A Messiás egyházának látható egységét szorgalmazó taizéi közösség	222
b)	A Messiás felmutatása a szerzetesi életvitelben	223
c)	A Messiás egyházában tanúságot tevő világi apostolok	224
6.	32 <i>A szövegek értelmezése</i>	227
6.	33 <i>A tanúságtevő életformákat bemutató szemelvények alapján gondolkodj el feladataidon!</i>	228

A SZENT JEROMOS BIBLIATÁRSULAT ÁLTAL 1997-BEN KÉSZÍTETT BIBLIAFORDÍTÁS KÖNYVEINEK	
NEVE ÉS RÖVIDÍTÉSE	229
A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai	230
TARTALOM	231

